Michel de Grèce

II. ABDÜLHAMİT

Yıldız Sürgünü

Çeviren:
Derman Bayladı

YAYINLARI

II. Abdülhamit - Le Dernier Sultan/Tarih Dizisi
© Türkiye'de Yayın Hakları: Olivier Orban - Onk Ajans
Doğan Yayın Holding A.Ş.
1. Baskı: Ocak 1995
ISBN 975-506-144-6

Yazan: Michel de GRÈCE
Çeviren: Derman BAYLADI
Yöneten: Yalvaç URAL
Sorumlu Müdür: Hikmet ALTINKAYNAK
Kapak Düzeni: Ertan GÖKEMRE
Düzelti: Süleyman GÜL
Dizgi: Zuhal DÜLGER

Basıldığı Yer: Doğan Yayın Holding A.Ş.
Doğan Medya Center, Bağcılar 34 554, İstanbul
Tel.:0.212.505 61 11 Fax.:0.212.505 61 31

Michel de Grèce

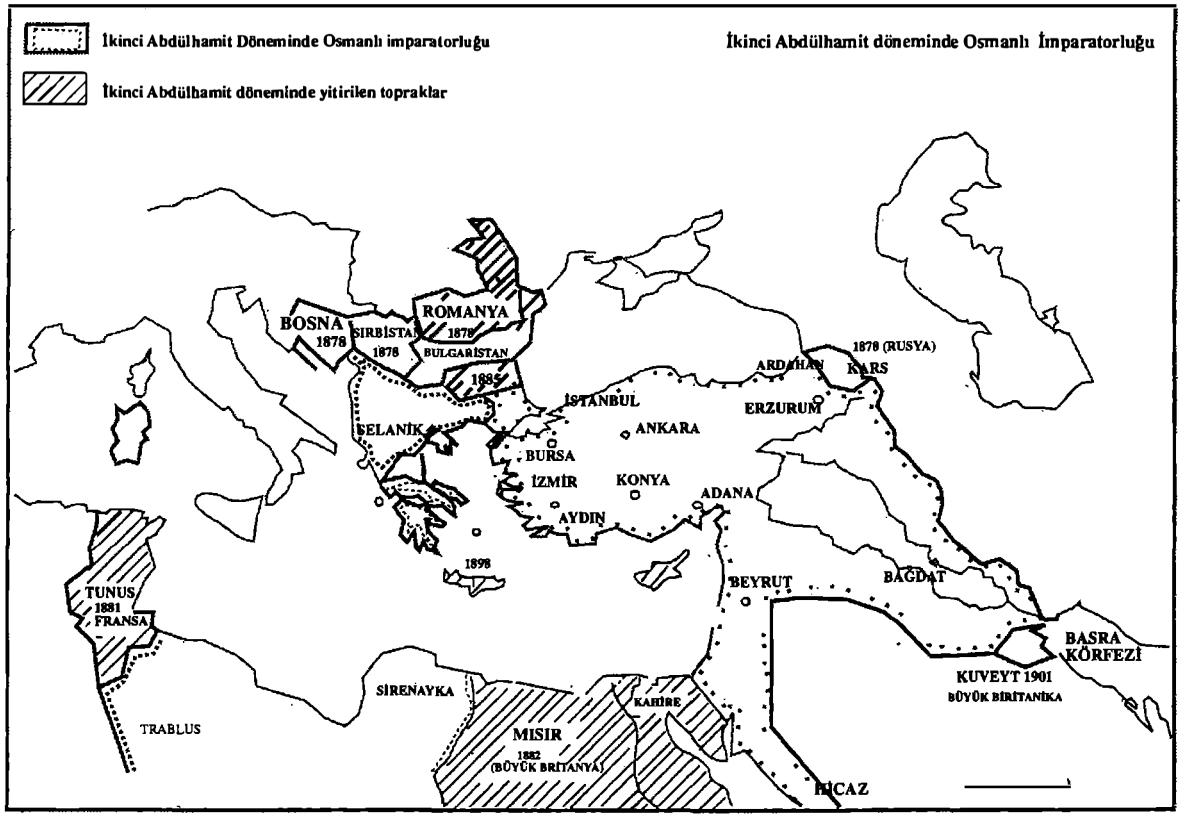
II. ABDÜLHAMİT

Yıldız Sürgünü

Çeviren:
Derman Bayladı

YAYINLARI

M’den M’ye...

İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı imparatorluğu
İkinci Abdülhamit döneminde yitirilen topraklar
İkinci Abdülhamit döneminde Osmanlı İmparatorluğu
BOSNA
1878
SIRBİSTAN
1878
ROMANYA
1878
BULGARİSTAN
1878
1885
1878 (RUSYA)
ARDAHAN
KARS
İSTANBUL
ERZURUM
SELANİK
ANKARA
BURSA
İZMİR
KONYA
ADANA
AYDIN
1898
BEYRUT
BAĞDAT
TUNUS
1881
FRANSA
BASRA
KÖRFEZİ
KUVEYT 1901
BÜYÜK BİRİTANİKA
SİRENAYKA
KAHİRE
TRABLUS
MISIR
1882
(BÜYÜK BRİTANYA)
HİCAZ

I

1876 Mayısının şu son günlerinde, İmparatorluğun en güçlü adamı Mithat Paşa benden bir görüşme ricasında bulunduğu zaman hiç de şaşırmamıştım buna. Bir nâzırın, geleneklerin politikadan uzak durmaya mahkûm ettiği veliaht şehzadeyle görüşmesi her ne kadar adetlere aykırıysa da, böyle bir girişimi ben yine de bekliyordum. Padişah ağabeyimin sağlık durumu her türlü olasılığı gözönüne almayı gerektirmekteydi. Henüz birkaç hafta önce tahta çıkmış bulunan bahtsız Murat'ın, aklının yerinde olmadığı görülmüştü. Çöküntü hazırlanmıştı. O yalnızca kendisine ait, içinden çıkamadığı bir dünyada yaşıyordu artık.

İmparatorluğun ağır çarkı dönmeye devam etmeliydi yine de ve zamanın yöneticileri buna özen gösteriyorlardı. Altında imparatorluk damgası bulunan kararnameler yayınlanıyordu ama, ağabeyim hiç mi hiç farkında değildi bunların. Sadrazam ya da öteki nâzırlara verilen uzun kabullerin anlatıldığı saray bildirileri resmi gazete "Türkiye"de yeralmaktaydı. Oysa Murat kimseyi kabul etmiyordu artık. İki ayı aşkın süredir yalan söylüyordu hükümet. İki ayı aşkın süredir, haftaya tahta çıkma töreninin yapılacağına dair söz veriyordu. Bu tören yapılmadan sultan gerçek anlamıyla hükümdar olamazdı. Ne var ki sultan tam anlamıyla gözlerden saklı tutulmuyordu. Her cuma, adet gereğince Dolmabahçe Sarayı'na komşu olan camiye gidiyordu. Ama göreneğe aykırı olarak, her yanı kapalı

bir arabanın dibine gömülmüş durumda gitmekteydi oraya. Atlar sarayın cümle kapısıyla komşu mabet arasındaki kısacık mesafeyi dörtnala geçerlerdi. Geçtiği yola biriken meraklılar onu ancak şöyle bir görebilmiş olmaktan yakınırlardı.

"Yüzünün biçimini değiştiren çıbanlar nedeniyle böyle yapıyor" diyordu kimileri. "Ateşi bir düşüyor, bir yükseliyormuş da o yüzden", "bir türlü geçmek bilmeyen titreme nöbetlerine tutuluyormuş", "yok, yok, daha ciddi başka şeyler olmalı işin içinde..." diye kuşkularını belirtiyorlardı en bilmişleri.

Camide, ağabeyimin yanıbaşında yer alırdım mevkiim gereği. Bu, onu görebildiğim tek fırsat olurdu; çünkü geri kalan zamanını, yöneticilerin şaşmaz buyrukları uyarınca dairelerinde hapis olarak geçirirdi. Bense, durumunun bozulmasından dolayı haftadan haftaya daha da acıyla etkilenmekteydim. Yüzünün sert çizgilerini yumuşatan o sevimli gülümsemesi de yokolmuştu artık, haksız yere zeka eksikliğine bağladıkları, yüz ifadesini dengeleyen iyilik dolu ışıl ışıl bakışları da, çekiciliğine güç katan diri gençliği de.

Henüz yirmialtı yaşındaki Murat, bunamış bir ihtiyar gibi davranıyordu artık. Onu dairesine mabeyincileri götürmek zorunda kalıyorlardı. O da bir tür bitkisel yaşama geçmişcesine kendisini bırakıyordu. Gözleri, önünde görünmez bir noktaya bakarcasına faltaşı gibi açık, ağzı aralık öylece duruyor, kimseyi tanımaz görünüyordu. İmam Kur'an'dan sureler okurken, en karamsar düşünceler geçiyordu aklımdan: Hükümdarlık etmekten aciz bir sultan, İngiltere elçiliğinden yönetilen bir hükümet; her yandan, Slav düşmanlar. Batılı güçler tarafından saldırıya uğrayan bir imparatorluk. Babamın değişik bir çehre vermek istediği bu ulus, vahşi ve karanlık bir çağın içine yeniden düşüyordu böylece.

Dikkatler farkettirmeden bana dönmekteydi. İnceden inceye soran bakışların ne istediklerini sezmiyor değildim. Örtüsü gitgide sıyrılan imaları anlıyordum. Gelecek olan önerileri; doğacak, büyüyecek ve adımın çevresinde döndürülecek dolapları tahmin ediyordum. Bu nedenle de meraklıları, nezaket kurallarının bana izin verdiği ölçüde olabildiğince uzağımda tutarak onları düş kırıklığı-

na uğratıyordum. Ve hiç kimse ne düşüncemi çözmüş olmakla övünebiliyor, ne de ağzımdan kaçmış olacak bir sözden sonuç çıkarabiliyordu. Günün birinde sevgili ağabeyime karşı komplo kurmuş olmakla suçlanmak istemiyordum. Ne olursa olsun, durum neye varırsa varsın, alın yazısı gelip beni bulmadıkça yerimden kıpırdamak istemiyordum.

Önce Rusya, sonra da Avrupa'daki gazetelerde ağabeyimin hastalığını açığa vuran makaleler yayımlandı. Ama bu yazılar öylesine abartılı, yorumlar da öylesine gülünç oluyordu ki, verilen bilgilerin önemi azalıyordu. En telaşa vereni ise Güney Fransa'da bir kilise gazetesinin, Murat'ın özel hekimi Doktor Capoleone'nun düzmece iki mektubunu yayımlaması olmuştu. Paris basını hemen atılmıştı bu mektupların üzerine. Capoleone'nin savına göre hastasının sıkıntısı, kaynağı alkolizm olan bir beyin yumuşamasından ileri gelmekteydi. Hastanın zihinsel dengesizliğine ve yakın bir ölümün ön belirtisi olan felç başlangıcına da bu beyin yumuşaması neden olmuştu. Bu aşağılık uydurmalar üzerine Capaleone üçüncü şahıslara, en suya sabuna dokunmaz türünden kısa bir makale biçiminde yalanlamada bulunmakla yetindi ve bu yalanlama gecikmeyle Türkiye Gazetesi'nde yayımlandı. Gözboyamacılık her şeye rağmen artık kimseyi kandırmaz olmuştu bundan böyle. Hükümet iktidara sarılmış olmanın kör tutkusuyla, "ismi var cismi yok bir padişahı" sonsuza değin kullanamazdı. Ancak Mithat bunun tersine inanıyordu. Zira hükümet Sadrazam Rüştü Paşa'ya çok yerinde olarak takılan lakaba göre, bu "kocamış karı" değil ama Mithat'ın ta kendisiydi. Bu eski eyalet valisi, eşsiz yönetici, tutkunun kemirdiği politikacı, Britanya emellerinin sadık uygulayıcısı kendisini vazgeçilmez kılmış ve kaba entrikalar yoluyla işleri avucuna almıştı. Homurdanmalara ve durumun çetinliğine aldırış etmeksizin, elçileri güvence ve vaadlerle oyalayıp durmaktaydı. Oysa bütün bunlar onları rahatlatmaya yetmiyordu artık. Elçilerden kimileri Murat onları kabul edecek durumda olmadığı için güven mektubunu sunamamaktan yakınmaktaydılar. Ötekiler de yakın geleceğin neler hazırladığını kendi kendilerine soruyorlardı. Hepsi de işlerin

yolunda gidemediği kanısındaydılar. O kadar ki, İngiltere Büyükelçisi Sir Henry Elliott, Mithat Paşa'nın en sadık çalışma arkadaşı İsmail Kemal beyi Tarabya'daki köşküne çağırıp ona, sultanın hastalığının yarattığı bu içinden çıkılmaz duruma hemen yasal bir çözüm bulunmasının gerekli olduğunu bildirdi.

"İşlerin şimdiki gibi sürüp gitmesinin imkânsız olduğuna hükümetinizin dikkatini çekerim."

Nâzırlar uyarı niteliğindeki bu tavsiyeyi alınca, zamanın en iyi akliyecilerinden biri olan Viyanalı Doktor Leinsdroff'u muayene için çağırmaya karar verdiler. Kocası öldüğü zaman bunamaya yakın bir hastalığın pençesine düşen Kraliçe Victoria'yı muayene etmesi için Londra'ya çağrılmış olması da, onun başarısını gösteren kanıtlar arasındaydı. Konstantaniyye'ye gelişi elbette ki son derece sessiz sedasız olmuştu. Varna vapurundan daha henüz inmiştik ki, bir mabeyinci onu bir saltanat kayığına iterek doğruca saraya götürmüştü. Kısa konukluğu süresince meslektaşlarından yalnızca bir kaçının onu görmesine izin verilmişti. Hastasını muayene etmiş, raporunu yazmış ve bu iş biter bitmez de, çalışmasını ödüllendirmek için olduğu kadar sessiz kalmasını da sağlamak için cepleri altın doldurularak yeniden gemisine bindirilmişti.

İsmail Kemal, hükümetin yani Mithat'ın yorumunu duyurdu: Murat'ın beyni gitgide sulanıyordu. Geçici ve hafif iyileşme imkânı varolmakla birlikte Padişah'ın şifa bulamayacağı apaçık ortadaydı.

Ne var ki ruh doktorunun verdiği raporun gerçek içeriği konusunda çok değişik söylentiler de sızmaktaydı. Doktor Leinsdorff, Doktor Capoleone'nin sonuçta hastayı zayıf düşürmekten başka bir şeye yaramayan tedavi yöntemlerini uygun bulmamıştı. Doktor Leinsdorff kaplıca tedavisi ve açık deniz gezintileri salık vermişti. Dahası, hastayı kendi sağlık evinde bakması için yalnızca altı haftalığına emanet etselerdi, onu tam anlamıyla iyileşmiş olarak geri göndereceğini iddia edecek kadar işi ileri götürmüştü.

Bu iyimserliğe sanki hak verdirirmişcesine, Leinsdorff'un muayenesini izleyen cuma namazındaki mevcudiyeti sırasında ağabe-

yim son derece sağlıklı görünmüştü gözüme. Saray rıhtımından camiye gitmek için bu kez saltanat kayığına binmişti. Geçişi sırasında zırhlılar onu top atışlarıyla selamlamışlardı. Hastada uyarma yapmaya yol açabilecek bu patlamalara ve kargaşaya rağmen Murat'ın soğukkanlılığını zerrece kaybetmemesine şaşıp kalmıştım. O gün beni tanımış ve bir sevgi işaretinde bulunmuştu. Sadrazam Rüştü Paşa da benim gibi, ağabeyimdeki bu mutlu değişikliği farketmişti. Bunu görünce de ağabeyimin gerçek sağlık durumunu, özellikle de Mithat'ın ne gibi niyetlerinin olabileceğini kendi kendisine sormuştu. Duyduğu tedirginliği İmparatorluğun gerçek hakimi olan Britanya Büyükelçisi Sir Henry Elliott'tan başka kime açabilirdi ki?

Büyükelçi danışmak için gelen Rüştü Paşa'ya tavsiyede bulunmaktan kaçınmış, ama mesleğinin dolambaçlı diliyle İngiltere'nin ağabeyimi gözden çıkardığını ima etmişti.

Hafiyelerimin haberdar ettikleri bu tavır alışlar, bu gizli konuşmalar, bu gidip gelmeler, bu yeraltı düzenbazlıkları fena halde çileden çıkarmaktaydı beni. Hem imparatorluğun hem de benim yazgımın -benim payım olmasızın- belirlendiği bu karar günlerinde, mevkiimin, dünyaya geldiğim otuzdört yıl öncesinden bu yana beni mahkûm kıldığı aylaklığı değerlendirecek binlerce uğraştan tek birini bile kaçırmamaya dikkat ediyordum yine de. Çocuklarımla oynuyor, kadınlarımla çene çalıyor, çalışma odamda kendimi okumaya veriyor, katiplerimle çalışıyordum. Ne var ki, tahmin ve yorumlara meydan vermemek için şehre inmeyi bırakmıştım. Yardımı derin yazgıcılığımda aramaktaydım. "İş olacağına varır, karar Allah'tandır!" diye tekrarlayıp duruyordum kendi kendime.

Birden, sanki bir şatonun durmuş saatlerinin hepsi bir anda yeniden çalışmaya başlamışlarcasına, Mithat'ın görüşme isteği bu hareketsizliği silkeleyivermişti. Mithat'ın bana ne önereceğini kendi kendime sorarken yüreğim küt küt ediyordu. Mithat, görüşmemizin son derece gizli geçmesi konusunda üsteliyordu. Onu gizli saklılığı olmayan sarayda kabul etmek söz konusu olamazdı. Manevi annem Perestu Hanım'ın konağını önerdim. Konak, başkentin

sınırında, saraya hakim tepeler üzerinde, amcam Sultan Abdülaziz tarafından inşa ettirilmiş olan kışlanın tam arkasında, babamın kadınına armağan olarak sunduğu büyük modern bir ikametgâhtı. Maçka'nın yeni ve oturmaya elverişli bu semtinde gelen geçenin az olması gerekli bütün koşulları sağlayacaktı.

Mithat Paşa'yı Perestu Hanım'ın, arkadaşları olan öteki harem-i hümayûn kadınlarını ağırladığı birinci kattaki büyük salona aldırdım. Bu öğle sonrasında ışıklar azalmış da olsa, gözlerinin kalın gözlük camları arkasında kırpıştığını görüyordum yine de. Temennasını, bir padişah şehzadesine verilecek selamı bitirmesine fırsat tanımadan ona elimi uzattım ve duvara bitişik rokoko koltuklardan birine oturttum. Alışılmış bayağılıklarla bozma çabası göstermediğim bir sessizlik egemen olmuştu. Doğuştan gelen çekingenliğim, beni nüfuz edilmez kılarak ilk kez işime yarıyor ve duyduğum tedirginlik dudaklarımı mühürlüyordu. Onun kafasını karıştırmak niyetinde değildim, yardım sırığı uzatmayı da hiç istemiyordum. O da bu nedenle geleneksel karşılıklı iltifatlarla vakit kaybetmeyerek, birden asıl konuya girdi:

- Padişahımızın hastalığı süresince İmparatorluğun naipliğini üzerinize almak ister miydiniz Abdülhamit Efendi?

- Naiplik mi? Bu Osmanlı hanedanında asla görülmüş şey değil. Kur'an yasasına da aykırı olmalı. İşin gerçeği, naiplik bölünmüş bir veraset imkânına yol açabilir. Oysa kutsal metin açıktır: İslam'da ancak ve ancak tek bir imam olmalıdır. Bu imam ağabeyim Sultan Murat ya da ben olabilirim ama aynı anda ikimiz birden olamayız.

Mithat bu yanıtı beklemiyordu. Oysa benim hazırlanacak çok zamanım olmuştu. Naiplik olasılığı benim de aklımdan geçmişti. Kur'an yasası bilginlerinin, bu çözüm konusundaki görüşlerini gizlice sorduracak boş vaktim olmuştu. Karşımdaki afallayıp kalmıştı ve ben bunun nedenini gayet iyi biliyordum. Ağabeyim hoşgörülü ve güçsüz* yani tam da Mithat'ın dişine göreydi. Ama hükümdarlık edecek durumda olmadığına göre onu tahtta tutmak, ol-

* bir hükümdardı

mayacak duaya amin demekten başka bir şey olamazdı ve İngiltere de buna karşıydı. Bu yüzdendir ki Mithat benimle görüşmeye karar vermek zorunda kalmıştı. Öncelikle onu korkutacak hiçbir yanım yoktu. Sırvermez ve çekingen bir yapım vardı. Kendimden sözettirmiyor, kişiliğimi öne çıkarmıyor, halka malolmağa çalışmıyordum. Bundan da, böylesine silik bir kişinin kolayca etkisi altına alınabileceği sonucu çıkmaktaydı. Minnet duygusu beni daha da uysallaştıracaktı kuşkusuz. Oysa birdenbire, tanımadığı bir insanla karşı karşıya olduğunu anlıyordu Mithat.

Ama artık çok geçti. Geri adım atamayacak denli ileri gitmişti. Sessizliğin egemen olduğu salonda sakin sakin tesbihimi çekiyordum. Namaz tesbihimin yeşim taneleri, duvar saatinin tik taklarına karşılık veriyordu. Gözkapaklarımı iyice inik tutarak, dolgun ve kırmızı yüzünü dikkatle incelemekteydim. Sanki sürekli bir gülümsemeyle kısılmış gibi duran gözleri büyülemek istercesine bakıyordu. Ama acımasızdı bakışı. Mithat bir an düşünceleri içinde kaybolmuş gibi kaldı, sonra birden sertçe başını kaldırdı:

- Madem öyle, o halde Sultan Murat yaşarken de olsa padişahlığa razı olur muydunuz Abdülhamit Efendi?

Bir yanıt vereceğim diye kendimi zorlamaktan nefret ederdim ve de acele verilmiş bir kararla onu sevindirmeyecektim. Düşüneceğimi bildirdim. Kızgınlığını belli eden bir hareketle ayağa kalktı.

Yalnız kalınca kafamı bir çocukluk anısı doldurdu.

Oniki yaşındaydım. Kırım savaşı sırasındaydı. Annem öleli az olmuştu. Yol üzerinde yığılan okul öğrencileri kıpır kıpır kaynaşıyor, askeri birlikler duruşlarını düzeltiyorlardı. Zira orada, Dolmabahçe sarayının cümle kapısında maiyet alayının başı görünmüştü. Askerler silahlarıyla selama duruyorlar, askeri orkestra babam Abdülmecid için taç giyme marşını çalıyordu.* Şerit ve nişanlarla donanmış paşa ve subaylar önde geçiyorlar, arkalarından da Siyahlar'ın elleriyle zaptettikleri dünyanın en görkemli atlarından on kadarı geliyordu. Al bir at, biçiminin mükemmelliği ve imparatorluk alameti işlenmiş yakut ve zümrüt saçılı koşum takımlarıyla, dikkatleri özellikle kendi üzerinde toplamaktaydı. Daha ar-

kada, atları ve saray zabitleri arasında eşit uzaklıkta ilerleyen Padişah iyice seçilmekteydi. Kalabalık onu kesme elmasla fesine tutturulmuş cennet kuşu tüyleriyle bezeli sorgucu ve siyah pelerinini çene altından kopçalayan değerli taşlarla işlemeli nişanından tanımıştı. Ben onun yanıbaşında, beyaz atımın üzerinde dimdik durmağa çabalıyordum. Babam her konuda gösterdiği aldırış etmezlikle gelmiş, derslerimden çekip almıştı beni. Annem öleli daha yeni olmuştu. Babam, eğleneyim diye askeri birlikleri denetlemek için beni de götürmeye karar vermişti. Kardeşlerim sarayda kalmışlardı. Padişahın yanında yalnızca ben bulunduğum için kasım kasım kasılıyordum. Bu müstesna günün tek bir ayrıntısını, tek bir kırıntısını kaçırmamak için, başımı oynatmaksızın sağa sola kaçamak bakışlar fırlatıyordum. Her ulustan askerler seyirci sıralarını oluşturmaktaydılar. Gri kumaştan yapılma bol pantolonlu zuhafları, denizcileri, hafif piyadesi, istihkamcısı, topçusu, avcıları, parlak miğferli zırhlı süvarileriyle önde Fransızlar yeralmaktaydı. İngilizler alışılmamış saç biçimleriyle dikkat çekiyorlardı. Subaylarından bazıları askeri şapkalarının üzerinde beyaz kumaştan bir tür büyük başlık taşımaktaydılar. Bu başlığa, gözlerin üzerine ve enseye doğru inen, aynı kumaştan yapılma bir çift siperlik takılıydı. Onların bu kıyafeti bende gülme duygusu uyandırıyordu. Şu anda şehirde yirmiyedibin Fransız ve otuzbin İngiliz bulunmaktaydı. Her gün Avrupa'dan geliyorlar ve yine her gün Ruslar tarafından saldırıya uğrayan topraklarımızı savunmak için Kırım'a doğru yola çıkıyorlardı. Dolmabahçe'nin pencerelerinden, Boğaz'ın ucundaki Üsküdar'da, Büyük Mezarlığa bitişik İngiliz ordugâhında kurulu beyaz çadırları görebiliyordum. Fransızlar ise, eski şehir surlarının uzağında olmayan, -babamın tam da beni oraya götürdüğü- Davutpaşa'daki geniş kışlalara yerlemişlerdi. Avrupa'nın her yerinden askerler İmparatorluğa hizmetlerini sunmaya gelmişlerdi. Ben de Macar, Belçikalı, İtalyan üniformaları arasında nerede bulunduğumu anlamaya çalışıyordum. Babam, geçişine sessiz ve doymak bilmez bir merakla bakan bu gâvurları, nazik bir el hareketiyle hiç durmadan selamlıyordu. İmparatorluğu savunmak için niye gerek-

sinme duyuyorduk onlara? Altı-yedi yaşlarındayken babamın beni, bir vesileyle gâvurun, imansızın biri olan İngiliz Büyükelçisi'nin elini öpmeye zorlamasından duyduğum aşağılanmayı hiçbir zaman unutamadım. İçgüdüsel, soyaçekimsel bir dürtüyle isyana kalkmıştım. Hıçkırıklara boğulmuştum ve babamın bana tek kızışı da o zaman olmuştu. Babamın sevimli gülücüklerle, bütün bu yabancı askerlerin beğenisini kazanmaya çalıştığını görüyordum ve bu anı bir kez daha içimi yakıyordu.

Öğle üzeri, askeri birlikler sıralanmalarını bitirince bizim alayımız da Davutpaşa kışlasının yakınlarında görüldü. Fransız ve Osmanlı kurmayları dörtnala bizi karşılamaya geldiler. Kalabalık, Padişah'ı görmek için ileri atıldı. Tepesine yaldızlı alemler takılı büyük yeşil bezden bayrağın önünde attan indik. Babam, imparatorun kuzeni ve Fransız başkomutanı Prens Napoleon ile onun Britanyalı dengi olan Kraliçe Victoria'nın kuzeni Cambridge Dükünü selamladı. Bütün erkan; hali hazır, geçmiş ve gelecekteki sadrazamlar, ve hatta sultanın bağımlısı hidivin oğulları olan birçok Mısırlı prens ve de İran Şahının -atının üzerine dikilmesi gerekendamlalı Büyükelçisine kadar herkes tam olarak toplanmıştı. Müslüman ve Avrupalı işsiz güçsüz takımı, bir çizgi üzerine kusursuzcasına sıralanmış birliklerin çevresinde, buğday tarlalarına ve çayırlıklara yayılmışlardı. Avrupai semt olan Pera'nın hanımları Paris tarzı şatafatlı arabalarında; soylu müslümanlar tören arabaları gibi boyalı, yaldızlı ve oymalı faytonlarında; ak sakallı ihtiyar Osmanlılar da üzerleri tenteli, kırmızı saçaklarla süslü, koca koca öküzlerle çekilen Asya tarzı kağnılarında bekleşiyorlardı. Şurada su, şerbet ve çörek satıcıları, başı bozuklar, sivri kalpaklı İranlılar, fistanlı Arnavutlar; daha ötede Rumlar, Yahudiler, Bulgarlar, kar gibi beyaz bornozları içinde Fizanlı zenciler İmparatorluktaki ırkların çeşitliliğine tanıklık etmekteydiler. Ve nihayet, arka planda, Edirnekapı'dan çıkan bir deve kervanı yarı harap Roma yolunda ağır ağır ilerlemekteydi.

Hafif piyade birliği Padişah'ın önünden geçmekteydi ki, dikkatim; bu aylaklar sürüsünden ayrılarak bize doğru ilerleyen uzun

boylu, çok zayıf, beyaz çalı sakallı, tiksinti verici paçavralar bürünmüş kutsal bir kişiye, bir yaşlı hacıya takıldı. Kimse onu durdurmayı düşünmüyordu. Bir Tanrı adamına dokunulmazdı. Babamın atının önüne geldi ve orada, Fransız taburunun yetkilileri önünde boğuk bir sesle haykırdı:

"İmansız köpekleri İslam İmparatorluğuna sokuyorsun gâvurun oğlu! Sen de baban gibi gâvurun tekisin. Eğer Rusları kovmak isteseydin, Peygamber'in bayrağını açıp da gerçek müminleri yardıma çağırman yeterliydi. Hepimiz çekerdik kılıcımızı. Moskoflar yeryüzünden yok olur, sen de Moskova'da saltanat sürerdin. Peygamber'in laneti üzerine olsun, Tanrı'nın kuşları sakalına pislesin!"

Çevredeki izleyiciler ne olup bittiğini anlamadılar. Zira ihtiyarın sesi uzağa gitmemişti. Ben, bu zehir gibi sözlerin herbirini kaydeden nadir kişilerden biriydim. Babam, kendisine yöneltilen bu hakaretlere karşı gözünü bile kırpmamıştı. Bu duyarsızlık hacıyı çileden çıkarmış olmalıydı kuşkusuz. Öne bir adım ilerleyerek atın altın işlemeli kadife dizginlerini yakaladı. Ürken at şaha kalktı, çakıllı zeminde kayarak sırt üstü yuvarlandı, düşerken Padişahı da sürükledi. Birlikler geçişlerini sürdürürken, sayısı belirsiz izleyicilerin göğsünden tek bir haykırış çıktı. Babamın bir taşa çarpan kafası bayağı kanıyordu. Kendini kaybetmişti. Ağalar öylesine afallayıp kalmışlardı ki, hiçbir şey gelmiyordu ellerinden. Babamı alıp şeref çadırına götürenler yaverler olmuştu. O an, onun için duyduğum sevginin belli belirsiz bilinciyle yere atladım ve ben de arkalarından seğirttim. O süre içinde inzibatlar, zaptiyeler hacıyı yakalamışlardı. Ermiş bir kişi de olsa, Padişah'ın canına kasteden bu sefil, en bayağı suçlular gibi davranılmayı haketmişti. Bütün izleyiciler gibi ben de biliyordum ki, suçlunun ölüme mahkûm edilmesi akla yakın tek çıkış olacaktı. Babamın hareketsiz kaldığı çeyrek saat süresince, onun üzerine eğilmiş olarak bir yaşam belirtisi gözlerken delice kaygılar içinde ben de bir çeyrek saat geçirmiştim.

Babam kendine geldiği zaman, beni altüst eden duygularımı anlamasın diye doğruldum. Yarası ne derindi, ne de ağır, zira zihin

yeteneklerini çok çabuk toparlamış ve bana gülmüştü. İlk düşüncesi hacı için olmuştu:

- O zavallıya kötülük yapmamışlardır umarım. Ona iyi davranılsın. Gönlünü alsınlar ve serbest bıraksınlar. Cezalandırılmamalı, çünkü açık yürekli bir insan o!"

Onun bu sözleri beni çok duygulandırmıştı. Zulüm nedir bilmeyen babama hayrandım. Ve de genç vicdanımın derinliklerinde hacıyı -hiç değilse düşünceleri nedeniyle- kınayamıyordum. Varlıkları her gün daha gözle görünür, daha gürültülü bir hal alan gâvurlar, çöküşümüzün simgesi değiller miydi? Babam da bu çöküşün yalnızca -ama ona adamakıllı katkıda bulunan- bir halkası değil miydi? Gururlu olmasına öyleydi ama bu gurur yalnızca geçmiş üzerine dayanıyordu. Babamın bizi öğrenmeye ve tekrar etmeye zorladığı aile tarihimizi bunca yıl sonra halâ ezbere anlatabilirim.

13. Yüzyılın tam başında, yarı savaşçı yarı çoban küçük bir göçebe topluluğu Küçük Asya'ya geldi ve orada yerleşti. Bu topluluk, bize kendi adını aile adı olarak bırakan Osman diye biri tarafından yönetilmişti. Kısa zamanda örgütlendik ve birkaç on yıllık süre geçtikten sonra da bağımsızlık ayrıcalığını üstlendik. Adımız cuma hutbesinde okundu ve para bastık. Bu küçücük basamak, Anadolu dağlarında koybulmuş bu Devlet, dünyayı fethe girişmemizi sağladı. Atalarımız Bizans İmparatorluğunu kuşaklar boyu azar azar yıprattıktan sonra Konstantaniyye'yi alarak ona son darbeyi indirdiler. Güçlerini Mısır, Suriye ve Balkanlar üzerine ve Macaristan'ın büyük bir bölümüne yaydılar. Kırım hanları ve Mekke şerifleri bizim bağımlılarımız oldular. Valilerimiz Cezayir'de, Budapeşte'de, Bağdat'ta bizim adımıza hüküm sürüyorlardı. İki kez Habsburglar'ın başkenti Viyana'yı kuşattık. Kendimizi tüm Avrupa hanedanlarına eşit, hatta çoğundan da üstün sayabiliriz, zira Fransa Sülalesi dışında hiçbir aile bizimki kadar uzun saltanat sürmemiştir. Atalarımızla haklı olarak duyduğumuz gurur, onlara layık bulunduğumuzu göstermek için itici bir güç olsun bize.

İmparatorluk Asya, Avrupa, Afrika üzerinde yayılmasını sürdürüyor ve Sudan'dan Karpatlar'a, Fırat'tan Tassili'ye uzanıyordu.

Babamın dersi ne yazık ki uydurma denebilecek kadar eksik görünüyordu. Gerçeğin ne olduğunu öğrenmek için hocalarıma çok yerinde sorular sorduğum zaman bana ya dünya haritasına bakmak kalıyordu ancak ya da onların sıkıntılı yüzlerini gözlemek. Ne kadar da çok vilayet çıkmıştı elimizden: Yunanistan, Sırbistan, Kırım, Cezayir. Ve de evvelce padişahın en küçük bir hareketiyle tir tir titreyen Avrupa ulusları, iradelerini zorla kabul ettirmekteydiler artık.

Daha en küçük bir davranış imkânına sahip olmadan çok önce bile, bütün gücümle bu kaçınılmaz süreci durdurmayı düşlemiştim. Babam, bahtsız amcam Abdülaziz ve nihayet ağabeyim, bunu başaramadan birbirlerini izlemişlerdi. Belki daha iyisi benim de elimden gelemeyecekti, ama hiçbir şey de denemekten alıkoyamayacaktı beni. Tarihin acıma bilmez çarkını İmparatorluğu korumak, daha da iyisi onu onarmak için durdurmak zorundaydım. Bu nedenle, ne derece tehlikeli olursa olsun, Mithat Paşa'nın sunduğu fırsatı yakalamağa kararlıydım. Görevim beni ona çağırıyor, iradem beni oraya itiyordu.

II

Ertesi günü Mithat, isteğim üzerine dünkü aynı saatte annemin konağına benimle buluşmaya geldi. Ona kabul ettiğimi bildirdim. Tek ama kesin bir şartla: Ağabeyimin hiçbir iyileşme şansı olmadığı konusunda güvence verilmeliydi.

Mithat Paşa'nın yüzü, yanıtımın içeriğinin değil ama vurgulanış biçiminin onu memnun etmediğini belirtiyordu. Hükümetin belkemiği, liberallerin önderi, İngiltere'nin koruduğu Mithat; bilgisiz, deneyimsiz ve de üstelik ne desteği, ne de yandaşı olan bir insanın kendisine buyurmasını içine sindirebilecek miydi? Padişahları padişah yapan ya da onları alaşağı edenin hangimiz olduğunu bana hatırlatmanın sırasıydı:

"Uzmanların düşüncelerine göre Sultan Murat her ne kadar sağlığına kavuşamayacaksa da, hükümet onun iyileşebilir olduğunu ilan edecek güçtedir. Ama siz vakit geçirmeden bir Anayasa hazırlamaya, devlet işlerinde yalnızca sorumlu danışmanlarınızın fikirlerine göre davranmaya ve nihayet ağabeyinizin en yakın çalışma arkadaşları olan Ziya Bey ve Namık Kemal'i özel katipleriniz olarak atamağa, ayrıca da Sadullah Beyi halen işgal etmekte bulunduğu Padişah nezdindeki Başkatiplik makamında alıkoymaya sözverirseniz o zaman iş değişir."

Gülümsemekten kendimi alamadım:

"Benim en içten dileklerim sizin ilk iki koşulunuzla bağdaşıyor.

Eğer İmparatorluğun bu çağa yetişmesini istiyorsak dev adımları atmamız ve de bir kerecik olsun tedbir ve ihtiyatı unutmamız gerekir. İmparatorluğun huzuru ve ilerlemesi uğrundaki cihadınızda size bütün gücümle destek olacağım. Size, bir Anayasa ilan edeceğime ve meclis hükümdarı olarak davranacağıma bütün kalbimle söz veriyorum. Benden istediğiniz atamalara gelince, o konuda da benim isteklerimden önce davrandınız. Uzun süreden beri Ziya Bey ve Kemal Beyi tanıyor, okuyor ve onlara hayranlık duyuyorum. Sadullah Beyle ilgili olaraksa, onun ağabeyime hizmette gösterdiği bağlılıktan dolayı duyduğum minnettarlık, bana isteğinizi seve seve kabul ettiriyor."

Mithat'da uyanmış olan güvensizlik duygusu yokolup gitmişti. Kişi olarak beni seçmiş olmaktan dolayı içinden kutlamıştı kendisini. Şurası gerçek ki, bu aydın kişiler, çok kıvrak zekâlarına rağmen ya da belki o nedenle şu ya da bu ölçüde saf oluyorlar. Protokolün her türlü gösteriyi yasaklamasına rağmen kazandığımı anlamıştım.

"İzin verin de, geleceğe iyimserlikle bakmamızı sağlayan bu yüreklendirici yanıtınızı bir an önce çalışma arkadaşlarıma iletmek için huzurunuzdan çekileyim Abdülhamid Efendi. Allah izin verirse, İmparatorluğu çökerten bu facialar dizisine sayenizde bir son verebiliriz."

Mithat ayrılınca ben de küçük salona, annemin yanına gittim. Onu orada bulacağımı biliyordum. Kulağını kapıya yapıştırmak Perestu Hanım'ın saygınlığına yakışmazdı. Ama sanki rastlantıymış gibi kapıyı yarı açık bırakmaya dikkat etmişti. Sakin sakin, amber uçlu ve lülesi firuze kakmalı çubuğunu tüttürmekteydi. Ona çok sık olarak, büyükannemin babam, korkunç Pertevniyal'in de oğlu Abdülaziz üzerindeki etkisinden ne denli üzüntü duyduğumu tekrarlamıştım. O da bu yüzden bir sorunla ilgilenmek ya da bir tavsiyede bulunmaktan kaçınıyordu. Eğer ben ona içimi döküyorsam, bu onun onayını sağlamanın gizli gereksiniminden dolayı olduğu kadar, koşulsuz desteğinden duyduğum şükrandan da ileri gelmekteydi.

"Biliyorum ki, iktidar tutkusuyla, onu isteyerek tahttan indirip yerine geçmem için ağabeyime karşı bir dolap çevirmekle suçlayacaklardır beni. Ama ya o hemen tahttan indirilir ya da İmparatorluk parçalanır. Bana düşen sorumlulukları üzerime almayı ben istemedim. Ama alınyazısı buna çağırıyor beni. Bu sorumlulukları bilinçle ve kararlılıkla üstleniyorum. Tanrı elimden geleni yapmamda bana yardımcı olacaktır."

"Senden tek bir şey istiyorum aslanım. Ağabeyin Murat'ı hiç hiçbir zaman unutma ve ona iyi davran."

"Onu gözüm gibi kollayacağım. Çünkü onun yazgısı bana sonsuz bir hüzün kaynağı oluyor. Çocukken onu kıskanırdım. Bunu siz herhangi bir kimseden daha iyi bilirsiniz. Bu duyguyu benim yüreğimden söküp atmayı başaran siz oldunuz. O zamandan beri onu sevmeyi, insani niteliklerini takdir etmeyi öğrendim. Onun uğradığı bu çöküntüyü kimde olursa olsun görmek dayanılmaz olurdu. Ama öz kardeşimde bu çok daha dayanılmaz oluyor."

Perestu Hanım pencereden Dolmabahçe Sarayının damlarını, Boğaz'ı ve uzakta Eski Saray'ın kulesini ve kubbelerini seyretti. Bana bakmadan mırıldandı:

"Başarın için Tanrı'ya dua edeceğim. Büyük bir sultan olacaksın sen."

Mithat'la görüşmemizin hemen ertesi günü Türkiye, Sultan Murat'ın sağlığı konusunda en rahatlatıcı haberleri yayımlıyordu. Saraya kapanıp kalmak zorunda değildi artık. Çıkabilir, gezinebilirdi. Buharlı gemiyle Boğaz'da kimi zaman Karadeniz, kimi zaman da Marmara denizi yönüne doğru günlük gezintilerini yapmaya yeniden başlamıştı. Birbiri ardınca gelen her gün, bir saray bildirisiyle Sultanın bu tedavi edici gezilerinin hikayesini veriyordu. Bu geziler daha mutlu haberlerin -yani Padişah'ın yakında iyileşeceği haberlerinin- müjdecisi olabilirlerdi ancak. İngiliz Büyükelçiliği hesabına yayınlanan Levant Herald gazetesi, akliyeci doktor Leinsdorff'un raporunun hiç açıklanmamasından duyduğu derin şaşkınlığı belirtmişti.

Türkiye Gazetesi daha da ileri giderek, Doktor Leinsdorff'un imzasıyla hemen raporların en ferahlatıcısını yayınladı. Bu budanmış ve düzeltilmiş belge, akliyecininkinden çok değişik bir yorum getirmekteydi. Bu düzenbazlık beni hem çok kızdırmış hem de küçük düşürmüştü. Hükümet, ağabeyimin iyileştiğini ileri sürmekle neye oynuyordu? Bana tahtı sunmak için gelip bulmamışlar mıydı beni? Anlaşmış değil miydik? Açıklama isteyecek ve sabırsız görünecek kadar alçalmayacaktım. Ama bu gürültü patırtıdan kaçmak ve de aynı zamanda tepkimi belli etmek için Maslak'taki malikâneme çekildim. Yine de el altından bilgiler edinmekteydim. Bana bu bilgileri katibim Küçük Said sağlamaktaydı. Bu savaşı başlatan, Murat'ın tahttan indirilmesinin yerinde olup olmayacağı konusunda kimi kuşkular besleyen Sadrazam Rüştü Paşa olmuştu. Mithat Paşa bu sözüm ona amiriyle kesin bir anlaşmazlık içinde bulunmaktaydı. Görülen oydu ki olayları çabuklaştırmak istiyordu Mithat ve 31 Ağustos Perşembe günü tanyeri ağarmasından itibaren hazır olmam için bana haber gönderdi.

III

Kararlaştırılan günün arifesinde yeniden Konstantaniyye'ye döndüm. Dolmabahçe'den kaçıyordum. Kendisini neyin beklediğinden hiçbir zaman haberi olmayan kardeşimle aynı çatı altında oturmak dayanılmaz geliyordu bana. Perestu Hanım'ın Maçka'daki konağına gittim. Onun varlığı beni yatıştıracak ve aynı zamanda da cesaret verecekti. Zorlu bir bekleyişin şu son saatlerinde aklımdan karanlık düşünceler geçmekteydi. Amcam Abdülaziz ve ağabeyim Murat'ın yazgılarını göz önüne alarak, benim de saltanatımın bu kadar kısa olup olmayacağını kendi kendime soruyordum.

Hemen hemen hiç uyuyamıyordum. Pencereden, bu aysız gecenin yıldızlarının belli belirsiz yanıp sönmelerine ve denizden gelen meltemin, dantel perdeleri hafif hafif oynatmasına bakarak, yatağımın üzerinde saatler boyu hareketsiz kaldım. İmparatorluğu sarsan, aileme zarar veren ve sonunda beni tahta götüren inanılmaz trajik olaylar dizisi birbiri ardınca kafamda yeniden canlanıyordu.

Babam kırk yaşına erişmemişti ki biz çocukları onun ölüm yatağının çevresinde toplanmıştık. Ne yazık ki annemde tanıdığım verem belirtilerinin aynı biçimdeki seyrini onda da izlemiştim. Dolmabahçe'nin birinci katındaki, dört penceresi Boğaz'a açılan büyük odada yaş sırasına göre dizilmiştik: Ağabey Murat, sarayından gelmiş bulunan Fatma sultan, o zaman ondokuz yaşında olan ben, sonra Cemile, şişman Reşat, daha on yaşında olduğu halde

büyük bir güzellik vadeden Seniha. En küçüklerimiz olan henüz birkaç aylık Vahideddin ise sütninesinin bakımına bırakılmıştı. Odanın olağanüstü şatafatı bana her zaman için çarpıcı ve de neredeyse itici gelmişti. Kırmızı ve beyaz ipekten örtüler, kenar süsleri gibi yaldız işlemeli, kıvrımlı mobilyalar, Bohemya kristalinden kırmızı ve beyaz avizeler, antika duvar saatleri... Fakat yabancısı olmadığımız bu görkem bir defalık eğlendirmiyordu bizi. Gözlerimiz tavanlıklı yatağa çevrili olarak duruyorduk hepimiz. Som gümüşten tavanlığa hafif tül perdeler asılıydı. Murat, birkaç dakika önce gayet sakin bir biçimde ruhunu teslim etmiş bulunan babamızın naşı üzerine, altından padişah tuğrası işlenmiş kırmızı kadifeden yatak örtüsünü çekti. Babamın gitgide zayıf düşen yüreği duruvermişti, hepsi bu işte. Yaşamdan ölüme her zaman göstermiş olduğu sırvermezlikle geçmişti.

İçimizde en duygulu ve en heyecanlı olan kardeşim Reşat hıçkırıklara boğuluyordu. Hıçkırıklar içinde, babasının ardından yaşayamayacağını söyleyerek pencereye koştu, açıp kendini atacakmış gibi yaptı. Daha çabuk davranan Murat onu önleyecek:

"Ben sizin ağabeyinizdim!" dedi. "Bundan böyle babanız olacağım."

Kendime itirafa cesaret edemiyordum ama, ona emanet edilen İmparatorluğu nasıl ki savunmasız bıraktıysa; bizi de geleceğin ve halefi kardeşi Abdülaziz'in ellerine öylece korunmasız olarak bırakıp gittiği için babama kızıyordum. Ona mümkün olduğunca az benzemeyi her zamankinden fazla umut ediyordum ve de hiçbir konuda onu taklit etmemeye kararlıydım.

Abdülmecid halkının iyiliği için bütün sorunlara aynı anda el atmıştı: Şehirlerin güvenliği, askere alma, iktidarın merkezileştirilmesi, ceza kanunu v.b... Tam bir adalet vaadetmiş ve yasa önünde eşit olunacağını duyurmuştu. Dahası, Avrupalı hükümdarların hepsinden önce bir çeşit Anayasa ilan etmişti. Hükümdarlığı Perestu Hanım'ın bütün yeniyetmelik çağım boyunca bana tekrarladığı "Tanzimat" (Yeniden Düzenleme) adına layık olmuştu. O ve ben bu yeni eser konusunda değişik yargılar taşıyorduk. Hıristiyanların

babamın reformlarına inanmadıklarını biliyordum. Yine biliyordum ki, tutucu İhtiyar Türkler bu reformların Kur'an yasasına aykırı olduklarına ve de Padişah'ın, gâvurların şeytani etkisine girdiğinin kanıtını oluşturduklarına yemin etmekteydiler. Abdülmecid'in iyi niyetleri bir ölü belge olarak kalmıştı. Bu üzücü deneyim her zaman için bir ders olmalıydı bana.

Babam, oğullarının eğitimleri konusunda da bundan daha başarılı olamamıştı. Bununla birlikte, padişah şehzadelerini "kafes" adı verilen bir bölmede yaşamaya zorlayan uğursuz geleneğe de, insancıl duygularla son vermişti. O bize kapıları açmış, kuşlar da yaldızlı hapisanelerinden uçup gitmek için acele etmişlerdi. Bizleri bizzat sınavdan geçirerek ve bize daha iyi göz-kulak olabilmek için, tam odasının altına kurduğu dershaneden gürültüler geldiğini duyar duymaz bastonuyla yere vurarak, sıkı sıkıya izlemişti derslerimizi. Hocalarımızın öğrettikleri nelerdi bize? Tarih, müzik, güzel yazı, Farsça, Arapça, Osmanlı edebiyatı, din bilgisi v.b. Atalarımızın ders programına, daha önceki yüzyıllardan bu yana hiçbir konu eklenmemişti. Oysa merakımız, üzerinde hiçbir bilgi edinemediğimiz ama kapalı evrenimizin duvarlarına gelip çarpan zamanımıza kulak vermeye itiyordu bizi. Babamın politikasının ve reformlarının, bize sözünü ettikleri hareket dolu bu geniş ve çağdaş dış dünyaya hiçbir çıkışı yoktu. Hocalarımızın o konuda dilsiz kesildikleri bu 19. yüzyıl Batı Dünyası neydi ki? Kimse bize yanıt vermiyordu ve ben de bu nedenle bu bilmeceyi tek başıma çözmeye karar vermiştim.

Babamın, dış görünüşü de, tanımlamakta çok güçlük çektiğim zayıflığının izini taşımaktaydı. Açık, zeki alnına, anlatılamaz bakışları, hülyalı koyu ve derin gözlerine rağmen, kişilikten yoksun burnu, siyah sakalı altında kaybolan çenesi ve -sanki durumunu iyice belirginleştirmek isteyen- alelade boyuyla etkileyici olmaktan uzaktı. Karılarını bile kendisine başeğdirtemezken nasıl olur da buyruklar verebilirdi? Bu kadınlardan birinin bir başkasına aşık olduğunu farkeden Padişah'ın onu boşamayı kabul ettiğini ve sevdiğiyle evlensin diye ona bir de çeyiz verdiğini ve de sevdiği adamın

terfii için bizzat uğraştığını ağalar bana anlatmışlardı. Oysa atalarım iki suçluyu çuvallara koyar, ağızlarını da dikerek onları, fazladan birkaç harem kadını ve bol sayıda harem ağalarıyla birlikte Boğaz'a fırlatırlardı. Babamın, nazlı gözdelerinden birinin sürgülü kapısı önünde dize gelerek ona -üç kıtanın mutlak hakimi olan kendisine- kapıyı açması için yalvardığını duyduğum o geceyi hiç unutmadım. Şifa bulmaz bir melankoliye kapılmıştı işin gerçeği. Kendisi de; zorluklara, sorunlara ve tahtını her bir yandan kuşatan tehlikelere karşı koymaktan aciz olduğunun bilincindeydi. Gençliğinden gelen deneyim eksikliği tek neden değildi. Sağlıksız yapısı nedeniyle, günlerin sayılı olduğunu belli belirsiz sezinlemekteydi.

Kardeşlerim ve ben, yeni padişah amcamız Abdülaziz'i ancak, babamızın öldüğünün ertesi günü yaşamımıza girdiği zaman tanıdık. Olağanüstü güce sahip bir devdi. Boyu iki metreyi aşkın olup yağlı güreş ustasıydı. Yaşamın her haliyle tadını çıkarırdı. Saçmalık derecesinde eliaçık ama -sağı solu da belli olmaz- kaprisli ve şiddet krizlerine kapılabilen biriydi. Kötü bir insan değildi. Ben ve kardeşlerimle birlikte kahve içmeye gelince de teveccühünü göstermişti.

O en geniş kanapeye oturdu, biz de yaş sıralamasına göre yanına dizildik. Haremin en güçlü kuvvetli kalfa kadınlarından biri önümüze geniş, yuvarlak altın bir tepsi koydu. Başka iki kadın da, altın ve inci işlemeli büyük bir örtü serdi. Bir dördüncüsü, daha küçük bir tepsi üzerinde uzun saplı altın bir cezve getirdi. Bir beşincisi zarfları değerli taş kakmalı küçük fincanlara kahve koyarak saplı küçük bir tepsiyle bize dağıttı. Kahveci kadın törenin titizlikle uygulanmasına dikkat ederek yapılan işi yönetiyordu.

Padişah, sağlığımız, ardından da isteklerimiz konusunda bilgi edindikten sonra, ayrıcalıklarımız ve konutlarımızın olduğu gibi kalacağını belirtti ve ödeneklerimizi arttırma sözü verdi. Bize olan ilgisinden ve babamızın bağışlamış olduğu özgürlüğün daha büyüğünden dilediğimiz gibi yararlanabileceğimiz konusunda da güvence verdi. Yayvan gülüşlü bir dev ne kadar gönülden davranabilirse o da öyle davrandı. Bu nedenledir ki ona karşı sevgi ve umut

bekleyen halkın düşüncesine ben katılmıştım hemen hemen. Onun tahta çıkışı, benim özel hayatımınkiyle rastlaşan bir taze bahar gibi görünüyordu gerçekten de...

Yakın bir zamana kadar narin ve solgun bir çocukken, zayıflığımdan, çöp gibi sıska kol ve bacaklarımdan uzun süre utanmıştım. Padişah amcamla aynı alanda boy ölçüşebilmek için değil ama vücudumu denemek, zayıflığımın üstesinden gelmek için ben de güreşe başlamıştım. İtalyan doktorun çocukken bana öğütlediği gibi hemen her gün yüzüyordum. İlk gençliğimden beri at sporu yapıyordum. At arabaları da sürdüm, tabanca atışı ve kılıçta da kendimi denedim, kürek çektim. Kafamı biçimlendirdikten sonra bedenimi de eğittim.

En sevdiğim kızkardeşim olan Cemile, bir kız arkadaş edinme çağımın geldiğini düşünerek, böyle birini bulmayı üstlenmişti. Bana Nazikeda adında soylu bir Çerkes kızını tanıştırdı. Bu kızdan hoşlanmıştım. Bizim evliliklerimiz ne Batılıların duygusal birleşmesidir, ne de -bizi suçladıkları gibi- kadının köleliği. Çok eski zamanlarda düzenlenen evlilik adeti genellikle sağlam ve sıkı bağlar yaratır. Nazikeda'nın bağlılığı ve erdemleri bende hem sevgi hem de saygı uyandırdı. Daha sonra haremime giren diğer üç kadınla da uyum içinde yaşadı. Atalarımın üzücü örnekleri, hiçbir zaman tanımamam gerektiğine inandığım aşk konusunda güvensiz kılmıştı beni. Az sonra doğan büyük oğlum Selim beni gururla doldurmuş ama altüst etmemişti. Duygularıma ve onların belirtilerine egemen olmak hem doğamın hem de aldığım eğitimin bir gereği olmuştu.

Çoğu zamanımı, babamın bana armağan etmiş olduğu Kağıthane'deki malikânemde geçirmekteydim. Sarayda fazla görünmekten kaçınıyor, amcam Aziz'in gerçek niyetlerinin ortaya çıkmasını bekliyordum, doğuştan gelen güvensizliğim, kim olursa olsun hele bir sultanın vaadlerine saf saf inanmayı bana yasaklıyordu çünkü.

IV

Amcamdan kuşkulanmakla belki de hata etmekteydim, çünkü Avrupa'ya giderken ağabeyim Murat'la beni de götürme lûtfunda bulunacağını bildirmişti.

Gerçekten de, 1867 yılının bir günü Fransız İmparatoru III. Napoléon, amcamı Kainat Fuarını gezmeye davet etmişti. Tarih tarih olalı hiçbir padişah kendi toprağı dışına ayak basmamıştı. Bunu yapmak ayrıca, din adamlarımıza sayısız sorunlar çıkarıyor, gelenekçilerimiz üzerinde de kuşkular uyandırıyordu. Ama amcam ilerici güzel bir atılımla bu direnişleri söküp attı. Merakımı böylesine çok kurcalayan bu uzak Batı'ya yolculuk yapılabileceğine asla inanmazdım. Abdülaziz bana dünyanın en güzel armağanını veriyordu.

Dilini konuşmayı tuhaf koşullarda öğrenmiş bulunduğum Fransa'yı keşfedecek olmaktan dolayı daha da sevinçliydim. Yeniyetmelik dönemimdeki eğlencelerimden biri de, ablam Fatma Sultan'ın Bebek'teki yalısına gitmekti. Bir paşayla evli bulunan ablam saray dışında oturmaktaydı. Bir gün onu haremliği, erkeklerin bölümü selamlıktan ayıran salonda bulmuştum. Odanın ortasına gerilmiş büyük perdenin kenarında oturuyordu. Perdenin öte yanından gelen bir erkek sesinin telaffuz ettiği bilmediğim bir dildeki kısa cümleleri ağır ağır tekrarlamaktaydı. Kocasının özendirmesiyle Fransızca öğreniyor ve de dili belirli bir rahatlıkla kullanıyora

benziyordu. Görünmeyen hocayla karşılıklı kısa bir konuşmaya girişmişti çünkü. Az sonra karşı koyulamaz bir dürtüyle, odaya yeniden girmek üzere dışarı çıktım, ama o arada da, perdenin öteki yanında koltuğa kurulmuş, sakalları diken diken iriyarı bir adam keşfettim. Girdiğimi görünce şaşkınlık belirtisi göstermeksizin gözlerini kaldırdı ve dersine devam etti. Bir sandalye çekerek tam yanıbaşına oturdum ve gözlerimi bütün dikkatimle üzerine diktim. Bu yakınlık ve bu soruşturan bakışla onun bütün ilmini, bu gâvur dilini, keşfetmeyi arzuladığım bu dünya anahtarını elde etmek istermiş gibiydim sanki. Adam beni kendi halime bıraktı. Bir yandan ablamla konuşmasını sürdürürken bir yandan da sevecen bakışlarla inceliyordu beni. Az sonra, Fransızca birkaç söz söyleyecek ve hecelediği kısa cümleleri arkasından beceriksizce tekrarlayacak kadar cesaret bulmuştum kendimde. Bunu hemen hemen hiç ses çıkarmadan, belli belirsiz dudaklarımı kıpırdatarak yapıyordum. Ama o yine de benim çabamı anladı ve babaca bir gülümseyişle, devam etmem için beni yüreklendirdi. Çalışmamız, ablamın saygı dolayısiyle hocasına gönderme inceliğinde bulunduğu bir tepsi dolusu meyva ve serinletici içeceği getiren bir uşağın gelmesiyle kesildi. Ben, sanki suçüstü yakalanmışım gibi hemen kaçtım. Tanımadığım adam üzüntüsünü gösteren bir işaret yaptı. Onun bu davranışı yüreğime dokunmuştu.

Ama kulağıma kar suyu kaçmıştı bir kez. Meçhul kişinin ders verdiği haftanın o üç günü, düzenli olarak ablama geliyordum. Bu arada o benim kimliğim konusunda bilgi edinmiş, ben de onun kim olduğunu sormuştum. Adamın adı Armenius Vambery idi. Bu Macar Yahudisi "aşırı derecede yoksul" diye tanımladığı bir ailede doğmuştu. Hayatını kazanmak için varlıklı çocuklara eğitmenlik yapmıştı. Ama bu kendi kendini yetiştirmiş olan adamın dil yeteneği de vardı. Bu yeteneği ve seyahat tutkusu ona çok uzun yolculuklar yaptırmıştı. Bilmediği hiçbir köşe bucak, hiçbir doğu lehçesi yoktu. Bıkıp usanmadan en kapalı bölgeleri bulup çıkarır, en girilmez saraylara sokulurdu. Yalnız Türkçe'yi değil, bizim saray dilimizi de mükemmel bir biçimde konuşuyordu. Bizim örf ve adetle-

rimizi derinliğine tanıyor, bu da onun bizim toplumumuza girmesine ve kendini ona en iyi biçimde uydurmasına imkân sağlıyordu. Bir gün, benim bir Fransızca öğretmenim olmamasına şaştığını söyledi. Ben de cevap olarak ona, onaltı yaşıma rağmen beni bu dili öğrenemeyecek kadar genç gördüklerini, bu ayrıcalığa yalnızca ağabeyim Murat'ın sahip olduğunu, benim de ona zaten gıpta ettiğimi belirttim.

Bilgi zenginliğine yolaçan bir konuşma başlamıştı aramızda. Ben Macar'ı sorguya çekiyor, onun sık sık oturduğu Londra'dan, hayranı olduğu İngilizler'den, onların -öve öve bitiremediği- siyasi düzenlerinden ve nihayet Kraliçe Victoria'dan sözetmesini bıkıp usanmadan dinliyordum. O da buna karşılık beni Dolmabahçe, babam, saray çevresi ve harem konularında soru yağmuruna tutuyordu. Hep neler söylendiğini, benim neler duyduğumu bilmek istiyordu. Bu ısrarlı merakı zaman zaman şaşırtmaktaydı beni. Ama onu memnun etmekten dolayı çok mutluydum. Görüşmelerimiz için teşekkür etmiş oluyordum böylece.

Bu gizli gizli alınan derslerin yararlı oldukları görülecekti. O sıralar dünyanın feneri olan Fransa ışığını, bizim ot gibi yaşamakta olduğumuz boğucu sarayın en ücra köşesine kadar göndermekteydi. Kainat Sergisi Avrupa'nın bütün hükümdarlarını çekiyordu. Ülke bolluk içinde yüzüyor ve İmparatoriçe güzel Eugénie tarafından yönetilen saray lüksünün binlerce ışığıyla parlıyordu. Toulon'a ayak basınca konforlu, rahat, baştan başa atlas döşenmiş imparatorluk trenine bindik. III. Napoléon Paris'te Lyon garında bizi, ailesinin ve hükümetinin seçilmiş üyelerinin ortasında karşıladı. Tribünler meraktan iyice coşmuş hanımlarla dolup taşmaktaydı. Altınlar, değerli taşlar ve odalıklarla kaplı doğulu şehzadeleri beklemekteydiler. Görünüşe göre, hemen hemen Avrupai üniformalarımız daha çok düş kırıklığı uyandırmıştı onlarda. Başkentteki anıtlardan çok etkilenmiştim ama halkı çok gürültücü, trafiği de çok düzensiz bulmuştum. Her şey Doğu'da bilinmeyen bir karışıklık içinde yüzmekteydi. Batılıların, bizim köylülerimizin daha doğuştan tanıdıkları görgü kurallarından haberli olmadıkları açıkça görülmekteydi.

İmparatoriçe Eugénie bizi Tuileries Sarayında "Birinci Konsül salonu" adı verilen salonda kabul etti. Parıltılı bir güzelliğe sahipti İmparatoriçe ama yine de yaptığı ün kadar güzel değildi. Perestu Hanım ona göre daha başka gözalıcıydı. Her iki saray erkânının biribirleriyle tanıştırılmalarından sonra bizi Champs-Elysees'den konakladığımız Elysée sarayına götürdüler.

Ertesi gün 2 Temmuz'da Uluslararası Sergi'deki ödül verme töreninde hazır bulunduk. Sekiz atın çektiği bir saltanat arabası bizi doğruca Sanayi Sarayı'na götürdü. Altın yıldızlar saçılı çok büyük bir tentenin altında III. Napoléon ve Eugénie'nin yanındaki yerlerimizi aldık. Fransızlar'ın İmparatorunun söylevini vermesinden önce, bin ikiyüz müzisyen ve koristten oluşan orkestra, Rossini'den bir kantat çalmaya başladı. Gök gürültüsü gibi yükselen alkışlar birçok defa, özellikle de veliaht prens bir ödül almak için ilerlediği sırada parçanın icrasını durdurmuştu. Genç veliaht prens, en iyi işçi evleri modelini üretmesi nedeniyle ödüle layık görülmüştü. Görkemli resmi törenler sona erince, bazı şölen ve kabullerden sonra kendimizi gezip tozmağa verebildik. Amcam ve Murat, kendilerini kadınlara, içkiye teslim ede ede, her eğlencenin tadını çıkara çıkara, saray görevlilerinin yol göstericiliği ve gözetimi altında, her biri kendi gönlünce hayran hayran, yorulmak nedir bilmeden şehri bir yandan bir yana dolaştılar. İhtiyatlılığım beni onlardan ayrı tutmuş ve yol göstericilerimden sıyrılmamı öyle yaptığımı farkettirmeden sağlamıştı. Sokakta ne bana uzun uzun bakılmasına ve ne de hanımların çekiciliklerini ortaya koymalarını görmeye -üstelik bunu çok hoş bulmakla birlikte- alışıktım. Ben de kendimi tercihim olan uğraşıma, gelişmişliğin doruğundaki bu Fransa'da, kişileri ve nesneleri gözlemlemeye verdim. Yanımda her zaman için büyükelçilikçe sağlanan bir tercüman bulunuyordu ve ben de, daha iyi öğrenebilmek amacıyla Fransızca konuştuğumu belli etmemeye çalışıyordum.

Saray ilk bakışta güzellikleri, ışıkları, mücevherleri, çiçekleri, su gibi akan altın ve şarapları, Offenbach'ın müziğiyle coşan bu bitmek bilmez hareketliliğiyle çok parlak bir etki uyandırmaktay-

dı. Ben bu parlak dış görünüşün ardında, kaygı veren bir gelenek yoksunluğu, özellikle de ruhsuzluk keşfetmiştim. İkinci İmparatorluk Fransa'sı bir maddiyatçılıktan başka bir şey değildi ve ben bunda, kısa ya da uzun vadedeki mahkumiyeti görüyordum. III. Napoléon ufak tefek, sessiz, hiç de etkileyici olmayan ama sevimliliğini başarıyla kullanmasını bilen bir insandı. Zaten Abdülaziz de onu en sadık dostu olarak görmekteydi. Amcam konukluğundan öylesine memnun kalmıştı ki, bir de İmparatoriçe'ye abayı yakmıştı bu arada. İmparatoriçe de işin bu ilginç duruma varması için hiçbir şeyi ihmal etmemişti. Amcamın coşkusuna katılmadığım için bu imparatorluk çiftinin davranışındaki iki yüzlülük ve hesaplılığı farketmiştim. Onların bizi kazanmak istemelerindeki tek amaç bizi sömürebilmekti.

Bir sonraki konağımıza ulaşmak için yapacağımız bütün iş Manş'ı geçmekti. Askeri geçit töreni, bando mızıka, özel tren, Victoria garından koca koca dairelerinin yenilendiği Buckingham sarayına kapalı arabalarla gidiş... Bizi onurlandırmak için hiçbir şey ihmal edilmemişti. Fransa'nın bize yapmış olduğu şatafatlı ağırlamadan dolayı gururu incinen İngiliz Hükümeti, her ne pahasına olursa olsun onu gölgede bırakmak ve bu çocukça gururlanmalarla bize Fransa'nın değil İngiltere'nin dünyanın birinci gücü olduğunu hatırlatmak istemişti.

Abdülaziz büyük bir mutluluk içinde yüzmekteydi. Kraliçe Victoria'nın aşağılayıcı ilgisizliğini unutuyordu. Kraliçenin bu tavrını Londra'daki büyükelçimiz ayrıntılarıyla bildirmişti bize. Geliş tarihimizin ertelenmesi gerekmişti, zira Kraliçe, Balmoral'dan dönüşünü hiçbir bahaneyle öne almak istememişti. Bizi Buckingham Sarayında ağırlamaya rıza gösterdiyse bu, sonunda hesabı ödemeyi kabul eden hükümetiyle yaptığı iğrenç pazarlıklarından sonra olmuştu. Adete göre ziyarete gelen hükümdarlara nişan takılması gerekirdi. Kraliçe'nin Sultan'a layık gördüğü ise Hint Yıldızı'nın büyük nişanı olmuştu ancak. Amcam, Batılılar'ın -onun gerçeği görmesini engelleyen- göz boyamalarına rağmen, bir defalık itirazda bulunmuştu. Amcam krallığın en yüksek nişanının Dizbağı derece-

si olduğunu biliyordu ve Dizbağı'nı almak için de ısrarda bulundu. Victoria da surat asarak boyun eğdi. Bizi saraylarından birinde değil de, yatında görkemli bir biçimde karşılamak da onun fikriydi. Bunun "bizim onurlandırılmamız için" yapıldığını tekrarlayıp duruyorlardı İngiliz Bakanlar. Bizim Vezirlerimiz ise Britanya Filosunu göstererek "bizi etkilemek için" diye mırıldanıyorlardı. Bense, "kraliçenin, onun kalabalık soyundan gelme en küçük Alman prensciğinden daha da önemsiz gördüğü bu yabancıların, bu Doğulular'ın konuşmalarının verdiği can sıkıntısından patlamaktan kurtulması için" diye düşünmekteydim. Uzatmayalım, bu 17 Temmuz 1867 günü üç direkli Victoria ve Albert yatının güvertesinde Kraliçe bizi beklemekteydi.

Ağabeyimin ardı sıra merdivenin kesik kesik basamaklarını tırmanırken önümüzde küçücük, yusyuvarlak, simsiyah bir kadın farkettim. Sırmalar ve nişanlar içindeki, hepsi de biribirinden uzun boylu oğulları ve amiralleriyle çevriliydi. Bir genç kız havası taşımaktaydı Kraliçe. Oyuncak bir bebeğinkine benzeyen çini mavisi gözleri sert sert bakmaktaydı. Asık yüz ifadesi çok güzel dişlerini ortaya çıkaran genç kız gülümsemesiyle gevşeyebilmişti ancak. Armenius Vambery nasıl olmuştu da onda bir büyüleyicilik bulmuştu, bunu sorup durdum kendi kendime.

Kabul töreni yatın dış salonunda yapılmıştı. Victoria bir tercüman aracılığıyla amcamla gevezeliğe dalmıştı ama onun benzinin gitgide yeşil bir renk aldığını da farketmemişti. Sadrazam o zaman Kraliçeye odasına inip bir süre dinlenebileceği konusunda telkinde bulundu. Kraliçenin önünde kusmaktan sakınabilmesi için, Sultanın da ister istemez aynı şeyi yapmak zorunda olduğu anlamına gelmekteydi bu. Amcamda varolan böyle bir deniz tutması, onun donanmayı denetlemesinden hemen sonra ortaya çıkmıştı. Bereket benim kötü havalara karşı duyarlılığım yoktu, böylece iki dirhem bir çekirdek giyinmiş bir amiralin açıklamalarının da sayesinde gösteriyi tek bir kırıntısını dahi kaçırmadan izleyebildim. İngiltere beni gücüne ve üstünlüğüne inandırmıştı. Bu da benim etkilenmeme konusundaki kararlılığımı daha da pekiştirmişti.

Sonunda bunca beklenen an geldi. Victoria Dizbağı Nişanı'nı Abdülaziz'in boynuna geçirdi. Abdülaziz şükranlarını bildirecek zamanı ancak bulabilmiş, sonra da kendini odasına atmak zorunda kalarak yeniden gözden kaybolmuştu. Acıdığım için bu sefer ben de ona eşlik ettim. Oradaydı. Yatağına uzanmıştı. Korkunç patlamalar onu havalara sıçratırken neredeyse can çekişiyor gibiydi. Kraliyet yatı batıyor muydu yoksa? Hayır, Britanya savaş gemilerinin yanlışlıkla, Victoria ve Albert Yatı kendilerine en yakın bulunduğu sırada şerefe açtıkları yaylım atışlarıydı bunlar yalnızca. Amcamın çektiği işkence, yatımız yazlık Osborn sarayının karşısında demir attığı zaman sona ermişti ancak. Bize veda ettiği sırada yüzünü aydınlatan kaçamak gülümsemesinden, Kraliçe'nin dalgalı denizleri, şiddetli rüzgârları çok sevdiği ve "biraderinin" uğradığı düş kırıklığının onda pek de memnuniyetsizlik uyandırmadığı sonucunu çıkarmıştım. "Biraderinin" yaşamış olduğu karabasan onun kabul töreninde elde ettiği gözalıcı hatıraya gölge de düşürmüş değildi üstelik.

Padişahın içinde boğulduğu lûtuflar, kendisini onun sadık bir uyruğu olarak gören benim üzerimde en küçük bir pohpohlayıcı etki yapmak şöyle dursun, bir de üstelik tokat gibi şaklıyorlardı suratımda. Çünkü bu lûtuflar bir eşiti kutlamak değil, bir astı uyutmak amacını gütmekteydi. Padişaha, onun elde etmek istediği bütün oyuncaklar, hatta daha da fazlası bahşedilmişti. Ama bu eliaçıklık derin bir aşağılamayı, İngilizlerin genelde İngiliz olmayan herşeye, özellikle de barbar gözüyle baktıkları Doğu'ya karşı olan aşağılamalarını da içermekteydi.

Kraliçe Victoria bana kişisel bir ders de vermişti. Onun şatafata, yaldızlara, Fransa sarayının, çarpıcı lüksle saygınlığı birbirine karıştıran sürükleyici müziklerine gereksinmesi yoktu. Saygınlığa en üst düzeyde sahipti zaten. Bütün dünyanın bakışlarını üzerine çevirdiği yaslı, sessiz ve vâkur Winsdor'a yönelik bir saygınlıktı bu. Saraylarından dışarı çıkmayı ve kendini göstermeyi reddeden bu kadındaki üstesinden gelinmez, içimi burkan bir çekingenliği ben de sezmiştim.

Amcam dönüşümüz için okulluların tuttuğu yolu tutmayı ve görüşmelerde bulunmak amacıyla geleneksel düşmanımız Rusya'nın komşuları ve de onu durdurabilecek tek güç olan Almanya ve Avusturya'dan geçmeyi kararlaştırmıştı.

Viyana'da hiçbir şey görememiştim. Tam oraya varır varmaz hastalanmıştım zira. Beni Schönbrunn'da konuk etmişlerdi. İmparator François Joseph beni kendi hekimlerine tedavi ettiriyor ve hergün bir tercüman göndererek sağlığımı sorduruyordu. Nekahat dönemimi geçirebilmem için Abdülaziz'den sonra ondört gün daha Viyana'da kalmam gerekmişti. Ona nehir yoluyla Rusçuk'ta yetiştim. İmparatorluğun iki vilayeti Bulgaristan ve Romanya sınırındaki bu şehir, adını hakkıyla pise ve kötü yapılanmışa çıkaran ününü korumaktaydı. Ama Tuna üzerinden götürüp getirilen bütün mallar için bir ambar ödevi gördüğünden birinci derecede önem taşıyan bir ticaret merkezi olmuştu. Demiryolu ağı bölgeye ulaşmadığı için ister istemez rahatsızlık verici olan bu güzergâhı tutmaktan amcamı vazgeçirmeye çalışmıştı maiyeti. Ama hiçbir şey onu alınmış bir karardan döndüremezdi. Böylece hepsi de Rusçuk'a üşüşmek zorunda kalmıştı. Sadrazam, Harbiye Nazırı, bir yığın devlet görevlisi ve saray mensubunun büyük bölümü, hayli ilkel bir konak olan Vilayet Sarayında üst üste yığılmışlardı. Hatta bunların arasında İhtiyar Türkler'in partisini tutan gelenekçiler bile eskinin yaşam tarzına, alçak ve sert divanlara, toplu hamamlara, pis pis kokular yayan sıhhiyecilere ve koyun sütüne yeniden döndükleri için ağızlarına geleni veryansın ediyorlardı.

Abdülaziz'e gelince o, bu kır hayatından hoşlanmışa benziyordu. Onu içini dökecek derecede bu denli neşeli çok nadir görmüştüm. Bir akşam yemekten sonra konağın kabul salonunda bizleri çevresine toplayarak yaptığımız geziyi hatırlatmış, ciddi bir tonla şu yargıda bulunmuştu:

"Bu Avrupa ziyareti sırasında çok şey öğrendim. Orada birçok fikir ve kavramlar edindim. Bizim İmparatorluğumuzda da değişmesi gereken çok şey var zira."

Bu basit niyet bildirisi, başta ben olmak üzere dinleyicileri şaşkınlıktan allak bullak etmişti. Benim varabildiğim kanıya göre,

vahşi derecede tutucu bir çevre tarafından etkilenen gelenekçi bir hükümdarın bakış açısını bu denli değiştirtmiş olmak Avrupa başkentlerinin tek zevkleri olmuştu.

Çevreme bakınırken, oturan saray mensupları arasında, bu şehrin yerlisi olan Rusçuk Valisini farkettim. Mithat Paşa idi adı. Hayatımda çok büyük bir rol oynamaya hazırlanan bu adama ilk kez rastlamış oluyordum böylece. Bu uzak vilayetin yöneticileri ve yüksek görevlileri, bu aydın yüzlü, parlak zekâlı altmışlık zatın anlayışlı ve bilgece yönetimini öve öve bitiremiyorlardı. O kadar ki, bu itaatsizlik ocağının sonunda küllenmiş olduğunu görmekle rahatlayan sadrazam onun padişaha yaklaşmasına izin vermişti. O amcamın hiçbir zaman yapmadığı kadar serbestçe konuştuğu bu gece toplantıları boyunca Mithat hep yararlanmıştı bu yakınlaşmadan. Avrupa'da çok gezmiş ve çok şeyler öğrenmiş olan Mithat, liberal düşüncelerini ve reformlara karşı susuzluğunu gizlemiyordu. Değişiklikler telkin etmek, reformları gözönüne aldırmak için çabalıyor, bunları yaparken de vezirlerin "hiyerarşi ne der" diye çekingenlik göstermemeleri için girişiminin amcamdan geldiği yolunda tam bir izlenim uyandırmaya çalışıyordu. İngiltere'de uzun süre yaşadığı için, bu ülkenin yakından görmüş olduğu parlamenter rejimini, Padişahın Kraliçe Victoria'ya duydugu derin saygı ve hayranlığa da güvenerek durmadan övüyordu.

Gözlerim yanındaki yardımcısına, bir Arnavut olan İsmail Kemal beye takıldı. Yüzünde kendine özgü kurnaz bir ifade taşıyan, bakışları meraklı, en fazla otuz yaşlarında biriydi bu. Mithat'la sıkı işbirliği yaptığından onu Padişah'ın önünde şişirdikçe şişiriyor, erdemlerini ve yeteneklerini göklere çıkarıyor, kısacası aracıların en iyisi olduğunu gösterecek şekilde davranıyordu. Zaten Mithat da kendini öne sürmeyi, ilişkilerini sergilemeyi, imkânlarını ortaya koymayı mükemmel becermekteydi. Ona bakılacak olursa, makamına oturmaya giderken Rusçuk'ta konaklayan İngiltere'nin yeni Büyükelçisi Sir Henry Elliott'un da yakın dostu olmuştu. Sözün özü, bundan kolayca çıkarılacak sonuç şuydu ki, eğer Abdülaziz o-`a üst düzeyde sorumluluklar emanet ederse o da, İmparatorluğun

gelişmesine yön vermek ve dünyanın en büyük gücü İngiltere'nin desteğini sağlamak konusunda mükemmel bir araç olacaktı. Mithat bütün bu işleri öylesine bir beceri ve kurnazlıkla yürütmekteydi ki çevirdiği dolapların nasıl bir yol tutacağını yalnızca benim izleyebileceğim kanısına varmıştım.

Abdülaziz döner dönmez başlıcaları yasa ve eğitim konularında olmak üzere reform hareketlerine girişmişti. Bir Devlet Şurası oluşturularak başkanlığı Mithat Paşa'ya sunuldu. Görüşme kesin olarak bu iki adam arasında geçmişti.

Padişah'ın tekrarlamaktan bıkıp usanmadığı: "Benim gözümde müslümanlar ve hristiyanlar arasında hiçbir ayrım yoktur. İnanç ve ırkı ne olursa olsun bütün uyruğumun refahını istiyorum" bildirileri karşısında, Batılılar bu iyi öğrenciyi hangi övücü sözlerle kutlayacaklarını bilemiyorlardı. Bir üstünlük ödülünü hakediyordu o. Ödül; Süveyş Kanalının açılış kutlaması için Mısır'a giden, dönüşte de Konstantaniyye üzerinden geçmeyi kararlaştıran İmparatoriçe Eugénie'nin bir ziyareti biçimine büründü. Hiçbir şey onu ağırlayabilecek kadar güzel değildi. Annemin içinde öldüğü küçük ahşap Beylerbeyi sarayının amcamın emri üzerine yerle bir edildiğini içimi sızlatan bir acıyla izledim. Onun yerine, Eugénie'yi bir haftalığına konuk edecek, oyma taştan, yeri masallarındaki gibi bir ikametgâh yerden bitirilivermişti. Gelişinin akşamı Abdülaziz, Dolmabahçe'nin birinci kattaki büyük salonunda görkemli bir şölen vermişti. Oldukça geciken İmparatoriçe, üzerimde Paris'tekinden daha güçlü bir etki yaratmıştı. Atlas ve muslinden beyaz giysisi, başını ve boynunu süsleyen iri iri elmaslar ona özellikle yakışmaktaydı. Öylesine güzeldi ki, çekingenlikten bir defalık eli ayağı tutuşan Padişah anlaşılmaz sesler mırıldanabilmişti ancak. Galalar ve balolar her gün birbirini izliyordu. Işıklarla donanmış Osmanlı ve Fransız gemileri, Boğaziçi'ni bir şenlik salonuna döndürmekteydi her akşam. Eugénie'nin nedimeleri, taşıdıkları mücevherler karşısında hayranlıktan kendilerinde geçen ve onların süslemelerine dokunabilmek için itişip kakışan Valide Sultan'ın nedimelerine istedikleri kadar "yabani" gözüyle baksınlar; Fransız kolonisi kendi

hükümdarına istediği kadar III. Napoléon'un doğal saç ve bıyıklarla işlenmiş küçük noktalı bir portresi gibi en yer tutucu armağanı sunsun, ziyaret tam bir başarı olmuştu. Abdülaziz'in Eugénie'ye karşı gitgide artan tutkusu dinmek bilmiyordu, o derecede ki, konuğumuzun yola çıkacağı günün öncesi Padişah ona yürek biçiminde koca bir elmas sunmuştu. Ayrıca daha da cömert ve büyük bir padişaha her bakımdan yaraşır bir davranışta da bulundu: Fransızların İmparatoriçe'sinin, kendisine bunca kol kanat geren harem kadınları ve hizmetçiler için geride bıraktığı hediyeler olağanüstü cimrilikteydi. Bunun üzerine Abdülaziz onları, kendi satın aldığı ve bütün sarayı sevince boğan yüksek değerdeki mücevherlerle değiştirdi. Bu davranış bir övgü konseri gibi Eugénie'ye kadar ulaşarak onun hiç bir şeye lâyık olmadığını göstermişti.

Güzel İmparatoriçe'nin yola çıkmasının ardından amcamız, Murat'a ve bana olan tavrını birdenbire anlaşılmaz biçimde değiştirdi. Ödeneklerimizi kıstı, bizleri ailelerimizle birlikte dapdaracık dairelere yerleştirdi, buralarda alışverişimizi, şuralarda gezip tozmamızı yasakladı, sitemlerini arttırdı. Murat'a sabretmesini öneriyor ama bana gelince, şu gülünç soba hikayesini acı acı hatırlamaktan kendimi alamıyordum.

Dünyanın bütün sarayları gibi Dolmabahçe de çok kötü ısıtılmaktaydı ve çok üşüyen yapıdaki ben de bundan korkunç şekilde acı çekiyordum. Ne koca koca mangallara konan odun kömürü ne de koca salonlardaki şömineler sıcaklığa benzer bir şey vermiyordu. Bir gün Eski İstanbul'da günlük gezintilerimi yaparken adımlarım beni Şehzade Camii'nin arkasındaki o şirin, küçük zanaatkârlar semtinin merkezine götürmüştü. Döküm ve çini sobalar satan bir dükkânın çekiciliğine kapılarak içeri girdim ve bilgi istedim. Dükkâncı bana, bu aletlerin herhangi bir odayı mükemmel bir şekilde ısıtacağı konusunda güvence verdi. Ben de onlardan bir tane alarak saraya gönderttim ve hemen kurdurttum. Dükkâncı bana yalan söylememişti. Fırın gibi olmuştu yatak odam. Soğuğun işkencesinden nihayet kurtulduğuma sevinecek vakti henüz bulmuştum ki bir mabeyinci, Padişah'ın sarayı ateşe verme tehlikesi olan

bu şeytani aleti kaldırma emriyle önümde arzı endam eyledi. Ona üstün nitelikteki bu aletin kesinlikle hiç bir tehlikesi olmadığı konusunda güvence verdim. Ertesi gün gezintimden dönüşümde odamı korkunç bir dağınıklık içinde bulmuştum. Soba duvardan sökülmüştü, borular yerde yatıyor, is izleri halıları lekeliyordu. En ufak bir tepkimi gözlemekte olan ağaların önünde ağlayıp sızlayacak değildim. Sakin bir şekilde onların sobanın parçalarını toplamalarını ve Kağıthane'deki kır evime taşımalarını buyurdum. Sobayı da oraya kurdurttum.

Son tutkum olan tekne sporu yapmakla teselli buluyordum. Küçük bir yelkenli edinmiştim ve onunla Haliç'e akan ırmak üzerinde dolaşıp durmaktaydım. Bir gün Padişah tarafından çağrılmıştım. Beni odasına kabul etti: "Yelken tehlikeli bir spordur. Padişah şehzadelerinin hayatları ise boş yere en küçük bir tehlikeye atılamayacak kadar değerlidir. Bundan böyle yelkenliye dokunmanızı size yasaklıyorum."

O zaman? O zaman bana geriye atölyem kalıyordu. Çok eski bir geleneğimize göre imparatorluk şehzadelerinin her biri ya bir meslek ya da bir el sanatı öğrenmek zorundaydı: hüsnü hat, resim ya da kuyumculuk gibi. Türk güreşi şampiyonu olan Padişah bir resim ustasıydı da. Murat beceriyle besteler yapıyordu. Bana gelince, babamdan belirgin bir şekilde ince marangozluk zevki geçmişti. Sedef kakmalı mobilya yapımında uzmanlaştım ve bir daha da malikânemden adım atmadım. Derken bir kez daha Padişah tarafından çağrıldım: "Kağıthane büyük bir hükümdarın yeğenine layık bir malikane değildir. O halde onu bana vereceksiniz. Karşılığında da ben size Maslak'ta geniş bir malikane bağışlıyorum."

Sesimi çıkarmadım. Gitgide daha sürekli olarak uğradığım yeni malikânemden de zevk almaya başlamıştım zaten. Payıma düşen çiftçilik rolüyle yetinerek tarlaları denetliyor, köylülerle tohumlar üzerinde tartışıyor, kâhyalarla hesapları inceliyordum. Yenilik yapmayı seviyordum. Tohumları ıslah ettim, koyunlar, inekler yetiştirdim. Getirtmiş olduğum bir maden araştırmacısı kurşunlu bir madene çekmişti dikkatimi. Bunun işletimini ticarileştirdim. Bir üstü-

beç fırını yaptırdım. Avrupa'dan çeşitli çiçek fideleri getirttim ve parkın bir bölümünü büyük bir dikkat ve özen gösterdiğim gül bahçesine dönüştürdüm.

Kötü talihin cilvesine sızlanmadan boyun eğmekten başka ne yapabilirdim ki zaten? Valide Sultanın adice kurduğu tuzağa yine de düşmeyecektim. Gerçekten de, Abdülaziz'in annesinin, bize reva görülen bu hakaretlerin kaynağı olduğundan bir an olsun kuşku duymamıştım. Ağalar onun adını anarken tir tir titriyorlardı, zira onlara göre Valide Sultan kara büyü yöntemlerini uyguluyor ve çekinmeden büyüler yapıyordu. Ağalar bana vaktiyle basit bir hamam işçisi olan bu kadınla büyükbabam II. Mahmud'un dillere destan karşılaşmalarını da anlatmışlardı.

Başının üzerinde bir yığın kirli çamaşır taşıyıp götürdüğü günlerden birinde bu kadın, Konstantaniyye'nin sokaklarından birinde o sıralar yıllardır saltanat sürmekte olan Padişah'la karşılaşmış. Tek bir bakış, Padişah'ın aklını bir anda başından almaya yetmiş. Kadın Padişah'ın son ve en büyük aşkı olmuş. Ama kadın da onu çılgıncasına sevmiş. Alkolü Padişah'ın sonunu çabuklaştırmakla suçlamış, bu yüzden de ölümünden sonra merhum Padişah'ın mahzeninde kalan ellibin şişeden fazla şampanya, konyak ve şarabı Boğaziçi'nin sularına attırmış.

Analığım Perestu Hanım'ın aksine, hiçbir öğrenim görmemişti Valide Sultan. Büyükannem Bezmiâlem'in aksine özgürlükçülükten nefret ediyor, mutlakiyetçilik ve gericiliği tutuyor ve kendisini tutucuların en aşırıları olan İhtiyar Türkler'e yakın hissediyordu. Bir tek zaafı vardı: tutkularını ve kaprislerini geçirmiş olduğu oğlu Abdülaziz. Onu memnun etmek için her şeyi yapmaya hazırdı ve oğlunu gerçek ya da hayali tehditlere karşı korumak için canla başla durmadan çalışmaktaydı. Göze görünmezdi ama her yerde hazır ve nazırdı. Demir bir elle yönettiği haremin derinliklerinden karanlık ağlarını örmekteydi.

Oğluna telkin ettiği bu aşağılayıcı davranışların bizi tepkiye yönelteceğini umuyordu. Bu tepki kolayca isyan diye nitelenecekti. Padişah, annesinin iktidara rakip olarak gördüğü kişileri ezmek i-

çin eline iyi bir bahane geçirmiş olacaktı böylece. Onun bu uğursuz nüfuzu yalnızca bize zarar vermekle kalmıyor ama yıkıcılığını İmparatorluğun yönetimine de yayıyordu. Derken, herkes yeni bir reform dalgası beklediği sırada, sağı solu belli olmayan Abdülaziz, işleri birden tersine çevirdi. En dalkavuk, en yoz, özellikle de en tutucu bir budalayı, Mahmut Nedim Paşa'yı tuttu sadrazamlığa getirdi.

Yeni sadrazamın ilk kararı, çevresinden yenilikçi bütün batan ve valileri temizlemekten ibaret oldu. İlk ağızda Mithat Paşa görevinden "azad" edilerek Asya'da bir yerlere sürüldü. Sadrazam öyle bir karışıklık ve kargaşa tohumu ekmişti ki, seleflerinin otuz yılda yoluna koydukları düzeni on ay içinde alt üst etmeyi başardı. Abdülaziz ona yalnızca karşı çıkmamakla kalmıyor, bir de onaylıyordu üstelik. Zira sadrazamı, onu meşruti bir hükümdar rolü oynama zorunluluğundan kurtarmıştı. İşin aslı, Padişah yaşadığı hayal dünyasında kimse kendisine ayak bağı olmasın diye, ciğeri beş para etmez birini bulup getirmişti. Kokuşmuşluk çok büyük ölçülere ulaşmaktaydı. Üst ve alt düzey atamalar haremde kurulan bir çeşit pazarda alınıp satılıyordu. Valiler ve generaller, Valide Sultanın gözetiminde her ay, sonra da her hafta yer değiştirdiklerine ya da yerlerine başkalarının getirildiklerine tanık oluyorlardı. Bunda tek amaç bu vesileyle sunulması adet olan armağanların sayısını çoğaltmaktı. İçlerinde en namuslu olanlar bu sonu gelmez yer değiştirmeler yüzünden sıfırı tüketmişlerdi. En hayasızları yani çoğunluğu ise bu paraları, çalıp çırpmalarına boyun eğen vilayetlerden zorla tahsil ederek masraflarını karşılamaya özen gösteriyorlardı. Memurların maaşlarını vermek, asker ve denizcilere ödemede bulunmak imkânsızlaşmaktaydı. Yoksunluk içinde bırakılan aileler ödenmemiş alacaklarını istiyorlardı. Sıkıntı ve hoşnutsuzluk bütün sınıflara yayılmaktaydı. İnsanlar homurdanıyor, halk tabakası bu belki yanlış ama anlamlı özdeyişi tekrarlayıp duruyordu: "Mahmut II kana, Abdülmecid kadına, Abdülaziz de altına susamış."

İmparatorluğun artık meteliği kalmamıştı ama Padişah harcamalarını sürdürmekteydi. Çılgınlıkların ardı arkası kesilmiyordu.

Kendisinde yırtıcı hayvan tutkusu keşfettiğinde bir de görüyorduk ki, saraya büyük masraflarla Afrika'dan aslanlar, kaplanlar getirtilmiş. Tam bir ay boyunca beşyüz papağan Dolmabahçe Sarayını ciyaklamalarıyla doldurdular ve ben onları duymamak için kendimi dairelerimde hapsetmek zorunda kaldım. Ardından saltanat arabaları, daha sonra da piyano delilikleri kendilerini gösterdi. Piyanoları düzinelerle satın alıyor ve bahçelerde yaptığı müzikli gezintiler boyunca arkası sıra gelsinler diye onları da sırtta taşıtıyordu. Ben de bu tuhaf geçit törenini penceremden dehşetle izliyordum. Bir ara da horoz döğüşü çılgınlığı ortaya çıktı. Bu gösterilerde öylesine heyecanlanıyordu ki, kazanan horozun boynuna en yüksek dereceden Osmanlı nişanını bizzat kendi elleriyle bağlıyordu. Yenilenler ise Boğaz'ın öteki yakasına sürgüne gönderiliyorlardı. Birbirlerini izleyen ve gelip geçici kumar, köşk, tablo, lokomotif, zırhlı gibi tutkular da tanıdık.

Bende uyandırdığı duygulara rağmen bu çılgınlığa, çözümlemeyi başaramadığım tuhaf bir kayıtsızlıkla seyirci olarak katılıyordum.

Saray en iyi gözlem yeri olduğuna göre ben de en ön localarda bulunuyor ve gösteriyi, sanki onun kurgusunda hiçbir rolüm yokmuş gibi izliyordum. Kaprislerinin doyurulmuş olması Abdülaziz'e mutluluk getirmişe benzemiyordu. Yüzünde, onu her görüşümde anlaşılamaz hüzün dolu bir ifade farkediyordum. Zehirlenerek öleceğine inandığı ve kendisine sunulan bütün yiyeceklerden kuşkulandığı için, katı yumurtadan başka hiçbir şey yememeye kendini mahkûm etmişti. Yangın korkusuyla, dairelerindeki bütün tahta eşyaları, ayna çerçevelerine varıncaya kadar kaldırtmıştı. Geceleri de ancak bir su leğeninin içine dikilen bir mum ışığında okumaktaydı.

Kaçınılmaz biçimde, marazi güvensizliğinin konuları olarak görmekteydi bizi. Bana ve Murat'a karşı duyduğu kuşkular, annesi tarafından bilene bilene saplantıya dönüşmüştü. Özgürlüğümüz öylesine kısıtlanmıştı ki, Dolmabahçe'den çıkabilmemiz için Padişahın kişisel izni gerekmekteydi. Eski kuşak imparatorluk şehza-

delerinin kapatıldıkları o uzak ve iğrenç kafes çağlarına geri dönmüş gibiydik sanki.

Teselliyi yedi yaşını sürmekte olan küçük Ulviye'mde arıyordum. Ondan önce doğan iki kızım daha olduğu halde, onun doğumuyla, öteki çocuklarımdan hiçbirinin bana tanıtmadığı, tanıyabileceğimi de sanmadığım bir coşku, bir sevinç duymuştum. Çocuk büyüdükçe gözümün bebeği oluyordu ve onunla oynarken bu yarı zindan hayatımı unutuyordum. Kardeşim Murat da bu küçüğe tutkuyla bağlıydı ve onu benden almaya çalışıyordu. Uzun koyu kirpiklerin gölgelediği iri siyah gözleri, bembeyaz teni, gül yaprağı görünüşü ve rengindeki yanaklarıyla bir afetti gerçekten de. Hâlâ güzel kalan ama biraz kalınlaşan, birinci kadınım annesi Nazikeda'ya çok benziyordu.

Parmaklıksız zindanımdaki yalnızlığımda, amcam tarafından verilen, Murat'ın ve benim artık davet edilmediğimiz sürekli şenliklerin yankıları ulaşmaktaydı bana. Abdülaziz her akşam üçyüz kişilik yemek veriyordu. Konuklara servis Paris'e ısmarlanan yakut ve zümrüt kakmalı som altından kase ve tabaklarla sunuluyor, kulaklarının pasını silmek için de dörtyüzden fazla müzisyen görevlendiriliyordu. Sarayın bakımı yıllık iki milyon sterline maloluyordu bundan böyle.

V

Amcamızın en çok güvensizlik duyduğu ve en sert davrandığı kişi Murat idi. Ben kendimi arka planda tutarken Murat taşkın kişiliğiyle sahne ışıklarını üzerine çekiyordu. Çekiciliğe sahipti, başkalarıyla görüşmeyi severdi, kültürlüydü, liberaldi ve iyi konuşmacıydı. Bu nedenle halkın büyük sevgisini sağlamıştı ve bu da Abdülaziz'in tahtın veliahtına karşı duyduğu güvensizliği adamakıllı arttırmaktaydı. Hapislik ağır biçimde bunaltıyordu Murat'ı. Derin melankoli nöbetlerine giriyordu. Onu sandalyesine oturmuş, hiçbir şey yapmaksızın boşluğa bakar durumda buluyordum. Saraydan çıkma izni aldığı zaman bile, onu teşvik ettiğim halde bunu yapmayı reddediyordu. Tek kaçışı müzikte bulmaktaydı. Saatlerce piyano çalıyor ve eskisinden çok daha ciddiyetle beste yapıyordu. Ama nağme onu her zaman yatıştırmaya yetmiyordu. Gitgide daha çok içmeye başlamıştı ve ben, bu parlak zekânın ve zengin yaradılışın çöküşüne seyirci kalmaktan başka bir şey yapamıyordum.

Bu arada bana sürprizler hazırlamaktan da geri kalmıyordu. Bir gün dairemde beni görmeye gelmiş ve salondan kadınlar ve çocukları çıkarttırdıktan sonra damdan düşer gibi, mason derneğine girmeyi isteyip istemediğimi sormuştu. Kendisi de yeni girmişti oraya. Bu açıklamanın tuhaflığı karşısında şaşkınlıktan dilim tutulmuştu önce. Sonra da merak baskın geldi. O da bunun üzerine ba-

na, takma sakal ve Avrupa tarzı bir şapkayla kılık değiştirip, kimseye görünmeden zaman zaman saraydan dışarı sıvışmayı başardığını gururla itiraf etti. Pera ya da Galata'daki bazı apartmanlarda, adlarını bana vermeyi reddettiği dostlarla, ecnebilerle, Avrupalılar'la karşılaşmaktaydı.

Bu gizli gece çıkışlarından birinde "Terakki" locasının Üstadı Azamı Rum Scalieri ile tanışmıştı. Scalieri, Murat'ın istediği üzerine giriş derecelerini çabuklaştırdıktan ve kabul törenini basitleştirdikten sonra onu derneğe almıştı.

"Sen de benim gibi yap Hamit! Bunun yararını göreceksin."

Benimse ilk tepkim tiksinme olmuştu. Tahtın varisini kullanmaktan başka bir amacı bulunmayan bir etki grubuna kendini alet ettirdiği için onu kınamıştım.

Murat itiraz ediyordu:

"Terakki locası İmparatorluğu oluşturan çeşitli ulusları onun çatısı altında kardeşçe yaşatmak gibi çok yüce bir ülküyü savunuyor ancak."

Saflığı öfkelendirmişti beni:

"Hepsi hikaye bunların! İşin gerçeği şu ki sen masonların rehinesi oldun. Dinle beni kardeşim. Sen temiz yürekli bir insansın. Kim sana gülümsemiş bile olsa inanıveriyorsun ona. Bu senin yaratılışında. Ama başına ne gelebileceğini de hiç düşünmüyorsun. Kendi mevkiinle bir mason locasınınkinin bağdaşmayacağını bir an olsun aklına getirmedin. Madem ki seninle bütün içtenliğimle konuşuyorum, izin ver de, seni mason derneğine sokanlarla aşırı derecede içkiye sürükleyenlerin aynı kişiler olduklarını da söyleyeyim sana. Bundan eminim. Kendini topla. Neysen o ol yine. Gerçek bir Osmanlı şehzadesi ol."

Murat kendini savunmaya çalıştı. Mason derneğine girmişse bile, yazgımız konusundaki kaygıları yatıştırmak içinmiş bu aynı zamanda. Kendisine güçlü destekler arama ihtiyacı duymuş ve bunları da masonlarda bulmuşmuş. Gecikmeden kendisi gibi yapmaya bir daha çağırdı beni.

Omuzlarımı silkerek:

"Nasıl oluyor da, onların bize yardım etmek isteyeceklerine bir an bile olsa inanabiliyorsun? Senin ya da benim ödemeyi reddedeceğimiz bir bedel hariç, bizim için hiçbir zaman küçük parmaklarını bile oynatmazlar onlar. Öyleyse desteği de, yardımı da ancak kendimizde bulabileceğimizi anlamıyor musun? Ve de özellikle unutma Murat! Geleceğin Emir-ül mümini mason olamaz ve olmamalı. Bana gelince, ben kararımı verdim bile: hiçbir zaman girmeyeceğim o derneğe."

Murat yalnızca kendisinin gizli kapaklı davranışlarda bulunduğunu sanıyordu ve ben de onu bu yanılgısından kurtarmamıştım. Bu gevezeye güvenim yoktu zira. Aslında, ondan çok daha gizlice de yapmış olsam, ben de boş oturuyor değildim. Bu sayedir ki, amcamın hafiyelerinin raporları onun gözünü boyamaktaydı. Kafese kapatılmış bir aslan gibi davranan büyük kardeşin tersine, küçük kardeş zamanını aile içinde ince marangozlukla uğraşmak, hafif romanlar okuyarak geçirmekle yetiniyordu. En küçük bir tutku belirtmeksizin köşesinde sessiz ve sakin durmaktaydı. Özgürlüğüne konan kısıtlamalardan bir gün olsun şikayet etmemişti.

Böylece, amcamın hafiyelerinin eşliğinde zaman zaman Maslak'a gitme iznini elde etmiştim. Hafiyeler nice çabalasalar da, kırdaki bitmez tükenmez yürüyüşlerim sırasında beni izleyemiyorlardı. Adımlarım kimi zaman beni bir komşuya ya da malikânenin sınırında kendime yaptırmış olduğum bir köşke götürüyordu.

Civardaki bir çiftliğin sahibi olan Thompson adındaki bir İngiliz'le komşuydum. Eskiden yenilikçi vezirlerin hizmetinde çalışmış olan küçük memurlarla karşılaşıyordum. Zafiri Bey adında bir Galata sarrafıyla ilişki kurmuştum. Ona, tasarruflarımdan kısıp biriktirdiğim bir miktarı emanet etmiştim. Benim kadar ketum olan bu adamların yanında haberler edinmekteydim. Amcamın aşırılıkları nedeniyle onun keyfi yönetiminin karşısına dikilen Jön Türkler'den, aydınlardan, yenilikçilerden, muhaliflerden sözedildiğini ilk kez onlardan duyuyordum. Kimileri sığınmış oldukları Paris'te, Londra'da, Viyana'da ağızlarına geleni söylüyorlardı, ama öteki-

lerden birçoğu da İmparatorluğun içinde, dahası onun kalbi Konstantaniyye'de saklanmaktaydı.

Maslak'ta, verandadaki mekânlarıma yerleşmeye bayılıyordum. Kendi yaptığım bir şezlongun üzerine uzanıp kötü huyum olan sigara üzerine sigara içer, zaman zaman da Asya, Boğaziçi ve tepeler üzerindeki hayranlık verici manzarayla doymak için gözlerimi kaldırırdım. Sonra da masum roman yığınından bir kitap çekerek, ağaların bakışlarından uzak, kendimi yeniden okumaya verirdim. Yeni dostlarıma kendim için; servet harcanarak el altından bizzat başkentte basılan gazetelere varıncaya kadar muhalif edebiyatı, şiirler, yabancı ülke başkentlerinde basılan gazeteler temin ettirmekteydim. Murat'ın tahta çıkışından beri, onunla her ikisinin de yakından işbirliği yaptıkları gözümden kaçmayan Ziya Bey ve Namık Kemal'i de böylelikle keşfetmiştim. Birbirini izleyen gelip geçici yayınlardaki, Ali Suavi diye birinin imzasını taşıyan göze batar sertlikteki makalelere de şöyle bir gözatıyordum. Bu yazarların hepsi de seçimler, bir Meclis kurulmasını ve parlamenter monarşiye dönülmesini istiyorlardı. İmparatorluk için çözüm yolu ve hastalıklarının ilacı bunlarda mıydı gerçekten, bundan emin değildim. Mutlakiyetin zamanımızda elbetteki yeri yoktu artık, ama öte yandan İmparatorluk, Batılıların öve öve bitiremedikleri bu yenilikleri kaldırabilecek kadar olgunluğa erişmiş miydi acaba? Okuduklarım beni düşünce uçurumlarına daldırıyordu ve ben de yavaş yavaş kendimi, tecrübeyle edinemediğim siyasi olgunluğa erişmiş gibi görüyordum.

O zamana kadar tatsız ve belirsiz olan durumumuz birden dayanılmaz bir hal aldı. Abdülaziz kendini beğenmiş, küstah, kaba bir haylaz olan büyük oğlu Yusuf İzzeddin'i gitgide öne çıkarmaktaydı. Mutlak gücünden olduğu kadar oğluna duyduğu tutkudan da sarhoş olan Padişah, sonunda işi, oğlunu tahtın varisi olarak tayin etmek için en akıl almayacak olanı tasarlamaya, İslam'ın yüzlerce yıllık yasasını ihlale kadar vardırdı. Bu yasaya göre taht imparatorluk ailesinin en yaşlı erkeğine geçmekteydi. İktidarı kendi soyunda muhafaza etmeye kararlı olan Valide Pertevniyal ona bu çözümü

önermişti. Padişah yasayı, hatta her şeyi değiştirme hakkını elinde tutabilirdi. Yeter ki Murat tahta çıkmasın! Valide Sultan, Padişah'a sabah akşam bunları tekrarlayıp durmaktaydı. Amcam tasarıyı kafasında evirip çeviriyordu ama sorun gözlerine öylesine büyük görünüyordu ki, işin ilerleyişini erteliyor ve olası bir direnmeye karşı kendisine destekler arıyordu.

İşte o sırada sahneye etkileyici, girgin, ikna etmeyi bilen Rus elçisi General Kont İgnatiev girdi. Düzenbazlığını ve hoyratlığını ortaya dökmek için birbirleriyle yarışan kurbanlarının kendisine "yalanların babası" diye ad yakıştırmış olmaları onu kurumlandırmaktaydı. Ona nadiren yaklaştığım zamanlardaki kendini beğenmişliği beni çileden çıkarmıştı. Türkler'e kendisini ifade etmekte kullandığı babalık tavrı tiksinti vericiydi; sahte sağlık ve yapmacıklık dolu içtenlik altında hırs ve kendini beğenmişlik sırıtıyordu. İgnatiev'in Konstantaniyye'ye varışından beri içi içini yemekteydi. Kırım savaşının anısı Rusya'da, İmparatorluğa, özellikle de amcama karşı kin beslenmesine neden olmuştu. İngiltere mutlak güç görünümündeydi ve hükümdarla biribiri ardınca gelip geçen sadrazamlara sözünü geçirmekteydi. Sabırsızlıktan yerinde duramayan İgnatiev durumu tersine çevirmek için fırsat kolluyordu. Abdülaziz'in birbirini izleyen çılgınlıkları kulağına gelince bu fırsatı yakaladığına inandı. Onu tasarısında yüreklendirerek ve askeri destek sözü vererek çünkü o da şiddeti öngörüyordu Padişah'ın teveccühünü kazandı. Kendisini zaten, Padişah'ı savunmak ve de onu boyunduruğu altına almak için Konstantaniyye'ye Rus lejyonları getirtebilecek güçte görmekteydi. Ardı ardına gelen değişimin, bölünmelere, kavgalara, sonuçta da Aziz Rusya'nın en büyük zaferi için Türkiye'nin zayıflamasına yol açacağını büyük bir zevkle hesaplıyordu. Oynadığı oyunda bütün kozları elinde tutmak için karısını da devreye sokarak onu saray haremine gönderdi. Kadın, Valide Sultan'a armağanlar götürerek onun yakın dostu oldu. Bu arada İgnatiev de sadrazamı satın almıştı ki bu da zor olmamıştı, bedelini ödemek yetmişti.

Düzenlenecek olan komplo Rus elçisinin yönlendirmesiyle belirginleşmekteydi ki, Abedülaziz'de kararsızlık başgösterdi. Hiç

bir saçmalığa hayır demeyen, çevresindeki herkesi tir tir titreten, aklına ne eserse yapan bu adam, tam geçit aşılacağı sırada tuhaf bir korkunun pençesine kaptırmıştı kendisini. Bu zor durumdan sıyrılabilmek için alışılmamış bir girişimde bulunarak Murat'ı çağırmış; bazen gözdağı, bazen pohpohlama bazen de vaadlerle onun kendi iradesiyle tahttan vazgeçmesini sağlamaya çalışmıştı. Ağabeyim her ne kadar melankolinin, alkolün ve zaafının tutsağı idiyse de ilkelerinden ödün vermezdi. Yalnız kendi değil kardeşleri adına da kesinlikle reddetti. Murat beni görüşmeden haberdar edince ve amcamın kovuşturmasını da öğrenince, daha kötüsünü beklemeye başlamıştım bundan böyle. Zemin zaten özenle hazırlanmıştı. Aylardır kimse bizi şehirde görmüyordu. Kimsenin bizden sözettiği duyulmuyordu artık. Varlığımız karanlığın en koyusuyla örtülmüştü. Hiç kimse hâlâ yaşayıp yaşamadığımızı bilmediği gibi hiç kimse de gözden yokoluşumuzu farketmemişti. Abdülaziz'in, ailemizde geleneksel olan çabuk ve gizli yollarla yeğenlerinden kurtulmayı tasarlaması imkânsız değildi artık.

Tehlikenin ha geldim ha geliyorum dediğine, Maslak'ta bulunduğum sırada bir habercinin, Padişah'ın, saraya hemen dönmemi ve oradan bir daha da çıkmamamı bildiren buyruğunu getirdiği gün inandım. Çevremdeki güneşli, sakin manzaraya, ışıklı ve şirin eve, çiçekli bahçelere baktım. İçimi çekerek Dolmabahçe'ye doğru yola koyuldum. Valide Sultan, ucu bana dokunan bu önlemin kendisinden kaynaklandığını bildirmek için haremin kapısında bizzat karşılamıştı beni. Merdivenin yukarısında ayakta duruyordu. Üzeri muslin sarılmış hotozu yakut ve zümrüt güllerle süslüydü. Öteki mücevherler boynundan ve kulağından aşağı doğru dökülmekteydi, her bir parmağında da iri, tek bir elmas parıldamaktaydı. Bu mücevher yığını güzelliğinin vahşi doğasını daha da belirginleştiriyordu. Yırtıcılık ona bir büyücünün, ama olağanüstü bir büyücünün simasını vermişti. Beni kastederek, ciyaklar gibi bir sesle şu tuhaf uyarıda bulundu:

"Özellikle artık çocuk olmayacak, anlıyor musun? Osmanlı soyunun başka çocuklara ihtiyacı yok."

Bu tehdit, tuzağı yeniden kapıyordu üzerime. Pertevniyal en azından yeğenlerinden ebediyen kurtulmayı tercih ettiğini gizlemiyordu. Oğlu, annesinin tutması için davet ettiği korkunç yolu izleyecek miydi? Abdülaziz'in iradesinden geriye kalan her şey tek tek uçup gittikçe Valide Sultan daha da tehlikeli oluyordu. Bu elini ayağını çekişin tek bir adı vardı: Mihri. Bir Çerkes beyinin kızı olan Mihri'nin bir dervişi bile günaha sokabilecek derecede şehvetle yoğrulmuş olduğunu kabul etmek gerekirdi. Mavi gözleri, sarı saçları, etli ağzı ve taptaze gençliğiyle Abdülaziz'i büyülemişti. Gün geçmiyordu ki ona mücevherler, biblolar, kumaşlar, "küçük önemsiz şeylerin" en pahalılarını almasın. Kız için Pera'daki büyük sokağın dükkânlarını boşalttırıyordu. Bir yıl içinde bir milyon sterlinlik armağan vermişti Mihri'ye. Mihri her defasında daha fazlasını istemekteydi. Dışa yapılan borçlar yüzdoksan milyon Türk Lirasına ulaşırken, artık gözdesi de olmuş bulunan bu körpe güzelin kışkırtmasıyla Abdülaziz'in harcama çılgınlığı daha da artıyordu.

Dışarıyla bağlantım kesilmiş olmakla birlikte, Küçük Said aracılığıyla, mali çevreleri saran panikten haberdar edilmiştim. Saraydaki sayısız memur arasından becerikliliği, girginliği ve beni memnun etmekteki çabukluğu nedeniyle onu gözüme kestirmiştim. Bu vesileyle onu önce yazışma katibi olarak denemekle işe başladım, sonra da en sevdiğim kızkardeşimin kocası Damat Mahmut Celalettin'in önerisi üzerine özel katibim olarak aldım. Bu 1875 Eylülü başında, danışmanım Zafiri Bey'in, elimdeki senetleri en kısa sürede satma ve altına çevirme tavsiyesini bana ileten o olmuştu. Tanıdıklarımdan bir paşayı Sadrazam'ın kapısını zorlamaya ve alacağı önlemler konusunda sorgulamaya gönderen de yine oydu.

"İflasın eşiğinde miyiz gerçekten de?"

"Asla!" diye haykırmıştı hükümet başkanı. "Duyuyor musunuz? Ben Sadrazam olarak kaldıkça hükümetin iflasını asla ilan etmeyeceğim. Hiçbir şey beni bu utanca zorlayamayacak."

Kapı tıkırdatıldığı sırada Küçük Said raporunun o bölümündeydi. Sokak tellalları tarafından ilan edilen haberi bize getiren bir a-

ğaydı bu. Bab-ı Âli ödemelerini askıya aldığını açıkça duyurmaktaydı. Bu inanılmaz haber yıldırımla çarpılmışa döndürmüştü beni. Bir devlet borçlanmayı sonsuza dek sürdürebilirdi ama faizleri ödemeyi reddetmek o devleti, sıvışıp giden adi bir dolandırıcıyla bir tutmak anlamına gelirdi. İmparatorluğun bütün saygınlığını yitirdiğini, onu bir daha asla geri alamayacağını bir anda kavramıştım. Türkiye iflas ediyordu. Paralarını kaptıran tasarruf sahiplerinin ahı, bütün Avrupa'yı tutuştururdu bu kepazelik karşısında.

İstanbul doğrudan gerginliğin içindeydi ve en kaygı verici söylentiler yayılıp durmaktaydı. Bir ihtilalden korkuluyordu; hükümet, Padişah'ın savunulması için, İgnatiev'le Rus askerlerinin gönderilmesi işini düzenleyecekti; bütün hristiyanları ve yabancıları toplu kıyıma uğratacak olan bir komplo ortaya çıkarılacaktı. Sadrazam elçiliklerin akıllarını baştan alan bu söylentilerin bazılarını bizzat besleyerek, düşüncelerini iflastan başka yönlere kaydırıyordu.

Amcama gelince, onun kendi isteğiyle toplumdan kopuk olarak yaşadığı bu zevk dolu hayat da en önü alınamaz dedikodulara yolaçmaktaydı. Saray erkânını bundan böyle dizlerine kapanmaya ve ona hitap etmeden önce ayaklarını öpmeye zorladığı; kurşun asker oyunu oynadığı ama bunu etten kemikten askerlerle yaptığı; askeri birliklerini geceleyin sarayın mahzenlerinde savaşmaya zorladığı, "artakalanların" gün ağarırken her yanları kurum ve şiş içinde ortaya çıktıklarını görerek eğlendiği anlatılmaktaydı. Eğer bu anlatılanlarda küçücük de olsa bir gerçek payı varsa, sarayın içindeki hava gitgide solunamaz hale geliyor demekti yine de. Murat'a ve bana karşı olan tehdit belirginleşmekteydi. Çok ağır bir sessizlikte, bir kumaş hışırtısında, tanımlanmazcasına çarpan bir pencerede, bulanık bir ağa bakışında kendini belli eden örtülü bir tehditti bu. Belirginsizlik ve tutukluluk beni çileden çıkarmak için işbirliği halindeydiler. İtiş kakış yaşamak kolay olmuyordu. Dolmabahçe'nin ölçüsüz boyutuna rağmen, yeterince üst üste yaşanmaktaydı orada. Selamlıktaki dairem, kardeşlerim ve kuzenleriminkiyle yanyanaydı. Uşaklar ve hadımlar boyuna sürtüp durmaktaydılar kötü aydın-

lanmış koridorlarda. Gözler nakışlı perdelerin aralığından içeriyi dikizliyor, kulaklar da oymalı kapılar ardından dinliyormuş izlenimi uyandırıyordu. Yakınlarımdan yüz çevirmiş, kadın ve çocukları görmeyi reddetmiştim. Boş geçen gündüzleri uğraşlarla doldurmaktan ibaret olan harem göreneği, sistem haline gelmiş olan bu saçmasapanlık beni yiyip bitiriyordu. Tek başıma kapalı kaldığım odada, amcam tarafından gönderilen katillerin beni görmeye geleceklerini sanıyordum. Onlar ortalıkta görünmeyince de zaman zaman neredeyse üzüntü duyduğum oluyordu. Kaçınılmaz son; tüketen, çileden çıkaran, dengeyi yitirten, insanı çılgınlığa sürüklemekten başka bir işe yaramayan bu bekleyişten daha iyiydi.

Ben böyle Padişahın katillerinin hançerini gözleyip dururken işin tam tersi meydana geldi. Abdülaziz bize karşı bütün nezaketini göstererek ve kısmi bir de özgürlük vererek hepimizi şaşkına çevirmişti. Korkunç Pertevniyal de alabildiğine güler yüz ve nezaket gösteriyordu.

Bu beklenmedik dönüşe bir açıklama bulmaktan aciz kalmakla birlikte bundan yararlanmıştım. Kafesinden kaçan bir kuş gibi kendimi Tarabya'ya atarak Boğaz'ın sularına daldım. Bu yıl erken gelen baharın ilk günleri havayı ısıtmış ve çok hoş yapmıştı o günü. Keyifle akıntılara karşı savaşarak, kıyı boyunca süzülüp giderek uzun uzun yüzdüm. Mutluydum. Birden, kayalık bir çıkıntının çevresini dönerken, altı çift kürekçinin çektiği bir saltanat kayığının banyo yapmakta olduğum yere doğru yöneldiğini gördüm. Amcamın mabeyncisi güverteden bana bağırdı:

"Sizi saraydan istiyorlar Hamid Efendi!"

Amcamın bir başka çılgınlığı olmalıydı bu kuşkusuz. Bir can sıkıntısı daha. Mabeyinci beni rahatlatacak tek bir söz söylemedi. Ona verilen tek buyrultu beni saraya en çabuk olarak götürmekti. Hemen giyinerek kayıktaki yerimi aldım. Kardeşlerim Dolmabahçe'nin mermer rıhtımı üzerinde toplanmış beni bekliyorlardı. İskeleye atladım. Murat kollarıyla beni sararak:

"Endişelenme", dedi. "Kızın Ulviye Sultan biraz rahatsız da." Onu bir daha dinlemedim. Koşarak oradan ayrıldım, merdivenleri

dörder dörder çıktım, kendimi koridora atarak yıldırım gibi kızımın odasına girdim. Yatağının üzerine uzanmıştı, yüzü ve vücudu örtülerle kaplıydı. Bir an için onu ölmüş sandım. Örtüleri sökünce çocuğu en şiddetli yanıklarla kaplanmış olarak gördüm. Yüzü, göğsü, bacakları ve kollarının her yanı kanlı ya da beyazımsı yaralar içindeydi. O güzel, kestane rengi saçları olduğu gibi yanmıştı. Yalnızca gözleri korunmuş gibi görünmekteydi ama onlar da kapalıydı. Bununla birlikte küçük henüz yaşıyordu. Soluk alıp vermekteydi çünkü. Murat bana kazayı anlattı:

Ulviye ödevlerini bitirdikten sonra lalasının yanından çıkmış ve annesinin odasına gitmişti. Annesi piyano çalmaktaydı. Ulviye masanın üzerinde duran mum yakacaklarını kurcalamaya koyulmuştu. Giysisinin tülü alev almış ve ateş bir anda dağınık uzun saçlarını sarmıştı. Piyanonun önünde sırtı ona dönük durumda oturan zavallı anneciğe ise, olaydan kızın çığlıkları üzerine haberdar olmuştu ancak. Bir sıçrayışta ileri atılmış ve kızını sımsıkı sararak, kendi acısına aldırmadan, onunla birlikte yerde yuvarlanmıştı. Ateşi söndürememiş eller, kollar, yüz hep yanmıştı. Öğle yemeği saatiydi. Yardımlarına koşacak hiç kimse yoktu katta. Sonunda, bir papağanın kulak tırmalayan çığlıkları giriş katındakileri haberdar etmiş, onlar da koşuşmuşlardı. Bu genel şaşkınlık içinde, alevleri söndürmek için, bir seccadeyi kaptığı gibi küçüğün üzerine fırlatan Ulviye'nin dadısı olmuştu. Şu gülünç teselliyi de sözlerine eklemişti Murat:

"Valide Sultan bulunabilecek hekimlerin hepsini bizzat çağırdı ve onlara küçüğü kurtarmalarını buyurdu. Padişah da kızının sağlığından dakika dakika haberdar edilmesi için talimat verdi."

Onu dinlemiyordum. Gözlerimi oradan hiç ayıramadan, acılar içinde kıvranan bu küçük vücuda dikmiş bakıyordum. Birden kirpiklerini oynattı Ulviye. Gözkapaklarını kaldırdı. Beni tanımış mıydı acaba? "Baba" diye mırıldandığını duydum. Sonra da son nefesini verdi. Bu satırları yazarken, onun hareketsiz yatan zayıf vücudunu, sonsuzluğa açılmış mavi gözlerini yeniden görüyorum. Yarı baygın durumda yığıldım. Murat beni kaldırarak odadan dışa-

rı götürdü. Ailenin yufka yüreklisi şişman Reşat, hiçbir işe yaramaksızın iki göz iki çeşme ağlamaktaydı. Saraydan bir araba çıkarttırıp beni oraya iten, kendisini de benimle birlikte onun içine atan ve arabacıya, Maçka'ya Perestu Hanım'ın konağına sürmeyi buyuran üçüncü kardeşim Burhaneddin olmuştu.

Kardeşlerim yalnızca manevi annemin bana biraz yardımda bulunabileceğini anlamışlardı. Ulviye'nin, onu çılgına çeviren ölümüyle derinden etkilenmesine rağmen, kendisini yalnızca bana hasretmeyi bir görev olarak üstlenmişti. Bir, iki hafta onun kanatları altında kaldım. Amcam Abdülaziz bana her gün sevgi dolu ama gereksiz mesajlar göndermekteydi: "Oğlum sakın kendisini üzmesin!"

Perestu bana öteki çocuklarım Selim, Zekiye ve Naime'yi getirtmeyi önerdiyse de ben reddettim:

"Bu olandan sonra çocuklarımdan hiçbirine Ulviye'me gösterdiğim kadar büyük sevgi gösteremem hiçbir zaman."

Kim olursa olsun görmek istemiyorum. Yemiyor, içmiyor, konuşmuyor, uyumuyordum. Gece gündüz bir koltukta sırtım dimdik, bir heykel gibi oturup kalıyordum. Tek hayat belirtim ara vermeden içtiğim sigaralardı.

Beni bu bunalımdan çekip çıkaran Yahya Efendi tekkesinin şeyhi oldu. Sık sık vaaz vermeye geldiği sarayla içli dışlıydı. Bir ara bana kutsal metinler vermiş, ben de bu umutsuzluk haftalarında o metinleri kendi kendime sık sık okuyup ezberlemiştim. Bu din adamından beni şazeliye tarikatına almasını istedim. Bu tarikatın toplantıları kendi tekkesinde yapılıyordu. Dolmabahçe'ye komşu bu mahalledeki koca koca eski kaldırım taşları döşeli, pek fazla gelinip geçilmeyen bir sokakta, gün yüzü görmeyen bir duvarın içinden küçük bir kapı açılmaktaydı. Bu kapıdan geçerek eski bir türbenin, küçücük bir caminin ve tekkede sürekli yaşayan tarikat üyeleriyle, tarikatten olmayıp da özgürce, yükümlülüğe girmeksizin, yemin etmeksizin sadelik ve dua içinde yaşamayı seçenleri barındıran binaların düzensizlik içinde yükseldiği bir avluya girdim. Çöken akşam karanlığında, gri, solmuş taşlar arasında rastgele bit-

miş olan gülleri, laleleri, karanfilleri, süsenleri ayırdederek genç ağaçların kıyıladığı bir patikayı izledim. İnanç sahipleriyle birarada yürümekteydim. Dükkancıları, kentsoyluları, zenaatkârları ama onlarla birlikte paşaları, önemli kişilere karışmış kendi halindeki insanları da giysilerinden tahmin ediyorum. Hiç kimsenin ötekilere dikkat ettiği yoktu. Şeyh bizi, girdiğimiz salonun önündeki sütunlu ve sivri kemerli bir galerinin altında beklemekteydi. Mekke yönünü gösteren mihrab dışında tamamen çıplak, mütevazi oranlarda ama çok yüksek tavanlı bir salondu bu. İnananlar tarikatın simgesi olan, altın yaldızlı, Kur'an yazılı başlıklar taşıyorlardı. Şeyh, onlardan bir tane de bana uzattı, sonra da duaya başladı. Biz de onunla birlikte okumaya koyulduk. Ayaktaydık. Herbirimiz ellerimizi önümüzdekinin omuzlarına koyarak ağır ağır ve düzenle dönen bir çeşit daire oluşturuyorduk. Sonra, şeyhin bir işareti üzerine, yere serili hasırların üstünde bağdaş kurup oturduk.

Vaiz görünmüştü. Tamamen beyazlar içindeydi. Başında, Peygamber'in soyundan biri olduğunu belirten yeşil bir sarık taşımaktaydı. Ortamıza yerleşti ve Kur'an'dan kimi ayetleri yorumlamaya koyuldu. Adamın görünüşü hemen hoşuma gitmişti. İnzivadan çıkmış, yabani, üstü başı dökülen o Tanrı meczuplarından biri değildi bu. Babamın beni götürmüş olduğu o geçit töreni sırasında kendisine hakaret eden o itici hatta korku salan hacılardan biri de değildi. Tersine, aşırı derecede özenli giyinmiş bu adam, bütün davranışıyla oldukça mesafeli bir soyluluk sergilemekteydi. Daha sonraları Abdülhüda'nın, mezarları Orta Doğu'nun biraz her yerine dağılmış çok eski, çok büyük bir erenler, dervişler ve mutasavvıflar ailesine mensup olduğunu öğrendim. Bu mezarlar hac yerleri olmuştu. Ona bir yaş biçmek güçtü, zira sakalı beyazlaşmış bile olsa, mavi gözlerini, canlı ve genç bakışlarını çevreleyen tek bir kırışık bile yoktu. Öğretisi çoğu mutasavvıflarınki gibi buram buram sapkınlık kokmaktaydı. Resmi öğretinin de üzerine çıkıyor, inananları taşkınlığa kadar götürecek bir yüceliğe çağırmak için, bu öğretinin dar kalıplarını parçalamakta duraksama göstermiyordu. Gereksiz anlatımlara sapmıyor, konuların üzerinde süzülüyordu. Sıcak, ku-

caklayıcı sesinin yatıştırıcı bir etkisi vardı. Dinleyicisine eşit konumda bir konuşma havası içinde seslendiği bu yenilik sonunda beni de etkisine almakta gecikmedi. Sesini yükseltmeye ya da kutsal sözler paralamaya gereksinmesi yoktu. Ses ağzından en büyük doğallıkla çıkıyordu. Herkes için kendi birliğini ve kaybedilen zamanın çoğunu yeniden bulmanın gerekliliği üzerinde ısrarla durdu. Kendimi tam da bir çok parçaya ayrılmışçasına darmadağın hissettiğim sırada yapılan bu yüreklendirici çağrı derinden etkilemişti beni.

İzleyen gün Abdülhüda'yı gelip beni görmesi için çağırdım. Ona durumumu anlatmaya çalıştım. Sözlerimin dağınıklığına rağmen ruhumu en gizli köşesine kadar tanımış görünüyordu.

"Size yardım edecek ilk kişi yine siz olacaksınız", dedi. "Başkalarını beklemeden bunu yapmayı öğreniniz."

Kendimi kapıp koyverdiğim için utandırmıştı beni.

"İmparatorluğun size ihtiyacı var."

"Nasıl hizmet edeceğim ona? Amcam genç, daha uzun süre tahtta kalacak. Sonra da ağabeyim Murat gelecek. O da tahta uzun yıllar kalmak üzere hazırlanmış. Orada bana ne gibi yer olacak?"

"Yazgının yolu gözümüzden kaçıyor. Kendinizi hazır tutun."

"Neye?"

"Tarihe karşı sorumluluklarınızı yüklenmeye. İmparatorluğa karşı. Kendinize karşı da."

Onun ışıltısının etkisiyle bitkinliğimden sıyrılmıştım yavaş yavaş. Bana hatta şu anda bile İmparatorlukla ilgilenmemi öğütlüyordu. İmparatorluk tehdit altındaydı.

VI

1876'nın bu ilkbaharında, Bulgaristan vilayetimizin dörtbir köşesinde karışıklıklar aynı anda patlak verdi. Polisler saldırıya uğradı, demir yolları ve köprüler tahrip edildi, vilayetteki mağazalara baskınlar yapıldı, özellikle de köylüler toplu halde öldürüldü. İnzibat güçlerinin acizliği karşısında panik yaygınlaştı. O zamana kadar mükemmel bir uyum içinde yaşayan iki din, müslümanlar ve hıristiyanlar, göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir süre içinde kendilerini biribirlerinden kan ve kinden örülme bir duvarla ayrılmış olarak buldular. Müslümanlar hıristiyanlar tarafından toptan öldürülecekleri düşüncesiyle tir tir titrerlerken, hristiyanlar da müslümanlar tarafından toplu kıyıma uğratılacaklarından korkuyorlardı. Sözüm ona bir düzen yeniden kuruluncaya değin haftalar geçmesi gerekti.

Bu kısa ve kanlı püskürme, İmparatorluğu güçten düşürmeye yönelik, hiçbiri önceden kestirilemeyen öteki olayların habercisi bir gong vuruşu gibi gelmişti bana. Ve gerçekten de, 5 Mayıs'ta, müslüman ve hıristiyanlar arasındaki şiddetli bir kavganın tutuşmaya hazır hale getirdiği Selânik şehrinde, Fransa ve Almanya konsolosları, aşırı derecede kışkırtılmış tutucularla ağzına kadar dolu bir camiye girme mutsuzluğuna uğradılar. Tutucular bu iki "kafiri" görünce, pencerelerin demirlerini sökerek onları komşu medrese binalarına kadar kovaladılar ve orada pestilleri çıkıncaya

kadar dövdüler. Bu olay bütün Avrupa'da Türkler'in yola gelmez vahşiliğine karşı bir nefret çığlığı yükseltmekten başka bir işe yaramadı.

Rus elçisi İgnatiev olaya mal bulmuş mağrıbi gibi sarılmıştı. Müslümanların öldürücü yobazlığına kurbanı olan hıristiyan halk için müthiş derecede kaygılanmış havasına büründü. Yüz Hırvat ve Karadağlı sarayını korumaları için silahlandırdı. Korkmuş bazı diplomatlar da onu taklit ettiler. Başkentin hıristiyan mahallelerine yayılan panik duygusunu öylesine ustalıkla sahneye koydu ki, oralarda oturanlar silahlarını sakladıkları yerden çıkarmaya başladılar. Bazı iyi şehirliler evlerini gerçek bir cephaneliğe dönüştürdüler. Bazı camilerde din öğrencilerinin, müslüman olmayanlara karşı genel bir kıyım öğütledikleri dehşetle anlatılmaktaydı. Haliç'in öteki kıyısında, bu kaynamayı gören müslümanlar ise, hıristiyanların mahallelerini istila edeceklerine ve Fransa ve Alman konsoloslarının öldürülmelerinin öcünü almak için onlara karşı toplu kıyıma girişeceklerine kendilerini inandırmışlardı.

O cuma, sabah bitiminde, Dolmabahçe'nin büyük girişinde bütün ileri gelenler topluluğuyla buluştum. Şehzadeler, generaller, mabeyinciler büyük üniformalarını giyip sırma ve nişanlarını takıp takıştırmışlardı. Geleneksel dua için Padişah'a, saraya komşu camide eşlik etmemiz gerekiyordu. Bahçeye açılan kapıdan atlarımızın eşelendiğini ve daha uzaktan da karışık bir uğultunun geldiğini duyuyordum.

On ikiye beş kala Abdülaziz basamakların üst başında göründü. Billur tırabzanlara yaslanarak, koca ve tıkız gövdesiyle yavaş yavaş indi. Dalgın ifadeliydi ve sanki endişeli gibiydi. Girişi, zorlukla yürüyormuşçasına, hiçbirimizin yüzüne bakmadan geçti. Kapıya neredeyse varmıştı ki, yaverlerinden biri yanına yaklaşarak, hepimizin işitebilmesi için yeterince yüksek sesle ona haberi duyurdu.

Binlerce softa, tanyerinin ağarışından beri, sarayı camiden ayıran alanda toplanmıştı. Yalnızca Konstantaniyye'de otuz, kırk bin softa vardı. Bu karanlık güç, cahil ve hurafelere inanan yığınları harekete geçirmeye muktedirdi. Şimdi de görünüşe bakılırsa, İm-

paratorluğun yabancı bir müdahaleyle tehdit edildiğini, yarın belki de en kıyıcı düşmanları olan Rus gâvurlarına teslim edileceğini görerek heyecanlanmışlardı. Padişah'a bu yönde sadece bir dilekçe sunmayı diliyorlardı.

Amcam, birkaç gün önce meydana gelen bir olayın şoku altındaydı hâlâ. Düşünülemeyen, korku verici bir olaydı bu: Bir grevdi. Tersane işçileri, ücretlerinin aylardır ödenmediğini görerek işi bırakmışlardı. Sonra da, karılarının ve çocuklarının eşliğinde, kortej halinde sarayın parmaklıklarına kadar giderek, gürültülü bir biçimde ödenmemiş aylıklarını istemişlerdi. Başta Padişah, hiç kimse kulaklarına inanamamıştı. Gösteri elbette ki sopayla dağıtılmıştı, bu arada kalabalığa yöneltilen birkaç süngü darbesini de gözardı etmemek gerekirdi. Gri sakalları, üniformasının aşırı derecede süslü ön kısmına düşen sadrazamın ikiyüzlülükle belirttiği gibi, işçiler geri gelebilir ve softalara katılabilirlerdi bununla birlikte. İhtiyat kendini hiç göstermemeyi gerektiriyordu ve Abdülaziz bir defalığına uslu bir şekilde sadrazamının düşüncesine uydu. Cuma namazında Padişah'ın hazır bulunmayışı Osmanlı hanedanı yıllıklarında ilk kez görülmekteydi kuşkusuz. Softalar saatlerce bekledikten sonra düş kırıklığı ve öfkeyle dağıldılar. Eski şehrin kahvelerini işgal ederek bütün gece tartışlar, öfkelendiler, tehditler savurdular. Sabah gün ağarırken ellerine geçirebildikleri bütün silahları toplayıp Dolmabahçe'ye döndüler. Koruma iki kat arttırılmış ve İgnatiev tarafından iyiden iyiye ürkütülen elçiler, arşiv ve nakitlerini çoktan harekete hazır bekleyen hücumbotlarına göndermişlerdi.

Dairemden hiç kımılmadan, yılgın ağaların getirdikleri haberlere her zamankinden daha fazla kulak kabartmakla yetindim. Bunlar artık bir gün öncesinin saygılı dilekçecileri değil, Dolmabahçe'nin parmaklıklarını zorlayan, davalarını kazanmaya kararlı isyancılardı.

Bunların sarayı ele geçirmeyi başaracaklarını, hatta buna niyetli olduklarını bir an olsun düşünmemiştim.

Görkemli dairesine sığınmış olan Padişah tedirginlik içindeydi. Açık pencereden uluyan kalabalığı duyuyor, ona direnmeyi düşün-

müyordu. Görüşmek gerekirdi. Ama bu kışkırtılmış insanlarla kim gidip görüşecekti? Sadrazamın kafası karmakarışıktı. Tutarsız bir şekilde konuşuyor, aklını bir türlü toplayamıyordu. Ondan hiç hayır yoktu. Bu durumlarda her zaman olduğu gibi çevre hemen azalıvermişti. Padişah da "cepheye" göndermek için gözdesi Mihri Hanım'ın kardeşi Çerkes Hasan'dan başkasını bulamamıştı. Bu kadınlara ve borca gömülmüş güzellik budalası çekilmez adam, en hızlı ve rezil şekilde terfilere mazhar olmuştu. Çerkes Hasan gururunun yerini tutan bütün küstahlığıyla Dolmabahçe'nin çok büyük, dimdik cümle kapısında boy gösterdi.

"Padişah'ı görmek istiyoruz!" diye uludu ayak takımı. "Seni değil."

"Zat-ı Şahane rahatsızlar. Halkının ne dileği varsa bana bildirmesini arzu ediyorlar."

"Sadrazam ile Şeyhülislam'ın istifalarını istiyoruz."

Çerkes Hasan gururu kırılmış ve daha çok da süklüm püklüm benim hiç de zoruma gitmeyen bir halde efendisi ve de enişte sinin yanına dönerek ona ayaktakımın dileklerini bildirdi. Abdülaziz'e kabul etmesi için öğüt vermesine gerek kalmamıştı. Padişah boyun eğmeye dünden kararlıydı. Çerkes Hasan'ı, hükümetin derhal değişeceğini isyancılara haber vermesi için yeniden gönderdi. Bunun üzerine bu yürekli softaların hepsi "Padişahımız bin yaşa!" diye bir ağızdan bağırarak sakin sakin dağıldılar.

Gösterinin birçok yönleri kafamı karıştırmaya devam etmekteydi. Dinsel ya da başka kavgalarla bölünen bu tutucuları hangi mucize birleştirivermişti birden? Ağalarım bana akla gelmeyen bir ayrıntıyı bildirmişlerdi. Softaların, Jön Türkler'in sloganlarını bağırdıklarını duymuşlardı. Bu "Dindar"ların özgürlükçü muhalefetle gizli işbirliği, gericiliğin tepe noktasıyla öncülüğün uç noktasının suç ortaklığı insanı düşünmeye yöneltiyordu.

İşin sırrını çözmek için Cevher Ağa'dan aydınlatıcı bilgi istedim. Kendisini; bütün saray halkı için vazgeçilmez bir tamamlayıcı, benim şu kararsız durumum için de mutlak bir gereksinme demek olan baş haberciliğe terfi ettirdiğim, uzun süredir hizmetimde

bulunan bir harem ağası, "nedimlerimden" biriydi. Cevher Ağa namusu, çalışmadaki dikkatliliği ve geleneklere olan saygısıyla etkilemişti beni. Onu benim sırdaşlarımdan birisi yapmıştım. Her yerde bulunabilme yeteneği nedeniyle gerektiğinde benim hem gözüm hem de kulağım olmuştu.

Birden aklıma esiveren bir düşünce, softaların olayında beni İngiltere yönünde soruşturma yapmaya itti. Cevher Ağa'yı, elçisinin tutum ve davranışlarından bireysel olarak iyi haberdar olan Maslak'taki komşum Thompson'a gönderdim. Cevher kendi kişisel girişimiyle, nakit karşılığında konuşmaya her zaman hazır elçilik tercümanlarının da çevresinde dolanmış, bu sayede de gerçek bana yüzünü göstermekte gecikmemişti. Mithat Paşa vilayet sürgünlüğünden az çok gizli bir şekilde dönerek, Konstantaniyye yakınlarındaki sahibi olduğu bir çiftliğe sığınmıştı. Sonra da gizlice elçilik sarayına gelerek, eski suç ortağı Sir Henry Elliot'u bulmuştu. Uzun saatler sürmüştü görüşme. Bu görüşmeden dışarı hiçbir şey sızmamıştı ama ben, bu iki adamın kendilerinde hiçbir zaman tükenmeyen hırs konusunda mükemmelen anlaştıklarını zorluk çekmeden tahayyül ediyordum.

Bana göründüğü kadarıyla softaların gösterisinin temeli üç kelimede özetlenmekteydi böylece: Mithat, Elliott, altın. Anladım ki İngiltere, rakibi Rusya'ya kaptırdığı Konstantaniyye'deki üstün yerini geri almak için acımasızca bir saldırı girişiminde bulunmuştu.

Amcamın kendi yönünden, pabuç yalayıcıların en uysalını, Mithat dikkafalısıyla değiştirmek konusunda en küçük bir arzusu yoktu.. Mithat'ı hükümetin başına geçirmek söz konusu değildi. Sadrazam, kararsız yapısıyla ilgi çekici bir muhafazakâr, Rüştü Paşa olacaktı. En azından, Abdülaziz onunla kendisini güvende hissediyordu. Padişah Mithat Paşa'yı Meclis başkanlığına atamakla yetindi. Nüfuzunu daha çok kırmak için de, şapkadan tavşan çıkaran bir hokkabazcasına, Harbiye Nazırı atadığı Hüseyin Avni'yi ortaya sürdü. Yalnızca güce inanan bu sert ve enerjik askerin, Mithat gibi özgürlükçü bir siyasetçiyi etkisizleştireceğini ummaktaydı.

Softalar tarafından ateşlenen bombanın patlamasını bu denli ustaca önlediği için ellerini ovuşturuyordu.

Mithat Paşa'nın çok sadık katibi İsmail Kemal Bey, on gün sonra Murat'ın Dolmabahçe'deki dairesine sızmayı ve onu orada tek başına görmeyi başarmıştı. Bu kararsızlık zamanlarında vicdanlar iyiden iyiye satın alınıyor ve altın, Padişah'ın casuslarının gözünü açıyordu. Durum böyle daha fazla süremez, diye başladı İsmail Kemal. Padişah hükümet değişikliğini kabul edeceğini ileri sürmüştü ama aslında kafasına estiği gibi yapmayı sürdürüyordu. Düş kırıklığı içindeki softalar bağıra çağıra Anayasa'yı müjdeleyecek bir reform icraatı istiyorlardı. Padişah'ın çok yakında tahttan alaşağı edilmesi çok mümkündü. Murat kendisine düşecek olan mirası devalmaya hazır mıydı? Ağabeyim bana, mason dostlarının onu olaylardan ve adı etrafında döndürülen dolaplardan haberdar kıldıklarını itiraf etmişti. Bu durumda fesatın varlığından habersiz değildi. İsmail Kemal Bey'e cevap olarak özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin ebedi ilkeleri adına kendisinden istenebilecek bütün ödünleri peşinen kabul edeceğini bildirmişti. Yine de tahta ancak, amcamız Aziz'e en saygıdeğer biçimde davranılması kesin koşuluyla çıkacaktı.

İsmail Kemal Bey en parlak vaadlerle onu rahatlatmıştı. Zaten Abdülaziz'e, reform icraatını vakit geçirmeden ilan etmesi durumunda tahtını koruyabilme şansı yine de kalıyordu.

Murat'ın tek işi en çabuk biçimde beni haberdar etmek olmuştu. Anlattıklarını dikkatle tartıp biçtikten sonra ona şu öğüdü verdim:

"Kendini hazır bulundur kardeşim, zira amcamız ne yaparsa yapsın, onu tahttan indirmeye karar vermişler. Softalar bir sis perdesinden başka bir şey değiller. Fesatı yönetenler İngiltere ile Mithat. Bu ikisi, gerekirse baskınla iktidarı götürmeye kararlılar."

"Hüseyin Avni, Mithat'la hiç bir zaman anlaşamaycaktır."

"Murat, sana şunu kesinlikle söyleyebilirim ki, eğer İsmail Kemal tahtı teklif etmek için seni görmeye geldiyse, bu mutlaka Mithat ve Hüseyin Avni'nin anlaşma yapmaları yüzündendir."

"İmkânsız! Doğaya karşı bir anlaşma olur bu."

"Belki, ama var ve de sağlam bir anlaşma bu. Zira bunu sağlam kılan iktidara duyulan susuzluk. Tekrar ediyorum Murat. Kendini hazır bulundur, zira amcamız mahkûm edildi."

Karanlık düşünceler üzerime saldırmaktaydılar. Tutukluluğunun yanısıra içkinin, masonların, zaafının, Mithat'ın ve İngiltere'nin de tutsağı olan zavallı Murat hangi padişahlığı yapacaktı? İmparatorluk ne olacaktı?

Mevsime rağmen, 1876'nın bu 29 Mayıs gecesi bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaktaydı. Üstelik de hava karanlık ve neredeyse de soğuktu. Mithat Paşa geceyi Beylerbeyi konağında Hüseyin Avni'yle geçirmişti. İki işbirlikçi saatin geceyarısını, arkadan biri, en sonunda da ikiyi çalmasını beklediler. O zaman Boğaz'ı geçmek için, tek bir uşağın eşliğinde bir kayığa bindiler. Varış noktalarında ısmarlamış oldukları arabaları bulamadılar. Her an keşfedilme korkusuyla, çılgınca yağan yağmurun altında ayakta, ellerini kollarını sallaya sallaya, kararsızlık içinde kalakaldılar. Sonunda, keşfe gönderdikleri uşak, onları yanlış yerde beklemiş olan arabalarla geri döndü. Hüseyin Avni arabacıya Dolmabahçe'ye komşu kışlaya sürmesini buyururken Mithat Paşa da Harbiye Nezareti'ne, Seraskerliğe doğru yola çıktı. Harbiye Nazırı sıfatiyle oraya girmekte ve komutayı almakta hiçbir güçlüğü olmamıştı. Türk olmayan, çoğunluğunu Arap askerlerin oluşturduğu alayları birleştirdi. Subayları bu askerlere Padişah'ın tehlikede olduğunu, onu korumak gerektiğini açıklamışlardı. Askerler daha sonra Dolmabahçe'ye yöneltilerek orayı dörtbir yandan sımsıkı kuşattılar.

Aynı anda, sarayın rıhtımları karşısında, elleri silahlı denizcilerle yüklü şalupalarla, topları saraya çevrilmiş hafif tonajlı birkaç vapur belirdi. Sabahın saat üçüydü ve operasyon öylesine sessizlik içinde yapılmıştı ki, sarayın içinde hiç kimse hiçbir şeyin farkına varmamıştı. Ayrıca da, bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun çıtırtısı da, rıhtımlara ahenkle çarpan dalgaların şaklamasına karışarak, askeri birliğin gürültüsünü bastırıyordu.

Hüseyin Avni saraydaki işbirlikçileri aracılığıyla kendisini içeriye aldırttı. Abdülaziz'in özel dairesinin kapısını çaldı. Görevinin, Padişah'ın yanında uyumayı gerektirdiği iri yarı zenci bir hadım olan Kızlarağası ona kapıyı açtı. Nazır ona; Padişah'ın bundan böyle mahpus olduğunu, güvenliğini üstlenen Seraskerliğe, Harbiye Nezareti'ne kendisini tamamen teslim etmekle en iyisini yapacağını Padişah'a bildirmesini buyurdu.

"Zenci cenapları", gürültü patırtıdan uyanmış olan efendisini, kaşları çatık, kızgınlıkla bakar bir halde yatağında oturur buldu. Mesajı alınca öfkelendi ve boyun eğmeyi reddetti. Hüseyin Avni bunun üzerine Padişah'ın dairesinin kapısını zorladı. İsterik iniltiler çıkaran harem ağalarıyla dolu birçok salondan geçti. Birden, bir görüntü büyülenmişlercesine hepsini susturdu ve Hüseyin Avni'yi de olduğu yere çiviledi. Abdülaziz, üzerinde pembe bir gecelikle odasının eşiğinde dikilmişti. Bir eliyle kınından sıyrılı kılıcını sallıyor, öteki koluyla da, kendisine ağlayarak sımsıkı sarılan Mihri'yi tutuyordu. Hüseyin Avni kendini toparlayarak, Şeyhülislam tarafından kaleme alınan ve Padişah'ın yasal olarak tahttan indirilmesine cevaz veren dinsel fermanı Abdülaziz'e sundu. Ona, kısmete, alın yızısına boyun eğmesi için istirhamda bulundu. Allah tarafından tayin edilen, görünmez mürekkeple her insanın alnına yazılmış olan o kararlaştırılmış gün gelmişti. Birden şirret bir kadın belirdi. Saçları çözük, yüzü peçesiz, öfkesiyle olağanüstü güzelleşmiş olan Pertevniyal'di bu. Hüseyin Avni o an, kadına hayranlık duymaktan kendini alamamıştı. Kadın Hüseyin Avni'nin üzerine atılmıştı. Bir yandan en yakası açılmadık küfürler savururken bir yandan da, boyalı uzun tırnaklarıyla onun yüzünü tırmalamaya çalışıyordu. Hüseyin Avni geri çekilmişti ama kadın, beklenmedik bir şeddetle midesine attığı bir yumrukla onu iki büklüm etti. Annesini durduran oğlu olmuştu yine. Padişah pencereye doğru yürüdü. Karanlıkta, toplarıyla makamını tehdit eden donanma gemilerini farketmiş ve her türlü direnişin boşuna olacağını anlamıştı. Yazgının kararına... Ve de Hüseyin Avni'nin buyruklarına boyun eğdi. Serasker dairenin kapısına nöbetçiler dikti ve kimseyi ne içe-

ri almalarını ne de dışarı çıkarmalarını buyurarak çekildi. Sonra, Harbiye Nezareti'nde bulunan Mithat Paşa'ya, operasyonun başarıyla sona erdiğini ve Padişah'ın tutuklu olduğunu haber vermek için tek bir top atışı yaptırdı.

Patlama sesi, sinirliliğimin mahkûm ettiği yarı uyku halinden çıkarmıştı beni. Pencereye koştum ve sarayın bahçesinde gölgelerin yer değiştirdiklerini gördüm. İçgüdüyle ağabeyim Murat'ın dairesine doğru yöneldim. Geçitte Hüseyin Avni'yle burun buruna karşılaşınca yerimden sıçradım. Hüseyin Avni kapıyı vurmadan veliaht şehzadenin odasına girdi. Hiç sakınıp çekinmeden onu uyandırarak mümkün olan en çabuk şekilde giyinmesini söyledi.

"Neler oluyor" diye sordu Murat korkuyla.

"Saray gözaltında. Padişah bir yere kaçamaz. Güneş doğunca hükümdarlığı bıraktığını ve yasal halefi V. Murat'ın padişah ilan edildiğini öğrenecek."

Bu sözler öyle bir tonda söylenmişti ki, kardeşimi yatıştıracakları yerde daha da çılgına çevirmişlerdi onu. Murat'ın şu sözleri mırıldandığını duydum:

"Yatağımda boğazlanmış olmayı tercih ederim."

"Derhal benimle çıkmakta tereddüt ederseniz öyle olacaksınız. Ama kuşkularınızı kovmak için, başucunuzda asılı şu tabancayı alın ve en ufak bir ihanetimi gördüğünüzde beynimi dağıtın."

Bu garip teklif Murat'ı pek de yatıştırmamıştı. Yine de söyleneni yaptı. Giyindi, tabancayı kuşanmaya da özen göstererek Hüseyin Avni'yi izledi.

Ben, uzun süre, yerimden kıpırdamaktan aciz, kapının kanadına yapışmış halde kalakaldım. Sonra, ağabeyime düşüncede eşlik ederek ağır ağır daireme geldim.

Dolmabahçe'den çıkışlarında bir nöbetçi, süngüsünü iki adama çevirerek onlardan parolayı sordu. Hüseyin Avni parolayı bilmiyordu. Tartışmaya girişti. Ama disiplinli nöbetçi hiçbir şeye kulak asmıyordu. Ya parolayı söyleyecekler ya da daha öteye gidemeyeceklerdi. Çileden çıkan Serasker, kaputunun düğmelerini çözerek nişanlarla kaplı üniformasını gösterdi:

"Nasılmış salak! Yanında yaveriyle yürüyen komutanını tanımıyor musun?"

Nöbetçi bu defa hazırolda durarak geçmelerine izin verdi. Cami yakınlarında bir kayık onları beklemekteydi. Kürekçiler olanca çabuklukla küreklere asıldılar, kayık siyah ve yağmurlu gecenin içine daldı. Murat, Hüseyin Avni'nin kendisini, padişahların ilamı için geleneksel yer olan Eski Saray'a götürdüğüne ikna olmuştu.

Bir kumsala çıktılar. Oradan bir araba onları alarak Harbiye Nezareti'ne, Hüseyin Avni'nin makamı olan Seraskerlik'e götürdü. Hüseyin Avni'nin gelişi, kendisine karşı çok kuşkucu olan askerleri -pek de başarılı olmaksızın- biraraya toplamaya çalışarak zor bir an geçiren Mithat Paşa'yı bir hayli rahatlatmıştı. Bu arada, başlarında Sadrazam Rüştü Paşa olmak üzere Şeyhülislam, birçok ulema, hıristiyan görevliler ve başka müslümanlarla birlikte öteki bakanlar da gelmişlerdi. Bu ileri gelenler topluluğuna, Abdülaziz'i tahttan indiren ve halefi V. Murat'ı Padişah ilan eden fetva, seyircilerin alkışları arasında okundu. Yazık ki geleneğe uyulmamış ve tören Eski Saray'da yapılmamıştı. Bundan böyle Efendi olan Hüseyin Avni kararlaştırmıştı bunu.

Solgun ışık Şam örtülerine loşluk veriyor ve odanın yaldızlarını donuklaştırıyordu. Alnımı pencereye dayamış durumda, ıslak bahçeyi seyretmekteydim. Amcamın, askeri bir kaputa bürünmüş, isyancı askerlerle çevrili olarak saraydan çıktığını gördüm. Valide sultan el kol hareketleri yaparak bağırıp çağırmaktaydı. Küçük Yusuf İzzeddin yaveri Çerkes Hasan'ın eşliğinde arkadan gelmekteydi. En sonunda birçok harem kadının çevrelediği gözde Mihri gözleri yaş içinde, ürkek ürkek geçti. Hepsi saltanat kayıklarına bindiler. Amcam tek başına bunların en büyüğüne, on çift kürekli olanına bindi. Alay, bundan böyle düşük Padişah'a zindanlık yapacak olan Eski Saray yönünde uzaklaştı.

VII

Seraskerlik'ten biniş iskelesine dönüşte Murat, Dolmabahçe'ye yönelen kırksekiz kürekli kayığın arka tarafındaki, yaldızlı ağaçtan yapılma gölgeliğin altında yerini aldı. Boğaz'ın ortasında amcasını ve selefini zindanına doğru götüren daha mütevazi kayıkla karşılaşınca heyecanını tutamadı ve yaşlar yanaklarının üzerinden sessizce aktı.

Saray'a gelir gelmez Murat'ın biat törenine başkanlık etmesi gerekmişti. Bu tören sırasında İmparatorluğun başlıca ileri gelenleri, tahtın desteği üzerine konulmuş işlemeli bir kumaş parçasını öperek Padişah'a bağlılıklarını sunuyorlardı. Tören önceden düşünülmediğinden, ulema, softa, patrik ve papaz, asker ve sivillerin oluşturduğu en çeşitli giysiler içindeki düzensiz bir kalabalık kapılara yığılarak, yeni hükümdarlarını selamlamak için karmakarışık bir halde içeri girmişti. Biat işini, yeni takınmış olduğum Osmanlı İmparatorluğu Veliaht Şehzadesi sıfatıyla ilk önce ben yapmıştım.

Ertesi gün Murat, tahttaki Padişah'a özel ve amcamız tarafından imzalı, kırmızı mürekkeple yazılmış bir mektup aldı. Abdülaziz onu tahta çıkışı nedeniyle kutluyor, yazgısını onun ellerine bırakıyor ve kendisini tahttan indiren hainlerin aynı şeyi her zaman tekrarlayabileceklerini içtenlikle hatırlatıyordu. En sonunda da, Eski Saray'daki rahatsız ve kasvetli konutunu değiştirmesini ondan istiyordu. Bir ihtiyarlar sığınağı haline gelen bu tükenmiş ve

tozlu sarayda, ihtiyar hizmetçiler ve saray mensuplarının en yaşlıları dışında kimse kalmıyordu. Amcamız tercihini, Dolmabahçe'ye komşu, kendisi tarafından tasarlanmış, aşırı derecede süslü, geniş bir dikdörtgen yapı olan Çırağan sarayı için kullanmıştı. En sonunda da ağabeyimden, dairesinde bırakmış olduğu yirmibin Türk lirasını istemekteydi. Murat aynı gün kendi el yazısıyla -istisnai bir olaydı bu- cevap verdi. Anlıyor, sakinleştiriyor, yatıştırıyor ve rahatlatıyordu. Amcasının dileklerinin hemen yerine getirilmesi için emirler verecekti.

Murat'ın bu büyük cömertliği, ertesi 2 Haziran günü şehirde onunla birlikte gelen halk sevgisinde karşılığını buldu. Dolmabahçe'den dört atlı bir arabayla yola çıkarak uzun Galata yolunu izlemiş, köprüyü geçmiş, eski şehre girerek Eski Saray yönünü tutmuş ve orada Peygamber'in kutsal eşyaları önünde saygıyla eğilmişti. Ben bu yoğun kalabalığı görerek anlatılmaz coşkuyu, gürüldeyen alkışları değerlendirdim. Öyle sanılırdı ki Murat, kendisine verilen "Arzu edilen", "Hoş gelen", "Alkışlanan" lâkaplarını çoktan haketmişti. Askerler ve de geçtiği yola çiçekler atan aşırı ölçüde bir kadın kalabalığı, yeni hükümdara sevgilerini bağırarak ilan etmek için biribirlerini sıkıştırıyorlardı. Ama hepsinden önemlisi, gelişine dinsel bir kutsallık vermek istermişçesine Murat'a Kur'an'lar uzatan çok fazla sayıdaki softanın varlığıydı. O zaman, karamsar içe doğuşlarımın beni yanıltıp yanıltmadıklarını kendi kendime sordum.

Bizim en kökleşmiş geleneklerimizden biri de, halkı hükümdarı alkışlarken, onun dimdik ve duygusuz kalmasını gerektirmekteydi. Yığınların üzerinde kalarak kimseye bakmazdı. İçine girilmez güç simgesiydi bu. Birden Murat, belki de halkın sıcaklığından etkilenerek, bu çok eski kuralı ihlal etti ve uyruklarının çok yaşa dileklerine, hareket ve gülüşlerle karşılık verdi. Daha sonra onu, büyük bir coşkuyla dolu olarak Dolmabahçe'nin girişi önünde inerken gördüm. Kendisi için sarayın birinci katında seçmiş olduğu, Boğaz'a bakan, babamızın oturduklarından uzak olmayan dairelerin salonunda ona eşlik ettim. Neşeli bir gülümsemeyle tebriklerimi

kabul etti. Serasker Hüseyin Avni gelişini bildirdiği ve cevabı beklemeden odaya girdiği zaman Murat, kabzası elmaslarla süslü kılıcını belinden çözmüş ve ağalarından birine uzatmıştı. Amcamızın indirildiği ve Hüseyin Avni'nin onu tahtın üzerine zorla yerleştirdiği o müthiş geceden beri Murat bana, bu kaba asker için tiksintiden başka bir şey duymadığını söylemişti. Görünüşündeki her şey zaten genç Padişah'ı iğrendiren bir şiddeti açığa vurmaktaydı. Hüseyin Avni henüz altmışında bile yoktu ama sakalı ve bembeyaz saçları onu yaşından fazla gösteriyorlardı. Boyu kısa olmasına rağmen güç ve enerji saçıyordu. O çok özel, sanki saldıracakmışcasına hafifçe salınmalı yürüyüşüyle, benim varlığıma en ufak bir önem bile vermeden yaklaştı. Hükümdarını askerce selamladıktan sonra delici bakışlarını ona yöneltti ve dudaklarını büzerek sert, dokunaklı bir sesle konuştu:

"Akıllıca bir gelenek, Padişah'ın, halk yığınının saygısına minnet işaretleriyle karşılık vermeyi yasaklar."

Murat'ın bu sözlerden etkilenmediğini büyük bir memnuniyetle gördüm. Şöyle cevabı yapıştırdı çünkü:

"Canı cehenneme geleneğin. Ben daha iyisini meydana getirmeye çalışıyorum."

Hüseyin Avni bu cevaba önem veremeyerek sözünün arkasını getirdi:

"Gâvurlar bu kalabalıkta bağırıp çağırmalarla kendilerini belli ediyorlardı."

"Gâvur demekle neyi kastediyorsunuz Serasker?"

"Müslüman olmayan herkesi elbette ki."

"Ne önemi var? Hepsi de aynı insan sıfatını taşımıyorlar mı? İmparatorluğumun uyrukları arasında niye gönül kırıcı bir ayrım gözetecekmişim? Hepsine aynı şefkati borçlu değil miyim? Türklere ve Araplara karşı gösterilen mutluluk ve huzur kaygısını Rum, Ermeni, Slav ve Yahudilere karşı da göstermek gerekmez mi?

"Bu direniş nazırın hem öfkesini, hem de cüretini bir kat daha arttırmıştı:"

"Bunlar hep mason düşünceleri. Duygularını bu denli açıkça ortaya koynaları zatı şahanelerine uygun düşmezdi. Softalar zaten müminlerin başının Avrupa'nın sapkınları olan masonların açık koruyucusu olduğu suçlamasını yayıyorlar. İmparatorun ağzından çıkan ve çarşı ve camilerde yayılan sözlerin, zihinlerin karışık olduğu ortamda bu denli tehlikeli bir suçlamayı gelip pekiştirmeleri doğrusu üzücü olurdu. Hoşnutsuzluk yüzünden de yakında ayaklanma olurdu.

Bu gözdağından sonra topuklarını çarparak çıktı.

Hüseyin Avni'nin küstahlığı öfkelendirmişti beni. Var gücümle Murat'ın onu yola getireceğini, görevden alacağını ve -niçin olmasın?- hapse atacağını umuyordum. Kardeşime bir bakışım beni yalanlamaya yetti. Gözlerinin akına kadar kızarmıştı. Aşağılanmış, kararsız bir şekilde başını önüne eğdi. Onu tepki göstermesi için yüreklendirmek istedim.

"Neye yaracak ki bu?" diye cevap verdi. "Hüseyin Avni bütün güçleri elinde topladığına göre."

Ve bu kaba vezirin, kendisine daha birçok kez saygısızlıkta bulunduğunu bana itiraf etti. Hüseyin Avni'nin sözde efendisine karşı olan saygı ve sevgisizliği, az önce tanık olduğum üzücü sahneden ibaret değildi yalnızca. Aslında, amcamızın derhal Çırağan'a nakli için Padişah'ın tekrar tekrar verdiği buyruklara uymayı da reddetmişti. Meslektaşlarının üstelemeleri üzerine buna karar vermişti ancak. Hatta orada bile; ilkini aşağılayıcı önlemlerle bunaltarak, ikinciye de ilkine karşı uyguladığı davranışlarla boyun eğmeyi kesinlikle reddederek, her iki padişah üzerindeki üstünlüğünü göstermekten zevkalmıştı. İşe, Abdülaziz'in yakın çevresini kovmakla başladı. Çırağan'a Abdülaziz'in yanısıra yalnızca Valide Sultan, gözdesi Mihri ve birkaç kadın gidebilmişlerdi. Ama yaverleri, sadık adamları ve başta da Çerkes Hasan hep kovulmuşlardı. "Kayınbirader" derhal Bağdat garnizonuna katılma buyruğu bile almıştı. Hüseyin Avni, çok doğaldır ki Abdülaziz'in dairelerinde kalmış bulunan yirmibin Türk Lirasını geri vermeyi de reddetmiş ve Çırağan'ı, saray sanki bir caniyi barındırıyormuş gibi, üç sıra as-

kerle çevirttirmişti. Sonunda da, Murat'ın en kesin talimatlarına rağmen, Abdülaziz'in dairelerine hapsedilmesi buyruğunu vererek oradan çıkmasını yasaklamıştı. Bu sonuncu önlem bardağı taşıran damla olmuş ve hiçbir zaman boyun eğer yaratılışıyla tanınmayan amcam, yasağa aldırış etmeksizin Boğaz'ı kıyılayan terasın üzerinde gezintiye çıkmıştı. Nöbetçi asker onu elbette ki görmüş ama korkudan, belki de dehşetten, yaklaşma cesaretini göstermeden önce belirli bir zaman beklemişti. Sonunda kararını vererek Padişah'ın dairesine dönmesini saygıyla istirham etmişti.

"Kim olduğumu bilmiyor musun çapkın?" diye cevap vermişti Abdülaziz. Öfkeli olmaktan çok alaycıydı.

"Çok iyi biliyorum. Siz Sultan Abdülaziz'siniz."

"Bas git burdan!"

Asker bir miralay olan amirini bulmaya gitti. Miralay koşa koşa geldi.

"Akşamın havası Zatı Şahanelerinin sağlığına dokunabilir..."

Abdülaziz, "Yine mi uyarılar!" diye gürleyerek cebinden çıkarttığı bir küçük tabancayla miralaya ateş etti. Kurşunun tam kafasının üzerinden geçtiğini hisseden miralay çareyi en uygun biçimde çekip gitmekte buldu. Terasın uçlarına yerleştirdiği öteki askerlerle geri döndü. Bu gösteri Abdülaziz'e, kendine olan güvenini iade etmişti. Bir öfke ya da lanetleme işaretiyle sarayın içine döndü.

Ama yaşadığı hüzünlü durum uyumasını engellemekteydi. Sayıları daha da çoğalan nöbetçiler, onu birçok geceler, bahçeyi kıyılayan ya da Boğaz boyunca uzanan terası arşınlarken görüyorlardı. Yoğun bir sıkıntıyla karşı karşıyaymış gibi görünmekteydi. Kontrolsuz davranışlarda bulunuyor, kendi kendine konuşuyordu.

"Artık beni koruyacak hiç kimsem yok mu? İyilik ve zenginliklere boğduğum bütün bu insanlar neredeler? Ya siz, birine ordumu, ötekine donanmamı emanet ettiğim oğullarım! Nerede alaylarınız, nerede zırhlılarınız? Sarayın karşısında demirli şu güzel gemi, koca koca toplarıyla düşmanlarımı darmadağın etmeyecek mi?"

Sabah, bir uyuşukluk hali içinde bulmuştu onu. Öfke yerini hüzünlü bir bitkinliğe bırakmıştı. Ama sanrılarla karışık öfke nöbet-

leri zaman zaman ayağa kaldırmaktaydı onu. Kâh kararlı bir sesle donanmaya buyruklar veriyor, Hüseyin Avni'yi sövgü ve azarlara boğuyor; kâh bütün görkemiyle dikilip bakanlarını, sanki karşısındaymışlar gibi suçluyor ve onları sorguya çekiyordu. Ağabeyimin gönderdiği bir yaver sabah sabah boy gösterip eski Padişah'tan tabancasını kendisine vermesini istirham etti. Abdülaziz alaylı bir şekilde gülümseyerek:

"Niyeymiş bu? Sevgili yeğenimin benim tabancama ne ihtiyacı varmış ki?"

"Bu, Zatı Şahanelerinin kazayla kendi kendilerini yaralama korkusundan dolayı."

"Öyleyse göğsümden alın onu."

"Hiç kimse Zatı Şahanelerine el uzatamaz. Onu kendileri bizzat teslim etsinler."

Abdülaziz beklenmeyen bir uysallıkla boyun eğdi. Yaver büyük bir saygıyla selamladı onu.

"Budala! Tabancayı aldın ama bu kılıçla bu yatağanı duvarda bırakıyorsun."

Bu uyarı karşısında şaşıran asker kekelemekten başka bir şey yapamamıştı.

"Yerine getirdiğim buyruğa dahil değildi bu."

Kardeşim de kötü bir gece geçirmiş ve ateşli, kafası ağırlaşmış bir şekilde uyanmıştı. Bununla birlikte, ne bahasına olursa olsun, devrimci programını, yapması gereken Kurul toplantısı sırasında, hem de güpegündüz zafere ulaştırmaya kararlıydı. Ona, ertelemesini, kendini daha dinlenmiş hissedeceği bir anı beklemesini boş yere rica ettim. Beni dinlemedi.

"Yarının Türkiye'sinde yirmidört saat bile geçmeden yol açık olacak."

Onu giderken endişeli gördüm. Toplanan nazırlarına, ülkeyi köklü bir şekilde yeniden düzene koymak için derhal işe başlamak gerektiğini bildirdi ve ilan etme niyetinde olduğu reformları bir bir saydı: Hayalcilik, delilik, saçmalık. Hüseyin Avni Murat'ın programını bu sözlerle eleştirmişti. Mithat Paşa'ya gelince, bu büyük

özgürlükçü de Murat'ı tutmamıştı. Reformlar elbette ki gerekliydi ama, bir parlamenter monarşi kurmak, seçimleri gerçekleştirmekle işe başlamalıydı. Murat özellikle eğitim alanında alınacak önlemlerin ivediliği konusunda üsteledi.

"İmparatorluğumuzun birinci yarası cahilliktir. Demokrasinin bütün ilkelerini kabul edecek bir Anayasa'nın temeli olan medeni ve siyasi eşitlik okuldan itibaren başlamalıdır."

Nazırlar tehlikenin büyüklüğünü hesaplayarak birbirlerine şaşkınlıkla baktılar. Genç Padişah tarafından baştan aşağı alt üst edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalan İmparatorluk değildi yalnızca; ama nazırların kendileri de ayrıcalıklarından ve kimbilir geleneksel olduğu kadar namussuzcasına da yığdıkları servetlerinden edilme tehdidi altında görmekteydiler kendilerini. Murat onlardan beklenecek hiçbir şey olmadığını anlamıştı. İnançlarında hiçbir sarsıntı olmaksızın oturumu kapadı. Dairesine dönüşte bana, artık bu içi geçmiş erkânla değil, ateşli, coşkulu başka genç insanlarla, seçtiği yolda ilerlemeye kararlı bulunduğunu bildirdi. Mithat'a gelince, onu muhtemelen yerinde bırakacaktı, bu özgürlükçüyle her zaman anlaşabilirdi çünkü. Ama -vazgeçilmez koşul olarak- Hüseyin Avni'den kurtulacaktı. Bunu nasıl başaracağını merak ediyordum. Saygın bir komutanlık -sözgelişi Balkanlar'da- Serasker'e çekici gelebilir ve gidişi de daha az güçlükle gerçekleşirdi.

Engeli yıkmak için bir çözüm bulunca Murat kendisini daha güvende benden çok daha fazla. Belirsiz ve kasvetli düşüncelerin ağırlaştırdığı kafamla onu hayallerine terkettim.

Oraya çok yakın olan Çırağan sarayında, Pertevniyal valide oğlu Abdülaziz'in yanından bir an olsun ayrılmıyordu. Gözde Mihri başta olmak üzere haremden birçok kadın getirtmişti. Mihri'den açıkça nefret ediyordu ama gerektiğinde de onu kullanmakta tereddüt göstermiyordu. Kadınlar, eski Padişah'ı az da olsa yatıştırabilmişlerdi. Abdülaziz iki kadının sözlerine kulak verirken akşam da yavaş yavaş, neredeyse neşeyle akıp gidiyordu. Gece, çırpınmalarını geri getirmişti bununla birlikte. Uykuya dalamadan yatağında bir o yana, bir bu yana dönüp duruyordu. Pertevniyal başucunda

beklemekteydi. Öfke krizleri arasında ve sanrı anında annesine çatmayı da ihmal etmemişti:

"Benim bahtsızlığımın asıl sebebi siz oldunuz."

Pertevniyal duygularını belli etmeksizin bu darbeyi sineye çekmiş ama gözyaşlarının yüzünden süzülmelerine engel de olamamıştı. Yaldızlı yatağında kalmayı başaramayan Abdülaziz kalkmış ve sırtında gece gömleği, güçlükle aydınlanan geniş odayı enine boyuna arşınlamaya başlamıştı. Boğaz kıyısında yanan fenerler odanın tavanına durmadan değişen ışık lekeleri göndermekteydiler. Abdülaziz gözleriyle bu ışık oyunlarını izliyordu. Bitkin bir halde ilk gelen koltuğa atılıp da derin bir uykuya daldığında tan yeri 4 Temmuz 1876 pazarı üzerinde ağarmaya başlıyordu. Gücünün sınırına gelmiş olan Pertevniyal parmak uçlarına basa basa çekilerek haketmiş olduğu bir istirahati aramaya gitti.

Saat sabahın sekizinde Abdülaziz uyandı. Gece yanından ayrılmamış olan ihtiyar kalfadan, okuma ağası olan başmüsahibini çağırmasını istedi. Ağaya, sabah gazetelerini yüksek sesle okumasını buyurdu. Bu uğraştan zevk almış gibiydi, öyle ki aklını başına tamamen toplamışa benziyordu. Hizmetine verilen mabeyincilerden Fikri Bey, buyruk üzerine gelerek içeri girdi. Abdülaziz ona:

"Bana küçük bir aynayla makas getirin, dedi. Sakallarımı keseceğim."

Fikri Bey giyinmekte olan Pertevniyal'in dairesine giderek ona oğlunun isteğini iletti. Pertevniyal ona, ufak tefek işlerde kullandığı -boş zamanlarında nakış işlemeyi seviyordu çünkü- uçları ipince bir makas vererek istenen eşyaları teslim etti. Fikri Bey de bunları Abdülaziz'e getirdi. Abdülaziz

"Şimdi beni yalnız bırakın", diye buyurdu. Çünkü sakallarını yanında tanık bulunmadan kesme alışkanlığındaydı.

Ama kadın meraklılığını hesaba katmamıştı. İkballerinden bazıları üst kata çıkmışlar ve yatak odasına açılan bir vasistastan onu gözetlemişlerdi. Abdülaziz'i burnu aynaya yapışık durumda işine dalmış görünce meraklarını gidermiş olarak -ya da daha çok düş kırıklığıyla- gözetleme yerlerinden ayrılmışlardı.

Saat sabahın onu olmak üzereydi. Dairemin çalışma odasının penceresinden bakmaktaydı. Alışkanlığımın tersine, bir işle meşgul olmaksızın harem bahçesinin çiçek bölümünü inceliyor, -hiçbir zaman o şekilde dikmeyeceğim- gül ve karanfillerin karışımını zevksiz buluyordum. Birden havada alışılmamış bir şeyler hissettim. İnsan, özellikle keskinleşmiş bir duyarlılık kazanmadan bir doğu sarayında ömür boyu yaşayamaz. Beni telaşlandıran bir gürültü, bir hareket miydi, yoksa bir içgüdü, bir kanı mı? Cevap vermekten tamamen acizdim. Dehlize çıktım. İstisnai bir olayı önceden hisseden ben değildim yalnızca. Kadınlarım da kapılarının eşiğinde durmaktaydılar. Cevher ağa aceleyle, telaşlı bir şekilde geçerken bana fısıldadı:

"Çırağan'da bir olay meydana gelmiş."

Ne yaptığımı pek de bilmeden zemin kata indim, uç uca dizilmiş salonları geçerek, validenin sofasındaki büyük hole vardım. Peronda bir araba bekliyordu. Prenseslerden birini ziyarete gelmiş olan ve sevgili halam Adile'nin arabasını tanımıştım. Arabaya bindim ve beni çocukluğumdan beri tanıyan arabacıya beni Çırağan'a götürmesini rica ettim. Amcamın kapatıldığı saraya varmak için birkaç dakika yeterli olmuştu. İçerden çığlıklar, bağırmalar, iniltiler geliyordu. Dışardaysa askerler, sanki hiçbir şey yokmuş gibi soğukkanlılıkla nöbet beklemekteydiler. Ama bana hiçbir şey sormadan geçmeme izin verdiler. Girişin yarı karanlığı ile dışarısının parlak ışığı arasındaki zıtlık bir an için gözlerimi kamaştırmıştı. Sonra birkaç ilerimde, yerde bir çeşit yığın ayırdettim.

Yaklaştım, daha iyi ayırdedebilmek için gözlerimi kıstım ve de dehşet içinde sıçradım. Orada, beyaz mermer karolar üzerinde amcam Sultan Abdülaziz, hareketsiz, çıplak uzanmış yatmaktaydı. Ölmüş olduğunu anlamam için üzerine eğilmeme gerek yoktu. Dikkatle incelediğim cesedin üzerinde ne kan ne de yara farkettim. Boyuna göre biraz iriceydi, ama cildi kaymak taşı gibiydi, kesinlikle en ufak bir kusuru yoktu. Siyah saçları, biçimli kaşları, güzel sami çizgilerini belirginleştiren uzun kirpikleriyle amcam o halinde muhteşem bir heykel gibi göründü bana. Cansız görünümü tamamen huzurluydu.

Nasıl olduğunu pek de anlamadan, kendimi en dramatik çalkantının hüküm sürdüğü katta buldum. Ağalar ve kalfalar bağıra çağıra ve gözyaşları içinde bütün yönlere doğru koşup durmaktaydılar. Bir salondan öfkeli bir sesin geldiğini duydum ve bunun Hüseyin Avni'nin sesi olduğunu anladım. Sorguya çekme işlemine başlamıştı. Yorgun ama hep üst perdeden bir kadın sesi ona cevap vermekteydi. Valide Pertevniyal'in sesiydi bu. Sözleri birbirine karışıyor ve ben ne dediğni anlamıyordum. Çırağan'da meydana gelen kazayı öğrendiği sırada Hüseyin Avni tesadüfen Dolmabahçe'deydi. Oraya koşmuş ve hemen işe el koymuştu. Harem ağalarının ve kadınların merakından kurtarmak için amcamın naşını zemin kata taşıttıran oydu.

Birden geçidin dibinden, Mithat Paşa'nın, Hüseyin Avni'nin soruşturmalarını yürüttüğü salondan çıktığını gördüm. Yüzü ciddi ve kaygılıydı. Ondan her zaman dikkatle kaçmama rağmen, bugün, sorular sormak için ona doğru koştum.

Ona göre, Abdülaziz'in sakalını kesmesine bakmaya gitmiş olan ikballer, aslında ona göz kulak olmaları için Valide tarafından görevlendirilmişlerdi. Abdülaziz'in durumu Valide'yi çok endişelendirmekteydi zira. Normal olarak, tuvaletiyle uğraşan bir insanın hareketlerini yapıyor gibidiydi, ama ikballer birden başını öne doğru düştüğünü görmüşlerdi. Valide, tehlike işareti verilince kapının kırılmasını buyurmuş ve Padişah'ı, pencere yakınındaki bir koltuğa yıkılmış halde, her iki kolundaki kesik damarlardan yere oluk oluk kan akarken bulmuşlardı. Saat sabahın tamı tamına dokuzuydu.

Mithat Paşa'ya göre kuşkusuz intihardı bu. Tahttan indirdiği eski Padişah için şu sözleri ekleme zalimliğinde de bulunmuştu:

"Zatı Şahaneleri kendi kendilerini yokederek, İmparatorluğa yapabilecekleri en büyük hizmeti yaptılar, zira ona karşı işledikleri bütün kötülüğün günahını da ödemiş oldular böylece."

Konuşmalarımız, zemin kattan gelen gürültüler üzerine yarıda kesildi. Hole silindir şapkalı yabancılar girmişti. Bunlar başkentin en saygı gören, elçiliklerin en önde gelen hekimleriydi. Hepsi on-

yedi kişiydiler. Hüseyin Avni, Abdülaziz'in üzerinde otopsi uygulamaları için onları hemen davet etmişti.

Padişah'ın ölümünden yalnızca iki saat sonra hekimler, Abdülaziz'in ölümüne, sol kolundaki kesiklerin yolaçtığı kan kaybının neden olduğunu, Valide tarafından verilen makasın bu yaraları mükemmelen meydana getirebildiğini; nihayet, söz konusu yaraların yönü ve doğasıyla onları gerçekleştiren aletin, intihar yargısına varmaya tam bir kesinlikle imkân verdiğini belirten ortak bir raporu oybilirliğiyle imzaladılar.

Missolonghi'de Byron'a yardım etmekle üne kavuşan, meslekte dirsek çürütmüş, otopsi raporunun imzacılarından biri olan, Britanya Elçiliğinden Doktor Millingen, bahtsız Pertevniyal'in acıklı durumunu öğrenince, sanatının gerektirdiği yardımı götürmek için onu görmek istedi.

"Bana hekim değil cellat göndermek gerek", diye cevap verdi kadın. "Zira oğlumun ölümüne ben sebep oldum."

Abdülaziz'in öz annesi, oğluna o uğursuz makası verdiği için kendisini bağışlamıyordu. Sözleri tamamlayıcı bir kanıt oluşturmuyor muydu? Hüseyin Avni ve Sir Henry Elliott kadını doğrulamaktan geri kalmadılar.

Bu arada, Dolmabahçe'ye dönen Hüseyin Avni, amcamın intiharını resmi olarak açıklamıştı. Serasker sadistçe bir acımasızlıkla, hızlı soruşturması sırasında elde ettiği korkunç ayrıntıların hiçbirini sakınmadan anlatınca Murat daha da alt üst olmuştu. Ağabeyim, Hüseyin Avni'nin enine boyuna anlattığı dehşet verici hikayeyi sonuna kadar dinlemek zorunda kalmıştı. Celladı sonunda onu varlığından azad edince, Murat da sığınağı gelip benim yanımda aramıştı.

"O'dur o!" diye bağırıyordu. "Onu hempalarıyla bir olup öldüren bu Hüseyin Avni rezilinden başkası değil. Eminim bundan. O'dur bu O!" diye dehşetle tekrarlayıp duruyordu. "Bana bu iğrençlikte suç ortaklığı yapmış gözüyle bakacaklar. Bakanlarım beni kana buladılar. Amcamıza, hayatına kimsenin kastedemeyeceği konusunda söz vermiştim. Bu hödük katletti onu. Ne vahşet bu! Ne iğrençlik!"

Ben kendim de yıkılmış bir durumda olduğum için, ona sıkıca sarılmakla yetindim. Ona ne diyeceğimi bilemiyordum. Zaten Murat da, teselli sözlerine dikkat edecek durumdaymış gibi gözükmüyordu. Erken bunamaya yakın bir durumdaydı ki bu da beni korkutuyordu.

Bir mevtanın, onun son saatini aydınlatan güneş batmadan önce gömülmesi gerekirdi. Amcamızın durumunda hiç de kötülüğü dokunmayan bir müslüman adetiydi bu. Hekimler ölünün başından henüz ayrılmışlardı ki, yıkanan, kokular sürülen ve beyaz bir kefene sarılan ceset buharlı bir şalupayla Eski Topkapı Sarayı'na getirildi. Onu islamın kutsal eşyalarının korunduğu Hırkâ-i Saadet Dairesi'ne yerleştirdiler. Hüseyin Avni ve Sadrazam Rüştü, namaza katılan az sayıdaki yüksek görevlilerin arasındaydılar.

"Ona hakkınızı helâl ettiniz mi?" diye imam dinsel usule göre sordu.

Hepsi de helâl ettiklerini bildirdiler. Zaten bazıları da, asıl onun onları bağışlayıp bağışlamadığını kendi kendilerine sormuşlardı. Sonra naaş, büyükbabam II. Mahmut'un oraya uzak olmayan şahane türbesine götürülerek içeri konuldu. Güneş henüz ufku aydınlatıyordu ve eski Padişah'ın ölmesiyle gömülmesi arasından yalnızca sekiz saat geçmişti.

VIII

Kadınları ve ağalarıyla birlikte ona eşlik etmek için Murat'ın yanında kaldım. Akşam, dairesinde kasvetli bir şekilde geçti. Birdenbire ateşli bir melankoliye kapıldı. Durmadan amcasının feci ölümünden sözaçıyordu. Kâh Hüseyin Avni ve öteki katillere lanetler yağdırıyor, kâh ağlıyor ve bir çeşit bitkinliğin içine düşüyordu. Ağalar ve kadınlar başarısızca onu eğlendirmeye çalışıyorlardı. Hüseyin Avni'nin adını her söyleyişinde titriyor, sarsılıyordu. Nefret, yüzünde gösteriyordu kendisini. Cinayet sanki gözlerinin önünde işleniyormuş da o da görüyormuşçasına, gözleri dehşetten açılmış bir halde dosdoğru önüne bakıyordu. Hiç ara vermeksizin, Avrupa'nın kendisi hakkında ne düşüneceği konusunda endişelenip duruyordu. Hiç kuşku yok ki bu iğrenç cinayeti ondan bileceklerdi. Amcamın ölümü ve kardeşimin durumundan dolayı çöküntü içinde olduğumdan, benim hiçbir yardımım dokunamıyordu. Sarayın faciadan ağırlaşmış havası beni boğuyordu. Tehdit edici gölgeler, uç uca dizilmiş görkemli binalardan hiç eksik olmuyor ve ben birçok defalar kendimi arkama bakarken yakalıyordum.

Başkentte; söylentiler, tahminler, suçlamalar nicedir koşuşup uçuşmaktaydı. Her yerde tek bir ses işitilmekteydi: Sultan Abdülaziz, olası bir tahta dönüşten korkan hükümet üyeleri -ki, bu dönüşün ilk kurbanları onlar olacaklardı- tarafından katledildi. Dahası, Padişah'ın bizzat Hüseyin Avni tarafından öldürüldüğünü onun az

daha sevgilisini savunmaya çalışan gözde Mihri'yi de eliyle idam edecek olduğunu ileri sürüyorlardı.

Dış ülkelerde, intihar tezi güvensizlikte karşılanıyordu. Büyük başkentlerin gazeteleri büyük bir keyifle suçlamalarda bulunuyor ve eski Padişah'ın sonu hakkında akla hayale sığmaz hikayeler anlatıyorlardı. Tıbbi yayınlar otopsi raporunu ve intiharın imkânsızlığını ortaya çıkarmıştı.

Her gün yeni varsayımlar ve yeni yalanlamalar getiriyordu. Kuşkularım her gün, inandırıcı hiçbir belirtinin şu yada bu yönde yatıştırmadığı huzursuzluğumu biraz daha arttırıyordu. Eksik kalan kanıtları birleştirmeye ve amcamın ölümünü bütünüyle aydınlatmaya yemin ettim. Gerçeği soruşturmam yıllar boyu bile sürecek olsa sonuca ulaşmadan huzura kavuşmayacaktım. Uzun ve dramatik tarihimizin bu en kanlı değil ama en utanç verici lekesini silmeyi kendime bir borç biliyordum.

Ertesi gün, 5 Haziran'da -aslında gerçek hükümdarlığının ilk günüydü bu- ağabeyim sararmış, yorgun ve ateşli bir halde kalkmıştı. Doktoru İtalyan Capoleone onu, bu neşeli ve açık yaradılışa göre alışılmamış bir melankoliye kapılmış buldu. Tonikler yazmak yerine sıcak bir banyo ve aynı anda yetmiş sülük birden yapıştırılmasını salık verdi. Bu uygulamanın tek sonucu hastanın zayıf düşmesi ve buna bağlı olarak da asabi duyarlılığının artması oldu.

Bir sabit fikir Murat'ın kafasından hiç çıkmıyordu: "Halkım hoşnut değil. Halkım benden nefret ediyor. Her yanım kinle çevrili. Bütün tasarılarım başarısızlık vaadediyor."

Ağalar onu iknaya çalışıyorlar ama başaramıyorlardı. Onu ziyarete gittiğimde bana, tahtı bırakmaktan sözetmişti:

"Tahttan vazgeçiyorum. Gidip İtalya ya da Fransa'da yaşamak istiyorum. Benim yerime sen Padişah olacaksın."

Ona hiçbir şey yapmaması için yalvardım. Ama dinlemedi beni. Birinci katibi Sadullah'ı çağırarak kulağına fısıldadı:

"Ayaktakımının kızgınlığından kurtulmak için hemen kaçalım. Bana karşı intikam çığlıkları atıldığını duymuyor musun?"

Çevresi şaşırıp kalmıştı. En sevdiği kadını geri gelmeini istedi. Ama geldiğim zaman dairelerine girmeme izin verilmedi: "Padişah birazcık rahatsız, biraderlerinin daha sonra gelmelerini rica ediyorlar."

O günden sonra, daha önce hiç görmediğim kaçamak bakışlı mabeyinciler tarafından aynı mazeret her akşam tekrarlandı. Hüseyin Avni gerçekte Murat'ın çevresine en nüfuz edilmez bir baraj örmüştü. Onsuz Murat'ın durumu elverişli olmazdı, çünkü bu baraj Hüseyin Avni'ye diktatörlüğünü pekiştirme imkânı sağlıyordu. Bitkin ya da hayaller gören bir padişah kararlarını tartışacak kişi değildi. Bununla birlikte yaklaşan bir vade vardı: Padişah, uyruklarının onun hep hayatta ve sağlıklı olduğunu bilmeleri için cuma namazında kendisini mutlaka göstermek zorundaydı.

Bir saray bildirisi yayınlandı: "Zatı Şahaneleri omuzlarında üniformalarını giymeyi engelleyen bir çıbandan mustarip bulunmaktadırlar. Bu nedenle namaz için camide hazır bulunamayacaklardır." Ama gelecek cumalarla, özellikle de Murat'ın hiçbir zaman yapılmamış olan görkemli tahta çıkış töreniyle ilgili tek bir sözcük, tek bir belirti yoktu.

1876'nın 11 Haziran cuması, Merhum Padişah Abdülaziz'in gözdesi Mihri Hanım, üzüntünün yol açtığı bir erken doğum sırasında hayatını kaybetti. Sarayın genç kadından başka kaygıları da vardı. Buna karşılık küçük halk tabakası ona kendiliğinden büyük bir saygı gösterisinde bulundu ve büyük bir kalabalık Çerkes kadınının, sahibi bilinmeyen bir elin üzerine güller serptiği zengin bir kaşmir şalla örtülü tabutunu mezara kadar izledi.

Kızkardeşi Mihri'nin ölümü Çerkes Hasan'ı daha da hırçınlaştırmıştı. Eniştesi Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle aşağı yukarı her şeyini kaybetmiş bulunmaktaydı. Ama Hüseyin Avni'nin buyruklarına boyun eğmeyi reddetti ve ülkenin bir ucundaki Bağdat garnizonuna gitmek yerine Konstantaniyye'de kalarak sefahat yuvalarındaki gece hayatına devam etti. Oralarda çok fazla ve çok yüksek konuşmak gibi kötü bir alışkanlığı vardı. Uğrak yeri olan meyhanelerde, nazır Hüseyin Avni'yi Abdülaziz'in ölümünden do-

layı suçlama konusunda kendisini hiç de sıkıntıya sokmuyordu, o derecede ki, ilgili kişi bundan haberdar olmakta gecikmemişti.

Çerkes Hasan doğrudan doğruya Seraskerlik'te tutuklandı. Bununla birlikte, Hüseyin Avni bir ders olsun diye vermişti bu buyruğu. Suçlu iki gün sonra salıverildi. Ders meyvalarını vermişti, zira Çerkes Hasan ertesi gün Bağdat'a hareket edeceğini, duyurmak istediği kişiye bildirmişti. Akşam olunca bir hayli rakı içti, oldukça sarhoş ama kararlı ve güvenli bir şekilde Süleymaniye Camii semtinde Mithat Paşa'nın konağına giderek Hüseyin Avni'yi görmek istedi. Onun nerede bulunacağını biliyordu. Çerkes Hasan'a, katta düzenlenmiş bulunan Bakanlar Kurulu toplantısının sona ermesine kadar holde beklemesini rica ettiler. Yaverlerin kimileri uyuklamakta kimileri de kağıt oynamaktaydılar. Az sonra, merdivenleri tırmanmakta olan Hasan'a kimse dikkat bile etmemişti. Sanki dalgınlıkla yapıyormuş gibi Kurul salonunun kapısına yaklaştı ve onu araladı. Mithat'ın sahanlıkta duran iki uşağı, "burası yasaktır" diye bağırdılar.

Hasan sert bir şekilde kapıyı itti ve onların buyruklarına kulak asmadan, paltosuna sarılmış bir durumda, başı dik ve kararlı bir tavırla salondan içeri daldı. En saygılı bir şekilde selamını verdikten sonra sol koltuk altından bir tabanca çekerek bağırdı:

"Davranma Serasker! Kımıldama!"

Kendisine seslenildiğini duyan Hüseyin Avni geriye dönüp baktı. Hasan onun göğsüne nişan alarak ateş etti. Vezirlerin çoğu dehşet içide yandaki Mavi salona kaçtılar. Yalnızca Bahriye Nazırı katilin üzerine atılarak onu kolundan yakaladı. Çerkes Hasan hançer darbeleriyle onu yüzünden, boynundan ve omuzlarından yaralayarak elinden sıyrılmayı başardı. Hüseyin Avni ağır yaralanmasına rağmen kapıya kadar yürüme ve ardından da merdivenlere gitme gücünü bulabilmişti yine de. Hasan, peşine düşerek onu yakaladı ve bir çeşit şehvetle hançerini üstüste karnına batırdı. Sonra da vezirlerin sığınmış bulunduğu Mavi salonun kilitli kapısına atıldı.

Kapıyı kıramadığı için öfkelenmiş bir durumda kapının kanatlarına defalarca ateş etti ama kapı bir türlü açılmıyordu. Bunun üzeri-

ne öfkesi çılgınlığa dönüşerek kaptığı bir koltuğu avizeye fırlattı. Avize paramparça olmuş yanan mumlar şelale halinde aşağı inmişlerdi. Hasan mumlardan birini aldı ve onunla salonun perdelerini tutuşturdu. O sırada Mithat Paşa'nın özel korumalarından biri aniden salona girdi ve Hasan'ın kafasına bir hançer fırlatarak onu alnından yaraladı, sonra da onu bertaraf etmeye çalıştı. Ama bu yapılırken, kendini kurtaran ve gözüne sıktığı bir kurşunla saldırganını cansız yere seriveren Çerkes'in Herkül gücü hesaba katılmamıştı. Daha ilk tabanca atışında korkudan bayılan Hariciye Nazırı Raşid Paşa'nın hareketsiz vücudu yerde yatmaktaydı. Şimdi adeta çılgınlaşan Hasan yaklaştı ve silahını fesin içine boşalttı. Hayatta kalan nazırlar Mithat Paşa ve Sadrazam'la birlikte hep Mavi salonda siperlenmiş durumdaydılar. Aşağıda uşaklar ve yaverler muhtemelen, büyüklerin kavgasına müdahale etmenin astlara uygun düşmeyeceği geleneksel inancıyla kendilerini tutarak yerlerinden kıpırdamıyorlardı.

Mithat'ın konağı yakınındaki karakolun zaptiyeleri, ancak sabaha karşıdır ki, üst üste gelen patlamaları ve gürültü patırtıyı duyarak, müdahalede pek de acelecilik göstermeden, sonunda ortaya çıktılar. Birinci kata varınca Çerkes Hasan'a teslim olmasını buyurdular. Çerkes Hasan buna ateşle karşılık verince içlerinden birçoğu yaralandı. Bunu karşılıklı açılan ateşler izledi. Sonunda Harbiye Nezareti'nden gelen bir manga asker, arkasına Hasan'ın sığınmış olduğu kapıyı kırdı. Hasan Sadrazam'ın yaverlerinden birini daha devirdi ama kalabalık karşısında direnmeyi bıraktı. Polisler ve askerler onun işini hemen orada bitirmek istiyorlardı. Mavi salondaki sığınağından çıkan Mithat Paşa bunu onlara yasakladı:

"Adaletin yetki alanına müdahale etmemek gerekir."

Adalet özellikle acele etmekteydi zaten. Harbiye Nezareti'ne sürüklenen Çerkes Hasan zorluk çıkarmadan itirafta bulundu:

"Benim davranışım Hüseyin Avni'ye olan öc isteğimden kaynaklanmıştır yalnızca. İşbirlikçilerim yok. Hariciye Nazırı ve ötekilerin ölümlerinden dolayı üzgünüm."

Ne savunma ne de yargılama oldu. Onu zemin katta, son anlarını güzel, berrak bir sesle Lucia di Lammermoor ve La Favorite ar-

yalarını söyleyerek geçirdiği daracık bir odaya birkaç saat kapattılar. Nezaret'in önünde, küçük bir kahvenin bahçesindeki bir ağaca formalitesiz olarak asıldı. Yüzü açıktı ve üzerine bir tür beyaz kefen sarılmıştı. Boynuna da suçunu açıklayan bir yafta asılmıştı. Tutuklanmasının üzerinden topu topu on saat geçmişti. Cesedi, cezalandırıldığı yerde güneş batıncaya kadar gözler önüne serili olarak kaldı.

Mithat Paşa'nın konağındaki hayatta kalanlar ise -ki, hala şokun etkisi altındaydılar- Çerkes Hasan'ın tek başına hareket ettiğine inanmak istemiyorlardı. Onlar yeni girişimler, eski Padişah'ın yandaşlarınca gerçekleştirilecek yeni şiddet hareketleri beklemekteydiler. Sadrazam, Murat'ın korunması için Dolmabahçe'ye askeri birlikler gönderilmesini buyurdu. Gece sona ererken Murat nasılsa bazı istirahat anları yakalamış ama askerlerin yaptığı gürültüler onu birden uyandırmıştı. Yataktan atlayarak pencereye koştu. Henüz sökmekte olan şafağın belli belirsiz ışıklarında silahlı adamların bahçeyi istila etmiş olduklarını gördü. Titreyerek, yan odada buyruklarını bekleyen mabeyinciyi çağırdı ve güçlükle tanınır bir sesle ona sordu:

"Bana da amcama yaptıklarını mı yapacaklar?"

Mabeyinci ve maiyetine giren ağalar onu yatıştırmaya çalıştılar ve bu mevzilenişin nedenini itiraf etmekle doğru iş yapacaklarını sandılar. Sonuç daha da kötü oldu. Kafasına korkunç hayaller üşüşen Murat, şiddetli bir sinir bunalımına kapılarak tam anlamıyla çöküntüye düşmüştü. Bütün vücudu tir tir titriyor, gözleri yuvalarında fır fır dönüyor, salyaları akıyor, inliyor, görünmez saldırganları kovmaya çalışıyordu.

Gürültüden ben de uyanmış ve bunun nedenini anlamakta da gecikmemiştim. Haberi soğukkanlılıkla karşıladım. Hüseyin Avni, Abdülaziz'e ve Murat'a yaptığı kabalıkların bedelini ödemişti. Bununla birlikte, tahta yapılan hakaretleri kolayca bağışlayamıyordum.

IX

6 Eylül 1876

Ağalarım kapımı vurdukları sırada vakit geceyarısıydı. Yakası, göğsü ve kolları altın işlemeli siyah üniformamı giymemde bana yardımcı oldular. Üst dereceden parıltılı Osmanlı nişanları taktılar. Boynuma Mecidiye nişanının kırmızı-yeşil kordonunu geçirdim; sorguçları, broş ve değerli taşları reddederek başıma bir fes giydim. Hazırlanınca da, ağaları geri göndererek seccademi serdim. Secdeye vardım ve okunması adet olan bildik sureleri okudum. Her gün yaptığım gibi, Tanrı'dan bana yardımcı olmasını, her zamankinden daha fazla kaygı ve coşkuyla diledim. Yerimden doğrulduğumda günün ilk ışıkları odama dolmuştu. Uzakta gökyüzü solgun gri renkten pembeye dönüşüyordu. Pırıl pırıl güneşli bir gün kendini müjdelemekteydi.

Korunmamla görevli Harbiye Nazırı aşağıda beni bekliyordu. Saray arabasına bindim. Haremin kafesleri arkasında Perestu'nun, ata binmiş yüzelli muhafızla çevrili tören alayının hareketini gözlediğini tahmin ettim. Yeni bir semt olan Taksim'e vardık, sonra sabahın erken saatine rağmen çoğunluğu Avrupalı, çok sayıda seyircinin yol boyunca sıralandığı Büyük Pera Caddesi'ne indik. Eski Galata köprüsünü geçtik ve ben saat sekiz otuzda, atalarımın sarayı olan Eski Saray'a girdim. Girer girmez de hemen, Topkapı'nın en özel bölümüne kurulmuş olan Bağdat köşküne çekildim.

Kapımın önünde; eski mermer döşemelerini bunca kuşağın çiğnediği teras üzerinde, bunca olayın geçtiği bu yerde bakanlar, Devlet danışmanları, yüksek mevki sahipleri, çeşitli orduların generalleri toplanmışlardı. Bu ileri gelenler topluluğunun önünde bulunan Sadrazam Rüştü Paşa Şeyhülislam'a hitabederek:

"Bir melek hükümdarımız vardı ama Tanrı onu; hükümdarlığından bizleri acı bir şekilde fedakarlığa zorlayan, şifa bulmaz bir hastalığa duçar kıldı."

Mithat Paşa, acıma duygularını önlemek için, Murat'ın hastalığı üzerinde, yararsız ve bu görkemli anda konu dışı klinik ayrıntılara girdi. Sadrazam:

"Kur'an yasası bu gibi durumlarda ne buyurur?" diye resmen sordu.

Şeyhülislam, Mithat'ın kendisine imzalatmış olduğu fetvayı tam bir cevap olmak üzere okudu:

"Eğer müminlerin Emiri bir zihin hastalığına uğrar da, çalışmalarına yön veren yeteneklerinden yoksun kalırsa, tahttan indirilmesine cevaz var mıdır? Cevap: Evet. Kaleme alan aciz kulları Hasan Hayrullah. Tanrı onun günahlarını bağışlasın."

"O halde Abdülhamit Efendi Padişah ve Halife ilan edilmiştir!" diye haykırdı Sadrazam.

Bahtsız ağabeyimin halefi olmuştum böylece. Gösterilmesi mümkün her türlü saygıyla, ona tahttan indirildiği tebliğ edildiğinde anlamamış gibiydi. Saraydan ayrılması rica edildiğinde yerinden kıpırdamamıştı. Sarayın Baş mabeyincisi onu elinden tutmak istemiş, o zaman da Murat çırpınmıştı. Bu son haftalarda gösterdiği uysallığa rağmen, birden en beklenmedik dirençle karşı koymuştu. Bayağı güçlü bir adam olan Baş mabeyinci, onu kollarından tutup dışarı taşımaya ve arabanın içine sözcüğün tam anlamıyla atmaya mecbur olmuştu. Murat bundan böyle mekânı olacak olan Çırağan sarayına götürülmüştü.

Bir patlama köşkün camlarını zangırdattığı sırada hep o acıklı hayal geçmekteydi gözümün önünden. Saat sabahın onunu vururken, yüzbir pare top da halka yeni saltanatın başlangıcını ilan et-

mekteydi. Yerlere kadar eğilen yüksek görevlilerin önünde kendimi gösterdim. Onların başında avluları geçtim ve Babüssaade'ye varınca, oraya getirilmiş olan, altından yapılma -Bayram tahtı denen- tahtın üzerinde yerimi aldım. Sadece, İmparatorluğun ileri gelen kişilerinin değil ama basit uyruklarımın saygılarını da kabul ettim, zira bugün sarayın kapıları herkese açıktı. Paşalar, nazırlar, üst rütbeli subaylar en aşağı kattan kalabalıklarla içiçeydiler. Tahtın çevresinde yarım daire biçiminde sıralanmış olan ulema tek düze ilahi söyleyip durmaktaydı. Orkestra askeri marşlar çalıyordu. Yol boyunca serviler arasına dizilmiş bulunan askerler silahla selam duruyorlardı. Yeşil ve altın sarısı rengindeki imparatorluk bayrağı top atışlarıyla sarsılan şehrin anıtları üzerinde dalgalanırken, "Yaşa Padişah!" sedaları da yankılar yapmaktaydı.

Sadrazam Rüştü Paşa'nın, yanıbaşında duran Mithat'ın kulağına fısıldadığını duymamış değildim:

"Murat'tan kurtulma konusunda bayağı acelecilik gösterdik. İnşallah hiçbir zaman pişman olmayız bundan."

Tören öğleden sonra saat üçte sona ermişti. Tekrar Dolmabahçe'ye gitmek için Sarayburnu'ndan kayığa bindim. Halktaki soğukluğa dikkat ettim. Halk, Murat'ın tahta çıkışında gösterilen coşkudan uzaktı. Gözlemciler buna şaşırabilir ve yeni yönetimi kötü yorumlayabilirlerdi. Bana gelince, bundan dolayı ne şaşırmış ne de üzülmüştüm. Halk bu son zamanlar; hiçbir zaman sevilip benimsenmeyi aramamış meçhul bir şehzade olan yeni hükümdarları karşısında tedirginlik ve çekingenlik duyacak kadar dramatik olaylarla sarsılmıştı.

Dolmabahçe rıhtımında üç kardeşim beni beklemekteydi: Şişko Reşad, Burhaneddin ve nihayet ondördünü sürmekte olan Vahideddin. Hepimizin kafasında da tek bir düşünce vardı: Şimdi burada bulunmayan, saraydan zorla alınıp götürülen ve bir daha da oraya ayak basamayacak olan en büyüklerimiz Murat.

"Ağabeyimiz sağken tahtı kabul etmek zorunda kaldığım için üzgünüm," dedim. "Hükümdarlığı hiç değilse birkaç yıl sürmüş olsaydı, ben de onun erdemlerini örnek alır ve üzerime düşen bu zor

göreve kendimi hazırlamış olurdum. Kardeşlerim, sizlere üzülerek itirafta bulunduğum yetersizliğim, kendi kendinizi yetiştirmeniz konusunda sizi yüreklendirsin; öyle ki aranızdan benden sonra Osman'ın kılıcını kuşanacak olanınız bu yüksek göreve benden daha layık olsun."

Sonsuz bir mesafe beni birden kardeşlerimden, yakınlarımdan ve çevremde dönüp duran saray erkânından ayırıyordu. Ben Padişah'tım ve yalnızlığımı çocukluğumdan, anısının beni hiçbir zaman terketmediği o üzücü günden beri dolu dolu hissediyordum.

Onbir yaşındaydım. Saltanat kayıklarından biriyle Boğaz'ın öteki yakasına, beni çağırtmış olan anneme gitmekteydim. Bütün gece yağan yağmur dinmişti. Ben de bunun için altında bulunduğum gölgeliğin kadife perdelerini açık tutuyordum. Asya kıyısında yükselen Beylerbeyi köşküne gözlerim dikili öylece duruyordum. Annem ardında, yatıp kalktığımız odalarda acılı ve aynı zamanda da zihin bulandırıcı bir boşluk bırakarak dairemizi terkedip gittiğinden beri orada yaşamaktaydı. Onu suyun öte yanına, daha temiz havanın iyileşmesine yardımcı olacağı umuduyla taşımışlardı. Uzun süredir hastaydı zira. Çevremi kuşatan yalanlara rağmen iyileşmeyeceğini seziyordum.

"Açılın! açılın!" diye bağırıyordu kaptan ve balıkçı sandallarını saltanat kayığının yolu üzerinden çekiliyorlardı.

Arkama bakarak salonun penceresini bulmaya çalıştım. Sarayın uzun cephesindeki pencereler arasında durmayı severdim. Ya da asıl, üzerlerinde şairin söylediğince "bir delinin eliyle yapılmış" anlatılamaz bollukta süslemelerin yeraldığı üstüste yığılmış bina cephelerine, tiyatrolara, tapınaklara, köşklere bakıyordum. Varacağımız yere yaklaştıkça korkum büyümekteydi. Annemi çok değişmiş bulma, hastalık bulaşma korkusuydu bu. Kaptanın verdiği bir buyruk üzerine, on çift kürek aynı anda havalanırken ve kayık mermer rıhtım boyunca ağır ağır süzülürken ben de kaftanımın altına büzülmüştüm. Pancurların açık olmasına rağmen köşk terkedilmişe benziyordu. Koyu redingotları boyunlarına kadar sımsıkı düğmeli bir kaç haremağası görünmekteydi yine de.

Gözlerimle, babamın armağanı, beni hiçbir zaman başıboş bırakmayan cücem İbrahim Efendi'yi aradım. Ama maskaranın şaklabanlık yapmak içinden gelmiyordu. Zoraki bir gülümseyişle gönül almaya çalıştı.

Bütün imparatorluk köşkleri gibi Beylerbeyi de küçük bir saray boyutundaydı. Taştan, sağlam bir biçimde inşa edilmiş ve batı tarzında süslenmiş çok modern Dolmabahçe'nin yanında Beylerbeyi tahta duvarları ve doğu geleneğindeki süslemeleriyle modası geçmiş görünümdeydi. Adı Farsçada "Ok gibi kirpikli" anlamına gelen annem Tirimüjgan kuzeye bakan ve öyle olduğu için de Karadeniz'den gelen acı rüzgârın etkilediği köşedeki odada oturmaktaydı. Bakır mangalın kızıl yalazlar saçan korları odayı ısıtacağı yerde duman içinde bırakıyordu. Adet uyarınca, yatak olarak yere, genellikle bir dolaba yerleştirilen bir döşek sermekle yetinilirdi. Annem bu yatakta kadifeden birçok yorgan altında yatardı.

Annem gerçekten değişmişti, ama benim beklediğim gibi değildi bu değişme. Yanakları sanki makyaj yapmışçasına kırmızıydı. Gözleri anormal bir ışıltıyla parlıyordu. Yüzünün genellikle kadife yumuşaklığındaki cildinde terler parıldıyordu. Her zaman yumuşak ve sakin olan annem sinirli, taşkın bir görünümdeydi. Yatağın yanıbaşında, ayakta, benim doğumumu görmüş olan ve kıskanç bir sevgiyle üzerime titreyen sevgili kalfam Nine'yi görünce içim rahat etti. Kalfa, bir geri çekilme davranışından kendimi alıkoyduğum sırada elimden tutarak beni anneme doğru çekti. Dairenin ağaları gayretkeşlikte bulunmak isteğiyle, kulaklarıma çok sık olarak şöyle fısıldamışlardı:

"Annene yaklaşırsan hasta olursun, çünkü sana mikrop bulaştırır."

Mikropların ne olduklarından habersizdim ama bir tehlike anlamına gelmekteydiler. Annemin hastalığının adını da tanıyordum. Annemin sırdaşı olan bir kadından öğrenmiştim onu: Verem. Bu sözcüğün ölümle eş anlamlı olduğunu da biliyordum.

Annem beni karşısına oturttu ve sonra da uzun süre hayran hayran baktı bana. Yüzü, dünyanın bütün sevgisini yansıtmaktaydı. Bu

ziyaretin, öncekilerden farklı olacağını sanmamıştım. Arasıra kollarını bana uzatarak, hararetle beni kendine çağırarak, sessizlik içinde beni uzun uzun seyretmeye devam edecekti. Oysa, şaşkınlığım içinde, onları hafızama kazımak istermişçesine küçük çocukluğumun anılarını çağrıştırmaya koyuldu. Bütün gövdesini sarsan bir öksürük nöbeti sözünü kesti. Ağzına bir mendil götürdü. Alt üst olmuş bir durumda başımı çevirdim ve pencereden baktım. Yüksek ağaçların çıplak tepeleri, gökyüzünde hızlı hızlı koşan kara bulutlara değecekmiş gibi görünüyorlardı. Rüzgar, iki yanı ağaçlıklı yollardaki ve bahçıvanların tohum ekme düşüncesiyle alt üst ettikleri koyu çiçek tarhları üzerindeki ölü yaprakları sürükleyip götürmekteydi. Annem soluk soluğa bir sesle konuşmasını sürdürdü:

"Padişah'ın sana armağan etmiş olduğu güzel Midilli atını hatırlıyor musun? Hani sen sarayın bahçelerinde gezerdin de, İbrahim Efendi de seni yakalamaya çalışırdı. Kısacık bacaklarıyla çiçek tarhlarının arasında koşması amma da eğlenceli olurdu! Sen de ata çok iyi binerdin zaten. Seninle gurur duyardım. Hiçbir zaman üzülmeme neden olmadın benim."

Annem tek başına özlem dolu konuşmasına dalarken ben de sözlerinin gerisini bekledim. Daha o anlatmadan bile büyük zevk almaktaydım bundan. Nihayet o sözleri söylediği an da geldi:

"Şu yastığın altında bakalım ne bulacaksın aslanım!" diyerek bana kırmızı kadifeden yatak örtüsünün ucunu gösterdi.

Sabırsız görünmemek için kendimi zorlayarak yaklaştım, kumaş kıvrımlarının içini karıştırarak, oradan her zamanki gibi, altın liralar ve başka gümüş kuruşlarla dolu bir kese çıkardım. Benim sevincimden annemin de yüzü ışıldamıştı. Hepsi bu değildi, çünkü Nine kalfa bana bugün, çiçek işlemeli ipek örtülere sarılı bir şeyler de getirmişti. Onları açınca ortaya, som altından bir kahve tepsisi ve tuzluklar çıktığını hayranlık dolu bakışlarımla gördüm. Annem bana birçok defalar pahalı ev eşyaları gibi gözalıcı armağanlar da vermişti. Annem:

"Hükümdarlık etmen durumunda, yalnızca tahtın devredilemez servetlerine değil, kendi servetlerine de sahip olmanı isterim;" diye açıklamada bulundu.

Kalfaya hitabettiği sırada sesi endişeliydi:

"Ona kol kanat gereceksin değil mi Nine? Onun yanından hiçbir zaman ayrılmayacaksın değil mi?"

Sonra da cüceye döndü:

"Sen de İbrahim! Sana da teslim ediyorum onu. Ona her zaman dikkat et... Git şimdi çocuğum. Ben biraz yorgunum. Ama çok çabuk döneceksin."

Gözlerimi indirerek kekeledim:

"Hoşça kalın Anne!"

Dışarda, dondurucu hava yüzüme tokat gibi çarptı. Annemin davetine rağmen dönmeyeceğimi biliyordum. Onsuz hayatımın ne olacağını düşünmeye çalıştım. Bu düşünceyi kafamda haftalardır dolaştırıp durmaktaydım. Kuşku yok ki, Tirimüjgan'ın sınırlı bir bilgisi vardı ancak; ama en fazla ihtiyacım olan ve de hiçbir zaman istemeye cesaret edemeyeceğim şeyi fazlasıyla vermişti bana; sevgiyi. Onun ölümüyle sütten kesilmiş gibi olduğum için midir ki, şu ihtiyar yaşımda bile gizli gizli hep onun susuzluğunu duymaktayım? Belki de Tirimüjgan, ötekilere benzemediğimden, bedbaht olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağımı önceden görüyordu. Hatta insanlar arasına katılacak yaşa eriştiğimde bile, ona ne vakit ihtiyaç duyduysam hep oradaydı.

O öleceği sırada ben de bir yalnızlığa düşeceğimin bilincindeydim. Ta başından beri alın yazım olan bir yalnızlıktı bu.

1876'nın 7 Eylül sabahı Dolmabahçe sarayının yeşil ve altın sarısı büyük kapıları önümde açıldı. Yirmidört hamlacının kürek çektiği beyaz ve altın sarısı büyük saltanat kayığının arka tarafındaki yaldızlı ağaç gölgeliğin altında yerimi aldım. Süslü püslü üniformalar içindeki nazırlar ve saray erkânı, yedi çift kürekli öteki saray kayıklarının içlerine sığıştılar. Alay, top sesleri ve tahta çıkışım onuruna bestelenmiş bulunan ve birçok orkestranın çaldığı Hamidiye Marşı eşliğinde Boğaz'ın sakin sularını yardı. Kıyının üzerine yığılan birlerce seyirci, alışılmış dilekleri her dilden bağırmaktaydılar: "Tanrı'nın Vekili!", "Peygamber'in Halifesi!", "Dünyanın Sığınak'ı", "Tanrı'nın Gölgesi!", "Yeryüzündeki bütün hükümdarların

Babası!" Geleneğe, ağabeyim Murat'ın tersine başımı dik tutarak, dosdoğru önüme bakarak, hiç kıpırdamadan uyuyordum. Alay, Haliç'in girişinde demir atmış bulunan yabancı gemilerin yanından geçerken, kaptanlar saygı belirtisi olarak bayraklarını indirdiler ve toplarını ateşlediler. Antrepoların önüne yığılı Türk tayfalar "Padişahım çok yaşa!" diye bağırırlarken, serenlerin üzerine sıralanmış gemiciler de "yaşa! varol!" diye seslenmekteydiler.

Eyüp'ün şiirsel ortamını hep sevmişimdir. Her yüzyıl ve her kademeden Osmanlılar kendilerini, İmparatorluk'un en saygı gören yerlerinden biri olan Peygamber'in kutsal alanı çevresinde gömdürmüşlerdi. Gösterişsiz mezarlar iri süsenler arasında sıkışırlarken; şehzadelerin, validelerin ve zengin paşaların zarif türbeleri kubbelerini ağaçlar arasında yoğunlaştırmışlardı. Cami gümüş bir sandıkta, hanedanımızın destansı atası Osman'ın, başarı ve şan kazanan kılıcını muhafaza etmekteydi. Onun soyundan inenlerin her biri, tahta çıktıkları zaman, bu neredeyse efsanevi kılıcı kuşanmaya gelirlerdi. Bir çeşit taç giyme demekti bu.

Ortasında çok eski bir sedir ağacının yükseldiği, mavi ve yeşil İznik çinileriyle döşeli avluda beni, Konya Mevlevi dervişlerininbaşkanı karşıladı. Bu kutsal töreni gelenek olarak o yönetmekteydi. Murat'ın tahta çıkma töreni için çağrılınca, Anadolu'dan kalkıp ta Konstantaniyye'ye kadar gelmiş ve hiç görmediği bu kişinin kısa hükümdarlığı süresince de orada kalmıştı. İhtiyar adam, istisnai boydaki bir insan için yapılmış olan bu orta çağ silahının ağırlığı altında iki büklüm olmuştu. O, kılıcı belime beceriksizce takarken ben de sendelememek için gayret sarfetmek zorunda kaldım.

İşte tam o an, Müslümanların halifesi demek olan İmam-ül Müslimin ve aynı zamanda da Yüce Hükümdar olmuştum. Önüm sıra kırmızılar giyinmiş kafalarına yeşil tüy takmış baltacılar yürümekteydi. Koşumları parlak değerli taşlarla süslü beyaz bir ata bindim ve yüksek mevki sahipleriyle beyaz sarıklı ulema ardım sıra olmak üzere, babamın I. Selim camiindeki türbesini ziyarete gittim. Duvarları gâvur tarzında kıvrımlar ve çiğ renkli dal ve çiçek resimleriyle süslü türbeye yalnız başıma girdim. Başucuna, merhu-

mun taşımayı sevdiği büyük elmas broş süslü fes konulu bulunan, Kur'an ayetleri işlenmiş yeşil çuha örtülü sandukasının önünde kollarımı açarak, avuçlarım gökyüzüne çevrili dua ettim. Ani sessizlik ve tam zamanında gelen yalnızlık, içimi kaplayan heyecanın davet ettiği bir vecde sürüklemişlerdi beni.

Dolmabahçe'ye dönmekle dinlenmeyi haketmiş oluyordum, güçlü devletlerin elçileri beni bekliyorlardı zira. Babamın övünç kaynağı; dünyanın belki de en büyük, en yüksek, en zengin taht salonu olan Bayram salonuna gittim. Fresklerle bezeli, altın kaplamalı, kıvrımlar, bronzlarla süslü olmayan tek bir santimetre kare bile yoktu. Gri-bej renkteki ellialtı sütun ölçüsüz yükseklikteki tavanı desteklemekteydi. Bir çarın armağanı olan avize dörtbuçuk ton çekmekte ve yediyüzelli mumla aydınlanmaktaydı. Kırmızı ve altın sarısı dibayla kaplı, yaldızlı ağaçtan geniş bir kanapenin önünde ayakta yerimi aldım. Mabeyinciler, nazırlar, ağalar ve ulema sınıfı çevremde toplanmışlardı. Enli Şeritler tek başlarına, siyah ve altın sarısı rengindeki üniformaları üzerine kırmızı, yeşil ve sarıdan oluşan renk cümbüşü yansıtmaktaydılar. Adı açıklanan her elçi ilerliyor ve protokol gereği, başını üç kez eğerek selamlıyordu. Ben de ona elimi uzatarak bir tebessümde bulunuyordum. Tören bir sonrakiyle tekrarlanıyordu. Aniden bir duyuruda bulunuldu:

"Ekselansları Polonya Elçisi"

Polonya'nın çoktandır varolmadığını, onun Rus imparatorluğu tarafından yutulmuş bulunduğunu herkes bilmekteydi oysa. Mabeyinci bana doğru eğilerek, yüksek mevki sahiplerince duyulabilecek kuvvetteki bir sesle alışılmış cümleyi mırıldandı:

"Polonya Elçisi bağışlanmalarını diliyor Zatı Şahaneleri. Hastalık nedeniyle gelemiyor."

Bu küçük oyun yüzyıldır, bu bahtsız ülkenin paylaşılmasından beri süregelmekteydi. Onaylamayı hiçbir zaman kabul etmediğimiz paylaşmaya karşı en üst düzeyde protesto olarak bu hayal ürününü sürdürüyorduk.

Geçit töreni sona erince, haremin büyük kabul odası olan Mavi Salon'a gitmem gerekti. Mavi Salon adı, diba örtülerin renginden

dolayı verilmişti. Korent düzenindeki yarımayaklar, devasa Çin ve Japon vazoları, Bohemya kristalinden mumluklar, eski Anadolu halıları ona özellikle değerli bir görünüm veriyordu. Harem kadınları orada eksiksiz toplanmışlardı: Daha önceki sultanların kadınları, halalar, kardeş kızları, yeğenler, ikballerim ve çok arzulanan "Kadınefendi" ünvanına henüz sahip olmuş bulunan dört zevcem: Nazikeda, Bedrifelek, Nurefsun, Bidar. Yalnızca eski valide Pertevniyal özürlerini bildirmişti. Oğlunun ölümünden beri üzüntüsüne bürünmüş bir halde Eski Saray'a çekilmişti ve oradan çıkmayı kabul etmiyordu.

Bu, kadınlar topluluğunu bir arada görme fırsatı sağlamıştı bana. Bu kalabalık sarayda herkes kendi köşesinde yaşamaktaydı zira. Beni selamlamak için ilk ilerleyenler kızkardeşlerim oldular: Yeniyetme çağındayken, Armenius Vambery ile evinde Fransızca dersleri almaya gittiğim ablam Fatma; her zamanki gibi çok sade bir şekilde, tercih ettiği renk olan kahverengiler giyinmiş Cemile Sultan. O bu resmi günde bile hiçbir mücevher takmamıştı. İçimizde, babamıza en çok benzeyenimiz oydu. En küçükleri Seniha ise en tuhaf huyluları olanıydı. Saçlarını erkek gibi kestiriyor ve çok serbest tavırlar takınıyordu. Ben onun, soylu Türk kadınlarının giysilerinden ziyade, batı tarzında gravürlerden esinlenen kıyafetini gördükçe kaşlarımı çatmaktaydım. Bununla birlikte, dış görünüşündeki deli doluluklarının altında erişilemez bir yücelik saklamaktaydı.

Kızlar ağası, Adile Sultan'ın arabasının Valide'nin giriş kapısında olduğunun duyurulduğunu bana bildirmek için yaklaştı. Adile Sultan'ı salonun kapısında karşılamak için yerimden kalktım ve yanıma oturunca da, önceden hazırlanmış olan, değerli taşlarla süslü kristal nargilesini getirttim, zira onun iflâh olmaz bir tiryaki olduğunu biliyordum. Amber uçlu marpucu ona uzattım. Adile Sultan haremin önemli kişisiydi. İyiliği, şefkati, cömertliği babası II. Mahmut'unkine yaraşır, çok güçlü bir kişilikle birlikte bulunmaktaydı. Ailenin bir bilginiydi de. Çok kültürlüydü. Kitapları yutarcasına okur ve kalemini de ustalıkla kullanırdı. Ben adet gereği onun sağlı-

ğını sorarken o da nargile içmeyi bırakarak, parmağından kan kırmızı yakut taşlı bir yüzük çıkarttı ve benim parmağıma taktı:

"Babam II. Mahmut bir gün, bunun babası I. Abdülhamit'in anısı olduğunu söyleyerek benim parmağıma takmıştı bu yüzüğü. O günden beri onu hep taşıdım. Ama bugün, şu ana kadar kendisinden ayrı kalmayı göze alamadığım bu yüzüğü anı olarak sana veriyorum oğlum."

Derinden heyecanlanarak onun elini öptüm. Ailenin bu en yaşlı üyesinin, bu armağan aracılığıyla tahta çıkışımı yasallaştırmak ve destek verdiğine beni açıkça inandırmak istediğini, orada hazır bulunanlar gibi ben de anlamıştım.

Protokol gereği en son giren Perestu Hanım olmuştu. Beyazlaşa beyazlaşa neredeyse yarı şeffaf hale gelen cildi hiçbir kırışıklık göstermiyordu. Ve de her zaman genç olan mavi gözlerinde bir zafer bakışı vardı bugün. O çok güzel sarı saçlarını, aslında hiç de ihtiyaçları olmadıkları halde kınayla boyuyordu. Göz kamaştırıcı kumaştan farbalalı giysisi, ana kraliçenin tacı diye adlandırılan üç zümrüt broş takmış olduğu dantel taklidi nakışlarla süslü kalpak biçimindeki başlığı... Bu görkem, öylesine vekarla dimdik tuttuğu kısa boyuna hiç de fazla gelmiyordu. Değerli taş kakmalı Osmani, Şefkat ve ona daha bu sabah vermiş olduğum Mecidiye nişanlarını taşıyordu. Kendisini saygıyla selamladıktan sonra şöyle dedim:

"Bundan böyle siz Zatı Şahane Valide Sultan'sınız."

Bu onu, haremdeki bütün öteki kadınların üzerindeki bir mevkiye yerleştiriyor ve İmparatorluk'un ikinci kişisi yapıyordu. Nargilesini çekiştirmeyi sürdüren Adile Sultan'ın yanıbaşındaki yerini alınca ben de konuşmamı sürdürdüm:

"Bana bir gün bile artık annemin olmadığını hissetirmediniz. Benim gerçek annemmiş gibi davrandınız. Sizin yeriniz yasal olarak Valide sultanın yeridir. Sarayda, bunun bütün hak ve ayrıcalıklarına sahip olacaksınız."

Ben böyle konuştukça, ilk karşılaşmamızın hayalleri de zihnimde canlanıyordu. Annem öleli bir ay olmuştu. Babam ansızın beni almaya gelmiş ve pelerininin kıvrımlarında saklayarak alıp götür-

müştü beni. Haremin, Avrupa'dan alınma ağır çerçeveli tabloların yan yana asılı bulunduğu bitmez tükenmez koridorlarını izledik. Tavanları yüksek salonlardan geçtik. Salonlar çok geniş oldukları için tavanlar alçak görünüyorlardı yine de. Mermer basamakları indik. Bu basamaklar öylesine genişti ki, bir alay saflarını bozmadan orada yer alabilirdi.

O saatte alışık olunmamasına rağmen, zemin kattaki büyük salonu ikballer, kalfalar ve ağalarla dolu bulduk. Harem sakinleri, efendinin yaklaşmasından her zaman gizemli bir şekilde haberdar olurlar ve meraka kapılarak koşuşurlardı. Babam dördüncü kadının kapısını çaldı. Odaya girerken pelerinini araladı:

"Bak kadınım! Güzel bir çocuk getirdim sana."

Sonra da bana hitabetti:

"Bugünden itibaren işte senin annen. Perestu Hanım'ın elini öp. Yalnız kalmamak ve terkedilmemek için bir anneye ihtiyacın var. Bu nedenle, senin için zevcelerimin içinde en değerli olanını seçtim. Bundan böyle onu dinleyip saymalısın."

Sonra da sevecenlikle Perestu'ya dilekte bulundu:

"Tanrı'dan sonra onu sana emanet ediyorum. Sarıl ona!"

Ve işte bir saatten fazladır, yanımda tek yaverim İngiliz Said olduğu halde Avrupai Beyoğlu ve Galata semtlerinde yürümekteydim. Benim kendimi gizleyişim hiç de, kendi hakkında söylenenleri öğrenmek amacıyla Bağdat çarşısını araştıran Halife Harun Reşit'inki gibi özenti ve soruşturma için değildi. Yüzüm, kıyafet değiştirmeyi gerektirecek kadar tanınmış değildi henüz. Başkentte şu son onbeş yıldır yapılan değişiklere hayran kalmıştım. O zamanlar yalnızca -bundan böyle artık önemli sayılmayan- telgraf hatları döşenmeye başlanmıştı. O dönemde petrol yoktu ve buharlı gemiler de Boğaziçi'nde tıkanıklığa neden olmuyorlardı. Buna karşılık, geleneksel giysilerimiz gitgide gözden kaybolmaktaydı. Doğu tarzındaki kadın giysileri gerçi hoş bir görünüş sunmaktaydı ama ilerleme pek de uyuşmuyordu bunlarla muhtemelen.

Yalnızca köpekler değişmemişti. Konstantaniyye'nin tuhaf mı tuhaf köpekleri. Şehrin bütün köşelerinde binlercesi, başıboş dola-

şıp durmaktaydılar. Biz onları miras olarak Bizans İmparatorluğundan almıştık. Aile, çete, mahalle halinde örgütlenmiş olarak kendi yasaları vardı ve topluma önemli hizmetlerde bulunuyorlardı. Bununla birlikte, sınırsızlıkları modern bir başkentin sağlık gerekleriyle bağdaşmıyordu.

Yaverime, bu beladan kurtulmak için Kostantaniyye'nin bütün köpeklerini toplatan ve onları Marmara denizinin ıssız adalarına sürdüren II. Mahmut'un girişimini hatırlattım.

"Köpeklerin ne yaptıklarını tahmin edin! Sürgün yerlerinde kıyıya kadar yüzdüler ve kovulmalarından dolayı gizli gizli homurdanan halkın büyük sevinci eşliğinde sakin sakin eski mahallelerini tuttular. Yeniçerilerin kökünü kazımakta duraksamayan büyükbabam, köpek milleti karşısında boyun eymek zorunda kaldı."

Yürüyüşümüz sırasında Batı'nın her ulusunun temsilcileriyle karşılaşıyorduk. Siyasi çalkantılarla ülkelerinden kovulan İtalyanlar geçen yüzyılda Konstantaniyye'ye yerleşmeye başlamışlar ve o zamandan beri de rahata ermişlerdi. İngilizler, ticarete sunulan gelişmenin çektiği Amerikalılar gibi henüz yeni gelenlerdendi. Fransızlar dükkancı olarak servet yapmışlardı. Büyük Pera Caddesi'ndeki hemen hemen bütün mağazalar onlara aitti. Polonya topluluğu gözle görünürcesine semirmekteydi. Bu asalaklar, kan emiciler, gâvurlar sırtımızdan beslenmeye gelmişlerdi. Atalarımın, bir kükreyişle onları tir tir titrettikleri zaman, ölüp gitmişti ne yazık ki! Büyük devletlerin, bizimle yüz yılı aşkındır sadistçe oynamayı sürdürdükleri kedi-fare oyunu, imparatorluğumuzun boğazlanması, halkımızın ve resmi olarak en dostane ilişkiler sürdürdükleri hükümetimizin manevi güçlerinin ağır ağır çökmesi... Tarihte ben buna örnek bulamıyordum. Atalarımın yabancılara iştah kabartıcı ayrıcalıklar bağışladıkları zamanlar fazla uzak sayılmazdı. Ama bu anlaşmaları akdederken, farkına varmadan İmparatorluk'un ölüm fermanını da imzalamışlardı, zira bu haklar adınadır ki, halkları sonunda iki bölüğe ayrılmıştı: Her şeyden yararlanma iznine sahip yabancılar ve yabancıların ancak izin vermek istedikleri şeylerden yararlanabilen Türkler. Sonunda miras olarak, pamuk ipliğine bağlı vilayetler,

krallıklar devralmıştım. Bu ipliğin kopmasını engelleyecektim. Yemin etmiştim buna. Ben tahtta olduğum sürece İmparatorluk bayrağı yükseklerde ve gururla dalgalanmayı sürdürecekti.

Maceracıların, işsiz subayların, müflis tüccarların, umutsuz göçmenlerin, coşkulu siyaset adamlarının, her çevreden kahramanların gözde yeri olan Flam Kahvesinde mola verdik. Sütlü kahveyle, o sıralar Konstantaniyye'de kendini gösteren gerçek Viyana ay çöreklerinden ısmarladık. Yaverime, benimle son serbest anlarımı paylaşmakta olduğunu, zira o günden başlamak üzere saraydan artık çıkmamaya mahkum bulunduğumu belirttim. Güçlü bir yasaya göre İmparatorluk'un hükümdarı, kendisini kutsal bölgeye kapamak ve ancak çok nadir vesilelerle, görkemli bir tören kıtasıyla çevrilmiş olarak halkına görünmek zorundaydı.

"Ama Efendimiz, ben Sultan Abdülmecid merhumu birçok kez alelade bir kişi gibi sokaklarda dolaşırken gördüm."

"Babam böyle yapmakla, Batılılaşarak yozlaştırdığı geleneğe karşı çıkıyordu. Uyruklarından herhangi birine benzemekle Sultan da tükendi böylece. Benim rolümüzü algılayışım böyle değil. Beni bekleyen altın kafesten artık çıkmayacağım."

X

Daha saltanatımın başından itibaren, uzun bir dizinin ilki olan ciddi bir bunalımla karşı karşıya kalmıştım.

Birkaç hafta önce Daily News'de Edwin Pears imzasıyla çok şaşırtıcı bir makale çıkmıştı. Gazeteci, birçok sığınmacının anlattıklarına dayanarak, Bulgaristan'ı kana boğan ve özenle bastırılan dehşet verici olayları açıklamaktaydı. Öldürmeler, toplu kıyımlar, yağmalamalar, ırza geçmeler... Altmış köy yerle bir edilmiş ve onikibin Bulgar öldürülmüştü.

Edwin Pears'i uzun süredir, okuduğum makaleleriyle tanıyordum. Bir liberal, bir mason, ama her şeyden önce de bir Britanyalı idi. Yani bize, İngiliz olmayan herşeye, özellikle de bu yozlaşmış, geri ve pislik içinde yüzen Doğu'ya karşı, İngiltere'deki ikâmetim sırasında hissetmiş olduğum o müthiş küçümsemeyi duyuyordu. Yalnızca, birçok ay öncesine dönerek karışıklıkları sergilemekle kalmıyor, ama bunun suçlusunu da belirliyordu: Bu elbette ki, Bulgarlar'ın her bağımsızlık hevesini ezmek, bu barbar sürülerini hıristiyanlar üzerine salabilmek için bir ayaklanma Osmanlı hükümetinden başkası değildi. Yurttaşları Britanyalı gazeteciler de onu, tek bir insan gibi izliyorlardı.

Ezeli Türk, kanlı Türk olan bizler, en hoşlandığımız uğraşımızın, taze kesilmiş kellelerden güzel düzgün piramitler yükseltmek olduğu çağdan bu yana değişmemiştik. Konu sıkıntısı çeken baş-

yazarlar mal bulmuş gibi atılıverdiler buna. Artık iskelet tarlalarından, toplu mezarlardan, çürümüş kadın ve çocuk cesetlerinden başka bir şey yazmıyorlardı. Duyguları gıcıklamayı seven bu yazar taslaklarından bir teki bile yerinde görmek için Bulgaristan'a gelmemişse de ne gam! İngiltere tümüyle iğrençlik denizinde yüzüyor ve Türk karşıtı bir gösteri dalgasıyla örtülüyordu. Hakarete uğruyor, çamura sürükleniyor, tükürüklere boğuluyorduk. Türk, evrenin milyonlarca suçlayıcı parmağın üzerine çevrildiği yüz karası, utancı olmuştu.

Aslında Rus tatmin olmuş olabilirdi. İyi çalışmıştı zira hem Müslümanlar hem de hıristiyanlar arasında Bulgaristan'da verilmiş bulunan bunca kurbanın sorumlusu oydu. Vilayeti kan ve ateşe boğanlar, elçi İngatiev tarafından satın alınan devrimci komitelerdi. İşin aslını ortaya çıkaran da İngiliz, daha doğrusu elçi Henry Elliott idi. Kamuoyunu kullanmanın şaheseri olarak, en güçlü müttefikimizle aramızı bozmak için işlemediğimiz bir cinayeti üzerimize atıyorlardı.

Benim tek bir savunma aracım vardı: İngilizler'in kulu Mithat Paşa'yı kullanmak. Onu Dolmabahçe'de, benim odamdan önce gelen Pembe Salon'da kabul ettim. Koltukları Şam kumaşıyla kaplı, ağır Boulle konsollarıyla donatılmış ışıklı, geniş bir odaydı bu. Duvara çocuk kızkardeşlerimden birinin büyük ve güzel bir portresini astırtmıştım. Bütün saray daireleri içinde aşırı süslemesi ya da kötü anıları olmayan bir bu vardı. Bana en uygun olan ya da daha doğrusu en az sıkıldığım yer burasıydı bu nefret ettiğim sarayda.

Mithat beni, yaldızlı ağaçtan yapılma bir kanape üzerinde oturmuş olarak bulacağını düşünüyordu. Kendisini ayakta karşılayınca şaşırdı. Teşrifat gereği dizüstü çöküp yeri öpmeye çalıştıysa da onu önledim. Amcam Abdülaziz bütün kabul süresi boyunca onu ayakta bekletmiş olduğu halde, ben elini sıkarak yanıbaşımdaki bir koltuğa oturmasını rica ettim. Mithat liberal düşüncelerine rağmen yüzyıllar ötesinden gelen kalıtımla dolu olarak bunu saygıyla reddetti. Onu yalnızca böyle yapmaya zorlamakla kalmadım, bir de üstelik cebimdem çıkardığım sigara kutusunu kendisine uzattım.

Mithat bu yeni kural ihlali karşısında duraksama geçirmişti. Ben de hemen konuşmama girdim:

"Sadrazamın bana istifasını sunduğundan haberiniz vardır Paşa! İlerlemiş yaşı ve bozuk sağlığı onu, beni üzen böyle bir karara götürdü. Yalnızca, devlete hizmetlerinden dolayı Rüştü Paşa'ya duymuş olduğum minnettarlık nedeniyle değil, ama uluslararası basının yürüttüğü bir kampanya başımızın belası olduğu sürece de hükümet değişikliği yapamam. Bu yüzden ona, ısrarla da olsa iktidarı korumasını rica ettim. Bununla birlikte..."

Sözün burasını uzatmaktan kendimi alamamıştım...

"Bununla birlikte İmparatorluk'u yönetmek için bir adam gerekli. Ve bu adam, eğer isterseniz, siz olacaksınız. Sizden, Rüştü Paşa'yı şimdilik görünüşte koruyarak, hükümetin yönetimini üstlenmenizi istiyorum."

"Emirlerinizdeyim Efendimiz. Sizi memnun etmek için elimden geleni yapacağım."

"Sarayda tutumlu davranmaya karar verdim Paşa. Amcamın saltanat döneminde saray mutfaklarının yıllık maliyetlerinin ikimilyonbeşyüzbin sterlin lira karşılığı olduğunu hesapladığını bir düşünün. Kabul edilmez bir saçmalık bu. Öte yandan, yararsız hale gelen birçok görevi lağvetmeyi de düşünüyorum. Teşrifatı en sonunda esnek hale getirmeye başladım zaten ve bu yolda yürümeye de kararlıyım. Her ne kadar geleneklerin korunmasından yanaysam da, çağdaş usullere uyarlanmış bir saray istiyorum."

"Bu tasarı benim en içten dileklerimle uyuşuyor Efendimiz. Bu konuda özenle çalışacağım."

Sonra hiç beklemeksizin, çevremde gerçekleştirmeyi düşündüğüm atamalar konusunda beni sorguya çekti. Bu masum sorgulamanın altında benden zorla koparıp almış olduğu, Murat'ın çalışma arkadaşlarını yanımda alıkoyma sözünün izleri sırıtmaktaydı.

"Yaverim İngiliz Said'i, sarayın daire amiri demek olan mabeyin müşirliğine atamayı kararlaştırdım," diye cevap verdim.

Mithat hiçbir itirazda bulunmadı. Bu görevlinin İngiltere'de öğrenim görmüş olması lehine bir pasaport oluşturuyordu. Bu müte-

vazi başarıyla güç kazanmış olarak, kılıcı belki fazla önemi olmayan bir noktaya sokmuştum o zaman, ama can alıcı anın geldiğini de hissediyordum. Bana padişahlık verdiğine kendisini inandırmış, beni bağımlılığı altında tutmaya can atan, gücü sınırsız bir politikacıya; herkesçe genç ve deneyimsiz gözüyle bakılan ben tek başıma, destekten yoksun olarak meydan okuyacaktım. Şu sözler, hissetmekten uzak olduğum bir rahatlıkla çabucak ağzımdan çıkıverdi:

"İngiliz Said gerçekten de içten ve sadık bir arkadaştır. Ayrıca saray müşirliği makamına da eniştem damat Mahmut Celalettin'i getirmeye karar verdim."

Mithat yüzünü buruşturdu. Öteki kendisinden ne kadar nefret ediyorsa o da ondan o kadar nefret ediyordu. Ama akrabamın sorumlulukları sarayın iyi işlemesiyle sınırlı kalacaktı alt tarafı. Yine de yorumu hoşnutsuzluğunu güçlükle maskelemişti:

"Bu atama hükümdarın kişisel seçim alanına aittir yalnızca."

O zaman darbeyi vurdum:

"Son olarak da Küçük Sait'i Başkatiplik makamına yükselttim. Yetenekleri gerçekten de büyüktür onun."

Karşımdakini içtenlikle incelemek için sözlerimi kestim. Sakalının titrediğini ve altın çerçeveli gözlüğünün arkasındaki gözlerinden ateşler fışkırdığını görüyordum.

"Fakat Efendimiz, bu göreve, size adlarını sunmuş olduğu üç adaydan; Ziya, Namık Kemal ya da Sadullah beylerden birini getirmeye söz vermiştiniz."

Mithat suskunluğumu bir gerilemeye yorarak sözlerini sürdürdü:

"İlk iki adayı Şevketmeapları'nın uygun bulmama sakıncasından yola çıkarak, bu makamı doldurmakta, ya da daha doğrusu Sultan Murat kendisine güvenini zaten bahşetmiş olduğuna göre onu doldurmayı sürdürmekte en yetenekli kişi olarak gördüğüm Sadullah beyi bu sabah çağırmak cüretinde bulundum. Kendisi şimdi burada Haşmetmeapları'nın yüce iradesini beklemektedir."

"Maalesef paşa, artık çok geç. Küçük Sait'i atadım bile."

Mithat öfkelenmişti. Görevin önemi büyüktü. Bu makamı eline geçiren kişi hükümdarın sağ kolu ve ağzı olurdu. Mevkii de Sadra-

zam'ınkine eşitti. Parlamenter olmayı vaad eden bir mutlakiyette, seçiminin hükümete uygun görünmesi gerekirdi.

"Şevketmeapları'ndan, kararlarını yeniden düşünmelerini dilemek zorundayım."

"Çok geç paşa. Sadullah beyi de Viyana elçim olarak atamış bulunuyorum zaten."

Açığa vurmuş olduğum bu kararlılığımın altında Mithat'ın tepkisini tedirginlikle beklemekteydim. Gücünü beni zorlamakta mı kullanacaktı? Ayakdaşlarını, beni daha iyi denetlesinler diye zorla mı kabul ettirecekti bana? İktidarı, daha ona el bile sürmeden kaybedecek miydim?

Hayır. Önümde eğildi, istemeye istemeye boğun eğdi. Onu tanımak gerekiyordu. Mithat'ı, onu inceleyerek ve tahlil edecek zamanı bulduğum için iyi tanıyordum. Bir engelle karşılaştığı zaman, onu kolayca yıkabilecek bile olsa, bu taktikten her zaman bir avantaj bekleyerek geri çekilmeyi yeğlemekteydi. Oyunun birinci bölümünü kaybedecek gibi göründüğü zaman da, sonrakini kazanmasını sağlayacak bir dalavere düşünürdü. Buna rağmen Mithat'la dürüstçe bir işbirliğini denemeye karar vermiştim, zira Mithat -hele ki Balkanlar'da yapacak çok işimizin bulunduğu bu sıralarda- İmparatorluk'a büyük hizmetlerde bulunabilirdi.

Sırplar ve Karadağlılar, Bulgar kardeşlerinin kendilerinden iki adım ötede boğazlandıkları düşüncesiyle hop oturup hop kalkıyorlardı. Bize savaş ilan ettiler. Bu rezil Slav haçlı seferinin kışkırtıcısı konusunda hiç kimse yanılmamıştı: ezeli İgnatiev'di bu. Rusya'nın bunda hiçbir çıkarı yok, diye yaygara yapıyordu. Peki ya Rus askerleri, Rus generali, Sırp ve Karadağ sürüleri üzerine akıp duran Rus silahları ne oluyordu öyleyse? İgnatiev, İmparatorluk hükümeti, gönüllüleri ve Slav kardeşlerinin imdadına gönderilen bağışları engelleyemez, diye cevap veriyordu utanıp sıkılmadan.

Bütün beklentilerin, özellikle de Ruslar'ınkinin tersine ordularımız zafer üzerine zafer kazandılar. Belgrat yolu bundan böyle bize açıktı. Rusya o zaman maskesini indirerek "orada dur!" diye gözdağı verdi. Bize sanki galip değil de mağlupmuşuz gibi davra-

narak, bizden öyle korkunç ödünler istedi ki ben "Devletlerimin bölünme ve dağılmalarındansa şerefli bir ölümü yeğlerim" diye şahlandım.

Mithat ilişkilerine girişti ve Britanya hükümeti de barışı korumak için ürke ürke uluslararası bir toplantı önerdi. Rusya'nın pençelerini körletmeyi çok istiyordu ama bizi savunmak için bir taahhütte bulunmayacaktı. Bir mütarekenin yanısıra uluslararası bir toplantı yapılmasını kabul etmek zorunda da kaldık. Zararı da dokunabilecek bir armağandı bu, zira güçlü devletler biraraya geldikleri zaman dost kalmamıştı artık.

İngiltere kamuoyunu lehimize çevirmek, hükümetinin şartsız desteğini sağlamak ve Ruslar'ın tutkularına karşı koymak için tek silah bir Anayasa'nın ilanı olacaktı. Buna en değer verdiği amacı ve en sıkı sıkıya sarıldığı ideali olarak sahip çıkan Mithat, bana ulaştırılmak üzere çarçabuk bir tasarı hazırlamaya girişti. Bu metin, beni tatmin etmek şöyle dursun, eski kuşkularımı da yeniden uyandırmıştı üstelik. Bu tasarıyı tuhaf, uygulanamaz ve gerçeklikten uzak buluyordum. Demokratikleşmeyi, modernleşmeyi ve Batılı büyük devletleri yakalamayı istiyordum ama ani bir sıçrayışla değil de, aşama aşama yapılmalıydı bu. Babamın, ardından da ağabeyimin üst üste gelen başarısızlıkları deneyimimi biçimlendirmişlerdi. İngiliz Said'i, hukukçuların biraz daha düşünceli davranmalarını sağlaması için Anayasa komisyonuna oturuma gönderdim. İngiliz Said oradan şaşkın bir halde döndü. Yeni Anayasa Türk unsurun zararına olarak, azınlıklara aşırı haklar bahşediyordu. Bu gayri müslimlerin zaten dinlerinin ve uluslarının üstünlüğünden başka amaçları yoktu. Düşmanlarımız da onları, adet edindikleri gibi isyan kışkırtmak için kullanıyorlardı. Onlara ödün vermek, yarın özerkliklerine, öbür gün de bağımsızlıklarına giden yolu açmak demekti. İmparatorluk karşı koyamazdı buna.

Mithat Paşa'ya kendi elimle bir mektup yazmaya karar verdim. Protokol açısından bakıldığında asla görülmüş şey değildi bu. Mektubumda ona tasarı konusundaki eleştirilerimden, ama özellikle de endişelerimden haberdar ettim. Bana hemen ertesi günü ce-

vap verdi. Hiç duyulmamış şekilde bizzat yazmış olduğum mektubu kendisine göndermekle ona bahşetmiş olduğum sınırsız lütfu asla unutmayacaktı. Eleştirilerimin haklılığını tamamen kabul ediyordu. Anayasa maddelerinin çoğunluğunun kesinlikle değiştirilmesi gerekmekteydi. Bana sunulan tasarı da zaten, benim düzeltmelerimi istirham eden bir müsveddeden başka bir şey değildi.

İşe koyulan Anayasa komisyonu, benim bütün kuşkularımı gözönüne alan bir tasarı hazırladı. Mithat'ın uysallığı kuşkularımı uyandırmıştı. Metni, içinde en küçük tuzak sezmeksizin tekrar tekrar okudum. Bana artık onayımı bahşetmekten başka şey kalmıyordu ki, son anda, Mithat'ı da haberdar ettiğim bir artdüşünce gelip kafama takıldı:

"Söyleyin bana Paşa! Bu parlamenter demokraside hükümdarın yeri tam olarak ne olacak ve yetkilerine hangi sınırlar konacak?"

Bana doğrudan cevap vermedi ama yatıştırmak için bir lütufta bulundu. Anayasa'ya sultan için, vatanın esenliği gerektirdiği anda kim olursa olsun İmparatorluk sınırları dışına sürme yetkisini ekledi.

Bana boyun eğmekten başka bir şey kalmıyordu artık ve ben de belgenin alt tarafına mührü bastım. Bununla birlikte Mithat'ın bu beklenmedik gönül alıcılığı zihnimi bulandırmaya devam etmekteydi. Vazgeçilmez Cevher ağa bana sırrın anahtarını getirdi. Mithat, en yakın çalışma arkadaşlarından biri olan Anayasa yazıcılarından Odyan Efendi'yi sözlü bir mesaj ve Britanya hükümeti için eliyle yazdığı bir mektupla Londra'ya göndermişti. Bir Anayasa elde etmekle övünüyor ve vaadlerimden dönmem durumunda onu güvenceye almalarını İngiltere'den istiyordu. Karşılığında da bu devlete, onun şefkatli ilgisine layık olabilmek için, dileyeceği bütün hizmetleri yerine getireceği taahhüdünde bulunuyordu.

Dehşete kapılmaktan ziyade daha da allak bullak olmuştum. İmparatorluk'un en üst düzeydeki sorumlularından birinin, hükümdarının yetkilerini kırpmak için bir yabancı gücün müdahalesini -kendi öz vatanının zararına olarak ona utanmazcasına yaltaklanmaktan çekinmeksizin- dilemesini aklım alamıyordu. Çevrem öf-

kemden haberdar olmuştu. Mithat'tan nefret eden çalışma arkadaşlarım ellerini ovuşturuyorlardı. Ona çoktan istifasını vermiş, sürülmüş; daha da iyisi, hapse atılmış ve yargılanmış gözüyle bakıyorlardı. Bu konudaki söylentiler yayılıp duruyordu. Nazır'ın yandaşlarının, onun çok yakında gözden düşeceğinden kuşkuları yoktu.

Bu tahminlere cevabımı 19 Aralık 1876'da verdim. Mithat paşayı Sadrazam olarak atadım. Gerek uluslararası kişiliği, gerekse gâvurlarla olan ilişkileri nedeniyle Mithat, toplantı için Konstantaniyye'ye gelmeye başlayan yabancı devlet temsilcilerinin karşısına çıkarabileceğim tek Devlet adamımızdı.

Açılış oturumu bir hafta sonra Haliç'te inşa edilen Amirallik sarayında yapıldı. Bizim barokumuzun yüzakı, uzun bir yapıydı bu. Hava fırtınalıydı. Rüzgar ve yağmur sağanakları salonunun geniş pencerelerini dövüyordu. Nişanları pırıl pırıl parlayan, baştanbaşa işlemeli giysiler içindeki bakanlar ve diplomatlarla temsil edilen İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya, kahverengi bir halıyla kaplı T biçiminde bir masanın çevresindeki yerlerini aldılar. Katipler formaliteleri bitirmek için bir hayli zaman harcamışlardı. Daha sonra, gereksiz olduğu kadar da anlamsız niyet bildirileri birbirlerini izledi. Bizim Hariciye nazırımız, tutumumuzu savunan bir söylevi bitirmiş ve Fransız temsilcisi de, meslekdaşları adına ona, tartışılacak sorunlar üzerinde çeşitli dilekler ileri sürmüştü ki, birden Haliç'in öteki kıyısından yükselen top atışları havayı deldi ve salonun pencerelerini zangırdattı. Bu işaret üzerine, bizim temsilcimiz ayağa kalkarak en tumturaklı bir tavırla açıklamada bulundu:

"Bu toplar, Padişah'ın imparatorluğuna bahşetmiş bulunduğu Anayasa'nın ilanını haber veriyorlar. Bu karar altıyüz yıldır süren bir yönetim biçimini değiştirmekte ve Osmanlı halklarının refahı için yeni bir dönem açmaktadır."

Temsilciler bir an için sessizlik ve heyecan içinde kaldıktan sonra gündeme geçtiler. Akşam olunca camiler ve kamu binaları ışıklandırıldı; halk, ellerinde meşalelerle sokaklarda geçit töreni yaparak:

"Çok yaşa Padişahımız, çok yaşa Mithat Paşa!.." diye bağırdı.

İmparatorluğun bütün vilayetlerinden, bu büyük olaydan duyulan sevinci belirten kutlama telgrafları gelmişti. Halk tümüyle mutluluk içinde yüzmekteydi.

O akşam Perestu Dolmabahçe'de yemek yedi. Bağımsızlığını korumak için olduğu kadar, benimle birlikte oturmayarak bana daha yararlı olacağı düşüncesiyle de, Maçka'daki villasından ayrılmayı bütün ısrarlı davetlerime rağmen reddetmişti. Yine de sık sık, özellikle de analık içgüdüsü varlığına olan ihtiyacımı kendisine hissettirdiğinde, ziyaretime geliyordu. Sarayda hüküm süren sakinlik ve sessizlik, kenar mahallelerdeki, benim de ona dikkat çekmekten kendimi alamadığım canlılıkla büyük bir zıtlık oluşturmaktaydı.

"Sarayın Anayasa onuruna ışıklandırılmasını buyurmadınız mı aslanım? Şehirde ışıklandırılmayan tek bina bu."

"Bu Anayasa irademin, ulusa benim tarafımdan ihsan edilmiş meyvasıdır. İkametgâhımı kendi onuruma ve şanıma aydınlatacak değildim."

Perestu içini çekti:

"Bazı veriler, yüreğinizin derinliğinde bu Anayasa'dan pişmanlık duyduğunuz sonucunu çıkartıyor."

Bu saptama, ondan saklamadığım duygumu kendi dolambaçlı tarzı içinde bana sormanın iyi bir yoluydu.

"Gavurlar Anayasa'larını istiyorlardı, ona sahipler. Mithat Paşa için çıldırıyorlardı, onu da Sadrazam yaptım. Belki bizi rahat bırakırlar şimdi."

Perestu Hanım, "Tanrı sizi duysun!" diyerek, dikkat etmezlikten geldiğim kuşku belirten bir tonla sözlerine son verdi.

Doğruyu belirtmek gerekirse, yaklaşık iki hafta kadar huzur bulmuştum. Mithat beni uluslararası konferansın akışından düzenli olarak haberdar etmekteydi. Elbette ki, çeşitli görüşler biribirleriyle çarpışıyor ama sonuç olarak herkes için uygun bir çıkışa doğru yol alınıyordu. Anayasa darbesi tam anlamıyla başarılı olmuştu. Büyük devletler bize artık eşitleri olarak davranıyorlardı. Zaten Mithat da, isteklerini fazla abartılı bulduğu zaman onlara direnme-

sini biliyordu. Bu devletler, bize arka çıkan İngiltere'nin büyük gölgesini gördükleri vakit ortadan çekiliyorlardı her zaman.

İngiliz heyetinin başkanı Lord Salisbury benden bir görüşme talebinde bulununca, teamüllere aykırı olan bu davranış beni öylesine şaşırtmıştı ki, onu kabul etmeye karar verdim. Görüşmenin sahneye koyma düzenlemesini de ihmal etmedim. O gün yalnızca mabeyinciler ve görevli yaverler çağırılmışlardı, çok az kişi vardı yani. Salonlar ve girişler buyruğum üzerine belli belirsiz aydınlatılmışlardı. Böylece İngiliz uç uca dizilmiş ıssız ve loş koca koca salonlardan geçmek zorunda kalmıştı. Birinci kattaki; genellikle yaverlere ayrılmış bir geçiş odası olan küçük, soğuk, sedef kakmalı siyah mobilyaları özellikle itici bir salonda bekliyordum. Pencereden kurşuni bir gün ışığı giriyordu ve ben kendim donuk görünmek istiyordum. Üzerimde sade, kahverengi redingotum vardı ve dekor içinde eriyordum.

Lord Salisbury'nin boyu pek öyle uzun değildi ama dev gibi bir yapısı vardı. Uzun ve geniş sakalı ona, eski zamanların, elinde Kutsal Kitap'la kendilerini yaktırtan o İncil yayıcılarından biri görünümünü vermekteydi. Kavram olarak birinciyi, ikincisini hiçe saymak için unutmadığı zaman, inanç ve adalet sahibiydi. Bu büyük beyefendi için yalnızca İngiltere vardı dünyada. Bizim için, Türkiye için vatandaşlarının duyduklarından daha da derin bir küçümseme duyuyordu. Karşılayışımdaki şatafatsızlık hiç de şaşırtmış değildi onu. Tersine bundan, kendisinin daha da üste çıkarmak için yararlandı.

"Uluslararası konferansta artık hiçbir ilerleme olmuyor" diye söze başladı. Mithat'ın inatçılığından yakınıyordu. Yabancı devletler, Balkan vilayetlerimizin çoğu için özerklik istemişlerdi. Mithat hiçbir şey dinlemek istemiyordu. Yabancı devletler uzlaşmacı olduklarını göstermekteydiler. Devredileceklere gelince, bu devletler bizden basit ödünler isteme aşamasına gelmişlerdi. Mithat onların da hepsini reddetmişti. Salisbury kendi yargısına göre hiçbir şey dinlememeye kararlı çetin bir cevize çatmıştı. Kopmayı önlemek için en son çareyi ben buluyordum böylece.

Dinlediklerim allak bullak etmekteydi beni. Mithat, gerçeği benden niye saklamıştı? Onun koruyucusu olan İngiltere'ye niçin direniyordu? Ben kendisinden bir anlaşma zemini oluşturmasını beklerken niçindi bu inatçılık? "Bundan böyle meşruti bir hükümdar olduğuma göre, devletlerin önerilerini tartışacak yetkim yok" diye mırıldandım. Bu kaçamak cevap İngiliz'i çileden çıkarttı:

"Osmanlı hükümetinin, dış devletlerinin önerilerini geri çevirmekle üstleneceği sınırsız tehlikeye karşı Şevketmeapları'nı uyarmayı görev bilirim, zira bu durumda artık İngiltere'ye bel bağlayamayacaktır."

Yeni bir sürpriz, yeni bir kaygı. Mithat bana, İngiltere'nin bizi desteklemeyi ve gerektiğinde de her şeye ve herkese karşı savunmamızı üzerine aldığını bıkıp usanmadan söylemiyor muydu?

Sigaramdan yavaşça bir nefes çektim ve gözlerimle duman kıvrımlarını izledim.

Salisbury ölçülü olmayı tümüyle unutarak ya da öfkelenmiş gibi yaparak masanın üzerine öylesine bir şiddetle vurdu ki biblolar sarsıldı.

"Yeni önerilerimizi de geri çevirirseniz bu savaş olacak."

Alaylı bir biçimde sormaktan kendimi alamamıştım:

"İngiltere bize saldıracak mı yani?"

Birden sakinleşti. Beni merakla süzerek ve odanın kıt ışığını delmek için gözlerini kısarak:

"Şevketmeapları bunun olmayacağını iyi biliyorlar, ama Rusya bunu mutlaka yapacaktır ve tekrarlıyorum, İngiltere sizi savunmak için müdahalede bulunmayacaktır."

Koltuğuma gömüldüm. Salisbury belirli bir biçimde daha tatlı bir sesle sözlerini sürdürdü:

"Parasız, malzemesiz, askersiz ve hele de müttefiksiz nasıl savaş yapacaksınız? Şunu biliniz ki Efendim, Rusya'ya karşı bir savaş sizin için kaçınılmaz bir felakete dönüşecektir."

Bu görüşmeyi bitirme zamanının geldiğine hükmetmiştim.

"Tanrı'nın iradesine boyun eğerim."

Muhatabım ağır ağır yerinden kalkarak izin aldı.

XI

Hayatımızı yöneten kısmete boyun eğmeden, hatta Mithat'ın tutumunu anlamaya da çalışmadan önce, onun açmış olduğu boşlukları doldurmaya çalıştım. Ona hazırlamış olduğum bir planı gönderdim. Bu plana göre, ülke toprakları konusunda geri adım atmaksızın, özellikle manevi bazı ödünlerle dış devletlerin hoşlarına gidebilir ve savaş tehdidini bertaraf edebilirdik.

Bana, gönderdiğimi almış olduğunu bildirmedi bile. Ben de özel Şura'yı toplantıya çağırdım ve onu, dış devletlerin aşırı öfkeli durumlarını benden saklamakla açık açık suçladım. Omuzlarını kaldırdı:

"Savaşın olması gerekiyorsa olsun! Atalarımız Anadolu'yu dörtyüz askerle fethettiler, biz de dörtyüz adamımız kaldığı sürece savaşırız."

Coşku öylesineydi ki, bu iğneleme ötekilerin ve hatta -ki ben çok içerlemiştim buna- eniştem damad Mahmut Celalettin'in takdirini kazanmıştı. Mithat'ın amansız düşmanıydı oysa. Yalnızca sarayın İdare Amiri namuslu ve sadık İngiliz Said benim tarafımı tutmuştu.

"İçinde bulunduğumuz koşullarda savaş yapmak İmparatorluk'u feda etmek demektir."

Ötekiler ona hep bir ağızdan yurtseverlik nağmeleri yapmaya başladılar ve Şura tek bir karar bile alınmadan dağıldı. Mithat'ın,

bütün şişinmelerine rağmen, savaşı hiçbir şekilde istemediğine ikna olmuştum. Savaşın bir felaketle sonuçlanacağını benim kadar o da biliyordu. Dış devletlere karşı olan anlamsız inadında onu hangi gizli destekler yüreklendiriyordu öyleyse?

İleri gelen ikiyüz altmış kişiyi biraraya getirdim. Mithat'a, durumu allayıp pullamadan ortaya sermesini buyurdum. Mithat bu işi, toplantıya katılanları kendi lehine çevirecek biçimde yaptı. İmparatorluk'un uçuruma düşmesini artık hiçbir şey engelleyemezdi... Hiçbir şey, yoksa...

Mithat Paşa'nın beni kötüye kullandığını keşfettiğim zamandan beri kendimi, temsilcimiz Ethem Paşa aracılığıyla konferanstan doğrudan doğruya haberdar ettirmekteydim. Ethem Paşa ağabeyim Murat'ın eski Fransızca öğretmeniydi ve o zamandan beri de kariyerini yapmıştı. Başka bir söylev getirdi bana. İşte şu laf söz anlamaz İgnatiev Rus'u, gizli gizli uzlaşma havaları çalmaya başlıyor, yabancı devletlerin isteklerini azaltmalarını, bizim de baskılara boyun eğmeyi reddetmemizi öneriyordu. Ayı uğursuz rolünü aslanın yararına terkediyordu.

Ne yapacağımı bilmez haldeyken ortaya çıkan bu gelişme bana ehveni şeri göz önüne aldırttı. Konferansın bir oturumu sırasında Ethem Paşa İgnatiev'e, kendisini görmekten hoşnutsuzluk duymayacağımı gizlice söylemişti. O da seve seve kabul etmişti bunu.

Onu da Salibury için hazırlanmış olan biçimlerle kabul ettim. Gizli olarak kalması için, görüşme gün doğumundan önce yapılmıştı. Birkaç petrol lambası yaverler salonunu belli belirsiz aydınlatıyordu. İgnatiev gösterişsiz odaya çevik ve rahat adımlarla girdi. Narin ve biçimli gövdesi, geniş omuzları, kumrallığını korumuş olan saçlarıyla yakışıklı bir insandı. Saygılı hareketlerini çoğaltarak ve protokolü daha da güzelleştirerek; sanki dünyanın en görkemli taht salonunda, evrenin en güçlü hükümdarının huzurunda bulunuyormuşcasına davranıyordu. Bununla birlikte, davranış biçimi ayrılık gösterse de, söylevi İngiliz'inkiyle tamı tamına aynı tarzda başlamıştı:

"Durum hakkındaki kaygılarımı Şevketmeapları'na bildirmek zorundayım. Görevim, dış devletlerin önerilerini geri çevirmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaşacağı tehlikelere dikkat çekmemi gerektiriyor..."

O konuşurken, Slav yüz çizgilerini, neredeyse yassı suratını, çok yüksek elmacık kemiklerini, düzgün burnunu, çıkık çenesini incelemekteydim. Kötü tıraş olmuş olmalıydı, beyaz gömleğinin sert yakasını küçük bir kan damlasının lekelediğini farketmiştim çünkü.

Söylevini, onu hiçe indirgeyen kısa bir cümleyle tamamladı:

"Bu demektir ki Rusya, öteki devletlerin isteklerini kabul ettirmek için asla savaş yapmayacaktır."

Sevinçten neredeyse boynuna atılacaktım. Cevabımda ona; yalnızca beni ilgilendirseydi, devletlerin isteklerinin çoktan kabul edilmiş olacaklarını, ama hükümdar bundan böyle meşruti olduğuna göre hükümetimin yani Mithat Paşa'nın üzerine geçemeyeceğimi anlattım.

Uzatılan sırığı yakaladı:

"Görünüşteki ayrılıklara rağmen ülkelerimizin, Şevketmeapları ve benim uzlaştırıcılığım sayesinde bir anlaşma zemini bulmayı başaracaklarına ikna oldum."

İngiltere tarafından sert bir şekilde kapanan kapı, Rusya tarafından yeniden açılmış oldu böylece. Bir müttefikle kendimi sağlama alamayınca, bir düşmanı aradan çıkarmıştım. Bana öyle geldi ki salon, orada hüküm süren soğuğa rağmen ısınmış ve kış sabahının iç karartıcı ışığı, ilkbaharın tan yeri renkleriyle bezenmişti.

Yabancı devletlerin, son bir oturumda bir araya gelen bakanları aşağı yukarı benzeri sözlerle, Bab-ı Âli'nin sunulan son önerileri de geri çevirmeyi sürdürmesi halinde Konstantaniyye'den ayrılma emri aldıklarını bildirdiler. Mithat Paşa, temsilcimiz Ethem'in ağzıyla birkaç belli belirsiz itirazda bulundu. O zaman temsilciler, görevlerinin sona erdiğini bildirerek birbiri ardınca kalkıp konferans masasını terkettiler. Tarih 20 Ocak 1877 idi.

Daha ben en küçük bir yorum bildirmeden Mithat, Britanya Dışişleri Bakanı Lord Derby'den henüz aldığı bir telgrafı bana iletti:

"İmparatorluk hükümetini, Türkiye için bir başarı olarak gördüğüm konferansın dağılması nedeniyle kutlarım"

İngilizler ya akıllarını kaçırmışlardı ya da makyavelistlikleri en cüretkâr tahminlerin bile ötesine geçmekteydi. Yoksa İngiltere'de; biri Lord Salisbury'nin ağzından, boyun eğmememiz halinde bizi savaşla tehdit eden, öteki de Lord Derby'nin sözcülüğüyle bizi hiç boyun eğmediğimiz için kutlayan iki hükümet mi vardı?

Mithat zafer sevinci içindeydi ve bundan böyle bana kafa tutabileceğini sanıyordu. İlk olay bir iğne batışının verdiği acı kadar oldu. Murat'ın kendisini görevinde tutmayı reddettiğim eski çalışma arkadaşı Ziya Bey yönetimindeki İstikbal gazetesi, üstü kapalı sözlerle beni, Anayasa'nın uygulanmasını geciktirmek ve yan tutucu olduğumu ilan ederek içtenlikten yoksun bulunmakla suçlamıştı. Mithat'tan bu küstahı, onu yabancı bir ülkeye elçi atayarak sürgünle cezalandırılmasını istedim. Mithat buna karşılık onu, İmparatorluk'un en yüksek makamlarından biri olan İzmir valiliğine yükseltti ve birçok haince makale öteki gazetelerde dökülüp saçılmaya başladı.

Mithat'tan, Anayasa'da sözü edilen ama hiçbir zaman somutlaşmamış bulunan basın yasası tasarısını bana dört gün içinde sunmasını istedim. Mithat bana uzun uzun sitemlerle karşılık verdi. Ona danışmadan, fahri görevlere Sadrazam Rüştü Paşa'yla onun meslekdaşlarından birini atamıştım. Bu atamalar onun hoşuna gitmediğine göre onları iptal etmek de benim için bir zevk olacaktı.

Bu görevden almalar onu yatıştırmamıştı, zira yalnızken, çok yakında onun ellerini öpmek zorunda olacağını bildirdi. Ziya Bey ondan nöbeti devralarak İzmir'de, "bundan böyle herkesin hizmetkârı olup fazladan hiçbir şey olmadığını" ilan etti. Mithat'ın can düşmanı damat Mahmut Celalettin, onun sözlerini bana tekrarlayarak yangına körükle gitmişti. Ancak çok büyük bir tiksintiyle kulak verdiğim dedikodulara hiçbir zaman güvenmemiştim. Ama Mithat'ı yargılamak için eniştemin bana damla damla akıttığı zehire de ihtiyacım yoktu. Kendisine verilen sınırsız yetkilerini, bun-

dan böyle paylaşmaksızın, meslektaşlarını konuşmayan oyuncu rolüne indirgeyerek ve benim huzurumda dahi padişah sanki oymuş gibi davranarak kullanmaktaydı.

Karma okullar konusundaki bir yeni çatışma kısa bir süre sonra bizi karşı karşıya getirdi. Mithat hıristiyan ve Müslüman öğrencilerin aynı sırada oturmalarını görmeyi düşlüyordu. Ülkü olarak son derece arzu edilecek ama şu sırada gerçekleşemeyecek ve uygulaması da, iki dini biribirlerine yakınlaştıracak yerde uzaklaştırmakla sonuçlandıracak bir tasarıydı bu.

Mithat beni dinlemeyi reddederek acelesini vurguladı. Ben zaman kazanmaya çalışıyordum. O ise tehditkâr göründü:

"Mutlakiyetin kaldırılmış bulunduğunu ve hükümdarın da görevleri olduğunu Şevketmeapları'na hatırlatırım. Kur'an yasasına göre, eğer sizin buyruklarınız ulusun çıkarlarıyla uyuşmuyorsa kendimi onlara itaat etmek zorunda duymam."

Bir iradeye imza atmayı vicdanım bana hep yasaklamaktaydı. O zaman da sadrazam bir daha evinden çıkmadı, suratını astı. Greve girmişti. Üç gün boyunca artık sarayda görünmedi. Dostlar, yandaşlar ona daha uzlaşmacı görünmesini öğütlediler. O ise omuzlarını silkti:

"Sultan Hamit cesaret edemeyecektir."

Cür'eti küstahlık derecesine varmıştı. Bir akşam, yakın dostlarla yemek yedikten sonra, gitgide daha sık yaptığı gibi şarap içerken, kadehini kaldırdı:

"Osman Oğulları var da, niçin Mithat Oğulları da olmayacakmış?"

Bu saygısız sözlerle at başı giden, ilerlemiş sarhoşluğunun kanıtı ağız dolusu bir gülüş de onu sakinleştirmemişti. Mithat hanedanımızı gerçekten devirmek niyetinde olmasa bile, beni en azından taçlı bir kuklaya dönüştürmeyi amaçlamaktaydı.

Aramamış olduğum bir güç sınamasıyla karşılaşmıştım. Mithat, polisi ellerinin arasına almakla kendini daha da güvenli hissediyor ve sarayda olup biten hiçbir şey bilgisinden kaçmıyordu. Bununla birlikte bütün şehir söylentilerle çalkalanıyor; çatışma-

lardan, hükümetteki görüş ayrılıklarından, "yüksek bölgelerde dolaşan bulutlardan" sözediliyordu.

Mithat Paşa bakanlar kuruluna gitmemişti. Akşamleyin Hariciye Nazırı bir uzlaşmayı savunmak için saraya geldi. Bedenen ve ruhen söz anlamaz Mithat'a adanmış dar kafalı bir muhatap için kendimi boşuna harcadığımı bile bile, ona belgelerimi ayrıntılarıyla uzun uzun açıkladım. Bu son girişimi denemeyi kendime borç biliyordum. Bunun yararsızlığı karşısında boyun eğdim. Nazırı, karma okulların kurulmasına razı olduğumu ve onu yarın sarayda kabul edeceğimi Mithat'a bildirmeye gönderdim. Nazır, yaşına ve tombulluğuna rağmen uçarcasına gitti. Zaten gece de oldukça ilerlemişti. Henüz yatmıştım ki, bir haberci beni yataktan çekip aldı: Mithat, ben iradeleri imzalamadan önce saraya gelmeyi reddediyordu. Hayatımın bütün önemli durumlarında olduğu gibi, düşüncelerimle baş başa kalmıştım. Gece boyunca lehte ve aleyhte olanı tarttım, bir çözüm aradım, inancımı güçlendirdim.

Sabah olunca, Mithat'ın çok beğendiği İngiliz Said'i, Dolmabahçe'ye kadar kendisini izlemesi ricasiyle onun konağına gönderdi. Mithat'ı orada bekliyordum. İradeler hazırdı ve imzalanmak için onun gelmesini bekliyorlardı. Mithat Paşa daha fazlasını istemeye cesaret edemedi. İngiliz Said'in, kendisini korumakla görevli süvari kıtasıyla çevrili arabasına bindi ve alay Dolmabahçe'ye doğru yola çıktı.

Girişteki mermer merdivenin üzerinde adet gereği, görevli mabeyinciler tarafından karşılandı. Mabeyinciler ona, Elçiler Salonu denen bekleme salonuna kadar öncülük ettiler. Böylece kırk dakika geçti. Sarayı iyi tanıyan Mithat orada hiçbir şeyin raslantıya bağlı olmadığını biliyordu. Ben de böylece ona, bu uzayıp giden ve rasgele olmayan bekleyiş konusunda kendi kendisini sorguya çekecek bütün bir zamanı bırakmıştım. Telaşlanmaya başladığı sırada kapı açılarak İngiliz Said Paşa göründü. İngiliz Said yaklaşarak bildiride bulundu:

"Şevketli padişahımız beni, sizden Devlet mührünü teslim etmenizi istemekle görevlendirdi."

Mithat öfkeden boğuluyordu:

"Padişahın beni azletmeye yetkisi yoktur. Anayasaya aykırıdır bu. Mutlakiyet bitti artık."

"Zatı Şahane yalnızca Anayasa'yı uyguluyorlar."

"Hiç bir yerde Anayasa bu keyfi davranışa izin vermez"

"Verir Paşa! Bir madde, Devlete zarar verecekleri bilinen kişileri ülkeden sürme yetkisini ona tanıyor."

Mithat o zaman, yetkilerimin azaltılmasından duyduğum endişeleri yatıştırmak için bu maddeyi bizzat kendisinin koydurduğunu hatırladı. Onun böyle dilini yutup kalmasından yararlanan İngiliz Said Paşa, bir çok muhafız subayını içeri aldırttı.

"Zatı Şahane'nin buyruğuyla, sizi dışarı ulaştıracak olan saltanat yatı İzzettin'e götürüleceksiniz. Yolculuk masraflarınız için Zatı Şahane'nin size vermemi buyurduğu beşyüz altın lira da işte burada."

Mithat her türlü itirazın boşuna olduğunu anlamıştı. Bir kayık onu sarayın karşısında demirlemiş bulunan İzzettin'e götürdü. Gemi hemen demir alarak son hızla Marmara Denizi'ne doğru yol aldı. Sarayın bir penceresinden, ufukta artık bir nokta gibi kalıncaya kadar onu gözlerimle izledim.

Mithat'ın yapamayacağını sandığı şeyi yapmıştım. Cür'ette bulunmuştum. Ama vurduğum darbeden emin olmaktan uzaktım. Mithat'ın düşüşü başkentte bir halk hareketine yol açabilirdi. Eğer karışıklıklar çok ciddi bir hal alırsa, onu yeniden iktidara getirebilecek durumda olmayı istiyordum, zira her koşulda iki kötüden en az kötü olanı seçilebilmeliydi. Bu nedenle İzzeddin'in kaptanına, gidişini durdurması, Çekmece koyunda demirlemesi ve orada yirmidört saat beklemesini buyurdum. Kararımın sonuçlarını hesaplamam için bana gereken zamandı bu.

Telaşlanan elçiler, bu inanılmaz havadisi hükümetlerine telgrafla bildirmeden önce, doğrulama amacıyla tercümanlarını Bab-ı Âli'ye gönderdiler. Sonra da isyanlar patlak vermesini, ayaklanmayı gözleyerek seyre hazırlandılar. Hiçbir şeyin meydana geldiğini de görmediler. Mithat'ın konağı bir anda ıssızlaşmış, dostlar ve yal-

takçılar uçup gitmişlerdi. Şehirde ne bir bağırış, ne bir davranış nede bir gösteri vardı. Mithat'ın yandaşları, çok üzülmüş de olsalar ağızlarını açmaya cesaret edemiyorlardı. Başkentte olup bitecekler için kulağım kirişteydi. Ama orada tam bir sükunet hüküm sürdüğü için, yirmidört saat dolunca kaptana telgraf çektirerek saltanat yatının yoluna devam etmesini bildirdim.

Büyük yankılar uyandıran bu darbeyle maceraya atılmış olduğuma göre, konumumu güçlendirmem gerikiyordu. Demokratik yol bunu yapınama izin verecekti. Seçimlere girişmekte acele ediyordum. Benim tarafımdan rahat bırakılmayan hükümet cebir yürüyüşle nabız yoklamasına gitti.

18 Mart 1877'de tarihimizin ilk Parlamento'sunun açılışını yapabilmem için düzenlemeler yapmak, yöntemler kaleme almak, yönetmelikler hazırlamak, rekor bir sürede derleyip toparlamak gerekiyordu.

Dolmabahçe'nin Bayram salonuna sonuncu olarak girdim. Tahtın sağında senatörlerle kadılar, ulema, paşalar, müftüler ve baştan aşağıya beyazlara bürünmüş koca sarı kavuklu şeyhülislam yer almışlardı. Diplomatik heyet içinde; üniformasının iri elmaslardan oluşan düğmelerine varıncaya kadar değerli taşlarla kaplı Prens Mirza Han ötekilerden ayrılmaktaydı. Eksik olan hiçbir gayri müslim din temsilcisi yoktu: Ortodoks patriği, Ermeni patriği, Bulgar egzarkı, baş haham, eski Suriyelilerin patriği, Rum katolik melkileri patriği, Kalde ve Suriye katolik patriği. Uzun sakallı ihtiyarın oluşturdukları bu grup Antik dönemin bilgelerini çağrıştırmaktaydı.

Küçük Sait kaleme almış olduğum söylevi okurken, ben de karşımda gruplaşmış bulunan mebusları inceliyordum. Çoğu genç olup Avrupa tarzında giyinmişlerdi. İş adamlarına benziyorlar, Batılılar'dan yalnızca kırmızı fesleriyle ayrılıyorlardı. Bu tarihi günde gerçekten de ulusun tamamı çevremde toplanmış bulunmaktaydı. Çağımızın koşullarını yerine getirmiştik. Başımız yukarda olarak büyük devletler topluluğuna giriyorduk. Onların emperyalizminin korumasındaydık bundan böyle.

Dinlenmeyi her zaman olduğu gibi şehirden uzaktaki uzun gezintilerde bulmuştum. O gün adımlarım beni Çırağan'ın arkasında varlığını neredeyse unuttuğum Yıldız malikanesine kadar yuvarlak yuvarlak uzanan tepelere götürdü. Büyük parkın; asırlık ağaçlar arasında yılan gibi kıvrılan ve kenarlarında şirin köşkçüklerin yeraldığı yapay gölleri kıyılayan yollarını izledim.

Babam; ara sıra ziyaretine gidecek olduğum babaannem Bezmialem için yazlık Gözde sarayını yaptırdığı bu güzel, huzurlu yeri bana tanıtmıştı. Bununla birlikte, güzelliklerini ilk defa keşfediyormuşum gibi hissediyordum kendimi. Manzara Boğaz'a, Asya'ya, Konstantaniyye ve uzakta Marmara denizine kadar uzanıyordu. Mevki; başkentin yeni mahallelerinden pek uzak olmamasına rağmen bakir, neredeyse ıssız ve bitki örtüsü de hoş görünüşlü olarak kalmıştı. Hemen eski bir düşü gerçekleştirmeye ve taşınmaya karar verdim. Dolmabahçe'den hep nefret etmiştim. Devasalığı, rengârenk şatafatı, aşırı süslemeleri bana tedirginlik vermekteydi. Hiç değişmeyen atmosferinde tıkanıyordum. Ayrıca da, birçok kötü anılar üzerime üzerime geliyorlardı. Hep kapının arkasında tanıdığım ya da sevdiğim bir ölü duruyormuş gibi geliyordu bana.

Süslü püslü bir ana kapıdan geçtim ve binalara grişi alanını adımladım. Yabani çiçek ve otlar birbirinden ayrık döşeme taşları arasında bitiyorlardı. Abdülaziz tarafından yapılan küçük saraya girdim. Tavan süsleri kabuk kabuk kalkmış ve geniş koltukların ipek kaplamaları yıpranmıştı. Mermer çeşmeler tozla örtülüydü ve çatlak pancurlar pencerelere çarpıyordu. Bununla birlikte, bu mütevazi ölçülerdeki, iyi düzenlenmiş ve rahat binayı seviyordum ve orayı iktidarımın mekânı yapmaya karar verdim. Yakın çalışma arkadaşlarım, saray görevlileri ve katiplerle birlikte devletin beynini orada, Dolmabahçe'nin özünde var olan aylaklık ve etkisizlik ortamından uzakta oluşturacaktım.

Kadınlar, ikballerimden bazıları, sahip olduğum altı çocuk ve babaannemin eski dairesindeki yardımcılarımla yerleşmeye başlayacaktım. Ailem, sayısız eş ve padişah çocuğunun yaşadığı imparatorluk sarayının büyük hareminde dönen dolaplardan uzakta, a-

henkli bir birlik bulacaktı orada. Sivil konutun mabeyincileriyle askeri konutun yaverleri civardaki köşklere dağılacaklardı.

Birkaç uşak bana, has bahçenin gacırdayan kapılarını açtılar. Bahçe hemen hemen insan eli değmemiş bir hale dönmüştü ama ben hâlâ kusursuz çimenleri, gül ve lale tarhlarını, ortasında geyiklerle uzun bacaklı kuşların atlayıp sıçradıkları yasemin çalılıklarını düşlüyordum. Her sabah, azizler azizini çevreleyen yüksek duvarlar sayesinde bakışlardan korunmuş olarak çiçeklerimi ve hayvanlarımı görmeye gidecektim. Yıldız, benim soyutlanma ve yalnızlık ihtiyacıma hemen cevap veriyordu.

XII

Bu yerleşmeden yararlanacak vakti henüz bulmuştum ki bomba patladı: 18 Nişan 1877 günü Sadrazam, Bab-ı Âli'den telgraf çekerek, Rus maslahatgüzarının kendisine az önce Rusya'nın savaş bildirisini verdiğinden beni haberdar etti.

Birkaç hafta önce bir türlü bitmek bilmeyen, Balkanlar'daki hıristiyanları koruma bahanesiyle Rus hükümeti bize yeni bir istek listesi göndermişti. Ben, bunu alışılmış bir manevra sanarak endişelenmemiştim. İgnatiev gezide olduğu için ona ulaşılamazdı. Bunalım ciddi olamazdı öyleyse ve de İgnatiev'in dönüşünü beklediğim sırada Saint-Petersburg'un uyarılarından haberim yoktu. Ruslar'ın "Bulgar zulümlerini" göstererek kurmaya başladıkları tuzağa düşmüştüm böylece.

İlk darbeyi, Ermenistan vilayetimize direnişle neredeyse karşılaşmadan girerek Doğu'da vurdular. Tabyalarımız birbiri ardınca ellerine düştü. Sonra Batı'da Tuna'yı aşarak Ziştovi'yi, ardından da Tırnova'yı aldılar. Az sonra Niğbolu düştü ve yayılmalarını Sofya yönünde sürdürdüler.

Bununla birlikte, yedeğimde bir silah saklamaktaydım: Devletlerimizin bütünlüğünü güvence altına alan 1856 Paris antlaşması. İmza sahibi ülkelere çağrıda bulundum. Fransa ve Avusturya yetkisizliklerini ileri sürdüler. "Bulgar zulümlerine" ve Gladstone'un kükremelerine, onun sadık dostu Mithat'ın sürülmesine rağmen İn-

giltere'nin, Rusya'yı davranışlarında hiçbir zaman özgür bırakmayacağı inancındaydım. Oysa İngiltere de yetkisizliğini belirterek, bizi ellerimiz ve ayaklarımız bağlı şekilde rakibine teslim etti. Hiçbir devlet yardımımıza gelmedi ve biz kendimizi düşmanın ezici gücü karşısında hemen hemen silahsız ve yapayalnız bulduk.

Hayallerimin acımasızca kaybı, İgnatiev tarafından, safların da en kolay inananı gibi aldatılmış olmanın katlanılmaz utancına ekleniyordu. Suçu, İngiltere'ye duyduğu körü körüne güvenle uluslararası konferansı dağılmasına yol açan Mithat'ın üzerine atmaya hakkım yoktu. Kendimi adamakıllı sorumlu hissediyordum. Şurası muhakkak ki, daha az inanma ve daha çok beceriyle bu savaştan kaçınma şansım olabilirdi. Utanç ve hatamın ağırlığı, elimin ayağımın kesilmesi şöyle dursun, beni daha da bir çabukluk ve kararlılıkla davranmaya sevkediyordu.

İsmail Kemal Bey doksan mebusa, hamisi Mithat Paşa'nın derhal geri çağırılmasını isteyen bir dilekçe imzalattı. Yeni bir bozgunla çileden çıkan bir softa grubu Meclis'i istila etti ve her şeyi kırıp dökerek, Harbiye Nazırının ve eniştem Mahmut Celalettin Paşa'nın istifalarını istedi. Sadrazamı çağırdım, bir saat sonra da sıkıyönetim ilan edildi. İsmail Kemal'i Frigya'daki küçük Kütahya şehrine sürgüne gönderdim.

Balkanlar'da tek bir müstahkem mevkii, dalga dalga gelen Rus saldırıları karşısında hâlâ tutunmaktaydı: Plevne. Ama seksenbin Rus askeri ve sekizyüz topa karşı önemsiz bir garnizon ne yapabilirdi ki? Yararlanabileceğimiz tek ordu ikiyüz kilometre uzakta, kuzeybatıda bulunuyordu. Bu ordunun tez elden Plevne'ye gelmesini buyurdum. Generallerim onun vaktinde yetişebileceğini sanmıyorlardı.

Bütün beklentilerin tersine ordu o andan itibaren adı tarihte iz bırakmış olan komutanı Osman Paşa sayesinde Ruslar'ın orayı kuşatmalarından yalnızca birkaç saat önce Plevne'ye atılmayı başarmıştı. Osman Paşa, Ruslar'ın amansız bir saldırısını parlak biçimde geri püskürttü; dahası, saldırganlara panik saçarak, onları arkalarında binlerce ceset bırakıp kaçmaya zorlayarak durumu tersine

çevirdi. Ruslar, ilkinden daha şiddetli ikinci bir saldırıda Plevne'ye hakim tabyaları ele geçirdiler. Ertesi gün Osman Paşa karşı saldırıya geçiyor ve çok daha az kuvvetlerle onları kovmayı başarıyordu. Ona hemen "Gazi" ünvanıyla birlikte elmas taşlı bir kılıç gönderdim.

Kurmayımı, Yıldız'ın birinci avlusu sonundaki küçük odalardan oluşma bir bölüm olan Çit Kasrı'na yerleştirmiştim. Savaş kurulu bu hüzünlü ekim ikindisinde vaktini harcayıp durmaktaydı. Hiçbir güneş ışığı, yüreğimizi ferahlatacak hiçbir iyi haber yoktu. Kırmızı fesleri uzun masanın üzerine gitgide daha çok eğilen generallerimin yüzünde karamsarlık ve üzüntü okunuyordu. Ortada, az önce Plevne'den aldığımız telgraf açılı duruyordu. Mevkiin tamamen kuşatılması an sorunuydu ve bu kuşatmayı hiçbir şey kıramazdı. Osman Paşa bu nedenle, oradan yeni bir savunma hattı oluşturmak üzere altmış kilometre güneye çekilmeyi öğütlüyordu. Generallerimin hepsi de bu öneriye katılıyorlardı. Kuşatmayı zorlamak, kurbanların sayısına boş yere yenilerini eklemek ve savaşın bize hâlâ bıraktığı zayıf şansları da tehlikeye atmaktan başka işe yaramayacaktı. İkilem benim için fazla sürmedi.

"Asla! diye haykırdım. Bütün Batı gözlerini Plevne'ye dikmiş bakıyor. Avrupalılar şaşırıyor, hayranlık duyuyor, heyecanlanıyorlar. "Bulgarlar'ın katliamcılarını" yavaş yavaş unutuyor ve bizim muhteşem askerlerimiz, boyun eğmez yurtseverlerimizden başka şey görmüyorlar artık. Her geçen gün bir kazanılmış gündür."

Generallerim itirazda bulundular:

"Ama Plevne mutlaka düşecek."

"Bunu ben de sizin kadar biliyorum. Söz konusu olan yalnızca, elden geldiği kadar uzun süre direnmektir. Plevne bugün zaten bir ündür. Bir timsal olmalıdır o. Osman Paşa'ya telgraf çekerek ne bahasına olursa olsun direnmesini bildirin. O benim niyetlerimi anlayacaktır."

Bu zor kararı henüz almıştım ki, şiddetli bir darbe azmimi gelip sarstı. İmparatorluk'un öteki ucunda, ikinci cephe olan Doğu cephesinde, Küçük Asya'nın anahtarı Kars şehri, orayı silahlandırmak

ve savunmak amacı taşıyan inanılmaz çabalarımıza rağmen, binlerce tutsak ve çok büyük sayıda malzemeyle birlikte Ruslar'ın eline düşmüştü. Yardım ve destek bulmak için coşkuyla dualar etmekteydim ki, Tanrı beni dinlemiş göründü.

Yeni Britanya elçisi Layard kabul edilme isteğinde bulundu. İngiltere, sonunda çıkarını kavrayarak, yardımımıza koşuyordu. Gerçekten de, diplomat bana, Rus ilerleyişini durdurmak için İngiliz donanmasını Konstantaniyye'ye davet etmemi önerdi.

"Gemilerimizin manevralarını kolaylaştırmak için, Şevketmeapları onların Gelibolu yarımadasını işgallerine izin verirlerdi her halde."

Donmuş kalmıştım. O hafifce kekeleye kekeleye ısrar etti:

"Şevketmeapları, İngiliz donanmasının Türk sularına girmesine izin vermeye 'mecbur kalacaklardı' "

Sessizliğim karşısında konuyu değiştirdi. Durum gereği mutlaka ihtiyacımız olan önemli miktardaki ödünç parayı kabul etmemizden İngiltere büyük mutluluk duyacaktı. Biz de karşılık olarak ona "birkaç kara mevzii" satabilecektik. Bu kara mevziilerinin nerede olduklarını öğrenmek istedim. O da Batum'u ya da Basra Körfezi'nde bir kıyıyı ya da en son, kendi deyişiyle "Akdeniz'de herhangi küçük bir şeyi" hatırlattı. Sözün kısası, dolaylı yoldan bana, hükümetinin yokuşa sürmesinin açıklamasını getiriyordu. Müttefiklerimiz, yardımlarını iyi fiyata çevirebilmek için Ruslar'ın bizi dize getirmelerini beklemeyi tercih ediyorlardı.

Ruslar tarafından tamamen kuşatılan Plevne'yi şimdi de kar kaplıyordu. Generallerim temmuzda bana, şehrin en fazla altı ya da sekiz hafta dayanabileceği konusunda kesinlemede bulunmuşlardı. Aralık ayındaydık ve işte beş aydır Plevne parasız, gereçsiz, hekimsiz, cankurtaransız ve donatımsız olarak dayanmaktaydı. Takviye gönderilecek taze birlikler olmadığı için, Kars şehrindeki sağ kalanları oraya yollamaya karar verdim. Yorgunluktan sıskaları çıkmış, hırpani, üzerlerinden yoksulluk ve Asya'daki uzun yürüyüşler sonucu yoksunluk akan birkaç tabur, Plevne'ye gidecek trene binmek için Anadolu'nun ücra köşesinden geldi. Haliç Garı ö-

nünde sıralanmış sessiz, coşkusuz büyük bir kalabalık onları görmeye gelmişti.

Beş aydır maaşlarını almamış olan bu insanlar, bir yüksek görevlinin kendilerine dağıtmak istediği parayı reddettiler. Subaylar ve erler tek bir atılışla, tek bir ağızdan haykırdılar:

"Hayır, hayır. Her şey vatan için!"

Elleri boş, başları dik yola çıktılar. Renk renk örtüler içindeki kadınlar artçıları sıkıştırarak onlara bağırdılar:

"Peygamber için ölmeye gidin, yalnızca korkaklar geri dönsün!"

9 Aralık 1877 günü tan yeri ağarırken birliklerimiz, başlarında doru atının üzerinde dört nala giden Osman Paşa olduğu halde, karlı vadilerden Rus mevzilerine doğru indiler. Binlerce araba -düşmanın eline geçmemesi gereken ne varsa hepsi- Osman Paşa'nın arkasındaydı. Bir saat sonra ilk hatları yarıldığında Ruslar'ın şaşkınlıkları büyük olmuştu. Ama ikinciye yüklenirken Osman Paşa, bir merminin bacağını delip geçmesiyle yaralanmış ve attan düşmüştü. Öldüğü üzerine hemen söylenti yayıldı ve bu da askerlerimizde paniğe yolaçtı. Dağıldılar ve Ruslar da mevzilerini geri almakta hiçbir güçlükle karşılaşmadılar.

Öğleden sonra saat birde herşey bitmiş ve yüzkırküç gün süren Plevne kuşatması, Osman Paşa'nın götürüldüğü bir harap binanın üzerine beyaz bir bayrak çekilmesiyle sona ermişti.

Ruslar zaman kaybetmediler. Son savunmamız, son siperimiz olan, kuvvetlerimizden geriye kalmış askerlerimizden yüzbininin beklediği Skypa geçitlerine doğru atıldılar. Engeli aştılar, bizimkileri baskına uğrattılar, onları istila ederek kayıtsız şartsız teslime zorladılar.

Kafamda en karanlık düşüncelerle, sadrazamın getirdiği nazırların, paşaların, ulemanın, generallerin kutlamalarını kabul etmeye gitmek zorunda kalmıştım yine de. Bizim yeni yılımızda çünkü. Ve de Sultan, şartlar ne olursa olsun geleneklerin sürmesini üstlenmek zorundaydı.

Ziyaretçilerin, kendilerine yeni yıl boyunca şans getirmeye yönelik muharrem parasını içinden derece ve önemlerine göre aldıkları

altın ve gümüş paralarla dolu tepsiler masaların üzerine yerleştirilmişlerdi. Saray aşçıları aşure hazırlamışlardı. Nohut, buğday tanesi ve kuru meyvalarla yapılan bu kıvamlı ve tatlı lapayla dolu kazanlar, yoksullara ve muhtaçlara dağıtılmak üzere Yıldız'ın parmaklıkları önüne konulmuşlardı. Bu kutlama, şehzadelerle yoksulların aynı yemeği paylaşmalarını gerektiriyordu. Ben de, çocuklarım, kadınlarım ve kalfalarımla birarada ailecek aynı yemekten tattım. Eski bir hurafe o gün yeni bir şey giyilmesini gerektirdiği için, kadınların herbiri de yeni bir elbise giymeyi bir onur sorunu haline getirmişti. Pembe ve altın sarısı dibaları, elmas ve yakutları içindeki Perestu Hanım bana hiçbir zaman bundan daha parıltılı görünmemişti. Bu her zamankinden biraz daha zorlamalı zerafet, onun, geleceğe, daha çok da bana olan güvenini ortaya koyuş biçimiydi. Ruh halimi tahmin ediyor ve gülümseyişim altındaki acımı okuyordu.

Öğleden sonra Eski Saray'daki eski valide Pertevniyal'e aşureyi kendim götürmeye karar verdim. Elleri kılıçlı muhafızlarla çevrili arabamın baş döndüren gidişiyle eski şehrin içinden geçerken, sığınmacıların cami meydan ve girişlerini kaplayan sefil çadırlarını görebilmiştim. Sığınmacılar üçyüzbin kişiydiler, sokaklarda yatıyor, tifüs ve çiçek hastalığından ölüyorlardı. Daha düne kadar çok cengâver olan Konstantaniyye halkı, kaderci bir uyuşukluğun içine dalmış görünüyordu.

Pertevniyal, Topkapı haremindeki, bu yüzyılın başından beri artık oturulmayan valide dairesinde kalmaktaydı. Onun son oturanı, bir başka hayatta Aimee Dubuc de Riverie diye çağırılan büyük babaannem valide Nakşidil olmuştu. Modası geçmiş odalar şatafatlı ve bakımsızdı. Oğlunun kaybıyla birlikte eski kötülüklerini de gömen Pertevniyal, kendini artık ibadete ve hayır işlerine vermişti. Onu amcamın ölümünden beri görmemiştim. Gururundan hiçbir şey kaybetmemişti. Çok sade giyinmiş, mücevhersiz haliyle; zayıflığının, köşeli hatlarının, mor halkaların iyice çevrelediği gözlerinin belirginleştirdiği o büyücü güzelliğini korumaktaydı.

Beni büyük bir nezaketle ama çok mesafeli olarak karşıladı. Beni rahatlatmak için en küçük bir çaba göstermedi. İhtiyaçlarını

sordum. Bir arzuda bulunması yeterliydi, bu arzu yerine getirilecekti. Bana cevaben, istediği her şeye sahip bulunduğunu söyledi. Şurası çok açıktı ki, Pertevniyal, oğlunun tahtını işgal eden insandan istekte bulunmayı ne olursa olsun reddediyordu. O kendisini sessizliğe gömmüşken kalfaları onun yerine konuşmayı yürütmekteydi. Sarayın gediklisi olan yaşlı kadınların dobra dobralığıyla, durumlar konusunda ah vah ederek, olayları kaçamağa sapmadan naklediyorlardı. Herbirinin savaşta ya da işgal edilen topraklarda bir akrabaları vardı. Kurmayımın raporlarında görülmeyen şeyleri duymaktaydım. Balkanlarda, Rus ve Bulgarlar'ın kendilerini toptan öldüreceklerine inanan köylüler korkuyla dosdoğru onların önünden kaçıyorlardı. Trakya demiryolu hattı boylu boyunca sığınmacıların cesetleriyle kaplanmıştı. Kapılara, vagonların kenarlarına asılan sığınmacılar, dondurucu soğuktan çarpılarak, birbiri ardısıra kendilerini bırakıvermek zorunda kalmışlardı.

Pertevniyal, ne düşündüğü anlaşılmaz bir şekilde dinlemekteydi. Onun, İmparatorluk'un başına getirdiğim, oğlununsa kaçınmayı bilecek olduğu felaket karşısında acı bir zevk duyduğundan kuşkulanıyordum. Bununla birlikte, savaş yetimleri için samimi bir şefkat gösteriyordu ve onların bir çoğunu da yanına almıştı. Bana söylendiğine göre bu yetimler onun tek tesellisiydiler. Onlara eğitim vermekten ve Kur'an okutmaktan zevk alıyordu. Onun, ancak son geleni bana takdim etmek için gevşediğini ve gülümsediğini gördüm. Adı Ayşe idi. Üç buçuk yaşındaydı. Soylu bir Kafkas ailesinin yoksul çocuğu olan babası Mahmut Bey, Plevne'ye gitmek için gönüllü olarak yazılmış, orada Ruslar'a karşı bir çarpışmada kahramanca ölmüştü. Karısını ve çocuklarını emanet etmiş olduğu kuzini, Ayşe'yi, uzun süre kalfası olarak bulunduğu Pertevniyal'in yanına yerleştirme düşüncesindeydi. Pertevniyal daha ilk göz atışta büyülenmişti ve ben de, altın sarısı saçların çevrelediği bu yuvarlak ve pembe yüzü, bu iri mavi gözleri görünce ona hak veriyordum. Çocuk, sanki mutsuzluğunun tam anlamıyla bilincindeymiş gibi bakışında allak bullak edici bir saflıkla derin bir hüznü birbirine karıştırıyordu. Bu savaşın doğurduğu bütün bahtsızların

acısını bu yetim taşıyormuş gibi geldi bana. Bu bakış kararımı çok etkiledi. Savaşımı sürdürmeye kişisel olarak kararlı bulunsam da, gururum için neye mal olursa olsun, düşmanlıkların durdurulmasını isteyecektim.

Bozgun, zihinleri ciddi şekilde karmakarışık olma durumuna getirmişti. Yıldız'ın suskunluğu içinde, çok geçmeden homurtulara dönüşen mırıldanmaları işitiyordum. Tuhaf davranışlar, düzensiz kıpırdanmalar seziyordum. Bozgun, çalkantılı bir başkentin üzerine çöküyordu. Meclisi Mebusan, hükümete kınama oyu verdi. Duyulmuş şey değildi bu. Meşruti hükümdar olarak sadrazamımı azlettim ve onun yerine ateşli bir özgürlükçü, demokratların ilki olan Ahmet Vefik Paşa'yı getirdim. Sonra da Küçük Sait'ten onu becerikliliğinin çok daha fazla işe yarayacağı Ayan Meclisi'ne başkanlık etmesi için göndererek ayrıldım.

Cepheye, bir mütareke koşullarını görüşmek üzere görevliler yolladım. Ruslar, bu görevlilerin müzakere için tam yetkiye sahip olmadıkları düşüncesiyle onları dinlemeyi reddettiler ve artık hiç bir engelle karşılaşmaksızın ilerlemeyi sürdürdüler. Konstantaniye'den yüz kilometre uzaklıktaki, İmparatorluk'un ikinci başkenti; devasa, kutsal Selimiye Camii'nin hakim bulunduğu yüz minareli alımlı şehri silah patlatmadan ele geçirdiler.

Haberi öğrenince, küçük bir oda olan; Mekke yönünü gösteren küçük bir oyuk biçimindeki mihraptan başka süslemesi bulunmayan mescidime kapandım. Ve orada, çıplak duvarın önünde diz çökerek ağlamaya başladım. Utancım öylesineydi ki, daha sonraki günler kendimi en yakın çevreme bile göstermekten kaçındım. Herkese ve her şeye karşı kuşku duyuyordum. Artık kimseye güvenim yoktu. Benim rızam olmadan hiçbir şeye karar verilmemesini buyurdum. Ama nazırlarımı, çalışma arkadaşlarımı kabul edecek durumda değildim. İlk defadır ki kendime hakim olamıyordum. Sadrazamı çağırdım ve sonra da onu, saatlerce boşu boşuna beklettikten sonra geri gönderdim. Sadrazam, benim cinnet içinde yuvarlandığımı şehirde yaydı ve belki haksız da değildi.

Yalnızlığım içinde "Cengaver", "Gazi", "Yıldırım", "Kemik

Kıran", "Kan Saçıcı" lakablarını taşıyan atalarım beni hırpalamaya geliyorlarmış gibi bir duyguya kapılıyordum. Onlar; halklarının savaşçı öfkesine egemen olabilecek o kartal bakışlarına, o boğa boyunlarına, o geniş omuzlara, o kabarık göğüslere, vakanüvislerin onlara atfettikleri çöllerin hakimi gücüne sahiptiler. Onların eklemleri çok büyüktü; kısa ve kavisli bacakları en güçlü atları acıdan kişnetiyordu ve iri, kıllı elleriyle topuzları ve koca yayları kamış gibi kullanıyorlardı. Güçsüz torunlarına nasıl da küçümsemeyle bakarlardı kimbilir! İmparatorluk'u kurtarmak için onlara vermiş olduğum sözü tutmaktan aciz görüyordum kendimi.

Birden; muhafızlara, kimsenin yaklaştırılmaması konusunda verilen buyruklara rağmen Şeyh Abdülhüda eti ve kanıyla mescidimde beliriverdi. Onda mucizevi bir görünüm görmekten kendimi alamamıştım. Solgun gözlerini üzerime dikerek benden önce davrandı.

"Sınavdan ya başarıyla çıkacak, ya mahvolacak ya da yaşam için kendini güçlü kılacaksın çocuğum. Seçim senin."

"Düşmanı durduracak, müzakerede bulunacak hiçbir çarem, hiçbir yabancı güç umudum yok."

"Sizden istenen bunca vilayeti verebilirsiniz. Atalarınızdan miras aldığınız tartışılmaz mutlak güç bundan etkilenmeyecektir. Sizi utanç verici bir barışı imzalamaya zorlamış da olsalar, sultan, halife el sürülmemiş olarak duruyor. Siz hayatta kalan tek güçsünüz. Yaralı İmparatorluk binlerce yarayla kanayabilir, imparator ise yenilmez kalır. Bunu hatırlayın, size yönelen ve sizde umut arayan herkese bunu gösterin."

Onun araya girişini; mutlu bir raslantıyla, bu baştan aşağı kara gökte ürkek bir ışık izledi. Edirne'nin düşmesi Londra'da bir alarm çanının çalması gibi yankı yapmıştı. Birden cengaver kesilen İngiltere "iki başlı kartal hiçbir zaman Konstantaniyye'de dalgalanmayacak" diye gürledi. Yedekler bayrak altına çağırıldı, Hindistan'dan acele birlikler gönderildi. Bununla birlikte Britanya donanması henüz uzaktaydı ve Ruslar da bundan yararlandılar. Bir mütareke görüşmesini kabul ettiler. Bizim çıkar yolumuz olmadı-

ğını bildikleri için, öncekinden de katı koşulları öne sürdüler: Tabyaların teslimi, vilayetlerin devri, yabancı gözetimi altında reformların uygulanması, boğazlardan serbestçe geçiş ve çok büyük tazminat.

Reddetmek, Konstantaniyye'yi de düşme tehlikesine atmak ve yeni kıyımlar demekti. Bütün isteklerini kabul ettim. Ve 31 Ocak 1878'de mütareke imzalandı.

Bunu yapmakla da sırtımıza hançeri yemiştik. Ruslar, silahlarını indirmek şöyle dursun, sanki hiçbir şey imzalamamışlar gibi öldürücü ilerlemelerini sürdürdüler. Konstantaniyye dolaylarındaki Kalada'ya kadar vardılar. Konstantaniyye'yi ele geçirmelerini artık hiçbir şey engelleyemezdi. Danışmanlar ve de Sadrazam Ahmet Vefik Paşa'ya varıncaya kadar nazırlar, Bursa'ya sığınmam için bana ricada bulundular. Bu baskılara boyun eğmek istemiyordum, zira içgüdüm, bir defa Konstantaniyye'yi terkedersem oraya bir daha geri dönemeyeceğimi söylüyordu. Korku şöyle dursun, bir robot gibi davranarak, Ruslar'ın beni hapsedecekleri Yıldız'a postu sermiş durumda, kendimi kaçınılmaz olana hazırlıyordum.

Yıldız parkının en yüksek noktasında, küçücük bir kalede gizlenmiş bir yeni gotik oyuncak gibi bir nöbetçi kulübesi yeralmaktaydı. Düşman birlikleri gelirse bana bildirsinler diye oraya gözleyiciler dikmiştim ve her an uğursuz haberi ekliyordum: "Ruslar! Ruslar!"

"İngiliz donanması! İngiliz donanması!" diye bağırıldığını duydum o sabah.

Önce işitme duyumun bana oyun ettiğini sandım. Ama hayır, sevindirici haber birçok defa tekrarlandı. O zaman, teşrifat kurallarını bir yana bırakarak avluya koştum, ardımda tıknefes ve solukları kesilmiş birkaç ağayla bahçelerden geçerek Boğaz'a hakim terasa vardım. Elimde tek dürbünümle, Birleşik Krallık'ın bayrağı çekili savaş gemilerinin, Adalar önünde demirlemeden önce Marmara denizinde birbirleri ardısıra görkemli bir biçimde ağır ağır ilerlediklerini mükemmel farkettim. Ruslar son bir atılımla Konstantaniyye'den on kilometre uzaklıktaki Yeşilköy limanına ulaş-

mışlardı. Başkent'in bir bölümünü işgal etmek için birlikler gönderileceğini ilan ediyorlardı. Çok geç! İngilizler onlara ültimatom niteliğinde bir nota gönderdiler. Son anda bir uzlaşma sağlandı: İngiliz donanması birkaç mil uzaklaşacak, ama Ruslar da Konstantaniyye'ye girmemeye söz vereceklerdi.

Bunca yüzyıldır ailemin fethi ve şanı olan bu binlerce yıllık şehir düşmanın ellerine düşmeyecekti.

XIII

Savaşın acılarını çektikten sonra barışı, güçlüklerle dolu olacağını tahmin ettiğim tartışmaları göğüslemem gerekiyordu. Bunlarla başa çıkabilmem için dilediğim gibi davranabilmeyi istiyordum. Sadrazama; Meclis'in, görevlerini normal olarak yürütebilecek durumda olmadığını açıklayarak feshi için bir irade gönderdim. Dış güçlerin emperyalizmine bir an için olsun sınır koymayan ve de düşman ordularını durdurmayan Anayasa'nın yararsızlığını ölçüp biçecek üzüntülü boş zamanım olmuştu. Onu yürürlükten kaldırmıyor, bir hayalet gibi yaşamaya bırakıyordum. Kimse karşı çıkmadı. Anayasal kurumlar, Boğaz'ın dibine saçılmış şu dayanıksız kalıntılardan biri gibi diklemesine batmışlardı.

Düşmanla görüşmelere doğrudan doğruya tek başıma başlamıştım ve sorumluluklarımı da tek başıma üstlenecektim. Savaşı tek başıma yapmıştım, barışı da hükümdarlık ayrıcalıklarımın bütünü içinde yapacaktım. Yakılıp yıkılanın yeniden yapılması görevini üzerime almıştım.

Temsilcilerimiz; İngiliz topları Ruslar'ın, Rus topları da İngilizler'in üzerine çevrili olarak, Yeşilköy limanında görüşme masasına oturabildiler. General İgnatiev bize kabul ettirilecek koşullar listesini bizzat kaleme almıştı. Temsilcilerimize, hiçbir şekilde tartışmamalarını ve karşı koymamalarını buyurmuştum. Karadağ ve Sırbistan tamamen bağımsız olacaklardı: Kabul ettim. Aynı şey, bi-

zim tarafımızdan verilenlerle ayrıca topraklarını da büyüten Romanya için de oldu: Kabul ettim. Bulgaristan özerkliğe geçecek ve Tuna'dan, Selânik dahil olmak üzere Ege denizine kadar yayılacaktı: Kabul ettim. Ödenecek savaş tazminatı, Devlet'in yıllık gelirinin dört katı olan bir milyar dörtyüz milyon rubleye ulaşıyordu: Kabul ettim.

Çöküntü içindeki Meclis'imin önünde, kanımızı boşaltan dayatmayı imzaladım. Koparılan her vilayetin, İngiltere'nin öfkesini arttıracağı umudundaydım. Yazgımızla eğleniyorlardı, ama Rusya'nın, araya sokulan bu küçük devletler aracılığıyla Balkanlar'a egemen olmasına asla meydan vermeyeceklerdi. Tepkileri Ruslar'ın kendilerini anın efendileri sanma düşüncelerini olgunlaştırıyordu.

Bu rüzgârlı kış gecesinde adam, Çırağan'ı koruyan yüksek duvarlar boyunca gizli gizli ilerledi. Küçük bir kapının önünde durdu ve onu çaldı. Kapı hemen, daha önce gelmiş bulunan bir muhafız tarafından açıldı. Muhafız, ziyaretçiyi içeri aldı. Adam, rüzgârın eğdiği kara çalıların arasından bahçeye daldı. Sarayın yakınlarına varınca bir kütüğün arkasına gizlendi. Aralık olması gerektiğini bildiği bir camlı kapıya kadar koşmak için, ileri geri gidip gelen nöbetçilerin uzaklaşmalarını bekledi ve zemin kattaki salonlardan birine girdi. Cebinden konutun bir planını çıkartarak, terası aydınlatan fenerlerin ışığında inceleyip çözdü. Sonra, şurada burada bir petrol lambasının aydınlattığı uyuyan saraya yöneldi. Kata çıktı, rokoko koltuklarda uyuklayan birkaç ağayı uyandırmamaya iyice dikkat ederek uzun bir geçide daldı. Aradığı camlı kapı gizli bir geçide değil de, hizmetçilerin kullandıkları dahili koridorlardan birine açılmıştı. El yordamıyla bir, iki, üç kapı saydı. Odayı karanlığa gömülmüş bulacağını sanarak sonuncuyu araladı. Ama hayır, oda aydınlatılmıştı ve de görmeye geldiği kişi onun öyle olmasını beklediği gibi uyuyacağı yerde bir koltukta okuyordu.

Eski padişah Murat'tı bu. Ve onun evine kadar bir hırsız gibi sokulan adam da onun Proodos mason locasının biraderlerinden biriydi. Dostunu, eski efendisini kaygılı ve sevecen bir merakla

süzdü. Murat beden ve zihin olarak mükemmel sağlıkta görünüyordu. Yalnızca saçları beyazlaşmıştı. Ziyaretçisinin üzüntülü şaşkınlığını farketmişti:

"Beni birbuçuk yıl önce genç bir adamın başıyla tanıdınız. Bir ihtiyarınkiyle yeniden görüyorsunuz. Belki de bu olayın, Marie Antoinette'de olduğu gibi birden meydana geldiğini ya da münzevi yaşayışımın sonucu olduğunu düşünüyorsunuz. Hiç öyle değil. Daha amcam Abdülaziz'in ölümünden çok ay önce birkaç beyaz saçım vardı ve ben bundan çok memnun olmuştum; çünkü bu saçlar, kafa olgunluğumla at başı gidiyorlarmış gibi görünüyorlardı bana. Ama annem bu düşüncede değildi. Tahta çıkışımdan önceki günlerde bana Pera'dan olağanüstü bir su getirdi. Ondan saçıma birçok defalar sürünce saçım gençlik rengini yeniden kazandı. Bu bakımlardan hemen sonra özel hekimim doktor Capoleone'nin çaresizce açıklama aradığı şiddetli baş ağrıları hissettim. Ama beni muayeneye gelen ruh hekimi doktor Leinsdorff, baş ağrılarıma gümüş nitratın ve losyonu oluşturan öteki zararlı bileşimlerin yol açtıklarını buldu. Saçlarımı artık boyamayı bıraktığımdan beri de aklar yokoldu."

Murat'ın tahttan düşmesinin nedeni işte buymuş! Ne alkol, ne de zihinsel zayıflık; ama basit bir tuvalet ürünü.

Eski sultan, ziyaretçisine ırırıldanmak için sesini alçalttı:

"Kardeşim İmparatorluk'un durumunun ciddiliğini hiçbir zaman anlamadı. Tek sabit düşüncesi, benim tahta yeniden çıkışımı engellemek. Onu geceleri rahat bırakmayan, savaş endişesi ya da halklarının selameti değil, bu kaygı. Ona zaferleri abarttılar, yenilgileri ise ondan gizlediler. Çevresi, kişiliğinin etrafındaki karanlıkları alabildiğine yoğunlaştırdı. Bir kör gibi, kendisini enişteniz Mahmut Celalettin Paşa'nın güdümüne bıraktı."

Konuşmasını keserek sordu:

"Söyleyin bana, Mithat Paşa nasıl? Namık Kemal bey, Ziya bey ve bütün dostlarım nasıllar?"

Ziyaretçi, Murat'ın tam anlamıyla iyileştiğine tanık olmanın coşkusuyla onu, haklarına değilse bile, en azından özgürlüğe ka-

vuşmuş olarak görmek dileğinde içtenlikle bulundu. Eski sultan başını salladı:

"Gelip zincirlerimi kırmak, bir cani gibi hapsedilmeme ses çıkarmayan halka düşer. Yarıda bırakılmış saltanatımı geri alıp alınamam gerektiğini bildirmek halka düşer. Dostlarımın bugünü çabuk getirebilmelerini bekliyorum. O zamana kadar tutsaklığın kaygılarından, yalnızlığın ağırlığından ve hatta hayatıma karşı düzenlenecek komplolardan kendimi kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmayacağım."

Zira Murat, halefinin, eski bir imparatorluk adeti olan kardeş öldürmeyi kendisi için yeniden canlandırabileceğini saklamamaktaydı. Ziyaretçisi, iyi haberi dostlarına bildirmek için olduğu kadar, Murat'ı zindanından olabildiğince çabuk çıkarmak için de gitmekte acele ediyordu. Murat onu alıkoydu:

"Girdiğiniz kadar kolaylıkla çıkamazsınız. Bir fırsat çıkıncaya kadar sizi burada saklayacağım."

Adam üç gün boyunca Murat'ın dairesinde onu gözleyen sayısız hafiye ve bekçiler kendi varlığından haberdar olmaksızın kaldı. Şaşkınlık uyandıran raporunu hazırlayabilmesinden önce geçen üç gün...

Hafiyem Cevher Ağa, bu boş hikayeyi elde etmekte hiç de güçlük çekmemişti. Gerçekten de Murat'ın dostu kont Keratry bu hikayeyi -tabii çevresini uygun düşecek bütün gizlerle de örerekkim dinlemek isterse ona tekrarlıyordu. Ben, bu hikayenin zerre kadar doğruluk taşımadığını iyi bilecek yerdeydim, ama bu hayal ürününün kullanılışı bana kuşku vermekteydi. Peki kim uydurmuştu bunu? Hangi amaçla? Niçin şimdi?

Tam bu sırada Perestu, kardeşimden haber sormak için gelip beni buldu. Bu da, bu söylentiler üzerine onun kendi kendine sorular sorduğunu göstermekteydi. Beni, sanki o konuya değinmiyormuş havalarında sorgulamak için üstü kapalı bir çaba sarfetti, ama o da benden kuşkulanıyordu. Ona okuması için, doktorların ağabeyimin sağlığı konusunda isteğim üzerine düzenledikleri raporu verdim. Bir iyileşmenin olduğu tartışma götürmezdi. Bazı günler

hemen hemen normaldi, ama bu onu, hele ki içinden geçtiğimiz güç koşullarda yeniden tahta oturtmak için yeterli değildi. Bir saltanat değişikliği kargaşalık demek olurdu.

"Eğer Sultan Murat gerçekten iyileştiyse, size ne yapmak kalacağını yine de bilirsiniz aslanım."

"Hekimler çok ya da az yakındaki bir depreşmeden haber vermekte hemfikirler validem."

Perestu tatlılıkla bana, Murat'ı tahttan indirilişinden beri niye hiç görmediğimi sordu. Ben de cevap olarak ona, eski ve yeni sultanın karşı karşıya gelmelerinin saray kuralları açısından çözümlenemez sorunlar yaratacağını bildirdim.

"Aslanım belki de onu allak bullak edecek ya da ona rahatsızlık verecek bir gösteriden kaçınmak istiyordun."

Ona düşüncemin derinliğini açıkladım:

"Murat, saltanat sürecek kadar iyileşmemişse de, şurası gerçek ki, sürekli kapalı tutulacak kadar da hasta değil. Ama benim ona özgürlük vermem halinde çevresinde döndürülecek dolaplara direnemeyecek kadar da zayıf: Böyle bir durumda gözü doymazları, düzenbazları, fesatçıları kendine çeken bir mıknatıs olurdu hep. İçerdeki yandaşları onun adına karışıklıkları hatta ayaklanmaları kışkırtırlardı. Bazı devletler de onu, gölgesinde iç uzlaşmazlığı körüklemek için bir bayrak olarak kullanırlardı."

Perestu, benim kaygılarıma katılmakla birlikte Murat'a da acıyordu. Bana onun nezaketini, eli açıklığını ve bana karşı duyduğu derin sevgisini hatırlattı. Bu hapis hayatının, onun için, karıları, çocukları için korkunçluğunu tasvir etti. Ağabeyimin hiçbir şeyden yoksun olmadığı güvencesini vererek kendimi beceriksizce savundum.

"Evet aslanım, onun yoksun olduğu birşey var. Çırağan'ın tüm şatafatı ve binlerce hizmetkârı bir anlık özgürlüğe değmez."

Bunun üzerine, bir iç çekişiyle Perestu'ya Murat'ın özgürlüğü için söz verdim. O ve yakınları bundan böyle Çırağan'dan istedikleri kadar çıkmakta özgür olacaklardı. Perestu'nun bakışında okuduğum kıvanç ve sevgi bana ödül olmuştu.

20 Mayıs, bir bayram günü olduğu için imparatorluk saraylarının bahçeleri, adet gereği halka açılmıştı. O sabah Dolmabahçe'nin ağaçlı yollarında birçok gezinticiler, özellikle de, çoğu Rumelili, Balkan vilayetlerinden gelen sığınmacılar vardı. Cami avlularını ve sokakları dolduran bu evsiz barksız zavallılar, utanç verici barıştan duydukları üzüntüyü akıllarından çıkartamıyorlardı. Fark edilmeden, Çırağan sarayınınkine açılan parkın ucuna doğru yöneldiler. Sultan Murat'ın zindanının gezintilere alışkın bekçileri, onların yaklaşmalarını kayıtsızlıkla gözlüyorlardı. Birden, herşeyin altı üstüne geldi. Rumelililer askerlerin üzerine atılarak onları bir anda devreden çıkardılar ve sarayı istila ettiler.

Çırağan'ın komutanı, alaydan yetişme bir general olan Yedi-Sekiz Hasan'dı. Sadıkların sadığıydı. Okur yazarlığı yoktu. İmzasını öyle kötü atıyordu ki, onu 7 ve 8 sayılarına benzetiyordu, lakabı da oradan geliyordu. Yedi-Sekiz Hasan, belki okumayı bilmiyordu ama durumu çabuk kavramış ve soğukkanlılıkla hareket geçmişti.

Ben o sırada, vezirlerden birini huzura almış olarak Yıldız'daki Büyük Mabeyn salonunda bulunmaktaydım. Uzakta, ateş sesini farkeder gibi olmuş ama dikkatimi vermemiştim. Muhafız şefim odama daldı:

"Çırağan'da dövüş var. Mermi sesleri buraya kadar geliyor."

Yazıhaneme dönmek için koridora çıktım. İkinci mabeyincim çok büyük bir heyecana kapılmış olarak bana doğru atıldı:

"Murat'ı tahtta görmek istiyorlar Şevketmeapları. Halk saraya hücum ediyor. Tanrı yardımcımız olsun."

Muhafız şefime, komşu kışlayı alarma geçirmesi ve oradan Çırağan'a Arnavut askerleri göndermesini buyurdum. Dehşete kapılmış saray erkânı ve uşaklar, avluda her yöne yararsızca koşup duruyorlardı. Neden sonra, beni buna o anda hangi tepkinin ittiğini kendi kendime sordum. Haremdeki daireme giderek üstümü başımı değiştirdim. Siyah ve sarı renkli gala üniformamı sırtıma geçirdim ve altın kabzalı tören kılıcımı aldım. Eğer devrilmek ya da hatta katledilmek zorunda kalırsam bunun gösterişli giysiler içinde olmasını istiyordum.

Bu zaman zarfında Yedi-Sekiz Hasan, saldırganları durdurmak için çevresindeki birkaç muhafızı toplamıştı. Öylesine yiğitçe direnmişti ki, Arnavut askerler, yokuşu inmek ve yüz kadar saldırgan zayıf engeli yıkmak üzerelerken, saraya varacak zamanı bulmuşlardı. Kavga yayılmıştı ama askerler de üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Yedi-Sekiz Hasan, eline geçirdiği bir sopayı isyancıların başının kafasına indirmiş ve vura vura onun tam anlamıyla canını çıkarmıştı. Yirmi başka Rumelili bir kan gölü içinde yatıyordu. Başka otuz kişi de yaralanmıştı.

O sırada Murat boş bakış, dalgın tavır ve elinde bir tabancayla merdivenin üst başında göründü. Yedi-Sekiz Hasan, şaşırtıcı bir yumuşaklıkla onu kolundan tuttu ve dairesine götürdü. Sonra da, duruma hakim olduğunu bana bildirtti.

Şehirde en çılgınca dedikodular yayılmaktaydı. Halk, Ruslar'ın bir saldırıda bulunduklarını sanmıştı. Kapalıçarşı ve hıristiyan semtlerindeki mağazalar kapandılar. Gazetelerde, olayın resmi ve yumuşatılmış bir hikayesini yayımlattım. Bir ön soruşturma, Yedi-Sekiz Hasan tarafından öldürülen kışkırtıcının kimliğini beni şaşkınlıkta bırakarak ortaya koymuştu. Gelip beni Mithat Paşa'dan kopmaya çağıran, eski gazeteci, mutlakiyetin temel direğine dönüşmüş eski özgürlükçü Ali Suavi'ydi söz konusu kişi. Planı basitti. Sığınmacıların burukluklarını kullanarak ve yenilgilerimiz nedeniyle benim halk tarafından tutulmamama güvenerek Murat'ı onu yeniden tahta oturtmak için ele geçirmeyi tasarlıyordu.

Perestu bu defa da, acımasızlığım konusunda yayılan söylentilerin onu ne denli tiksindirdiğini belirtmek için, bana yeni bir ziyarette bulundu. Murat'ın yüzlerce yandaşını yargılamadan sürdüğüm; paşaları, Danıştay üyelerini, ulemayı, harem ağalarını, askerleri, ebeleri, işsiz güçsüz takımını, kılıksız işçileri ve hatta haremimin kadınlarını zindana attırdığım anlatılmaktaydı. Bu sayıp dökme, bir kahkaha patlatmama yolaçtı. Ali Suavi suikastının suçlularını yargılamak için toplanan sıkıyönetim mahkemesine, hoşgörü göstermesi için bizzat ben talimat vermiştim. Mahkeme yalnızca bir ölüm cezasını -ki, ben de onu yaşam boyu hapise çevirdim- ve

birçok da sürgünü karara bağlamıştı. Perestu konuşmasını sürdürdü:

"Şair Namık Kemal'in, sizin buyruklarınız üzerine sağlığa zararlı ve ışıksız bir zindana kapatıldığı ileri sürülüyor."

"Şurası gerçek ki, ben onu Kıbrıs'a gönderdim, ama onun için en güzel evi seçtirttim. O evde benim hesabıma yatıp kalkıyor."

Küçük Sait, Paşa'nın gözümden düşmesine sevinmişti. Ona tahammül edemiyor ve hain gözüyle bakıyordu. Ama İngiliz Said'i azletmeme de şaşırmıştı. Ben de ona, bunun, Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'yı onun yerine atamak için yapıldığını söyledim.

Bu cevap yeterli gelmemişti ona. Bana İngiliz Said'in bağlılığını, dürüstlüğünü hatırlattı. Beni, üstü kapalı sözlerle, etrafımda boşluk bırakmakla suçladı. Hepsinin de yararsız oldukları cevabını verdim. Hiçbiri de suikastı önleme ve onu başarısızlığa uğratma becerisini gösterememişti.

Perestu, güvensizliğimin aşırı gitmesine üzülüyordu. Belki, bazı durumlarda ayrım gözetmeden cezalandırdığımı kabul ettim. Ama yanlışlıkla bir dostu uzaklaştırmak, bilinmeyen bir düşmanı yanıbaşında tutmaktan daha iyiydi. Zira Ali Suavi'nin suç ortakları yoksa bile, girişimi örnekler oluşturmuş ve dal budak salmıştı. Ali Suavi kafa olarak dengesizdi. Polis raporları bunu ortaya koyuyordu ve nadir karşılaşmalarımız sırasında ben de farkına varabilmiştim bunun. Ama kim elinde oynatmıştı onu? Murat'ın locasının birçok ipucunun onlara doğru götürdüğü masonlar mı? Uzaklardaki sürgününden bana mektuplar, savunmalar, itirazlar yağdıran Mithat Paşa mı? İngiltere niçin olmasın? Polisim, Ali Suavi'nin İngiliz kökenli karısının, ülkesi için bilgi topladığından kuşkulanıyordu.

Derken, Murat'la ilgili niyetlerimi sordu Perestu ve ben de onun yalnızca, bu soruya bir cevap almak için beni görmeye geldiğini anladım.

"Müsterih olun. Beceriksizliğini mazur göstermek için, bana gelerek kardeşimden kurtulmamı öğütleyen bu vezirin fikrine uyacak değilim. Onun başına bir felaket gelseydi, mason biraderlerinin öcünden çok korkardım zaten;" diye şaka yollu ekledim.

"Sizi tanırım aslanım. Elinizden kötülük yapmak gelmez, nerde kalmış ki öldüresiniz!"

"Durum ne olursa olsun, Murat'ı bundan böyle serbest bırakmam imkânsız."

"Sultan Murat bir kurban, dedi Perestu."

"Kardeşim; Tanrı başka türlü karar verinceye, yani ikimizden biri ölünceye kadar taşımaya mahkûm bulunduğum zahmetli bir yüktür ey Valide'm!"

Ali Suavi suikastının üzerinden fazla gün geçememişti ki, İngiltere elçisi Sir Henry Leyard Yıldız'da arzı endam eyledi. Hepimiz gerilim altındaydık henüz. Muhafızlar onu güvensizlikle incelediler. Mabeyinciler, o sinirli durumlarında hiç de nezaket göstermediler. O, bu davranışı kendisine yönelik sanarak buna alındı. Yaratıcısı amcam Abdülaziz'in zevkine uygun olarak yaldızlar, aynalar ve enli Şam kumaşlarından yapılma bir mücevher kutusunu andıran kabul salonuna girdiği zaman sükünet ve güleryüz gösterdim.

Diplomat, İngiliz soylusuna özgü o umursamaz savruklukla ilerledi. İnsan, sürekli aralık duran ağzının ona verdiği budalaca ifadeye ne de dalgın görünüşüne bakıp kendini aldatmamalıydı. Aslında, düzenbazlığın ete kemiğe bürünmüşüydü o. Bana önümüzdeki günlerde Berlin'deki uluslararası bir konferans toplantısını haber verdi. Bizim temsilcilerimiz Berlin'de elbette ki hazır bulunacaklardı, ama Britanya hükümeti de çıkarlarımızı güçlülüğünün bütün etkisiyle savunmayı kendine amaç edinecekti.

Layard'a, bu cömertliğin bedelinin ne olacağını sordum.

"Zatı şahaneleri, hıristiyan cemaatleri lehine reform sözü vereceklerdir."

Bu, seyircileri eğlendirme faslıydı. Bunu şaşmaz olarak izleyecek olan asıl konuyu bekliyordum.

"Yükümlülüklerimizin yerine getirilebilmesi için gerekli araç gereci elde etmemize imkân sağlanması amacıyla Zatı şahaneleri, Kıbrıs adasının İngiltere tarafından işgal edilmesine ve yönetilmesine rıza gösterirler..."

"Ekselansları! Öyle görüyorum ki, aylardır süren nabız yoklamasından sonra Britanya hükümetinin seçimi en nihayet bu ganimet üzerinde karar kılmış."

Layard irkildi. Dilini yutmuştu adeta. Ben daha kötüsünü, çok daha üst düzeyde toprak istekleri beklemekteydim, ama rahatladığımı açığa vurmaktan kendimi alıkoydum:

"Çok yazık Elçi Beyefendi! İmparatorluk'umun en küçük parçasını bile veremem. Bunu yapmaya hakkım yok."

"Kıbrıs, Zatı şahaneleri, İmparatorluk için hiçbir yarar göstermiyor. Umut vermezcesine yoksul olan bu adanın sağladığı hiçbir şey yok, öylesine ki, İngiltere için avantajdan çok bir yük olacak. Eğer orayı istiyorsak, bu, ona zorlandığımız içindir. İngiltere'nin Kıbrıs'taki varlığı, Zatı şahanelerinin Suriye ve Mezopotamya'daki, tartışılma tehlikesine giren otoritesinin güçlenmesini sağlayacaktır."

"İngiltere, hiçbir kıpırtının olmadığı vilayetlerdeki ayaklanma hareketlerini önceden görmek için kendini benim müneccimimin yerine mi geçiriyor?"

Bu alaylı konuşmam, elçide irkiltici bir etki uyandırmıştı:

"Eğer Zatı şahaneleri razı gelmezlerse... Konstantaniyye'nin alınması ve ülkesinin parçalanması, bunun hemen ortaya çıkacak sonuçları olacaktır. Hiçbir şey kurtaramayacaktır İmparatorluk'u."

"Kuşkusuz Elçi Beyefendi, ama Rus ordusu Konstantaniyye'de ordugâh kursaydı, bu bize olduğu kadar İngiltere için de büyük tehlike olurdu; Zira Rusya hemen o anda kendisine Hindistan yolunu açardı."

Pazarlık geleneğimiz, tartışma yapmadan boyun eğmemi yasaklıyordu. Kanıtlar gösteriyor, kararını çoktan almış bulunduğum her türlü ödünden daha da uzak olduğum izlenimini veriyordum. Kıbrıs'ı bırakmazsam İngiliz desteğinden vazgeçerdik. Layard karşımda bocaladıkça bocalıyor, geriliyordu. Kızmış, kaygılanmıştı; yüzü kızarıyor, sanki takma dişi ağzından fırlayacakmış gibi kelimeleri biribirlerine karışıyordu. Saldırganlaşacak kadar sabrını kaybetmişti:

"Kıbrıs'ı işgal etmemize izin verseniz de vermeseniz de biz bunu ne olursa olsun yapacağız."

"Bunu yapmanıza izin veriyorum, ama onun; savaş tazminatı olarak geçici sıfatla işgal edilmiş bulunan Batum, Kars ve Ardahan'ı Ruslar bize iade edince, geri verilmesi kesin koşuluyla."

Sonunda bir anlaşmanın yakın olduğunu gören Layard uysallaştı:

"Zatı şahanelerine, öyle bir durum olduğunda Kıbrıs'ın tarafımızdan derhal boşaltılacağını söz veriyorum."

Anlaşma, 4 Haziran 1878'de büyük gizlilik içinde imzalandı ve bir hafta sonra da Berlin Kongresi açıldı. Hemen haberdar edilmiştim. Kongre'ye başkanlık eden Prusya Başbakanı Bismark, daha ilk andan itibaren bizim temsilcilerimizi azarlamalar, tehditler ve parlayışlarla hırpaladı. Bizimkiler bir haksızlığa karşı çıktıkları zaman, en deneyimlilerini bile şaşkına çeviren bir kabalıkla ağızlarını kapatıveriyordu. Politikası, onu Ruslar'a yaranmaya götürüyordu ve de onların sertliklerinin sözcüsü olmuştu.

İngilizler; daha başlar başlamaz, anlaşmaya, Kıbrıs'a rağmen bize ihanet etmişlerdi. Bizden bir vilayeti her söküp alışlarında, utanıp sıkılmadan edeceğimiz tasarrufları, "ne büyük tehlikelerden kurtulacağımızı" sayıp döküyorlardı. Avrupa'nın bize karşı en iyi niyetler beslediği güvencesini vererek soyup soğana çeviriyorlardı bizi.

Benim için tek hoş an, Berlin'den aldığım, bana unutulmaz oturumu hikaye eden o telgrafı okumam olmuştu. Sorunlar hemen hemen tamamen çözümlenmiş, bir başka deyişle kayıplarımız onaylanmıştı. Konferans sonuca doğru yol almaktaydı ki, bir sabah Britanya temsilcisi Salisbury, özellikle de, perde gerisinde Kongre'nin iplerini oynatan şu sevimli, hassas ve şeytani Britanya başbakanı Disraeli, toplantı masasında yerlerini aldıkları zaman sert bakışlar ve öfkeli yüzlerle karşılaştılar. Ne geçmişti ki? Kıbrıs'ın devri konusundaki anlaşmanın çevresi ve sureti, binbir tenbihle, işi gücü seyahat etmek olan Marvin diye birine teslim edilmişti. O da hiç vakit geçirmeden belgeyi, çok iyi bir para karşılığında İngiliz ga-

zetesi The Globe'a satmıştı. Öteki müzakereciler bu anlaşmaları basında görünce, kalleşliklerini öfke içinde apaçık sözlerle İngilizler'in yüzlerine vurdular. Konferansın başında her hükümetten, henüz karara bağlanmamış sorunlar üzerinde gizli hiçbir anlaşmanın bulunmadığına ilişkin törenle yemin istenmemiş miydi? Disraeli ve Salisbury yemin etmemişler miydi?

İki İngiliz'in mahcup yüzü meslekdaşlarını daha da çileden çıkarmıştı. Fransız Dışişleri Bakanı Waddingston kapıyı çarpıp çıktı. Disraeli, rezilliklerinin gözler önüne serilmesinden dolayı çökmüş durumda, Salisbury'yi, kendileri dışındaki temsilcilerden tek başına sıyrılmaya terkederek yatağa düştü. O zaman Bismark, barışsever Bismark, dağılmayı önlemek için araya girmek istedi. Fransızı, gidişini geri almaya ikna etti ve bu ada layık tam bir diplomat olduğu için oyun, bedelini bir defa daha bizim ödediğimiz pazarlık yoluyla bitti.

XIV

Yenilgilerimizin, kayıplarımızın, utancımızın sayfasını çevirmek için, daha tahta çıkmadan önce kuruduğum bir düşe kendimi vermeyi kararlaştırdım. Üzerine eğildiğim ve uzmanlara incelettirdiğim alanlarda imparatorluğumuzun çağdaşlaşması. Düşünmeyle geçen bu yılların meyvasını uygulamaya koymakta ve kendimizi Avrupalı ülkeler düzeyine yükseltmekte sabırsızlanıyordum. Adli reforma, demiryolu ve karayolu ağının geliştirilmesine, tarımın makineleşmesine hevesle attım kendimi. Ağabeyim Murat'ın en değerli tasarısı olan eğitim, benim kalbimde de özel bir yer tutuyordu. Konstantaniyye'de yeni onsekiz Yüksek Okul açıldı. İlk Türk üniversitesi sonunda kurulmuştu. Bütün vilayetlerde ilkokullar çoğaldı. Orta öğrenime gelince, o da kesin düzenini almıştı.

Amcam Abdülaziz'in iflasının bıraktığı kötü izlenimi silmek ve borçlarımızı yönetiyor görüntüsü altında, büyük ölçüde iktisadi emperyalizm uygulayan uluslararası komisyonu aradan çıkarma arzusuyla kamu borcu konusunda, yabancıların güvenini hükümranlığımıza halel getirmeden bize iade eden bir kararname yayınladım.

Bana yardımcı olması için, Küçük Sait'i sürgünden geri çağırdım ve onu sadrazam yaptım. Adama güvenmiyordum, zihni ve ahlaki düsütlüğünden kuşkulanıyordum, ama zekası ve becerisiyle böylesine geniş bir programı iyiye götürebilecek tek kişi o idi. Ben sabanla iz açıyordum o da arkamdan tohumu ekiyordu.

Hazırlığı ve reformların uygulanmasını daha bir özenle izlemek için, yönetim çarklarını gerçek bir arı kovanı olmuş bulunan Yıldız'da merkezileştirdim. Büroları çoğalttım. Yunanca, Ermenice, İbranice, Arapça, Fransızca, İngilizce, Almanca... bütün dillerde çevirmenler hizmete aldım. İşleri en büyüğünden en küçüğüne kadar bizzat izlemeye gayret ediyordum.

Amcam Abdülaziz ve ağabeyim Murat'ın bahtsızlıklarına uğramamak için gizli polisi yeniden örgütledim. Hafiyeler raporlarını "Jurnallerini" günü gününe bana veriyorlardı. Bu örgüt işime mükemmelen yaramaktaydı. Çekingen yaradılışta olduğum için dosyaları, bir takım kağıtları insani ilişkilere, özellikle de halkın önüne çıkmaya tercih ediyordum. Kimilerinin ürtücü buldukları, ama bana olağan görünen birçok işin üstesinden gelerek, çalışma odamın dibinden yönetim yürütüyordum. Bu işe gömülmüşlükte derin bir zevk buluyordum.

Uzun süreden beri basın karşısındaki güçsüzlüğümüzün bilincindeydim. Bu güçsüzlük, yaşadığımız acı olaylarda çevremizde oluşan boşluğun büyük nedeniydi. Sarayımı gazetecilere açmaya karar verdim. Armenius Vambery'yi büyük bir zevkle yeniden gördüm. Bu eski Türkiye dostunun bize övgüler düzeceğini umarak onu Yıldız'da konuk ettim. Mutlakiyetçiliğimi ihbar etmek için soluk tüketen Edwin Pears'i davet edecek kadar işi ileri götürdüm. Koşullarını ileri sürdü ve eski kurda nişan vermeyi önerdiğim zaman yumuşatamayacaktım. Yine de onun gururunu okşaması gereken bir davranışta bulunmuştum. Dostu Mithat Paşa ile barışmıştım. Sürgünü geri getirmesi için yatımı göndermiş ve onu Suriye'ye genel vali atamıştım.

Bu ağır program içinde, kendimi müziğe vereceğim birkaç boş saat ayırıyordum. Ailemizin bütün üyelerinde müzik kulağı vardı ve benim zevkimi de babam geliştirmişti. Bana, "Doğu müziği güzeldir ama hep hüzün saçar, Batı müziği çeşitlilik gösterir, sevinç verir" diye tekrarlardı. Yazı masamın üzerine de Verdi'nin ve Donizetti'nin parçalarını koyardı. Kendisi de Donizetti'nin kardeşi aracılığıyla İtalyan müziğine başlangıç yapmıştı. Bu zat on yıl sü-

reyle padişah sarayının müzik öğretmeni olmuştu. Benim de çocukluğumun ilk yılları, her zaman kıpır kıpır ve hep maskaralıklar yapan ufak tefek bir ihtiyarın hatırasını saklamaktaydılar.

Mavi, sarı ve altın renkli bir mücevher, her yanıyla süslü bir minyatür olan küçük Yıldız tiyatrosu henüz bitmişti. Fresk kaplı küçük bir kubbe yıldızlı tavanı taçlandırıyordu.

Sayıları altmışa kadar çıkan orkestramıza zenginlik katmak için, Yıldız'a yüksek nitelikte solistler getirtmiştim. Haremin tercih ettiği hafif eserleri, Askerin kızı (Alayın Kızı), özellikle de çobanın operası (Güzel Helen)'ni temsil ettirtiyordum. Ben kişisel olarak demircinin operası (Il Travatore) ya da haydutun operası (Talihin Kudreti) gibi daha dramatik operaları tercih ediyordum.

O akşam, benim en sevdiğim opera olan "Kamelyalı Kadın" (La Traviata) temsil ediliyordu. Bizim geleneksel Türk müziğimizi tercih eden Osman Paşa'yla ortadaki locada oturtmaktaydık. Harem locasının yaldızlı kafesleri arkasında kadınlarım cıvıldaşıyorlardı. Pera'da çok yapıldığı gibi, Paris'ten gelme daha hafif bir varyete gösterisini kuşkusuz tercih eden kimi paşalar uyuklamaya hazırlanıyorlardı. Onlar da benim gibi Violetta tarafından büyülendikleri için bunu yapamadılar. Rolü oynayan şarkıcı coşku, tutku ve tatlılıkla yanan, şehvet uyandırıcı güzellikte bir esmerdi. Duygu yüzünden okunuyordu ve ben gözlerimi onun bedeninin bir kışkırtıcı bir bitkin hareketlerinden ayıramıyordum. Adı Amalia Ciampi'ydi. Ailede herkes şarkı söylüyordu ve bu akşam; baba, anne, iki oğul, iki gelin, kız, güzel Amalia ve kocası koca, soylu baba rolündeydi çünkü hepsi de sahnede buluşuyorlardı.

Eser, benim çifte hüznüm içinde -zira ben mutsuz sonlara hiçbir zaman dayanamamışımdır- sonuna varıyordu. Üzüntüden taş kesilmiş olarak Violetta'nın ölümünü bekliyordum. Derken, şaşkınlığım arasında işte birden, Amalia'nın son arya olan "Prendi, gust'e l'imagine..." aryasına başlaması gerektiği sırada, doktor, can çekişmekte olan kızın yoksul çatı arasına geliyor, hastaya, onu iyileştiren mucizevi bir ilaç veriyor, her şeyi anlamış olan Alfredo onun kollarına düşüyor ve düğün, en iyi duygularına yeniden kavuşan

sinyor Germont'un hayır duasıyla yapılıyordu. Ağlamaya bayılan harem kadınları sonsuz derecede düş kırıklığına uğramışlardı, paşalar hiçbir şey anlamamışlardı, ben ise sevincimden uçuyordum.

Locamın arkasındaki sarı ve altın renkli küçük fuayede, adet olduğu üzere şarkıcıları kendime tanıştırttım. Amalia Ciampi şık bir reveransla önümde eğildiği zaman, dekoltesinin hoş kabarıklıklarını ve etkileyici derinliklerini farketmemem imkânsızdı. Topluluktan, eserin sonundaki esrarengiz değişikliği bana açıklamalarını istedim. Cevabı veren Amalia oldu: O benim metin konusundaki zevklerimi öğrenmiş ve hoşuma gitmesi için son sahneyi değiştirmek istemişti. Bütün aile eserle dalga geçiyordu ve müzik bakımından Verdi anlayışında olsa da taban tabana zıt yeni bir son yazmak bir çocuk oyunu olmuştu.

Ben Amalia'nın parmağına zümrüt bir yüzük geçirirken o, buğulu ve ısrarlı bir bakışla gözlerini üzerime dikti.

İki gün sonra, alışılmamış bir saatte onu çay içmeye davet ettim. Herkes kendi yerine çekildiği için sarayın boşaldığı tam öğle yemeğinden sonraki uyku zamanı, ihtiyatlılık bakımından en uygun andı. Onu özel Malikane'nin son katında yer alan kışlık bahçede karşıladım. Burası benim kişisel kullanımım için henüz bitirilmiş olan köşktü. Sultanla buluşmak için çatı arasına getirilmiş olmasına şaşırmış görünüyordu ama kendisini çabuk topladı. Cam tavanlı uzun salonda; Çin saksılarındaki egzotik bitkileri, tek ayaklı yuvarlak masalar üzerine yerleştirilmiş kuş kafeslerini bir çeşit hayranlıkla tek tek inceleyerek dolaşıyordu. Sade dantelle çok iyi uyuşmuş giysisi bedeninin zerafetini ve vücut hatlarının vaadkâr yuvarlaklıklarını ortaya seriyordu. Geniş kenarlı şapkası yüzüne bronz renginde bir gölge veriyordu. Bambudan bir kanapeye oturduk ve ben ona, onun yabancı elçi hanımlarına yaparken gördüğüm şekilde çay sundum. Bu Batılı kadın bir hayli ürkütüyordu beni. Süt kardeşimin bazı geceler bana okuttuğu romanlardaki o aşıkane töreni sergilememi mi bekliyordu acaba?

Amalia, öğle yemeğini henüz bitirmiş olmasına rağmen, ona sunduğum pastaları, şekerlemeleri yalayıp yutuyordu. Bu güzel iş-

tah beni yüreklendirmişti. Onu elinden tuttum. Cevap olarak davetkâr bir gülümseyişte bulundu. Evcil kuşlarımın şakımaları arasında kendisini teslim etti.

Ziyaretleri, haftada üç defa olmak üzere yenilenmişti. Koşumları altın sarısı siyah saray arabasında hızla götürülmeye bayılıyordu. Arabacının, gidiş-geliş sırasında kendisine bir yol açmak için "destur!" diye bağırışını duymaya bayılıyordu. Sarayın kapısındaki muhafızların, kendisine silahla selam duruşlarını görmeye bayılıyordu.

Vücudu kadar sesinin de hayranı olduğum için, olabildiğince sık şarkı söylettim ona. Çıkarlarını, kocasınınkine varıncaya kadar yakınlarınınkini de tam bir ustalıkla savunuyordu. Ücreti konusunda pazarlık etmesine, benden istediği çok yüksek meblağı reddetmek istediğim için değil, kanıtlarını elinden gelen bütün baştan çıkarıcılığıyla yumuşatarak sunmasını görmenin basit zevki için izin veriyordum. Söz gelişi o, Kralın Kızı operasında kocasının Rigoletto rolünü üstlenmesini istiyordu. Ben de, bunun bariton değil, bir tenor sesi gerektirdiğini söyleyerek karşı çıkıyordum. O üsteliyordu. Ben de o zaman pazarlığa girişiyor ve karşılığında eserin sonunun değiştirilmesini istiyordum, çünkü metni politik açıdan bozguncu ve hükümdarlar için aşağılayıcı buluyordum. O da bana, Mantua dükünü "iyi kişi", Rigoletto'yu da "kötü kişi" yapmak için sonu değiştirmeye söz veriyordu.

Amalia'nın kişiliği, harem kadınlarının itaatkârlığıyla zıtlık oluşturuyordu bereket ki. O, sanki dünyadaki en kolay şeymiş gibi, sultanın fethine kadar götürüyordu işi; hem belki de öyleydi. Sakin cüreti beni alt üst ediyor, açık sözlülüğü de sevindiriyordu. Coşkuyla taşıyor, kendisiyle birlikte bir seyahat ve macera kokusu getiriyordu. Üstelik hataları, yırtıcılığı, tutkusu bile beni eğlendirmek için yaratılmışlardı.

Yaşadığım çevre Amalia için korkunç bir düş kırıklığı oluşturmuştu. Tam bir burjuva ailesine uygun, küçük ve mütevazi bir villayla karşılaştırdığı konutumu kötülemek için bana Roma saraylarını, Paris ve Londra otellerini tasvir ediyordu. Paris'e sipariş edil-

miş olan, ağır bir şekilde oymalı maun yatak odamın önünde, bunun ancak akar sahibi bir aileye yaraşacağını haykırdı. Onunla buluşmaktan hoşlandığım bu kış bahçesinin mobilyasını Bournemouth ya da Cabourg'taki bir tatil evininkiyle karşılaştırıyordu. Aynı şekilde, sarayımdaki giysilerin bayağılığını eleştiriyordu. Her ziyaretinde onu ağırlayan Cevher Ağanın altın işlemeli siyah üniformasını çok çirkin buluyordu. XVIII. yüzyıl gravürlerinde görmüş olduğu, baştan aşağı işlemeli kaftanların, saray kıyafetlerindeki o kocaman kavukların artık olmamalarından üzüntü duyuyordu. Hizmetimdeki, yalnızca sekiz yardımcı ve sekiz harem ağasıyla yetinmemi anlamıyordu. Cilalı eski terliklerim ve tek bir dahili giysiye sahip olmayışım onu üzüyordu. Herhangi bir gezgin gibi, Eski Saray'daki hazineyi ziyaret etmişti ve benim, atalarımın resimlerindeki gibi mücevherlerle kaplı olmayışıma üzülmüştü. Ben, Adile halanın tahta çıktığım gün bana vermiş olduğu yakutu bile taşımaktan vazgeçmiştim. Altın üzerine yerleştirilmiş basit bir akik olan tek bir yüzükle yetiniyordum.

Amalia Ciampi, benimle kurallara uygun resmi, kalıcı ve sürekli bir ilişki yaşamayı umut ediyordu. Oysa benim böyle hoppalıklar için ne zamanım ne de elverişli durumum vardı. En mahrem görüşmelerimizde bile kafam devlet sorunlarıyla dolu olarak başka yerdeydi. Amalia, mesleğimin sıkıntılarının beni bir an olsun bırakmadıklarını hissediyordu. İşimi, bunu itiraf etmeksizin kıskanıyordu. Gülümsemesini ancak, ona armağanını verdiğim zaman yeniden takınıyordu, zira her ziyaretinde ona, küçük taşlarla işlenmiş, bir çiçek demeti, bir manzara tasvir eden, renkleri canlı mine kaplamalı altından bir kutu sunuyordum. Amalia artık bunlarla geleceğinin bir güvencesi olarak gördüğü çok güzel bir koleksiyona sahip oluyordu.

Onu eğlendirmek için kuralı çiğnedim ve onu haremime soktum. Yeni bir şaşkınlık, yeni bir düş kırıklığı oldu bu. Amalia, mermer havuzların çevresinde kendilerinden geçmiş, iri mücevherlerle donanmış olağanüstü güzellikteki çıplak kadınlarla dolu altın duvarlı salonlar bulacağını ummaktaydı. Karşılaştığı; dört kadın, bir-

kaç ikbal, mütevazi bir bahçeyle çevrili henüz tamamlanmış iddiasız bir binadaki hepsi de birbirinin benzeri havadar, ışıklı daireler, bahçeyi kuşatarak onları erkek bakışlarından koruyan yüksek duvarlar olmuştu. Amalia, bir entrikalar, kıskançlıklar, ihanetler ummanına atılmaya zevkle hazırlanıyordu. Oysa bu kadınlar aralarında mükemmelen anlaşıyorlar ve düzenli, aklı başında, kısacası burjuvaca bir hayat sürüyorlardı. Padişah hareminin bir sanat okulu olduğu zaman sona ermişti. Bundan böyle bir yatılı yurt olmuştu orası. Kalfalar kendilerini, hanımları olan kadınlara, kadınlar da kendilerini doğrudan doğruya çocuklarımıza adıyorlardı. Gündüz; küçük, gerekli ve en bayağılarından birçok meşguliyetlerle doluydu. Amalia, kadınlarımı mutlu eden bu yaşama tarzının verdiği sıkıntıyı öldürücü buluyordu. Kadınlarım yabancıyı içtenlik ve merakla karşılamışlardı. Amalia, bitmez tükenmez tavla ve domino partilerinin verdiği sıkıntıdan dolayı esnemekteydi. İçeri oyun kağıtları sokmak istemiş ama, kağıtlar felaket taşıyıcısı olarak ünlendikleri için atılmışlardı. Amalia, karılarının yaşadığı bu hayatı "onların mahpusluğu" diye niteliyor, hiçbiri de isteğine aykırı olarak alıkonulmadığı halde, onların bunu anlamaksızın bu hayata katlanmalarına şaşıyordu. Onlarsa Amalia'a özgürlüklerinin genişliğini göstermek istiyorlardı. Yürümekten nefret eden Amalia, çıkış yöneticisinin izniyle, Yıldız'a bitişik büyük parktaki uzun gezintiler için onları izlemek zorunda kalmaktan dolayı homurdanıp duruyordu.

Bir anlaşma zemini bulundu yine de. Bir öğle sonrası, rahatsız edilmemem konusundaki kesin yasağa rağmen birçok harem ağası kapımı zorladılar ve korkmuş bir tavırla, Adile sultanın çok kızgın bir halde geldiğini bildirdiler. Halamın, kadınlarımı ziyarete geldiğini biliyor ve onu haremde karşılamayı düşünüyordum. Her zamanki öylesine ağırbaşlı ve öylesine kendine hakim soylu hanımefendinin yerine şirretin biri dalmıştı salonuma. Adetlere aykırı olarak, nezaket kuralarını yerine getirmeme bile fırsat bırakmadı.

"Bu yaratık var ya!" diye bağırdı. "Hepimizin kaybı olacak bu yaratık!"

Amalia'dan söz ettiğini anlamıştım. Hiçbir soru sormaya cesaret edemeyerek sırtımı eğdim. O, her birinde birer iri taşlı yüzük bulunan parmaklarını koluma batırdı.

"Gel benimle de gör."

Benim konutumu bitişikteki hareme bağlayan geçide girdik. Birkaç mermer basamak indik, küçük, dar bir avluyu geçtik, mütevazi boyutlardaki bir kapıyı aştık ve dar tahta merdivenleri tırmandık. Adile sultan bana gürültü yapmamamı işaret etti. Diba giysilerinin hışırtısıyla o hanımları telaşa vermemek için eteğini toplamıştı. Sonra, beni buyurgan bir tavırla, haremin ana salonunun kapısını süsleyen rengârenk calı pencerelerin hizasına kadar eğerek:

"Bak ve utan!" diye fısıldadı.

Hayal edilemeyecek bir manzara görmüştüm. Kadınlarım, ikballerim ve onların kalfalarıyla yirmi kadar kadın, çılgınlığın perçesine düşmüşe benziyorlardı. Giysilerini çabucak çıkarıyorlar, ağır işlemeli şalvarlarını, yeleklerini, uzun kollu şeffaf gömleklerini, altın para ya da değerli taşlarla kaplı başlıklarını yere fırlatıyorlardı. Saray terzilerinin büyülü parmaklarından çıkan bu harikalar buruşturuluyor, çiğneniyordu. Sonra, kadınlar, aşağı yukarı çıplaklaşınca, koca koca mukavva kutulardan dik eteklikler, sabahlıklar, balinalı korseler, yüksek kenarlı potinler çekip çıkarıyorlar ve onları üzerlerine giyerek deniyorlardı. Ama bu yenilikler onları beceriksiz kılmaktaydı. O zaman, konsolların üzerine serdikleri Journal des modes(1)'un nüshalarına eğiliyorlar ya da Amalia'ya akıl danışıyorlardı. O ise bir koltuğa oturmuş, görkemle ve kayıtsızca Lola Montes havalarında kısa bir puro tüttürmekte ve bu yağmayı sakinlikle gözlemekteydi. İstenen her yardımda bulunarak, burada bir kurdele bağlıyor, şurada bir elbise kolu kabartıyordu. Bu hanımlar hırslarını saçlarından aldılar. Sinirle, uzun geleneksel örgülerini bozdular ve saçlarına karışan inci tellerini çözdüler. Amalia, birinciye, eline düşen koca bir saç topuzunu yapmak için yerinden kalktı, o sırada ötekiler de çevresinde halka olmuşlar, ağızları şaş-

(1) Moda gazetesi.

kınlıktan bir karış açık, onu taklit etmeye çalışıyorlardı. Amalia daha sonra, küçük bir mukavva kutudan, Paris modasının son çılgınlığı yapma çiçekler çıkardı ve eserine onlardan bir çoğunu batırdı. En hızlıları, kalan incik boncukların üzerlerine atıldılar ve kutuyu boşalttılar. Gecikenler bunun üzerine Sevr vazolarına saldırarak içlerinden gülleri ve ipek karanfilleri söküp aldılar ve onları kendi saçlarındaki topuz taslaklarına gururla taktılar. Az sonra salonda kullanılacak durumda tek bir yapma çiçek kalmamıştı ve mutluluğun doruğundaki bu hanımefendiler, yaldızlı ağaçla kabaca çerçevelenmiş aynaların önünde, ileri geri dönüp duruyorlardı.

Adile sultan, "müdahalede bulunmayacak mısın?" diye bana sabırsızlıkla sordu.

"Sırası değil, kimse dinlemez beni."

Halamın sert bir şekilde kapıyı açma hareketinde bulunduğunu gördüm. Sonra elinde tutmakta olduğu kapı kolunu bıraktı, bir yarım dönüş yaparak ağır ağır uzaklaştı. Etek uçları kırmızı halıyı süpüre süpüre yavaş yavaş merdivenleri inerken ben de arkasından yürüdüm. Eli trabzanın üzerinde, durdu ve bana doğru döndü:

"Ben bitmiş bir kuşağa aittim belki de. Ama unutma ki aslanım onlar, gelenekler hiçbir zaman bitmiş değillerdir."

Pervine Felek Hanım, benim en yakın çalışma arkadaşlarımdan elçi Münir Paşa'nın oğluyla evlenmiş ve saraya alınmıştı. Onun tarafından gelen bir görüşme isteğinin hiç de olağanüstü bir yanı yoktu. Daha önce, amcam Aziz'in haremine aitti ve oranın en nadide süslerinden biriydi. O daha kapıdan içeri girerken bir dram sezinledim. Çoğu kadınlarımız gibi şişmanlamıştı ama yeni yetmeliğinde tanıdığım güzelliğini hâlâ korumuştu. Ne yazık ki, yüzü karmakarışık gibi gelmişti bana, gözleri her yana dönüp duruyor, ellerini kıvırıp büküyor ve konuşmayı başaramaksızın orada dikilip duruyordu. Yine de onu oturtmayı ve biraz yatıştırmayı başardım. Pervine Felek Hanım, kendisi için fazla ağır olan sırrı artık saklayamıyordu. Ancak iki cümle telaffuz edebildi. Öylesine alçak sesle konuşuyordu ki, kulağını tam anlamıyla ağzına yapıştırmak zorunda kalmıştım. Bununla birlikte açık seçik işitmiştim:

"Sultan Aziz intihar etmedi. Katledildi o."

Facia sırasında, amcamın odasının üstündeki bölümde bulunan ikballerle birlikteymiş. Nasıl derseniz, ikballer, verdikleri ifadelere göre olağan dışı hiçbir şey geçmediğinden emin olduktan sonra gözetleme mevzilerinden ayrılmışlar. Onu sorularla sıkıştırdım ama bana dokunaklı bir suskunlukla karşılık verdi. Korkmuştu, kaçmak istiyordu, kafasını durmadan kapıdan yana çeviriyordu. Ben de gitmesine izin verdim.

Beş yıl öncesine uzanan hayaller, kuşkular, ruhsal durumlar olağanüstü bir belirginlikle aklıma gelmişlerdi. Benliğimin derinliğinde, amcamın öldürüldüğünden bir an bile kuşkum olmamıştı. Ama elimde kanıtlar ya da belirtiler bile eksikti. Soğukkanlılığım paramparça olup gitmişti. Olağanüstü bir hırsa kapıldığımı hissediyordum. Her şeyi bir yana bırakarak Zaptiye Nazırını çağırdım. Ona en sert, en gizli soruşturmayı yapmasını buyurdum. Hiçbir yöntem, hiçbir tedbir ihmal edilmemeliydi. Günler boyu dikkatimi hangisi olursa olsun, bir konu üzerinde yoğunlaştırma gücünü kendimde bulamadım.

Sonunda vezirim; polisin, mesleği pehlivanlık olan, geçenlerde bir içki alemi sırasında saçma sapan konuşarak böbürlenen ve de durumunun çok üzerinde varlığa sahip bulunan Mustafa diye biriyle ilgilendiğini bana bildirdi. Onun tutuklanmasını ve Yıldız'a getirilmesini buyurdum.

Muhafız karakolunun, o zamana kadar henüz hiç ayak basmamış bulunduğum şu iki küçük, dar karanlık odasını hatırlıyorum. Bu odalar pis değildi, iğrençti, leş gibi ter ve tütün kokuyordu. Odalardan birinde pehlivan sorguya çekiliyordu, ben de öteki odanın yarı aralık kapısından sorgulamayı izliyordum. Sorular ve cevaplar biribirleri arkasından alışılmamış bir ağırlıkta gelmekteydiler. Polis memurunun boğuk sesine, Anadolulu şivesine, pehlivanın halka ait izler taşısa da kesinlikle daha uygar, kibar sesi karşılık veriyordu.

Beyaz, tahta masanın önünde sakin bir şekilde oturmaktaydı. Ben, bir adale dağıyla karşılaşmayı beklemiştim. Vücut yapısının özel bir etkileyiciliği yoktu. Yüzünün, herkesinki gibi olan, ifade-

siz çizgilerini çok iyi görüyordum. İtiraf etmekte hiçbir zorluk çıkarmadı. Hikayesi öylesine tüyler ürperticiydi ki, sakin sesinin daha da güçlünderdiği bir gerçek dışılık duygusu hissettim önce. Cinayetini ayrıntılarıyla anlatırken hiçbir heyecan belirtisi göstermiyordu. Bir bıçakla sultanın damarlarını kesen oydu. Anlatımına, yapmacıklı ama anlam taşıyan el, kol hareketleri eşlik ediyordu. Kelimelerinin, basitlikleri içinde müthiş bir anlatım gücü vardı. Benim rengim atmıştı, yanımda ayakta duran polis memuru korkmuştu. Teşrifat kurallarını unutarak bana bir kadeh rakı sundu. Katil aynı kayıtsızlıkla itiraflarını sürdürmekteydi. Bıçağı kim vermişti ona? Ücretini kim ödemişti? Bu konuda da hiçbir şey gizlemedi. Adlar, pek çok adlar vardı. Bazılarında şaşkınlıktan sıçrıyordum neredeyse. Bazıları da bana eski, tatsız, üzücü duygular hatırlattı. Bahtsız amcamın yazgısından dolayı olduğu kadar, Bunca yıl sonra iç parçalayıcı kuşkuların doğru olduklarının ortaya çıktığını görmekten dolayı da ağlamak istiyordum. Bununla birlikte bana öyle geliyordu ki, pehlivanın itirafı, o zamana kadar soluğumu kesmiş olan bir sırdan beni kurtarıyordu. Odadan ayrıldığım zaman hem yaşlanmış hem de daha hafiflemiş bir başka adamdım.

Özel Şura'yı topladım. Merhum Sultan Aziz'in, intihar etmeyip öldürülmüş olabileceğini bildirdim. Suçlular bulunacak ve tutuklanacaklardı. Cinayet kışkırtıcılarına gelince, onlardan bazıları çok yüksek mevkilerde olmalıydılar. Bu bildiri eşi benzeri görülmemiş bir dedikodu kampanyası başlatmaya yetti. Bütün şehir olayı konuşuyordu. Suçlu varsayılanların isim listesi, çoğu zaman duyulmamış bir hayal gücüyle ama kim zaman da anlamlı bir belirginlikle durmadan uzayıp gidiyordu. Basın da çabucak işe karıştı. Sansasyon gazeteleri için hiçbir kuşku yoktu: Bal gibi katledilmişti Abdülaziz. İyi haber alan çevrelerde, katillerin ve elebaşıların kimlikleri belirginleşmekteydi. Benim tahta çıktığım zamanın sadrazamı Mehmet Rüştü Paşa'dan, amcamı ve ağabeyimi tahttan indiren fetvaları imzalamış olan Şeyhülislamdan sözediliyordu. Yakın zamana kadar gözdem olan enişte Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın adı telaffuz ediliyordu.

Bakışlar, farkına varılmaksızın, geçenlerde İzmir valiliği makamına yükseltmiş olduğum Mithat Paşa'ya çevriliyordu. Konstantaniyye'den dostları ona kaçmasını öğütlediler. O da cevabında kibirlilikle, kendisini suçlayacak hiçbir şeyi olmadığını, o halde ülkesini terkedecek hiçbir neden bulunmadığını bildirdi. Tahta kayıtsız şartsız destek olan en eski ve en sadık yandaşlarından biri yankı uyandıran bir makalede, Abdülaziz cinayetinin doğrudan ve dolaylı bütün suçlularının tutuklanmasını isteyince, Mithat küplere bindi. Bana bir protesto mektubu yazdı ve istifasını verdi.

Rezaletin her türlüsünden kaçınmak istiyordum. Yaverlerimden Hilmi Paşa'yı İzmir'e gönderdim. Gelişini öğrenen Mithat Paşa, onu hafiyelerine gözlettirdi. Onlardan, tam hinoğlu hin bir polis olan biri, zengin bir satıcı kimliğine girerek aynı otele indi ve Hilmi'yi, ağzından laf almak için, mükellef bir akşam yemeğine davet etti.

Hilmi, benden beklediği buyruğu alınca, üniformasını sırtına geçirdi, kışlaya giderek birlikler aldı ve Mithat'ın yanına koştu. Gece yarısından az sonra, tüfekleri süngülü askerler evi istila ettiler ve gerektiği biçimde aramalarına rağmen Mithat'ı orada bulamadılar. Onu aramaktan henüz vazgeçmiş değillerdi ki, Mithat'ın karısı, eğer birlik evinde bir saniye daha kalırsa pencereye çıkacağını ve halkı imdadına çağıracağını Mithat Paşa'ya bildirdi. Hilmi, çekilmenin daha akıllıca olacağına inandı. Birkaç saat sonra, bir telgraf bana, Mithat'ın Fransa konsolosluğuna sığındığını, Hilmi Paşa'nın birliklerinin de orayı hemen kuşattığını bildiriyordu.

Hiç kuşku yok ki, Mithat, hafiyeleri aracılığıyla haberdar edilmişti. Tutuklanması için kararlaştırılan gece Mithat, kışlalardan gelen üç top atışı duyunca bunun neye işaret olduğunu anlamıştı. Yakınlarda açtırmış olduğu gizli bir kapıdan evi terketmiş ve yanında tek bir katiple, Jolly şirketinin, yola çıkmak için kendisini bekleyen gemisine ulaşmak üzere rıhtıma inmişti. Ama limanı askerlerle kuşatılmış bulmuştu. O zaman eliyle bir araba çağırmış ve şehirde İngiltere konsolosluğu bulunmadığını hatırlayarak Fransa konsolosluğuna götürtmüştü kendisini. Eşikten adımını atar atmaz Fransa'nın koruyuculuğunu istemişti.

Üzerine düşen sorumluluktan dolayı şaşkına dönen konsolos Pelissier, bilgi edinmek için amiri elçiye telgraf çekmişti. Fransa elçisi de kendi Dışişlerine danıştı. Bu kargaşalıktan haberdar olunca ve de eski sadrazamın uluslararası bir sorun haline gelmemesi için, konsolos Pelissier'ye telgraf çektirerek, sözcümün varışına kadar herşeyi askıya almasını istedim. Sözcüm hemen ertesi günü İzmir'e varmayı başarmış ve Mithat aracılığıyla kendisini konsolosluğa aldırtmıştı.

"Benimle Konstantaniyye'ye dönünüz devletlum. Padişah size adil bir yargılama sözü veriyor. Öte yandan, reddetmek suçluluğunuzun itirafı demek olur."

"Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz Konsolos Beyefendi? Paris'ten bir cevap aldınız mı? Fransa beni korumayı, barındırmayı kabul ediyor mu?"

Bay Pelissier kıvrılıp büküldü, bıyıklarını çekiştirdi, gözlerini kıstı ve sıkıntının doruk noktasında olarak itiraf etti sonunda:

"Tamamen aramızda kalsın Devletlu! Fransa, sultanı incitebilecek en küçük bir davranıştan kaçınıyor."

"Bu durumda bana, teslim olmaktan başka yapacak şey kalmıyor."

Mithat, askeri bakımdan işgal edilmiş bir şehirden geçerek karargâha vardı. Bütün dükkanlar kapalıydı, görünürlerde hiçbir hareket yoktu. Şehirde hayat yirmidört saatliğine askıya alınmıştı. Yatlarımdan birinin İzmir'e varması ve Mithat'ın ona bindirilmesi için gerekli olan zamandı bu. Onu buyruklarım üzerine, Abdülaziz'in, parkın büyük ağaçları ortasında inşa ettirdiği menekşe moru sıvalı, rokoko tarzının hoş bir çılgınlığı olan Malta köşküne kapattılar.

Taraf tutma suçlamalarından kaçınmak ve adaletimin hiçbir yerde duraklamayacağını kanıtlamak için, polisin, en yakınlarım da dahil, Pehlivan Mustafa'nın ihbar ettiği herkesi sıkıştırmasına izin verdim. Ağabeyim Murat'ın annesi eski valide uzun uzun sorguya çekildi, eniştem olan damat, karısı, en sevdiğim kız kardeşimin ricalarına rağmen tutuklandı. En amansız düşmanı Mithat'la

cinayetteki işbirliği beni şaşkın bırakmıştı. Tutku, karşı olduğu şeyi kimi zaman aynı güçle yakınlaştırır ve de zayıf Murat'a egemen olmaya ilişkin tasarı iki hasmı biribirine bağlamış olmalıydı.

XV

Olağanüstü Yüksek Mahkeme'yi oluşturmak için en dürüst ve en ehil yargıçları seçmiştim. En küçük ayrıntılarla ilgilenmiş ve Malta köşkünün bitişiğinde kurulmuş geniş yeşil bir çadır olan mahkeme yerini ziyaret etmiştim. Dahası, oturum dinleyicileri olan katiplerim, gelişmeden haberdar olmam için çeyrek saatte bir bana telefon ediyorlardı. Böylece, onları bizzat izliyormuşum izlenimi uyanıyordu bende.

Çadırın bir kenarını; beyaz sarık ve siyah giysili bir din bilgininin başkanlığında, siyah redingot ve kırmızı fesli üç müslümanla iki hıristiyandan oluşan mahkemenin üyelerinin yer aldıkları geniş bir sıra işgal etmekteydi. Sağda ve solda, savcı, katipler, alt görevliler basamaklarda kat kat sıralanmışlardı. Onların önündeki çukurlukta; Mithat Paşa, enişte m Mahmut Celalettin Paşa, bir mabeyinci, eski memurlar, üç muhafız subayı, iki meslekten pehlivan ve sarayın bir gece bekçisi olmak üzere sanıklar hasır sandalyelerde oturmaktaydılar. Davet üzerine kabul edilmiş bulunan yüzyirmi kadar seyirci, bir çeşit sundurma altında kümelenmişti: Tutulduğu damla hastalığı her zamankinden çok belirgin olan ezeli İran elçisinin getirdiği diplomatik kurul, uluslararası basından birçok muhabir, katiplerim ve ulema sınıfından oluşmaktaydı bunlar.

Sanıklar kimliklerini bildirdikten sonra, savcı iddianameye geçti. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişinden çok gün sonra Mah-

mut Celalettin Paşa; eski hükümdarı öldürmeleri için, saray ödeneği hesaplarında da görüldüğü gibi, onların her birine yüzer sterlin lira verilmesi ve üçer sterlin liralık da maaş bağlanması vaadiyle meslekten bir pehlivan ve bir gece bekçisi tutmuştu. Cinayet, mabeyinci Fahri beyin yardımıyla işlenmişti. Öteki iki saray görevlisi, ellerinde silah, odanın kapısında nöbet beklerlerken katilleri içeri almışlardı.

İlk çağrılan tanık, meslekten pehlivan Mustafa olmuştu. Yalnızca, bıçağın kendisine bizzat Mahmut Celalettin tarafından verildiğini ekleyerek, duymuş olduğum hikayeyi tekrar etmişti. İfadesi, cinayet işlenirken kurbanı mabeyinci Fahri beyle birlikte tutmuş olduğunu belirten sanık görevlilerden biri tarafından doğrulanmıştı.

Uzun boylu, narin yapılı, sarı bıyıklı genç bir adam olan Fahri bey geçmişti sıraya. O, Pehlivan Mustafa'nın ifadesine itiraz etti. Öteki tuukluların hepsi de, Abdülaziz'in ne şekilde öldürüldüğünü açıklamaksızın, kendi masumiyetlerini ileri sürdüler. Sıra Damat Mahmut Celalettin'e geldi. O da ötekiler gibi meslekten pehlivanı suçlayarak almış olduğu rolü şiddetle inkâr etti.

Öğleden sonra saat ikiye doğru Mithat Paşa sanık yerine çağırıldı. Sakalıyla oynayarak ya da notlarını düzene koyarak heyecanını saklamaya çalışıyordu ve kendisine yöneltilen suçlamaları da tumturaklı bir biçimde çürüttü. Yargıç onu, Abdülaziz'in ölümünden sonra derhal bir soruşturma buyurmadığı için kınayınca, hatasını kabul etti. İhmalkârlıkla bir kusur işlemişti, ama bu konuda aynı zamanda öteki nazırların da kendisi kadar suçlu olduklarını ileri sürüyordu. Fransa konsolosluğuna niçin sığındığını bilmek için sorulan soruya verdiği cevaplar ustaca olmalarına rağmen, gözlemcilerin çoğunu doyurmamıştı. Öteki sanıklardan farklı olarak, ifadesi sona erince çekilmesine izin verildi.

Daha sonra, çoğu mütevazi kesim insanları olan birçok tanık dinlendi. Onlar da pehlivan Mustafa'nın hikayesini doğruladılar. İçlerinde en ilgi çekicisi, Abdülaziz'in naaşını yıkarken kalp nahiyesinde küçük bir yara farkettiğini güç duyulur bir sesle anlatan, ihtiyar ve zayıf beyaz sakallı bir müslüman olmuştu.

Mahkeme oturumu ancak akşamın yedibuçuğunda ertelenmişti.

Ertesi gün, mahkeme, sanıkların avukatlarına söz verdikten sonra, Pehlivan Mustafa'nın, gece bekçisinin, mabeyinci Fahri beyin ve Abdülaziz öldürüldüğü sırada onu tutmakla suçlanan saray görevlisinin cinayetten suçlu bulunduklarını karara bağladı. Mithat Paşa, Damat Mahmut Celalettin Paşa ve öteki bir çoğunun cinayete ortak oldukları ilan edildi.

Mithat Paşa, cinayet ortaklığı suçlamasına karşı kendisini bir saatten fazla savundu. Yargılama usulünü ezbere bildiği için, yapılan birçok yanlışlıkları belirlemiş ve sanıkların bir karşı sorgulamasının yapılabilmesini istemişti. Konu İzmir'deki Fransız konsolosluğuna kaçışına gelince, şekil kusurunu ileri sürdü ve yetersiz kanıtlar üzerine suçlanmış olmasına şaştı. Savunmasına rağmen mahkeme onu, içlerinde enişteniin de bulunduğu sanıklardan dokuzuyla birlikte ölüme mahkum etti.

Mithat'ın dostları biribirleriyle yarışırcasına, davanın oldu bittiye getirildiğini ilan ettiler. İngilizler özellikle öfkeli göründüler ve Londra Times gazetesi hergün hakkımda dehşet saçtı. Saraya hapsedilen tutuklular, itirafa zorlanmaları için nitelenemez baskılara uğramışlarmış. Benim iri yarı harem ağam, mabeyinci Fahri beyi bizzat dövecek kadar işi ileri götürmüşmüş. Yargı benim gözetimim altında önceden verilmişmiş. Mithat'ın kişisel düşmanları arasından seçilen yargıçlarda ne bağımsızlık ne de tarafsızlık varmış ve de korkutulan savunmacılarda tam tersine hiç gayret yokmuş. İçinde; Valide Pertevniyal'in, oğlunun katillerini mahkemeye sevkettiğim için baha teşekkür ettiği bir bildiri yayınlattıysam da, The Times, bunda adi bir sahtekârlık söz konusu olduğunu bildirdi.

Bana işkence veren ikilemde bir değişiklik yapmak ve bir soluk anı bulmaya çalışmak için, Kamelyalı Kadın'ı bir defa daha temsil ettirdim. Sonra da Amalia'yı alıp getirdim ve özel Malikane'ye varır varmaz, daha sofraya bile geçmezden önce üzerine atıldım. Arzumun şiddeti onu şaşırtmıştı. Yeniden giyinip saçlarını ve makyajını yapınca yemek salonuna geçtik. Dekorun tatlı yumuşaklığını, elemanlarını seçmekten hoşlandığım ılımlı lüksünü seviyordum.

Komposto kaseleri, meyva sepetleri, gümüş şamdanlar, markamın işlendiği kırmızı kenarlı beyaz porselen tabaklar, kırmızı ve beyaz Bakarat billurundan bardaklar, som altından sofra takımları... Annemin, ölümünden az önce bana vermiş olduğu altın tuzluk önümdeydi.

Sofra görevlileri, sepetlerini ve büyük tepsilerini girişe kurulmuş bir masa üzerine koymuşlardı; orada bir kadın bulunduğu sırada yemek salonuna girme yetkileri yoktu zira. Haremden iki kalfa servisi yapmaktaydı. Amalia'ya, hizmetlerinden dolayı iltifatta bulunduğum zaman gözleri neredeyse yaşarmıştı, bir yandan da Bellevue bıldırcını yahnisinin tadına bakmaktaydı.

"Hayranlığınız, Konstantaniyye'den ayrılma kararımızı daha da güçleştiriyor ama heyhat! Kredimizi tükettik. Artık hemen hemen yalnızca sizin için oynuyoruz. Elbette ki elinizin açıklığından yararlanıyoruz, ama bu gerçek bir meslek gelirinin yerini tutmaz."

Bağlılığımdan emin bulunan Amalia'nın gitmekle tehdit etmesi ilk defa olmuyordu. Benim cevabımın, onu alıkoymak için en iyi kanıtları öne sürmesi de ilk defa olmuyordu.

"Bunu düşündüm güzel Amalia... ve bu da işte sizi müsterih kılması için."

Böyle diyerek, hatırı sayılır boyutlarda, en cesaret verici bir şıkırtıyı çıkaran deri bir çanta uzattım ona.

İtalyan kadını o zaman başını yana eğdi, yemeğe yeniden başlamadan önce duygulu ve beni her zaman kışkırtan, neredeyse o hüzünlü tavrını gösterdi. O, saray mutfaklarının hazlarını tadarken ben, kendime getirtmiş olduğum çorbaya ve meyvalara birazcık dokunmuştum. Alışkanlığıma tamamen aykırı olarak, hem de bu akşam, en sevdiğim tatlı olan kaymaklı kadayıfı istememiştim. O yalayıp yutarken ben sessizce tabağıma bakmaktaydım. Birden çatalını, kaşığını bıraktı.

"Kafanızı meşgul eden Mithat'ın davası, değil mi?"

Sanki suçüstü yakalanmışım gibi gözlerimi yukarı kaldırdım.

"Mahkum edilenlerin başvurdukları temyiz mahkemesi, mahkemenin kararını onayladı. Bakanlar Kurulunda bu sabah vezirlerim,

oy birliğiyle sanıkların malıkumiyetlerini hakettiklerini bildirdiler, ama son kararı alma sorumluluğunu da yalnızca bana bıraktılar."

Şimdi, hemen, gecenin ortasında biriyle konuşmaya ihtiyacım vardı. Beni, hiçbir zaman açık yürekli olmamakla yeterince suçlayan o değil miydi? Şu anda, neredeyse kendime rağmen öyleydim. Hayatının en cidi kararlarından biriyle karşılaşmış olarak, kendimi bir mengeneye sıkışmış hissediyordum. Duymamış olduğum sorusunu tekrarladı:

"Ne yapacaksınız?"

"Karar almamda yardımcı olması için eski sadrazamlar, hali hazırdaki nazırlar ve ulemadan oluşan, yirmibeş kişilik bir kurul topladım. Her biri bana uzun uzun görüşlerini açıkladı, sonra da oylamaya geçtik: Onbeş oy idam cezası, on oy da cezanın indirilmesi lehinde çıktı."

Amalia, geniş bir gülümseme ve tatlı bir sesle yorumda bulundu.

"O halde yine de siz kazandınız. Bu kadar uzun zamandır beklediğiniz öc alma fırsatını elinizde tutuyorsunuz sonunda."

Afallamış bir halde, bunu ona söyleten şeyin ne olduğunu sordum.

"Mithat Paşa'dan nefret ettiğinizi bütün dünya biliyor. Ondan kurtulmanız için keyfi bir davranışta bulunmanız artık gerekmez. Sizin yapacağınız yalnızca iki mahkemenin, hükümetinizin ve en yüksek kişilerin kararlarını izlemek olacaktır yalnızca."

Bizi ayıran mum ışığında gözlerimin parladığını gördü ve bakışım konusunda yanıldı:

"Şu halde, bu ceza ölüm olacaktır!" diye pekiştirdi tatlılıkla.

Yerimden kalktım, masanın çevresini dolaştım, ona yaklaşarak parmağımı tatlılıkla, hafifçe dudaklarına koydum:

"Bu sözler, bu kadar güzel bir ağız için fazla ciddi. Araba eşlik etmek için sizi bekliyor. Bu akşam yapacak daha çok işim var."

Amalia zarif bir hareketle yerinden kalktı ve alaylı bir reverans yaptı. Kapıya varınca bana muzip bir şekide "yarın görüşmek üzere" demek için başını çevirdi.

Amalia ve kocası ertesi sabah uyandıklarında, yaverlerimden birini yataklarının ayak ucunda buldular. Yaverim onlara büyük meblağda bir parayla hemen öğleden sonra Napoli'ye hareket edecek bir vapur için biletler getirmişti. Bir kadının aç gözlülüğünü kabul etsem de, onun politikaya burnunu sokmamasını isterdim. Gemide, resmi gazetede Türkiye'nin birinci sayfasında yer alan haberi okuyabilirlerdi. Sultan, Mithat Paşa ve damat Mahmut Celalettin'in ölüm cezalarını ömür boyu hapse çevirmişti.

Perestu Hanım, benim yüce gönüllülüğümü kutlamaya gelmek için hiç zaman kaybetmemişti. Ona bir hata işlemiş olduğumu itiraf ettim. Olağanüstü Yüksek Mahkeme kurmak yerine, Mithat'ın yargılanmasını olağan bir mahkemeye bırakmalıydım, zira yabancı basın, adaleti etki altında bırakmakla suçlamaktaydı beni.

"Önemli olan, sizin vicdanınızla barış içinde bulunmanız değil mi," diye düşüncesini belirtti Perestu Hanım.

İmparatorluğu yönetmek, hem Avrupa'ya, hem Asya'ya ve hem de Afrika'ya bağlanmış olan bakışı muhafaza etmek; on dini, elli kavmi, yüz mezhebi kollamak demekti. Bu da vaktiyle görkemli krallıklar olan vilayetleri elinde tutmak demekti. Bunların en değerlisi Romalılar, Bizanslılar ve Araplar'ın elindeyken de öyle olduğu gibi Mısır'dı. Ve şimdi benim incim, gözlerimin bebeği Mısır benden uzaklaşıyordu. Oraya sokulmuş bulunan yabancılar, Fransızlar, ama özellikle de İngilizler nüfuzlarını yoğunlaştırmaktaydılar. Soydan gelme paşa olan hidiv, benim hükümdarlığımı unutacak kadar aklına eseni yapmaktaydı.

Yabancı müdahalesi, erken emekli edilmelerin kızgın hale getirdiği Mısırlı askerleri gitgide daha çok kışkırtmaktaydı. Kahire kışlalarında tartışılıyor, homurdanılıyor, kümeleşiliyordu. Düzenlenecek bir komploya oradan ancak bir adımlık yol vardı.

Hidiv, bir grup subaydan "istekleri" tek tek sayan ve cevabını aramak için sarayına yürümekle tehdit eden bir mektup almıştı. Bu ayaklanma bildirisini alan hidiv, yakındaki kışlaya koşmuş ve büyük sayıda askerler getirmişti. Onları, ateşe etmeye hazır halde çatıların içine kadar saklamıştı. Sonra da, garnizonu kendisini des-

teklemeye çağırmak için generalleriyle kaleye gitti. Ama askerler öylesine tehditkâr şekilde arabayı çevirdiler ki, korkuya kapıldı ve kaçtı. Saraya vardığı zaman isyancılar orayı tamamen kuşatıyorlardı. İçerde nöbet bekleyen askerler kaçmışlardı. Hidiv, sırmaları ışıl ışıl parlayan generalleri ve yaverleriyle çevrili olarak güneşin altında bunalmış meydanı boydan boya geçti ve cesaretle onlara doğru ilerledi. Başları olan bir süvari sıradan çıktı. Hidiv ona, yere inmesi ve kılıcını kendisine teslim etmesi buyruğunu verdi. İsyancı, buyruğu yerine getirdi. Bu ağır hareketli iri yarı koca fellah, nişanlarla süslü üniforma içindeki prensin önünde acemice durmaktaydı. Gözlerinde, düş gören bir insanınki gibi dalgın bir bakış vardı. Subayların kaleme almış oldukları "istekleri" tekrarlayarak yazılı bildirisini sundu.

"Ben bu ülkenin hidiviyim ve de canım nasıl isterse öyle yaparım."

"Biz hiçbir zaman köle olmayacağız."

Hidiv, tek bir kelime eklemeden tersyüz döndü ve saraya girdi. Yakınlarından birini isyancının nabzını yoklamaya gönderdi. Bir asker ondan niçin Parlamento istesindi?

Keyfi hükümdarlığa son vermek için!.. Ve subay parmağıyla asker saflarının arkasında kendisine desteklerini haykıran vatandaş kalabalığını gösterdi.

Müzakereci, hidivin sonunda herşeye razı olduğunu ilan etmek için, sarayla isyancılar arasında altı yedi defa gidip geldi.

Ne idüğü belirsiz biri, bir gün içinde Mısır'ın efendisi olmuştu. Adı Arabi idi.

İzleyen haftalar boyunca aldığım raporlar onun halk gönlündeki saygınlığını oy birliğiyle belirtiyorlardı. Bütün sınıflar, bütün mezhepler bu yeni özgürlük yönetimine övgüler düzmekte birleşiyorlardı. Arabi'nin niyetleri beni endişelendiriyordu. Yabancılardan Mısır'ın sülüklerinden kurtulsun, çok iyi! Ama bundan, benim yönetimim altında bulunduğunu unutmak için yararlanmamalıydı.

Kuşku içinde, olay yerine bir soruşturma kurulu gönderdim.

Orada görünüşleri, Mısırlılar'ı önceleri endişelendiren elçilerim, Arabi'ye karşı en ufak bir kötü niyetim bulunmadığına onları ikna ettiler. Onlar da rahatlayarak, bana olan bağlılıklarını ifade ettiler. Arabi, benim şahsımda İslam'ın halifesine her zaman saygı göstereceğini birçok defa tekrarladı. Elçilerimi rahatlatan bu anlatım biçimi beni düşünceye sevketti. Eğer isyancı halife önünde boyun eğiyorsa sultanı ne yapacaktı? Ruhani gücümü tanıyor olsa bile, Mısır üzerindeki cismani gücümü inkâr mı ediyordu?

Arabi'nin Londra'ya bir görevli gönderdiğini öğrendiğim zaman şaşırıp kalmıştım. Kaygıyla beklemiştim girişimi. Ölesiye rakibim olan özgürlükçü Gladstone, bana karşı özgürlükçü Arabi'yi desteklemekle çok mutlu olurdu. İngilizler'in ta başından beri bu konudaki sessizliği düşüncemi güçlendirmekten başka bir şey yapmıyordu ki, 6 Ocak 1882'de Britanya hükümeti, hidive desteğini sağlayan ve Arabi'yi tehdit eden çok sert bir nota yayınladı. Gerçek ortaya çıktı o zaman. İngiltere'nin rolü, düşündüğümden daha da uğursuz biçimde ortaya çıkıyordu. Sonunda doğrudan bir müdahaleye bahane bulunmasıyla Gladstone beni hazırlıksız yakalıyor, hidivin imdadına koşuyor ve sırf Mısır'a el koyma gayesiyle kendisini benim yasal otoritemin yerine geçiriyordu. Rusya, Balkanlar'da kendisine yarar sağlamıştı; Kıbrıs ise onun emperyalist rakibinin iştahını yatıştırmak için yeterli değildi.

İlk tepki gösteren Arabi oldu. Yalnızca halifeye değil, sultana da bağlılığını vurgulamak için bana mektup yazdı. Yardımımı istiyordu.

Yasal vekilim olan ama kendisine hiç güven duymadığım hidiv yerine isyancıyı seçtim. Çünkü yozlaşmamış, Mısırlılar'ın entrikaları ve yabancıların dalavereleri üzerinde kalmış, çünkü inançlı olduğu kadar da inanmış bir insandı bu. Gazi Osman Paşa, beni ona karşı uyarmıştı. Arabi bir muzaffer olmuş olsa, bize karşı dönebilir, metbuluğumuzu tehlikeye atabilirdi.

"Yine de Arabi'yi gâvurlara tercih ederim," diye cevap verdim. "Onlar aç gözlü emperyalistler, o ise bir yurtsever."

Arabi'ye açıktan açığa yardım etmek sözkonusu değildi. Öğütlerim, ona gönderemediğim silahlar yerine geçmişti. Ülkesinin gâvurların eline geçmesine engel olmak için, hele ki İngiliz donanması İskenderiye önüne gelip demir atmışken, onlara en ufak bir müdahale bahanesi sunmaktan kaçınması gerekiyordu. Biz bu beklenmedik geliş konusunda açıklama isteyince, Gladstone, utanıp sıkılmadan gemilerinin "Mısır'ın halihazır durumunu değiştirmeye, onu başıboşluk ve çatışmadan, barışa ve düzene geri götürmeye" geldikleri cevabını verdi.

Onun barışının ne menem bir şey olduğu, Mısır'a, Arabi'nin hemen istifasını isteyen bir ültimatom verdiği zaman derhal görüldü. Hidiv, talimat almak üzere bana telgraf çekti. Bense ona bunu vermekten sakınmıştım. Arabi Paşa istifa etti; ertesi gün, halkın baskısı karşısında hidiv onu yeniden Harbiye Nazırlığına atadı.

Benim için, sahneye girme ve ikinci bir soruşturma kurulu gönderme zamanı gelmişti. Gladstone önerimi havada kaptı. Mısırlı politikacıların akla hayale gelmez entrikaları, Arabi'nin halk arasındaki ajanlarım tarafından sürdürülen saygınlığı Gladstone'u çaresiz bırakıyor ve o da benim arkama sığınmayı diliyordu. Onun dilekleri, kendisini Arabi'den kurtarmam için bana yalvaran hidivinkilerle birleşiyordu. Temsilcilerim, İskenderiye'de görkemli bir biçimde karşılanmışlardı. Yollarının üzerindeki kalabalık.

"Tanrı sultana zafer nasip etsin. Ültimatomu geri çevirin, donanmayı defedin!" diye bağırışıyordu.

Gazi Osman Paşa, müzakerecilerimin Arabi gibi kıvrak bir fellahın karşısında ağırlıklarını duyurabileceklerinden kuşkuluydu, ama ben onların başına titizlikle seçilmiş bir adamı koymuştum.

"Derviş Paşa yaşlı bir demir leblebidir. Generallerimin en çetini ve en az vesveseli olanıdır."

"Zatı şahanelerinin ona güvenleri var o halde?"

"Hidiv ona, daha varır varmaz ellibin sterlin liralık nakit ve yirmibeşbin liralık da mücevher verdirtti. Bu bahşiş onun teveccühlerini sağlamaya yönelik. Etkisinin de olduğunu düşünebilirsiniz artık."

"Peki ya Arabi ona yaranmayı reddeder ve de direnirse?"

"Komisyona kişiliği belirsiz birini ekledim. Bu, laf aramızda, bana çok güzel yararlar sağlattıran ve size de tavsiye edeceğim yedek hafiyelerimden biri. Onu Derviş Paşa'nın arkasına geçmekle görevlendirdim ki, Derviş Paşa yabancı güçlerin gözleri önünde Arabi'yi her azarlayışında, o da Arabi'yi dostluğum ve güvenim konusunda inandırsın."

"Zatı şahaneleri demek ki bir düzenbaza bel bağlıyorlar?"

"Yedek hafiyemi bir adım bile başıboş bırakmaması ve onu ihbar etmesi talimatıyla grubun içine Medine'deki hafiyem olan bir şeyhi dahil edecek kadar. Bu kutsal kişi Arabi'nin sadık bir dostu üstelik."

Böylece bütün kozları oyunumuza koyduğumuza göre atıp tutmalara başlanabilirdi artık.

Derviş Paşa, Arabi'ye babacan bir tavırla, serkeş ama sevilen bir oğul gibi davrandı. Onu, adet yerini bulsun diye istifaya ve Konstantaniyye'ye gelip benimle anlaşmaya çağırdı. Arabi buna yan çizdi, ama iki gün sonraki bir görüşme herkesi uzlaştırmaya yetmişti. Derviş Paşa Arabi'yi göğsünden kucaklayarak:

"Hepimiz kardeşiz, sultanın oğullarıyız! dedi."

Temsilcim, bombayı etkisiz hale getirmişti. Düzen Mısır'da, şiddete başvurmadan, sırf ikna yoluyla yeniden yerleşmişti. İngiltere, hidiv benim minnettarlarım oluyorlardı. Otoritem yeniden kurulmuştu.

XVI

Telgraf, 11 Haziran'da İskenderiye'de olaylar meydana geldiğini bana öğretiyordu. Başlangıçta, sarhoş bir Maltalı bir arabacıyı bıçaklamıştı. Rumlar ve polisler kavgaya karıştılar. Önceleri gösterinin çekiciliğine kapılan sıcakkanlı işsiz güçsüz takımı birden kavgacı kesiliverdi. Pencerelerden ateş edildi. Hıristiyanlar ayrım gözetmeden kalabalığa ateş açıyorlardı. Berberiler, Sait'in Araplar'ı ellerinde sopalarla yığının içine daldılar. Ateş etmeler genelleşmişti. İkindi üzeri nihayet askeri birlik göründü ve olay çabucak bitti.

Ama bu birlik birçok tuhaf unsuru barındırmaktaydı. Kavga çığırından çıktığı halde, düzenin güçleri saatler boyu yerlerinden kıpırdamamışlardı. Polis şefi bulunamamış, şehrin valisi küçük parmağını bile oynatmamıştı. Sükûnet yine de yerleşmiş, kurbanların sayısı düşük kalmıştı. Olay örtbas edildi.

İki gün sonra, ona iyi haberi vermek üzere İngiliz elçisini kabul ettim:

"Arabi Paşa'nın tam bağllık sözünde bulunduğunu size bildirecek durumda olmaktan mutluyum Lord'um. Ona ayrıca Mecidiye nişanının büyük şeridini verdim, o da derin minnettarlığını belirtti ve sadakat sözünü ve tahta bağlılığını tekrarladı. Derviş Paşa görevini tamamen başardı."

Marki dö Dufferin kısa bir süreden beri, karşıtı bulunduğu sevimsiz Layard'ın halefi olmuştu. Bu iri yarı sakallı, belirli bir çe-

kingenliğin daha da açığa çıkardığı derin bir çekiciliğe sahipti. Sesini hiç yükseltmiyor, gözleriyle gülümsediği gibi dudaklarıyla da gülümsüyor, ama bakışı acımasız bir sabitlik alabiliyordu. Hemen hemen bir Doğulu kadar canayakın ve sabırlı, işin aslı herkesten fazla da dik kafalıydı. Tatlı ve neredeyse pohpohlayıcı bir sesle bana cevap verdi:

"Ne yazık ki İskenderiye'de korkunç isyanlar patlak verdi Şevketmeapları. Elli Avrupalı, vahşetin en aşırı biçimleriyle soğukkanlılıkla katledildi. Aralarında kendi konsolosumuz olmak üzere öteki birçoğu da yaralandı ya da mucize eseri ölümden kurtuldu. Şehrin her yanında hıristiyan avı var. Çok eskilerden gelen bu bağnazlık, ortadan kalkmayı kabul etmiyor. Ondörtbin hıristiyan Mısır'dan ayrıldı, öteki altıbini de kendilerini götürecek olan gemilerin gelişini tedirginlikle bekliyor. Mısır kan ve ateş içinde. Olay Derviş Paşa'yı tamamen aştı. Arabi sizi aldattı Şevketmeap. O, kendisiyle anlaşabilmenin söz konusu olmadığı sorumsuz kan dökücünün biri.

Bu uydurmalar, olayları çarpıtmalar çığı karşısında durumun ellerimden kaçtığını hissettim. Kafamı toplamaya zamanım olmamıştı ki, 10 Temmuz'da, Britanya amirali Sir Beauchamp Seymour, verdiği saate mükemmel bir sadakatle, tam da yediyi yedi geçe korkunç toplarından ilk gülleleri İskenderiye üzerine savurdu. "Birbuçuk saatten az bir zamanda bu zencilerin eserlerini en ufak edeceğim" diye önceden söylemişti.

Savaş sekiz saat sürdü. Yara almaz zırhlılar her yere yıkım saçıyorlardı. İnsanlık dışı bombardıman, gereksiz bombardıman çoktandır sessizliğe bürünen mevziler üzerinde sürmekteydi. Çöken duvarlar zararsız askerlere mezar oluyordu. Okullar isabet almıştı. Bütün mahallelerde evler ve binalar alev alev yanıyordu. Dev gemiler, ertesi sabah ateşe yeniden başladılar. Sir Beauchamp Seymour:

"Saat üçten önce teslim olmazsanız, şehirden geriye hiçbir şey kalmayacak", diye tehditte bulundu.

Kitleler halinde kaçışan halk öldürücü bir paniğe kapılmıştı. Bütün gece ve sonraki bütün günler İskenderiye yandı. Askerler ne

zaman herhangi bir yangını söndürmeye çalışsalar, mermiler onları eziyordu. Onlara da savaşı bırakmak kalıyordu. Hidivin zengin para babalarının yaptırttıkları güzel saraylar, güzel sokaklar, tüten harabelerden başka şey değillerdi artık. Yıkıntılar arasındaki tek canlı varlıklar olan iğrenç yağmacılar, henüz ayakta kalmış duvar parçalarının arkasında gizlenen son nöbetçilerin ateşiyle karşılaşarak, çalınmış bir eşyayla oraya buraya kaçışıyorlardı.

Bu havadisleri alınca İngiltere elçisini çağırdım ve kendisine duygularımı belirtmek için iki saat beklettim onu. Mabeyincilerimle gevezelik ederek, en küçük bir sabırsızlık göstermedi. Onu içeri aldırtınca kesinlikle yapmacık olmayan bir öfke sağanağını üzerine boşalttım. Lord Dufferin üzüntülü bir gülümseyişle sağanağın sona ermesini bekledi, sonra da ceremeye katlanmış görgülü bir insanın okşayıcı ses tonuyla:

"İskenderiye bombardımanı tam anlamıyla haklı gösterebilir, amirallik, mevzideki bataryaların toplarını Britanya donanmasına karşı kullanmak niyetinde olduğunu haber aldı. Kendimizi korumak için harekete geçmek zorunda kaldık. Öte yandan, hidiv ya da Zatı Şahaneleri fiili bir davranış içinde bulunmadıklarından, Arabi'yi ezme görevi İngiltere'ye düşüyor."

"İskenderiye bombardımanı bir korsanlık işinden başka şey değildir Lord'um. Gemileriniz haftalardır mevzilerin ateşi altında demirlemişlerdi. Eğer Arabi, gerçekten sizin dediğiniz kadar haya yoksunu olsaydı, donanmanızın elverişsiz durumundan çoktandır yararlanır ve belki de onu batırırdı."

Lord Dufferin gözlerini neşeyle kıstı, içtenliği yüzüne yansımıştı.

"Bundan böyle önemli olan çıkmazdan kurtulmaktır Şevketmeap. Hükümetim beni, Arabi'yi kovmak ve ülkeye düzeni yeniden getirmek amacıyla yapılacak bir askeri sefer için sizi kendisine katılmaya çağırmakla görevlendirdi."

Düşünmek istedim. Bu öneri, tuhaf da olsa bir kapıyı aralıyordu. İngilizler'in Mısır'da bana ihtiyaçları vardı. Herşey kaybolmuş değildi... Arabi hariç. Ben onun üzerine bahis oynamıştım ama İn-

gilizler onu çok kötü bir at yapmayı başarmışlardı. Bahsi tersine çevirmenin zamanıydı. Mısır'ı İmparatorluk'un bağrında korumak için ittifakın en yakışıksızca yıkılmasına hazırdım. Elçiye ilke olarak rızamı bildirdim. O da benden Arabi'yi kınayan bir bildiri istemek için bundan yararlandı.

Görüşme açıldı. Elçi bizim dağarcığımızda bilinmeyen "derhal", "evet", "hayır" gibi kelimeleri kullanıyordu. Bir öğle sonrası öylece geçti, zira şaşkınlığımı gizlemek için canımı dişime takarak tartışıyordum. İngilizleri Mısır konusunda tek başlarına bırakmak istemediğim, ama askeri birliklerimi Mısırlı uyruklarıma karşı sürmek düşüncesinde de tereddüt ettiğim için kararsızlık gösteriyordum. Tartışma hız kesmeksizin yemek saati geldi, ben de rakibimin gerilediğini, soluk soluğa kaldığını, yorgunluktan kekelediğini görme mutluluğuna eriştim en azından. O, çekilmek için üsteleyince ben de gönül yüceliğiyle ona özgürlüğünü iade ettim.

O henüz ayrılmıştı ki, Kahire'den bir telgraf geldi: İngilizler, Süveyş kanalına asker çıkarmışlardı ve Mısır'ın içine doğru ilerliyorlardı.

Ertesi gün, cuma namazı için Boğaz'da, Dolmabahçe'nin aşağısındaki Ortaköy camiine gitmeyi tasarlamıştım. Daha eyere oturur oturmaz binek atım, tam tamına bulunduğu yerde sıçrayarak çok büyük sinirlilik işaretleri verdi. Yolumun üzerine yığılan işsiz güçsüz takımına karşı güler yüz göstermeye çalıştım. Bütün yol boyunca; şaha kalkan, fır fır dönen ve yirmi defa beni taşların üzerine atma tehdidinde bulunan atı zaptetmek için gitgide daha zorlu çabalar harcamak zorunda kaldım. Mucize eseri, bir zarar gelmeden camiye ulaşmıştım. Ama namazdan sonra Yıldız'a arabayla döndüm. Atı her ihtimale karşı muayene ettirdim. Hayvanın hassas bölgelerine petrol sürülmüş olduğu, bunun da dayanılmaz bir tahrişe yol açtığı anlaşıldı. Kim yapmıştı bu suikastı? Bu ciddi anda meydana gelen bu tuhaf olay kafamı allak bullak etmişti. İngilizler, bana mutlak güçlerini hatırlatmak için bu dolambaçlı yolu kullanırlar mıydı?

Sanki İngiliz askerleri Mısır'ı hiç istila etmemişler gibi, Lord Dufferin, bana bir İngiliz-Osmanlı askeri anlaşması önermek için

Yıldız'ın yolunu bir daha tutmuştu. Kendimi ince eler sık dokur göstermek, onun dayatmalarına elden gelen tek karşı çıkıştı. O gün onu, elde saat, her kelime, belgenin her virgülü üzerinde tartışarak onbire kadar alıkoydum.

Aynı gün, İngiliz birlikleri Arabi Paşa'nınkileri Tel el Kebir'de eziyor ve beş gün sonra da Kahire'yi işgal ediyordu. Bahtsız Mısırlılar sonunda Gladstone'un sözünü ettiği "uygarlığın nimetlerinden" yararlanacaklardı. Kahire zindanları ülkenin seçkinlerini içeri aldı: İleri gelenler, ulema sınıfı, köy yöneticileri, Kahire büyük müftüsü, eski nazırlar, gazeteciler, yargıçlar, en yüksek kişiler... Arabi'nin soylu bir şekilde teslim olmasından sonra İngilizler hiç vakit geçirmeden onun davasını gördüler ve onu çok uzaklardaki ve sağlıksız Adaman adalarına sürdüler.

Armenius Vambery benimle görüşmek istemişti, ama bu kez onu dışarda beklettim. Onu her zaman saygıların en büyüğüyle karşılamıştım. Gazeteci olarak bize meslekdaşlarının küçümsemesiyle davranmıyor, dahası başbaşa olduğumuzda kendisini bizim yandaşımız gösteriyordu. Kendisi aynı zamanda, benim gayri resmi görüşümü Londra'ya iletecek en mükemmel aracıydı. Bu işi ondan daha iyi başaracak -İngiltere hesabına casusluk da yaptığına göre- hiç kimse yoktu.

Onu kabul etmeden önce, günler boyu beklemekten bezdirdim. Gece yarısıydı. Sükûnet ve sessizlik, bir dostla dereden tepeden konuşmak için uygun düşüyordu. Geceyi her zaman sevmiştim. Geceleyin karanlıklar vasıtasıyla korunabiliyor, kendim olabiliyordum. Dünya benim oluyor, yani ben kendi kendimin oluyordum. Vambery bana, İngiltereyle aramdaki anlaşmazlık gölgesini dağıtmaya geldiğini söyledi.

"Hangi gölge?" dedim ona. "Halkımın ve Müslüman dünyasının önünde şerefim beş paralık edildi."

Vambery'de, benim güvenimi çeken birşey vardı. Düzenbazlığının altında iyi bir kalbi vardı. Zekası içten bir sıcaklık sağlamayı biliyordu. Beni ve ülkemi öylesine iyi tanıyordu ki, uzun süredir aramızda bir tür gizli suç ortaklığı oluşmuştu. Onunla, herhangi bi-

riyle konuştuğumdan daha açık yüreklilikle konuşuyordum.

"Benim dış siyasetime kötü bir yıldızın yön verdiğine inanacak noktaya geliyorum. Tahta çıktığımda, İmparatorluk'un parçalarını ayakta tutan pamuk ipliğini koparmamak için ettiğim yemine sadık kalamadım. Bana miras kalmış olan bunca vilayeti de çoktan kaybettim. Tacının en değerli mücevheri olan Nil ülkesinin kaybı bana ayrıca acı veriyor. İngiltere'nin ihaneti ise beni herşeyden fazla alt üst ediyor."

Vambery beni yatıştırmaya çalıştı:

"Hepsi bir yana Şevketmeap, Mısır'ın yıllık vergisini almayı sürdüreceksiniz."

Bu "teselli" beni yerimden sıçrattı.

"Atalarımın kılıçlarıyla zaptettikleri ülkeyi para için bırakacağımı mı düşünüyorsunuz?"

Yılgınlığımı Vambery'den saklamadım. Vezirlerimden hiçbirine güven duymuyordum. Sadık olanların beceriksiz oldukları görülüyordu. Yeteneklilerse yolsuzluğa sapıyorlardı. İçlerinde en parlağı olan Küçük Sait Paşa, en tehlikelileri de değil miydi? Dostları İngilizler'in emperyalist iştahlarını bastırmayı bilememişti ve ben de onu bir defa daha -yerine getirecek kimse bulunmadığından birkaç gün sonra geri çağırmak üzere- azletmiştim. Belki de suç insanların değil ama şartlarındı. Alışkanlıklar adamakıllı kök salmıştı, atalardan gelen geleneklerse kafaları değiştirmeyecek kadar eskiydi. Günün birinde İmparatorluk'un tozlarını silkelemeyi, beyinleri çağdaşlaştırmayı, yüzyılların paslandırdığı yönetim makinesini yağlamayı başarabilecek miydim? Girişmiş olduğum reformlar vaad vericiydiler, ama Rusya'nın, sonra da İngiltere'nin doymak bilmezlikleri sanki güçlü devletler, bu reformları bir sonuca vardırmamı engellemekte kararlıymışlar gibi onları tehlikeye atıyordu.

Vambery fırsatı kaçırmadı. İngiltere'nin, yatırımlarının vanasını açarak programımda bana yardımcı olmaktan başka hiçbir dileği bulunmadığına güvence verdi. Sitemlerime yeniden başlamadan önce bunu memnuniyetle not ettim:

"Ben her zaman iki yüzlüler ve asalaklarla çevriliyim. Bu bitmez tükenmez dalkavukluğa ve sonsuz muhbirliğe artık dayanamıyorum. Kulaklarıma gelense yalandan başka bir şey değil. İnanın bana: Gerçek ne kadar acı olursa olsun, bana yağdırılması zorunlu sanılan bu içi boş iltifatlardan daha fazla memnun eder beni. Benimle içtenlikle ve açık açık konuşmanızı istiyorum. Siz aynı zamanda hem Doğu'ya aitsiniz hem de Batı'ya. Sizden çok şey öğrenebilirim."

Ellerimi ellerinin arasına alarak ona gülümsedim.

"Siz, ülkemizi neredeyse bizden daha iyi tanıyorsunuz. Açık yürekle söyleyin, ne yapmalıyım?"

Sözlerini en nazik pohpohlamalarla süsleyerek, gerçeği büyük hükümdarların gözleri önüne serme tehlikelerinden uzun uzun söz açtı.

"Zatı Şahaneleri şu İran şiirini bilirler: "Hükümdarlara yakınlık bir yakıcı ateştir."

"Ama sıcaklık da getirir."

Cevabım onu güldürdü. Huysuzluk çıkaracağımdan kaygılı olarak gelmişti, memnun ayrılıyordu. Londra'ya götüreceği bilgi dağarcığı ona olağanüstü bir sicil sağlayacaktı. Onun, yani destekçilerinin tavsiyelerini istiyor ve İngiltere'nin daha da zenginleşmesine imkân sağlayacak olan yatırımları kabul ediyordum. "Sultan boyun eğmişti, sultan uysaldı" diye yaygara edecekti.

Gölgede, gözetim dışında daha iyi çalışabilecektim böylece. Zira ruhumun derinliğinde kıyasıya bir savaş ilan etmiştim İngiltere'ye.

Mısır bunalımının tam doruğunda, koyu bir karamsarlık içinde bocalayıp dururken, şeyh Abdülhüda'nın güçlü ve genç sesini duymuştum birden: "İmparatorluk belki kayboldu ama hilafet yerli yerinde."

Halifelik, yani elimde bulundurduğum ve bütün müslümanları çağrıma uymaya ve yardımıma gelmeye mecbur eden ruhani yetki. Merhum Şam ya da Bağdat halifelerinin eski şaşaalarıyla avunan bir Arap'tan gelme bir düşünceydi bu tamamiyle. Ben Türk'tüm, daha gerçekçiydim öyleyse.

Yaşadığım o çöküntü içinde şeyhin sözlerine kulak vermiştim yine de. Çok gizli olarak Yıldız'a, dünyanın bütün müslüman ülkelerinden din adamları getirttik. Onlara hitabettim, onları coşturabildim. Giderleri bana ait olmak üzere bütün dillerde bastırılan Kur'an'larla donanmış bir halde, heyecanla dört ana noktaya dağıldılar. Balkanlar'dan Himalaya'ya, Afrika'nın doğusundan batısına Tanrı sözünü yaydılar. Çalışma odama, müslüman ülkelerin iyice belirli bir şekilde yeşil renkle işaretlenmiş olduğu bir dünya haritası asmıştım. Elçileri, özellikle de İngiliz'i her kabul edişimde parmağımı haritaya doğru götürüyordum, bu da onları endişelendirmeye yetiyordu. Bir islam cihadının en ufak bir başarı şansı olduğuna bir an bile inanmıyordum elbette ki. Ama halifenin korkuluğu hasımlarımı etkilemeyi becerebilirdi belki de. Güçsüzlüğümün imdadına bir hayalet geliyordu.

Ne var ki, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi"de herhangi bir insan gibi bedence hassas kalabiliyordu ve ben çok geçmeden hasta düşmüştüm. Şu son aylarda göğüs gerdiği, içimin derinliklerine gömmüş olduğum şey zehirli meyvalarını veriyordu.

Başlangıçta, sırtımda basit bir sivilce, küçücük bir kan çıbanı çıkmıştı. Özel hekimim Mavroyanni Paşa, bana alışılmış merhemler uyguladı. Çıban, küçüleceği yerde daha da büyüdü, azdı. Korkunç derecede canım yanıyordu. Ateş durmadan yükseliyordu. Durumum günden güne, sonra da saatten saate ağırlaştı. Artık yatağımdan çıkamıyordum. Tahta çıkışımdan beri ilk defa cuma namazına gitmedim. İşleri artık yönetemiyordum. Zayıflığım ölümü düşündürecek dereceye gelmişti. Tahtı ölümüm üzerine küçük kardeşim Reşat'a bırakmak için hazırlıklar yapmaya başladım. Kendimden geçme nöbetlerine dalıyordum ki, gözde mabeyincilerimden Ragıp bey, doktor olan kardeşine kendimi muayene ettirmeme izin vermem için benden istirhamda bulundu.

Bu noktaya gelmişken Ragıp'ın kardeşi de niçin olmasındı? Adı Arif olan bu zat, çıbanı inceledi ve işe yarayı temizlemekle başladı. Sonra da merhemlerini bizzat hazırlayarak onları uyguladı ve başucumda, beni en büyük bağlılıkla tedavi ederek üç

gün üç gece kaldı. Çabucak iyileşiverdim.

Mavroyanni'nin tedavideki hatalarını uzun yıllar hizmeti nedeniyle bağışlamıştım, ama mesleğini icraya artık izin vermemeyi, saray halkı için daha sağlıklı buluyordum. Bununla birlikte, güvensizlik içinde, beni ölümün kapılarına kadar getiren zararlı merhemleri de tahlil ettirdim. Kimyagerlerim onları acayip şekilde hayli kuşkulu buldular. Mavroyanni'den şüphelenmek söz konusu değildi. Yardımcıları her ihtimale karşı en uzak illere gönderildiler ve ben, doğrudan Yıldız'ın bulunduğu alan içinde bir eczane kurulmasını buyurdum.

Saraylarımızda, kurbanları olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğumuz "kazalar" her ne kadar yabancı bir hükümet tarafından telkin edilebilirlerse de, kıskanç bir harem ağası tarafından da tasarlanabilirlerdi. Ben yine de, bazı yabancı güçlerin, benim islam bütünlüğü tehditlerimi ciddiye alıp almadıklarını kendi kendime sormaktaydım.

XVII

O 1883 günü, Hicaz valisinden Mithat Paşa'nın bir şiri pençe çıbanından öldüğünü, enişte Mahmut Celalettin'in de bir kalp krizine yenik düştüğünü bana haber veren bir telgraf alınca tutulup kalmıştım. Onların hapis tutulmaları için Taif'i seçmiştim. Arap çölünün orta yerinde eski ve kerpiç duvarlı uyuşuk bir şehirdi bu. Garnizon orada, bizim yönetimimizce inşa ettirilmiş, içinde mahpusların kaldığı küçük bir kaleyi işgal etmekteydi.

İtiraf edeyim ki, bütün bu aylar boyunca, onların tutuklulukları hakkında bana ulaşan raporlara dalgın bir dikkat vermekten başka birşey yapmış değildim. Mithat Paşa'nın hastalandığını, sonra da iyileştiğini öğrenmiştim.

Onun kaybını öğrenince duygularım bölünmüştü. Bu büyük zekanın girmiş olduğu aşağılık yörünge bana acı vermekteydi. İmparatorluğun iyiliği için birlikte verimli bir şekilde çalışabilirdik. Ama alınyazısı ve de onun karakteri bunu istememişti. Kaçırılan bu buluşma, bu israf ağzımda acı bir tat bırakmıştı.

Çok geçmeden, kulağıma İzmir'den küstahça mırıltılar geldi. Mithat'ın hep bu şehirde oturtmakta olan ailesi gizli gizli onun ölümünün doğal olmadığını, öldürüldüğünü iler sürüyordu. Ailenin yanına Cevher ağanın en iyi hafiyelerini gönderdim. Hafiyeler bana, Mithat Paşa'nın, yakınlarına yazmış olduğu mektupların suretlerini getirdiler. Sadık biri, sırf mektupları onlara getirmek amacıy-

la Akdeniz'den Arabistan'ın en ucuna kadar boydan boya yolculuk etmişti.

Mithat, karısına ve çocuklarına daha birçok mektup yazmış olmaktan yakınıyordu. Görünüşe bakılırsa bu mektuplar yerlerine hiçbir zaman ulaşmamışlardı. Kısa süre önce sol omuzunda, şiri pençe diye tahmin edilen ve ona büyük acı çektiren bir çıban çıkmıştı. Hicaz valisi ona bir hekim göndermeyi reddetmişti. Bu acımasızlıkta şaşılacak hiçbir şey yoktu:

" Bize uygulanan davranış, bizden yakayı sıyırmak için bir araç sadece, zira yoldaşlarım her zaman lükse ve konfora alışkın olmuşlardı. Açlık onları, askerlere verilen sefil yiyeceği yemeye mecbur etse bile sağlıkları bu rejimi kaldıramaz. Mutlaka ölmekle sonuçlandıracaklar işi, ama nice azap ve sefaletten sonra..."

Mithat'ın ikinci bir mektubu, binbaşı Bekir'i ikiyüzlü ve adi bir işkenceci olarak bildirmekteydi. Mahkumlara her gün -sekiz kişi için- bir kase çorba, bir tabak turp yaprağı getiriyordu. Mahkumlar bunların etrafında toplanıyorlar ve gerçekten aç olanlar da bunlardan yemek zorunda kalıyorlardı. Ötekiler bir gün öncesinden saklanan bir parça ekmekle yetiniyorlardı. Parası olanlar sabun, kömür ve çamaşırlarını yıkamak için sıcak su alabiliyorlardı. Mithat'a gelince, dişlerini kaybedeli beri ekmek çorbasıyla yaşamaktaydı o.

"Size daha önce de söylediğim gibi, bütün bu tedbirler sırf bizi yoketmek amacıyla alınıyor. Yakın bir gelecek, bana son darbeyi kimin vuracağını açığa çıkaracak..."

Üçüncü mektup daha da kaygı vericiydi. Bir gün, subaylardan biri aracılığıyla ona kendisi için biraz süt almasını buyurduğu uşağı Arif, sıvıyı kaynatırken onun zehirli olduğunu keşfetmişti. Tutuklular birkaç gün sonra, içtikleri testi suyunu zehirlenmiş olarak buldular. Bütün bu suikastler, uşaklarının uyanıklığı sayesinde boşa çıkarılmıştı ancak.

"Öyle sanıyorum ki, bu suikastlerden sağ salim kurtulabilmemiz için pek az umut var, hatta belki de, sizler bu mektubu almadan benim ölüm haberimi öğreneceksiniz."

Benim kesin olarak daha fazlasını bilmem gerekiyordu. Olay yerine bizzat Cevher ağayı gönderdim. Cevher ağa bir ay İstanbul'dan uzak kaldı ve Mithat'la birlikte mahkum olan eski Şeyhülislam'ın sert bir şekilde kaleme alınmış notları sayesinde olayları yeniden kurmayı başardı.

Damat Mahmut Celalettin, garnizon hekiminin ihmalciliği nedeniyle dehşete kapılmıştı. Bu hekim, Mithat'ın çıbanını da aynı ihmalcilikle tedavi etmişti. Mahmut Celalettin Hicaz valisine, başka bir hekim göndermesini istirham etmek için telgraf çekmişti. Vali cevap bile vermemişti.

Bunun üzerine, mahkumları gözetimde bulundurmakla görevli binbaşı Bekir onların uşaklarını tutuklamış, az sonra da salıvermişti. Sonra da, amiri olan Hicaz valisine danışmak üzere Mekke'ye gitmişti. Daha döner dönmez yeniden gözden kaybolmuştu. Yedi gün ortalarda gözükmemişti. Mahkumlar arasında ortaya çıkarak onlara; Konstantaniyye'den, öğünlerinin azaltılması ve aşçılara yol verilmesini emreden, ama bununla birlikte ihtiyaç duyacakları herşeyi çarşıdan satın alma iznini veren yeni bir kararnamenin telgrafla bildirildiğini duyurdu.

23 Nisan 1883'de, bir Çerkes miralayın komutasındaki süvari birliği iki topla beraber Taif'e geldi. Bu miralay derhal mahkumların koruma birliğini yeniden düzenledi ve bunu en güçlü askerlerinden kırkıyla takviye etti. Sonra Mithat Paşa'nın uşağı Arif ağayı çağırarak, onu efendisinin zehirlenme girişimi konusunda uzun uzun sorguya çekti. Sorgulamasının sonunda Arif'e, damdan düşer gibi birden, efendisini zehirlemesini önerdi:

"Zehir hazır ve eğer sen onu Mithat'a içirmeyi başarırsan Efendimiz sultandan büyük mükafatlar elde edeceksin. Bir başka adam damat Mahmut Celalettin Paşa'yı öldürmekle görevlendirildi, ama sen bu işi de üzerine alırsan mükafatın iki kat olacak. Eğer bu sırrı ortalığa yayarsan öldürülürsün. Bin Türk lirası Mithat'ın, altıyüz lira da damat Mahmut'un ölümü için."

Arif sadece nefretle reddetmekle kalmadı, üstelik sert bir biçimde itirazda bulundu ve seçilen iki kurbana herşeyi nakletmek i-

çin aceleyle koştu. İki gece sonra Çerkes miralay, mahkumların mahallesini askerleriyle kuşattı. Astlarından biri Arif ağaya gönderildi ve o da ondan, geceyarısına doğru paşanın odasının kapısını açmasını istedi.

"Asla açmayacağım bu kapıyı sizin suç ortağınız olmayacağım. Ben vicdanım için korku duyar ve de Allah'tan korkarım."

Tam da o sırada mahkumlar odalarına dönüyorlardı ve Mithat da, merdiveni inerken sadık uşağının sesini duymuştu:

"İnmeyiniz efendim! Hemen arkadaşlarınızın yanına dönün ve geceyi onlarla birlikte geçirin. Sizi alçakça katletme niyeti var."

Mithat Paşa merdiveni yeniden çıkarak mahkumlarla buluştu ve onlara az önce duyduğu şeyi bildirdi. Çerkes miralay Arif'i derhal tutuklamış ve astlarından bir başkasını mahkumlara yollamıştı.

"Miralay hepinize saygı ve sevgilerini sunuyor ve yasanın gerektirdiği gibi ayrı ayrı odalarınıza çekilmenizi rica ediyor."

Mithat ve damat Mahmut cevap olarak, kendilerini yalnızca zorun ayırabileceğini bildirdiler. Ayrıca, baş gardiyanları binbaşı Bekir'le konuşmak istediler. Bekir onlara, kaygı duymalarını gerektirecek hiçbir nedenleri bulunmadığı konusunda, dünyada sahip olduğu en kutsal şey üzerine yemin etti. İhtiyatlı Mithat yine de geceyi bir başka mahkum Ali beyle geçirmeye karar vermişti.

Sabah saat altıda, damat Mahmut Celalettin'in uşağı uyandırıldı ve kışlaya nakledildi. Altı buçukta Mithat Paşa'nın kapısı kırıldı. Ali bey odadan dışarı götürüldü.

Mithat Paşa, yaşı ve zayıflığı hiçbir direniş gösteremeye imkân tanımaksızın boğdurulmuştu. Az sonra damat Mahmut Celalettin'in kapısı da parça parça ediliyordu. Sabun sürülmüş bir ip onun için özel olarak hazırlanmıştı. Onun korkunç beden gücünü bilmeyen yoktu çünkü. İp boynuna geçirilince, ta kışlaya kadar duyulan ve en taş yüreklileri bile titreten keskin çığlıklar atarak umutsuzca karşı koydu. Ama çok geçmeden çağrıları zayıfladı, sonra da kesildi.

Çarşaflara sarılan cesetler, birkaç dakika sonra kışla hastanesinin bir odasına taşındılar. Güneş yükselirken, surların dışındaki mezarlıkta iki çukur kazılarak cesetler içine törensiz olarak atıldı.

"Allah'ın mağfiret ve keremi üzerlerinde olsun!" diye duada bulundu eski Şeyhülislam!

Bu raporu okumayı, dehşetten soluğum kesilmiş olarak bitirip de gözlerimi kaldırınca İmparatorluk'un, bütün dünyanın suçlayıcı bakışlarının üzerime dikilmiş olduklarını gördüm. Resmi haberi kısaca duyurmuş bulunan gazetelere, bu konu üzerinde artık tek söz yayınlamamalarını her ne kadar buyurduysam da, kötülük çoktan yapılmış ve ortak kanı iyice pekişmişti: Katil Abdülhamit'ten başkası olamazdı.

Mithat'ın çocukları için, babalarının öldürülmesi emrini benim bizzat vermiş olduğum konusunda şüphe yoktu. Mahmut Celalettin'in dulu kızkardeşim Cemile, ona göndermiş olduğum başsağlığı dileklerine cevap vermemiş ve beni görmeyi reddetmişti. Perestu Hanım'da bile kuşkuyu hissediyordum. Suskunluğu, ortalarda görünmeyişi -belirli bir süredir beni ziyaret etmekten vazgeçmişti- bütün kınamalardan daha fazlasını anlatmaktaydı.

Bununla birlikte mantık beni aklıyordu. Mithat hiçbir sorun yaratmıyordu bana. Hiç kimse onunla meşgul olmuyor, hiç kimse, hatta onu savunmakta bunca hevesli ve de onu unutmuş görünen İngilizler bile onun salıverilmesini dilemiyorlardı. Ondan kurtulmaya, günlerden bir gün niçin karar verecektim ki? Eğer benim böyle bir niyetim olmuş olsaydı, onu bağışlamak yerine, mahkemelerin yargısının uygulanmasına izin vermek daha basit olmaz mıydı?

İyi iş becermişlerdi katiller! Üzerime öyle bir kan sıçratmışlardı ki, ölümüm bile silemezdi bunu.

Öyle bir komployduki bu, en azılı düşmanlarım bile bunu düşünmeye cesaret edemezlerdi. Düşüncelerim, bu işi kesinlikle astlarımın gayretkeşliklerine bağlıyordu. Yerel bir yüksek yetkili, teveccühümü kazanmanın saçma umudu içinde mahkumları ortadan kaldırma girişimine el atmıştı. Gerçeği ortaya çıkarmak mümkün olmayacaktı, yönetimimizin oynak zeminini gayet iyi tanıyordum. Sert davranmak, zihinleri daha da karıştırmaktan başka birşey yapmayacak ve beni suçlu görmek isteyenlerin gözünde hiçbir şey beni temize çıkarmayacaktı.

Tam o sıralarda Pertevniyal öldü. Onun için görkemli bir cenaze töreni yaptırdım. Memurlar, saray erkânı ve askerlerden oluşan uzun bir tören alayı cenazesini Eski Saray'dan, onun Aksaray semtinde dini ve insani amaçlarla yaptırmış olduğu binalar topluluğuna kadar izledi. Adını taşıyan caminin çevresinde uzanan bahçenin ortasına kendi türbesini yaptırmıştı. Kendi seçmiş olduğu çiçeklerin ortasında dinlenecekti bundan böyle.

Merhumenin evi, Eski Saray'da onunla birlikte yaşayan kadınları, kalfaları, himayesindeki kadınlar adet gereği Dolmabahçe'ye nakledildiler. İhtiyaçlarını sormak için onları görmeye gittim. Bütün harem sakinlerinde kök salmış o tevekkülü aynı anda taşıyan, hayatlarının bundan böyle ne olacağı konusunda kaygı dolu, birbirleriyle kümelenmiş otuz kadını, birinci kattaki girişte, odanın devasa büyüklüğü içinde kaybolmuş buldum.

Bu ellilik, altmışlık kadınların arasında, ilkin bakışından tanıdığım genç bir yüz farkettim. Genç kız onbeşini sürüyor ve güzelliği gitgide gelişiyordu, ama hafif kıvırcık sarı saçları ve iri mavi gözleri hep aynıydı. Önümde, savaş sırasında Ruslar'a esir düşen o soylu Çerkes'in, Pertevniyal'in himayesine aldığı ve son ziyaretim sırasında bana tanıştırmış olduğu kızı Ayşe duruyordu. Ona, en küçük bir dileği olup olmadığını sordum, o da ağzının içinde bir "hayır" cevabı geveledi.

Beni Yıldız'a geri götüren arabada kızın hayali de beni izledi. Ayşe, validenin sevgisiyle birlikte herşeyi kaybetmişti. Pertevniyal'in himaye ettiği öteki kadınlar ya paşalarla ya da en iyi okullardan çıkan genç insanlarla evlenmişlerdi. Pertevniyal en gençlerini yanında saklamıştı. Ayşe bu hayatın, önceki saltanatların Dolmabahçe'de yuvalanmış kalıntıları yüzlerce kadın arasında başlayacak geri kalan bölümünü adsız, unutulmuş bir şekilde geçirmeye mahkumdu bundan böyle.

Kırkbeş yaşında aşık olduğumu anlamam, hayatımın en büyük sürprizi olmuştu kesinlikle. Kendimi şüpheci, kuşkusuz kuralları hiçe sayan ve herşeye boşvermiş biri olarak tanıyordum. Kadınlar beni çekiyordu ama aşk duygusu bana yabancıydı. Ayşe'yi yeniden

görmenin, onu her zaman yanımda alıkoymanın çılgın, akıl dışı arzusunu duymuştum birden.

Aynı akşam, Pertevniyal'in sarayının eski vekilharcını onunla evlenmeye karar verdiğimi bildirmeye gönderdim.

Ayşe daha sonra, bana o zamanki tepkisinin ne olduğunu anlattı. Padişahın, bakışlarını onun üzerine yöneltmiş olduğunu bilmekten dolayı bir hayli coşkulu hissetmişti kendisini elbette ki. Ama bilhassa, onun yumuşak, kibar, iyilik sever, ne sabırsız ne de öfkeli bir insan olduğunu işitince mutlu olabileceğine inanmıştı.

Daha önce dört kadınım olduğu için, bir ikballe olan düğünüm Yıldız'ın hareminin, Dolmabahçe'ye göre küçük ve basit bir salonunda çok sade bir biçimde geçti. Ayşe, gardrob kahyasının ona seçmiş olduğu sık nakışlı mor kadifeden bir giysiyi zerafetle taşımaktaydı. Üzerine, gelinin süsü olan ince elmas broşları iğnelemiş bulunduğu başlığını alımlı bir şekilde yana eğmişti. Çene altından sarılı beyaz duvak, yüzün hoş yuvarlaklığını ortaya çıkarıyordu. Kişiliğini böylesine iyi sardığı o uysallığın yanısıra, her durumda koruması gerektiği o olağanüstü doğallıkla, yanımda saygılı bir tavırla ama bir boyun eğme gölgesi olmaksızın duruyordu. İmam adet olan duaları yaptı ve dini nikahı kıydı. Kişisel hizmetimde çalışan birinci yardımcım Cevher ağa, saray çıkışları sorumlusu ve Kağıthane camii imamı olan bir din adamı tanıkları oluşturdular. Ayşe'yle ben mutluluk simgesi birkaç şekerleme atıştırdık, sonra da harem kadınlarının kutlamalarını kabul ettik. Benim Ayşe'ye ilk armağanım, bir dilekte bulunarak açtığım el yazması, yaldızlı ve ciltli bir Kur'an oldu.

Adını, yeni yaşantısını simgelemesi için değiştirmek istiyordum ve bunun seçimini de Kadir-i Mutlak'a bırakmıştım.

"Zira", diye açıklamada bulundum ona, "Kur'an'ı gelişigüzel karıştırırken rastlanılan bir kelimeden, Allah bütün bir hayat boyu mutluluk getirmeye yarayacak bir ilham çıkarır."

Uğurlu haber Enbiya suresinin yirmisekizinci ayetinde bulunuyordu. Sevecen ve merhametli anlamındaki "müşfik" sıfatıydı bu.

"Eğer Allah izin verirse, sen de benim için iyi ve sevecen bir kadın olacaksın Müşfika!"

Ayşe, padişah hareminin büyük Defteri'ne yeni adıyla kaydedilmişti.

Ona, malikanemi, benim eserim olan Yıldız'ı, dalyayı (yıldız çiçeği) keşfettirmekten zevk duymuştum. Sarayın kapısındaki, henüz tamamlanmış olan Hamidiye camiinde Allah'a şükrettik. Güzelliğini ortaya daha iyi çıkarmak için ağaçlı yeni yollar yaptırdığım ve yeniden düzenlettirdiğim Büyük Park'ın çevresini dolaştık. Değişik çevreli havuzların kıyılarında yükselen Kebab köşkü, ismiyle müsemma "Güzel Manzaralı köşk" gibi yapıların yeraldıkları has bahçeden geçtik. Harem'in bahçesi en küçük ama kesinlikle en çiçeklisi olanıydı. Çiçekler orada her yerde, tarhlarda, duvar boyunca sıralanmış meyva ağaçları üzerinde, çalılıklarda bitmekteydi. Duvarlar boyunca tırmanıyorlar ve çardakların narin çerçevelerini kaplıyorlardı. Bu çiçekler Yıldız'ın tek gerçek lüksünü oluşturmaktaydılar.

Ben, bitki örtüsünün ve ışığın egemen olduğu büyük, iddiasız bir malikane istemiştim. Dolmabahçe'den sonra, uzak atalarımın göçebe içgüdüsünü yeniden bulmuş olduğumu farkediyordum. Mermer hapisaneden kaçalıberi üslûpsuz, ihtiyaca, kaprise ya da ilhama göre rasgele inşa edilmiş mütevazi boyuttaki köşklerde konaklıyordum. Yıldız, oradan kopmamın bana gitgide daha zor geldiği, kendimi fevkalade iyi hissettiğim tek yerdi, sığınağımdı benim.

Müşfika'ya, onun ve benim oturacağımız Yeni Köşk'ü yaptırmayı düşündüğüm en güzel, en havadar yeri gösterdim. O, öteki kadınlarımla birlikte oturmayacaktı, onu yanımda istiyordum çünkü. Ona maun kapıları, dairelerimizi süsleyecek olan meyva ve çiçek resimlerini tasvir ettim. Ayşe, Amalia Ciampi'nin tersine her şeye hayranlık duyuyordu. Merkezi ısıtma tesisi tasarım karşısında heyecanlanmıştı.

Odamın kapısında bekleyen İzzet beyi o akşam geri gönderdim. Süt kardeşim, hiçbir kadın yatağımı paylaşmadığı zaman, uykuya

dalışımdan önce bir roman çevirisi, bir gezi kitabı, bir polis romanı okurdu. Ayşe ile el ele girdik ve ben her akşamki gibi iç kapıyı anahtarla kapadım. Öte yanda bir harem ağası ya da hanedanımızın beşiği Söğüt'ten gelme askerlerin oluşturduğu o alaydan bir nöbetçi kapının yanlamasına yatacaktı...

Gece yarısı, idare lambasının solgun ışığında, pembe yanağında bir gözyaşı iziyle uyumakta olan Ayşe'ye bakarken kapıya vuruldu. Sık sık olurdu bu, zira önemli bir haber ya da acil bir belge için her zaman uyandırılmamı emretmiştim. Kalktım, omuzlarıma bana sabahlık görevi yapan samur kürkü attım ve kapının kilidini açmaya gittim. Gözde yardımcılarımdan biri olan Nedim ağaydı bu. Koca Habeş'in yüzündeki dehşet ifadesini görünce geri çekildim.

"Ne istiyorsun? Ne getiriyorsun bana?"

İri gözlerini yuvarlıyordu, ağzını açıyordu ama oradan hiçbir ses çıkmıyordu.

"Haydi, ne istiyorsun?"

"Arkadaşım Firuz ağayı öldürdüm. Efendimiz'e bunu söylemeye gelmiştim."

"Ne diyorsun? Aklını mı kaçırdın sen?"

Firuz ağa, Nedim'in vatandaşı olan başka bir harem ağasıydı. Yalnız onların o uzaklardaki Habeşistan'larında Firuz, Nedim'e göre daha yüksek bir sınıftandı, Yıldız'da astını bulduğu zaman birçok sürtüşmeler yaratmıştı bu olay. Kısa süre önce, baş habercim olan "birinci yardımcı" Cevher ağayı kızlar ağası mevkiine yükseltmiştim. Arkadaşları da bu olayı, onun şerefine Kağıthane'deki bir meyhanede verilecek büyük bir şölenle kutlamayı kararlaştırmışlardı.

Ve Nedim kekeleye kekeleye anlattı:

"Yemek yedik, gereğinden fazla içtik ve rezil bir halde Yıldız'a döndük."

Bakışlarını eğdi ve sesini alçalttı:

"En sarhoş olanları da bendim. Bir geçitte, nöbetçi olan Firuz ağaya rasladım. Onu korkutmak için koca bir tabanca çıkardım ve "seni öldüreceğim, seni öldüreceğim!" diye bağıra bağıra onu kovalamaya başladım. Zavallı adam koştukça ben de şa-

kayı daha eğlenceli buluyordum."

Sustu. Dudakları, elleri, bütün gövdesi kasılmalar içinde titriyordu.

Soğuk bir tavırla ona devam etmesini söyledim.

"Kurşun gitti ve bir anda öldürüverdi Firuz'u."

Müşfika inler gibi bir ses çıkararak yorganın altında dertop oldu. Ben de, kendinden geçmiş gibi görünen dev yapılı zenci Habeş'in karşısında soğukkanlılığımı korumaya çalıştım.

"Arkadaşını öldürdükten sonra ne yaptın?"

"Buraya kadar koştum."

"Niçin?"

"Efendimiz'e cinayetimi itiraf etmek ve ondan beni bağışlamasını dilemek için."

"İsteseydim bile yapamazdım bunu. Yazgın konusunda karar adaletindir."

Habeş'i geri iterek nöbetçiyi çağırdım.

"Götür bunu. Yarın da yargıcın karşısına çıkarılsın."

Odaya sükûnet geri gelmişti ama ruhuma gelmemişti. Kafam yeniden yatağa giremeyecek kadar meşgul olduğundan, belli belirsiz aydınlatılan odada enine boyuna yürüyordum.

"Onu bağışlamayacak mısınız Efendimiz?" diye Müşfika şefaatte bulundu. "Ne de olsa uzun yıllar size sadakatle hizmet etmiş ve gelip size cinayetini itiraf etme cesaretini göstermiş."

"Sultan bile yasaların üzerinde değildir."

"Öyleyse asılacak."

"Ben de sizin kadar üzülüyorum bundan dolayı kadınım, ama bağışlama yetkimi bu caninin lehinde kullanmak, kayırmak anlamına gelir."

Ayşe'yi yatıştırmam zaman aldı. O da benim gibi, bir çılgınlık anını hayatıyla ödeyecek olan yardımcıyı düşünüyordu. Üzüntü, mutluluğumuzun bu ilk anında bile beklenmedik bir anda gelivermişti. Bu zorlu deneyim yine de, bizi uzaklaştırmak şöyle dursun, birleştirmişti üstelik. Birbirimizin kollarında teselliyi, sıcaklığı, sükûnu aradık. Tanyeri bizi uykuda birbirimize sarılmış buldu.

XVIII

Erken kalkmak alışkanlığındaydım. Yataktan, Müşfika'yı uyandırmamak için ihtiyatlı bir şekilde çıktığımda ortalık henüz karanlık olurdu. Banyo odasında gözden kaybolurdum. Amalia bu minik bölümü ikinci sınıf bir otele bile layık bulmuyordu. Uzun ve nefis bir banyodan sonra günlük beş vakit namazımın ilki için odama dönerdim. Hereke'de dokunmuş basit yün seccademi sererdim, çünkü bana göre, ipek bir seccade üzerinde namaz kılmak yakışık almazdı.

Sonra da giyinirdim. Bir yardımcı, sarayın kunduracı başısının yapmış olduğu yarım topuklu hafif çizmeleri ayağıma geçirirdi. Hafif ağaçtan bastonumu elime alır ve güneş henüz yükselirken kısa bir gezinti için bahçeye çıkardım. Hafif bir kahvaltıyı Müşfika'yla paylaşmak için dönerdim, sonra da hizmet kalfası kahve tepsinini getirirdi. Tuğram işlenmiş iki küçük fincana kaynar sıvıyı ben kendim dökerdim. Günün ilk sigarasını yaktıktan sonra ilk fincanı ağır ağır içerdim. Benim gibi şekersiz sevdiği ne çok koyu ne çok açık Yemen kahvesini keyifle içerdi.

Müşfika'dan izin alır, bütün süsleme elemanlarının Paris'ten geldiği, çalışmaya ve mahrem kabullere ayrılan yeni köşke, Küçük Mabeyn'e geçerdim. O zaman zarfında Müşfika da hareme geçerek ailemin, bu kadar kısa sürede en alışılmamış lûtfa erişmiş bulunan bu yeni geleni tanımaya meraklı kadınlarını ağırlardı.

Müşfika, kız kardeşim Cemile sultandan bir hayli çekiniyordu. Sadece birkaç aylık olan son çocuğum Burhaneddin'in ise üzerine titriyordu. Bununla birlikte, çocuklarımdan hiçbirinin küçük Ulviye'nin yerini tutamadığını hissediyordu. Kalbimdeki yara hiçbir zaman kapanmamıştı.

Öğle üzeri saat onikiye beş kala saray kadınlarından biri Müşfika'nın yanına gelirdi:

"Efendimiz sizi istiyor."

Çünkü o yemeklerini benimle paylaşırdı. Daha önce hiçbir kadına bahşetmediğim bir lütuftu bu. Masa, sofra görevlileri tarafından kurulurdu. "Güzelliğin Sırrı", özellikle deneyimli servis sorumlusu kalfa kadın, yemekleri belirlemem için bana listeyi uzatırdı: Rafadan yumurta, bir omlet, peksimet ununa bulanıp kızartılmış pirzola... Bunlara sık sık çok sevdiğim peynirli bir böreği de ekletirdim. Müşfika da benim gibi seçerdi ve ben ona tatlı konusundaki fikrini sorduğum zaman şaşmaz olarak elma tatlısı isterdi. Bunun, benim en sevdiğim tatlı olduğunu bilirdi çünkü.

Son lokmayı yutar yutmaz ben yeniden çalışmaya giderdim. Yazıhanemi Küçük Mabeyn'in birinci katında köşedeki salona kurmuştum. Birinci katibim ölçülü adımlarla ilerler, geleneksel selamdan sonra, raporu okumaya başlama emrini bekleyerek belirli bir mesafede dururdu. Bu belge, nazırlar tarafından tartışılan ve benim onayıma sunulması gereken sorunların özetini içerirdi. Hiçbir zaman bir çalışma masasına oturmaz, kararlarımı hiçbir zaman yazmaz, hiçbir zaman bir karamame imzalamazdım. Geniş bir koltuğa oturur, birkaç kelimede ifade edilmiş emirlerle yönetirdim. Birinci katip okurken ben de bir onay işareti yapardım. Böylece kayda geçen konu bir irade olurdu. Birinci katibin sözünü, onu belirli noktalarda sorgulamak için sürekli keserdim ve de tatmin olmadığım takdirde konunun yeniden incelenmesi gerekirdi. Daha sonra ikinci katip bana belgeleri ve son saatlerde ulaşan önemli haberleri iletirdi.

Müşfika, kendisine bir ev, harem ağaları, babam ve amcamın saltanatları sırasında hizmet etmiş olan kalfa kadın Dilesrar yöneti-

minde kadınlar verildiğini görmüştü. Sarayın her köşe bucağı bu herkes tarafından sevilen, eski zamanların hikayelerini anlatan yaşlı kadınlardan birini barındırmaktaydı.

Annemin, son nefesini verirken beni kendisine emanet etmiş olduğu "Efendimiz'in Ninesi" sevgili kalfa kadınım Nine hep yanımdaydı. Onun kızlarına zengin çeyizler vererek evlenmeleriyle meşgul olmuştum. Büyükbabam II. Mahmut'un saltanatını halâ hatırlayan Şevkidil vardı bir de.

Bu hanımlar genellikle Dolmabahçe'de otururlar ama Yıldız'ı özellikle de akşam yemeklerinden önce sık sık ziyaret ederlerdi. Bir salonda toplanan kadınlara, onları dinlemek için ben de katılırdım. Dinleyicilerinin uysal olduklarını bilen Nine "eski bebeğim" diye çağırdığı kişinin yanındaki sandalyeye oturur ve anlatırdı:

"Sevgili Efendimiz, hani bir gün omuzuma çıkmıştın da, orada pantalonuna bir kabahat yapmıştın. Annen de, arslanıma niye böyle kötü alışkanlıklar verdiğimi üst üste sorarak beni öyle bir azarlamıştı ki bunu sana anlatamam."

Ben de böyle hatıralar üzerine bir kahkaha patlatır ve minnettarlığımın nişanesi olarak ona bir mücevher sunardım.

Kimi zaman da, küçük mavi yaldızlı sarı salonda erken başlayıp erken biten gösteri olurdu. Müşfika; yaşlı kalfaların, genellikle de, gözalıcı giysiler içindeki seçkin kadın oyuncuların oynadıkları daha doğrusu bana sıkıcı gelen bir tür olan geleneksel tiyatromuz orta oyununu tercih ederdi. Müşfika buna karşılık operadan nefret ediyordu, bu benim için güzel yabancı kadınları davet etme vesilesiydi çünkü. Amalia'dan söz edildiğini kuşkusuz işitmişti. Nine bana onun; "güzel Amerikalı'm" diye çağırdığım yetenekli soprano Bayan Byron'a ya da beni, kendisine bir gül verirken görüldüğüm Eastman Kodak'ın kurucusunun karısı şu Bayan Wolf'a karşı birazcık kıskançlık duyduğunu anlatıyordu. Buna karşılık Müşfika ve ben her ikimiz de, bize Avrupa'dan her yıl beğenilen son oyunları getiren şu Fransız'ların, Bertrand ve Jean'ın taklitlerine içimizden gelerek gülüyorduk.

Erken yatmayı severdim. Müşfika odamı paylaşırdı. Karılarımdan biriyle birarada yaşayacağımı daha önceleri hiç aklıma getirmezdim. Müşfika beni tek eşliliğe döndürmüştü. Hayatıma bir ceylan gibi sığınmış ve beni öylesine ısıtmıştı ki, o zamandan beri onun benden uzaklaşmasına izin vermek istemiyordum.

1887'nin bir sabahı, çalıştığım sırada koridordan, kalfalardan birinin heyecandan iyice tizleşen sesinin geldiğini duydum:

"Müşfika Hanım doğum yaptı. Bir kızı oldu."

Sadrazamımı orada ayakta bekleterek anneyi bulmaya ve çocuğa hayranlığımı göstermeye gittim koşa koşa. Bir bakınca, Tanrı'nın bana ikinci bir Ulviye vermiş olduğunu gördüm.

"Düşününüz efendimiz, üçbuçuk kilo geliyor", diyerek yaldızlı beşiğin yanıbaşında ayakta duran süt nine bana haber verdi. Hazine dairesinden adet gereği, işlemeli yorgan ve havlular, gümüş leğen, özellikle de, bebek banyosunu yaparken üzerine su dökmek için mutluluk simgesi gümüş kaplı kaplumbağa kabuğu getirilip getirilmediğini denetledim. Öylesine mutluydum ki, yerimde duramıyor, bir yeni yetme gibi gülüyor, şakalaşıyordum orada. Bana müjdeyi getiren kalfaya zümrüt bir broş, ebeye üçyüz altın lira, kadın doktoru Triandafilidis'e nişan-ı Osmani şeridi verdim. Elbette ki, Müşfika Hanım'a inciler, elmaslar, zümrütler, yakutlar armağan etmiştim.

Dört gün sonra bebeği kucağıma aldım ve kulağına duayı okudum:

"Lâ ilâhe ill Allah, Muhammeden resulullah."

Sonra da üç defa, seçmiş olduğum adı telaffuz ettim. Müşfika'nın eski adıydı bu:

"Ayşe. Ayşe. Ayşe."

Bu geleneksel "kına gecesi için" annenin tırnakları özenle boyanmıştı. Harem, saray kadınlarının çalacakları bir geleneksel müzik konseri için toplanmıştı. Şuruplar ve şerbetler sırayla dolaştı ve altın paralar sağa sola saçıldı.

Sitarın dokunaklı iniltileri hüzünle dolduruyordu yüreğimi, kalfa Nine ölüyordu çünkü. Anneme vermiş olduğu oğlunun kapısında uyuyacağı sözünü bütün ömrü boyunca tutmuştu; tedavi edil-

mek için görevini bırakmayı o akşam bile kabul etmemişti. Derin bir koltuğa oturmaya razı olmuştu sadece. Hayattan ölüme acı duymadan, uykuda geçivermişti. Giriş odasındaki nöbetçi başı öne düşmüş olarak bulmuştu onu, hepsi bu.

"Biri; küçük Ayşe'm geldi. Öteki; ihtiyar Nine'm gitti. Kısmet böyleymiş, dedim hüzünle.

"Mutluluk tek başına gelmezmiş" eskilere göre. Ayşe'nin doğum mutluluğu da tek başına gelmemişti. Vambery'den gizlemeye onca özen gösterdiğim niyetim olgunluğa erişmişti çok geçmeden. Rusya ve İngiltere'nin pençesinden sıyrılmak, bizim zararımıza olarak Afrika'ya yayılan Fransa'yı ve Balkanlarımız'a göz diken Avusturya'yı bertaraf etmek istemiştim. Yükselen büyük bir güç olan Almanya bize karşı hiçbir toprak emeli beslememekteydi. Ama ben amcam Aziz'i taklit etmeyecek ve de yardım dilenmeyecektim. Kayzer ikinci Wilhelm'i ağırlamayı ve ona doğu konukseverliğini göstermeyi diliyordum. Benzeri görülmeyen bir girişimde bulunarak -zira o zamana kadar hiçbir Devlet Başkanı Konstantaniyye'ye resmi ziyarete gelmemişti- onu davet ettim. O da kabul etti. Öteki devletlerin hükümetleri soğuk karşılamışlardı bunu.

Yüz kişilik bir şeref kıtası ziyaretçiyi Dolmabahçe'nin girişinde bekliyordu. Onu İmparatorluk'un en yakışıklı erkekleri olarak seçilmiş mabeyinciler karşıladı. Mermer döşemeler üzerine serili paha biçilmez İzmir halısı, som gümüşten devasa biblolar, kendi boyundan yüksek Çin ve Japon vazoları, atalarımın portreleri, gözde ressamım Rus Ayvazovski'nin kendisinin de beğendiği tabloları karşısında hayranlıktan başı döndü. Parlak nişanlar takınmış yüksek mevki sahiplerinin oluşturdukları saflar o geçerken eğiliyorlardı. Varlığını öğrenmiş olduğu cücemi görmek için merak gösterdi. Ellidört yaşında ve üç ayak boyundaki İbrahim Efendi, onun için biçtirmiş olduğum bir Çerkes generali üniforması içinde ışıl ışıl parlamaktaydı.

Dörtyüz kişilik akşam yemeği Bayram salonunda verildi. Ölçüye sığmaz büyüklükteki salonun pırıltılı dekoru, altın sofra takımı,

kırmızı karanfil demetleri arasındaki altın şamdanlar, devasa avizedeki binlerce mum, Rossini ve Donizetti'den uverturler çalan orkestra... Hepsi de konuklarımızın gözlerini kamaştırmak için katkıda bulunmuşlardı. Altın şeritli kırmızı giysiler içindeki uşaklar öylesine boldu ki, kargaşanın en doğulusu gelip yerleşmişti. Servis, çabuklaşacağı yerde bu nedenle ağırlaştı, öyle ki, Fransa elçisinin alaylı eleştirisiyle karşılaştım: "Gerçekten mükemmel. Şampanya dışında herşey soğuk."

Altın ve elmas zarflı fincanlarla içilen kahvelerden sonra Kayzer'i konağına götürdüm. Koşumları gözalıcı büyük arabaların oluşturduğu alay Büyük Park'ı geçti ve Şale köşkünün önünde durdu. Dışı, adının da belirttiği gibi ahşap bir dağ evini* andırıyordu. Ama küçük bir saray boyutunda bir dağ eviydi bu. İçi ise, görkem ve çeşitliliğiyle Alman hükümdarını şaşkınlıktan şaşkınlığa sürüklemişti.

"Bu periler sarayı ne zaman yapıldı acaba? diye sordu."

"Haşmetmeapları'nı ağırlayabilmek için daha yeni bitirildi."

Bir salonda, atlas serili masalar üzerine armağanlar dizildi. Kayzer için, monogramı elmasla işlenmiş büyük altın bir kutu; Berlin'de kalan İmparatoriçe için, kocaman elmas ve yakut taşlar takılı bir broş; Kayzer'in maiyeti için, padişahın elmastan tuğrası işlenmiş enfiye kutuları, kravat iğneleri, altın çerçeveler, kırmızı, yeşil, mavi büyük şeritler... Almanlar'ın hayranlık çığlıkları, tekrarlamaktan hoşlandığım şu özdeyişin doğruluğunu bana bir defa daha kanıtlıyordu:

"En iyi hasat, hükümdarlık tarlalarının imparatorluk çeşmesinden akan lûtuf ve ihsanla sulanmasından elde edilir."

Ertesi gün, ilk özel görüşmemiz Büyük Mabeyn'in büyük salonunda yapıldı. Ortada, beyaz mermer bir çeşme en hoş şırıltıyı çıkarıyor ve sır tutmaz kulakların cesaretini kırıyordu. Tercümanım olan elçi Münir Paşa oradaydı yalnızca.

---

* Chalet: Dağ köşkü, dağ evi.

İkinci Wilhelm bir gün önce burma bıyığı, yüksekten bakışı, üzerine yaldızlı bir kartal konulmuş miğferi ve tepeden tırnağa kasıntısıyla tam bir savaşçı görkemi içinde göründüğü halde, nazik ve sevimli bir dosta dönüşüvermişti şimdi. Dudaklarında en tatlı gülümsemesiyle saldırıya geçti.

"Haşmetmeap, ben size yalnızca siyasi ittifakımı değil ama ihtiyacınız olacak her türlü askeri ve iktisadi yardımı da sunmaya geldim. Silahlar, gereçler, teknisyenler emrinize amadedirler. İmparatorluğumun tükenmez kaynaklarından sınırsız olarak alabileceksiniz."

Tepkiyi anında göstermek alışkanlıklarım arasında değildi benim. Bir yandan sigaramı içerken bir yandan da genç imparatoru ölçüp tarttım uzun bir süre. Zeki olduğu kesindi ama deneyimsizdi, bizim konumumuzda olunabileceği kadar içten görünüyordu.

"Peki bu cömertliğinizin karşılığı ne olacak Haşmetmeap?" diye yumuşak bir sesle sordum.

"Yalnızca dostluğunuz."

Kralların dostları olmadığını o da benim kadar iyi bilmeliydi. Verdiği cevapla yetindim bununla birlikte. Kuşku yok ki, günün birinde işin gerekçesini keşfedecektim. Almanya bu arada, soluğumuzu ağır ağır kesen mengeneyi gevşetiyordu.

Kısa bir süre sonra Doyçe Bank'la, Küçük Asya ve Mezopotamya'daki demiryolu şebekemizi geliştirmek için bir anlaşma imzaladık. En fazla üzerinde durduğum hacılarımızın dünyada en rahat şekilde oraya gitmelerini sağlayacak olan kutsal şehirlerimiz Mekke ve Medine'ye demiryoluyla bağlanma tasarısı sonunda gerçekleşecekti. Yönetim sistemimizi yeniden biçimlendirmek, ordumuzu çağdaşlaştırmak için Alman eğitmenler geldi.

Gazi Osman Paşa, Almanya karşısında bağımlı olacağımızdan kaygılanıyordu. Onu yatıştırdım:

"Almanya'yı tercih etmeme rağmen politikada her zaman için bakirim, bir başka bir deyişle herkesin dostuyum ama hiç kimsenin aşığı değilim."

XIX

1889'da günlerden bir gün, Ermeni Patriği her işi bir yana bırakarak beni görmek istemiş ve daha girer girmez korkunç bir haksızlığı önlemem için abartılı bir tavırla bana ricada bulunmuştu. Ne olmuştu ki? Küçük Asya'nın ta bir ucundaki Muş bölgesinden bir aşiret reisi olan Kürt Musa bey, genç bir Ermeni kızını kaçırmak, ona tecavüz etmek, sonra da erkek kardeşiyle evlendirmek için onu İslamiyete girmeye zorlamakla suçlanmıştı. Genç kız kabul etmediği için, kaçırıcısı da ona bir güzel sopa çekmiş ve de bir gözünü kör etmişti.

Patriğe, suçluyu yerel mahkemelere sevketmekten başka yapacak birşey olmadığı cevabını verdim. Patrik tiz çığlıklar attı. İl yargıçlarının hiç kuşkusuz suçluyu aklayacaklarını ileri sürüyordu. Onu yatıştırmak için, adaletin yansız bir şekilde uygulanmasının denetimi amacıyla Musa beyin Konstantaniyye'ye getirilmesini buyurdum.

Bayağı olmakla birlikte, bu davanın uyandırdığı ilgi beni son derece şaşırtmıştı. Çok sayıda yabancı gazeteci gibi, elçilik temsilcileri de bu davayı izlediler. Yargıçlar, halka açık duruşmalar sonunda Musa beyin suçsuzluğuna karar verdiler ve onu beraat ettirdiler. Bu kararın yol açtığı yuhalamayı asla tasavvur edemezdim. Eski hasmım Edwin Pears tarafından mükemmelen yönetilen yabancı basın veryansın etti. Edwin Pears'e göre, sanık benim koruyuculuğumdan

yararlanmakla övündüğü için tanıklara gözdağı verilmişti. Musa beyin davasını kişisel bir olay yapan Britanya elçisi devreye girdi ve aklananın derhal mahkumiyetini isteyerek beni hırpaladı.

Bu gösteriyi hiçbir zaman anlamadan, ama elçiye de bir ödün vermek isteyerek, Musa beyi İmparatorluk'un uzak bir köşesine sürdüm. Edwin Pears'in ağzına kilit vurduğumu sanmakla yanılmıştım. Bir sansasyon gazetesinde, bir soruşturma kurulunun Ermenistan'a gönderilmesini istedi, ben bu zavallı Ermeniler'den, onları acınacak bir halde süründürecek kadar nefret ediyordum zira. Bu beklenmedik suçlama benim için alarm çanını çaldırdı ve dikkatimi imparatorluğumun bu bölümü üzerine yöneltti.

Gerçekten de çok geçmeden homurtular duydum. Erzurum'daki bir ayaklanma yüz ölüye mal oluyor, şurada bozguncu afişler, orada yıkıcı bildiriler görülüyordu.

"Özgürlük için savaşı yayın."

"Bardak dolmuştur."

"Kaçınılmaz olana hazırlanın."

"Kendinizi örgütleyin."

"Silahlanın!"

"Özgürlük için savaşı yayın."

Bu sırada ortaya çıkan bu olaylar beni düşünceye sevkediyordu. Antik dönemde Ermeni krallığının var olduğu yerdeki kargaşalık müzminleşiyordu kuşkusuz ki. Bu iki toplum, Ermeniler ve Kürtler, kent ve köyleri birlikte yarı yarıya işgal etmiş bulunduklarına göre, zorlama bir uyum içinde yaşamaktaydılar orada. Aslında, biribirlerini gözlüyorlar, biribirlerini hor görüyorlar, biribirlerinden nefret ediyorlardı. Ermeniler çalışkan ve barışçı oldukları halde Kürtler beni kaygılandırıyorlardı. En küçük kışkırtmaya kanlı biçimde karşılık vereceklerdi.

Sükûneti iade etmeyi denemek için onların temsilcileriyle bizzat konuşmaya karar verdim. Yıldız'ın Büyük Mabeyn'i, bu kadar korkunç görünüşlü adamı hiçbir zaman görmemişti. Kabul salonunun büyük giriş bölümünde toplanmış altmış, belki de seksen kişiydiler; dal ve çiçek desenli halının üzerinde, kalın derili hayvan-

lar misali, lök gibi dikilmişlerdi. Tekrar tekrar yanık beniz, saldırgan bıyıklar, şakaklara iyice yapışmış, neredeyse mavi bir siyahlıktaki saçlar, belirgin bir Asurlu profili, kaygı verici bakışla insan başlı hayali hayvanları çağrıştırıyorlardı. Daha yeni işlenmiş kürkler takılı, rengârenk, çeşit çeşit ve uyumsuz giysileri gelişi güzel geçirmişlerdi üzerlerine. Her biri, hançer ve tabancadan oluşan gerçek birer cephanelik taşıyorlardı. Çağrım üzerine ta uzaklardaki vilayetlerinden gelen şeyhler, Kürt reisler böyleydiler işte. Mabeyinciler ve hizmet yaverlerim, İmparatorluk'un en tehlikeli kişileri olmakla ünlenen bu adamlara dehşetle bakıyorlardı.

Bu yabanilere hitabederek, onları düzenli süvari alayları kurmaya çağırdım. Devlet onlara üniforma ve teçhizat verecek, onlar da büyük ve şanlı Osmanlı ordusunun bütün haklara sahip bireyleri olacaklardı. Bu alaylardan her biri, her yıl sırayla, şehri korumak şerefine erişmek için Konstantaniyye'yi ziyaret edecekti.

Sözlerim alkışlarla karşılandı, bu alkışlar öylesine yankılıydı ki, camları titremiş ve billur avizelerin küpelerini şıngırdatmıştı:

"Ömrün uzun olsun padişahım! Bin yıl yaşa padişahım!"

"Bundan böyle sultanın dostları benim de dostlarım, düşmanları benim de düşmanlarımdır!" diye bağırdı reislerden biri heyecandan kendinden geçmiş bir halde.

Sevinçleri, görüşmeden çıkışta mabeyincilerin kendilerine bütün bir nişan takımını dağıtmalarıyla daha da arttı: İftihar Nişanları; birinci, ikinci, üçüncü dereceden altın kaplama ve mineli ışıl ışıl Mecidiye Nişanları.

Bu arada ben, Gazi Osman tarafından estirilen gayet hafif, gayet dostça bir fırtınayı da sineye çekmiştim. Onun Kürtler'e hiç güveni yoktu. Bana birçok defalar, ordunun bu "şeytani kavmi" kanda boğmak pahasına da olsa yola getirmek zorunda kaldığını hatırlatıyordu.

"Hiçbir şey, hiç kimse bunları hiçbir zaman ehlileştiremez."

"Onların askeri içgüdülerine çağrıda bulunulması hariç. Elbette ki paşa, onlar askeri kadroya alınacaklar ve düzenli ordumuzun subayları tarafından "yönlendirilecekler" "

Bu kışkırtıcılar böylece elde tutularak düzenden yana geçeceklerdi. Güvenimi göstermek için, onlara kendi adımı verecek kadar ileri gittim. Hamidiye Alayları bundan böyle benim şanımı koruyacaklardı.

Bu dileğimi henüz dile getirmiştim ki, yerden korkunç bir uğultu yükseldi. Herşey aynı anda hareket etmeye başladı. Duvarlar sallandı, parkeler yerlerinden çıktı, mobilyalar raksetti. Her yandan "Aman Tanrı'm! Aman Tanrı'm!" diye çığlıklar geliyordu. Devasa avize üzerimde gitgide daha kaygı verici bir şekilde sallanıyordu, ama ben şaşkınlıktan mı, korkudan mı bilmiyorum, felce uğramış bir halde yerimden kıpırdayamıyordum. Aynalar ve pencereler paramparça olmuştu.

Gazi Osman Paşa, acele etmeden, sakin bir halde kapıya doğru yürüdü. Onun verdiği örnek bana hareket özgürlüğümü iade etmişti. Avluda, korkudan aptallaşmış bir halde ellerini kollarını sallayan sayısız saray görevlisiyle karşılaştım. Hareme koştum. Harem ağaları afallamış, bağıramayacak kadar dehşete düşmüş bir halde, açık ağızlarından hiçbir ses çıkmaksızın bütün yönlere doğru koşuşup duruyorlardı. Merdivenleri iniyorlar, kapıları parçalıyorlar, kendilerini dışarı atıyorlardı. Onlara, kadınları dışarı çıkarmalarını söylemeyi istedim. Neyse ki, kızlar ağası Cevher Paşa bunu düşünmüştü. Kadınlar bahçedelerdi. Gençler, ihtiyarlar, çocuklar, kalfalar, kadınlar biribirleriyle yarışırcasına bağrışıyorlardı ki, bu da onların sağ salim olduklarının kanıtıydı.

Peki ya Müşfika neredeydi? Onu göremiyordum. Özel Malikaneme attım kendimi. Harem ağaları beni tutmaya çalıştılar. Onları geri püskürttüm. Tahta ve cam parçaları, alçılar öldürücü bir dolu gibi yağıyorlardı. Merdiven öylesine sarsılıyordu ki onun duvardan ayrılıvereceğini sanıyordum, buna rağmen birinci katın sahanlığına erişmeyi başardım. Müşfika oradaydı. Küçük Ayşe'mizi kucağına sıkıştırmış, gözleri üzerime dikili bir halde titriyordu.

"Efendimiz!" diye mırıldandı.

Bensiz inmek istememişti. Meraktan delirmiş olarak beni arıyordu. Onları bahçeye doğru sürükledim. Çevremizde anlatılamaz

bir düzensizlik hüküm sürmekteydi. Sarsıntılar birden kesiliverince cemaatimi saydım. Eksik hiçbir kadın yoktu, hiçbiri de yaralı değildi. İçim rahat olarak Büyük Mabeyn'e yeniden gittim ve oradaki mermer seki üzerinde ani bir bakanlar kurulu topladım. Son haberleri getiren ulakların gelişleri bitmiyordu. Kapalı Çarşı çökmüştü. Şehirde birçok kurban için yas tutuluyor ve onların sayıları da saatten saate artıyordu.

Muhtaçları beslemek için sarayın fırınlarını açtırdım ve halka bedava olarak dağıtmak üzere şehrin fırınlarındaki mevcut bütün etmekleri satın aldırttım. Yaralıların bakılınaları için sokaklara çadırlar kurulmasını buyurdum.

Birden, başkentin miralerinden, dokunaklı "Zilzal" suresini okumaya başlayan müezzinlerin seslerinin geldiğini duyduk. Bunun üzerine sultan, harem ağaları, vezirler, hizmetçiler, askerler, memurlar hepimiz doğrudan çatlamış toprak üzerinde secdeye vardık ve namazımızı kıldık.

Sarsıntılar on gün boyunca fazla ya da az kuvvetli şekilde birbirini izledi. Kadınlar ve çocuklar hasbahçe'ye dağılmış kır çadırlarının altlarına yerleştirildiler. Hayatları altüst olan kalfalar ve kadınlar endişe içindeydiler. Uşaklar artık hiçbir emre itaat etmiyorlardı. Bu hanımlar, bu cehennemden yakınmalarına ara vermiyorlardı.

Küçük Ayşe'm ise tersine, bu özgürlüğü seviyordu. Dersler rasgele bir saatte veriliyordu. Dalgın tavırlı öğretmenler onun yaptığı budalalıklara dikkat etmiyorlardı. Ders saatleri diye birşey yoktu artık; savunmalar ve yasaklamalar da öyle. Çocuk, kulağıma çılgıncasına eğlendiğini fısıldıyordu.

Bana gelince, çadır altında barınmayı kesinlikle reddetmiştim. Basit bir deprem benim alışkanlıklarımı bozamazdı. Bana orada hizmet etmek zorunda kalan ağaların kapıldığı dehşeti farketmezmiş gibi yaparak, Küçük Mabeyn'deki çalışmamı sürdürdüm. Duyarsızlığım bununla birlikte bir endişeyi gizlemekteydi: Tanrı'nın bu uyarısının bir kötüye alamet olmamasını bütün ruhumla umuyordum.

XX

1894 yazı ortası, üçbin Ermeni Şason bölgesinde baş kaldırdı. Mükemmel şekilde örgütlenmiş saldırılarla komşu Kürt aşiretlerini hırpaladılar. Bu çarpışmalardan birinde, reisin oğlu dahil on adam öldürdüler. Olaylar bunun üzerine iyice şiddetlendi. Aşiretler darbeye darbeyle karşılık vermeye giriştiler. Bütün bölge alevlendi. Bu sefer de, Kürtler tarafından kovalanan Ermeniler dağlara sığındılar. Devletimizin yüzlerce yıllık alışkanlığı gereği, yetkililer harekete geçen en son kişiler olduklarından, -düzeni sekiz günde yeniden kuran- silahlı kuvvetleri çok geç göndermişlerdi.

Konsolosların raporlarına göre öldürülen Ermeniler'in sayısı dokuzyüzdü. Müslüman kurbanlara gelince, gâvurlar her zaman olduğu gibi, onları hesaba katacak kadar ilgi göstermemişlerdi. Avrupa gazeteleri, Ermeniler'e karşı girişilen ve de kıyıma dönüşmüş bulunan genel saldırıyı duyurdular. Kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, hepsi de sultanın askerleri, Kahrolası Hamidiye alayları tarafından kılıçtan geçirilmişlerdi.

Yabancı devletler, sanki onu kollamaktan başka yapacak işleri yokmuş gibi, bu bahanenin üzerine atıldılar. Bu işin ucu, öfkeli senatörlerin yönetimin hıristiyanlık ya da sadece insanlık adına müdahale etmesini istediği Amerika'ya kadar uzadı.

İngiltere elçisi, bölgede soruşturma yapması için konsolosunun derhal Şason'a gönderilmesini istedi. Arabuluculuk yapması için,

Mithat'ın sadık çalışma arkadaşı İsmail Kemal beyi getirttim. İsmail Kemal bey benim adıma cevap vererek soruşturma kurulunun olacağını; ama İngiltere'nin, Fransa'nın, Rusya'nın ve de bizim kendi temsilcilerimizden oluşacağını bildirdi.

Bu üç devlet bana o zaman bir reformlar tasarısı, daha doğrusu buyrultusu sundu. Gerçekte bu tasarı Ermeni vilayetlerinde bütün yetkiyi hıristiyanların ellerine verecekti.

Hükümeti teklif için Küçük Sait'i bir defa daha çağırdım. Yabancı güçlerle başa çıkmak için ona ihtiyacım vardı çünkü.

Küçük Sait, efsanevi pintiliğinin işareti, ama aynı zamanda da sadrazamlığa atanmayı beklediğinin şaşmaz belirtisi olan en eski, en kirli giysileri içinde göründü. Kendisine iktidarın yükünü vermemem için ne kadar çok yalvardıysa, ben de onun bundan başka bir dileği olmadığına o kadar çok inanmıştım. Çok sık tekrar etmekten dolayı ezbere bildiğimiz bir kısa cevaplar alışverişinden sonra boyun eğdi:

"Kabul ediyorum Efendimiz, zira size istirhamda bulunacak gücüm kalmadı artık."

Ben zaten sarayın terzi başısına, onun için birçok giysi ısmarlamış ve mobilya bölümüne de, evini bir sadrazama yakışır tarzda döşemeleri buyruğunu vermiştim. Durumdan haberdar olan büyük kızlarım, karısına ve kızlarına kumaş topları, giysiler ve küçük mücevherler yollamışlardı. Küçük Sait'i, onu gözden düşürdükten sonra o kadar sık yeniden sadrazamlığa atamıştım ki, bu şımartmalar adetlerimiz arasına girmişti.

Bu büyük zeka, gözden düşmesinin ve kabinesinden soyutlanmasının karanlığı içindedir ki bitmez tükenmez kaynaklarının değerini gösterebiliyordu ancak; zira iktidar koltuğuna getirildiğinde hırs ve düzenbazlık yeteneklerini felce uğratıyordu. Bununla birlikte, yabancı devletlere adım adım direnmeyi bilmiş ve kabul etmek zorunda kaldığımız ödünleri sınırlamayı başarmıştı.

1885 Kasımında Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Palu, Mardin, Bitlis, Antep, Birecik, Kayseri gibi Doğu şehirlerinde kanlı olaylar patlak verdi. Oralardan gelen raporların hepsi de aynı mürekkeple

yazılmışa benziyorlardı: Ermeni devrimciler ayaklanmışlar ve müslümanlara saldırmışlar, müslümanlar da onlara hemen karşılık vermişlerdi. Ordu düzeni geri getirmiş ve sükûnet yeniden gelmişti. Ardından da sayılar, hasarlar ve kurbanlar geliyordu. Burada üçyüz ölü, orada beşyüz, başka yerlerde de bir tek gün içinde altıyüz ölü olmuştu.

Resmi üslûbun soğukluğu gerçeğin karşısındaki son kaleydi. Yabancı gazetelerin, Fransız, Alman, İngiliz gazetelerinin anlatımları ise çok farklıydı. Bana onları tercüme ettikleri zaman, gökten ateş, kan ve ölüm tufanı yağıyormuş gibi geliyordu. Müezzinler her şehirde, minarelerin tepesinden kıyıma çağırıyorlarmış. Hamidiyeliler, benim Hamidiyeliler'im silahsız hıristiyanların üzerine çullanıyorlarmış. Onların arkasındaki sivil müslümanlar da yağma edip öldürüyorlarmış. Askerler kadınlara, çocuklara ateş ediyorlarmış. Şehirler alev alev yanıyormuş. Kırsal kesimlerde Kürtler, hiçbir canlı bırakmamacasına köylere saldırıyorlarmış. Harput yakınlarında otuziki kadın, kendilerini kaçıran Kürtler'in onları mahkum ettikleri onursuzluktan kurtulmak için Fırat'a atlamışlar ve orada boğulmuşlarmış. Dehşet belirtileri Urfa'ya sıçramışmış. Kovalanan hıristiyanlar; öğretmenler, papazlar, öğrenciler ve onların ana babaları büyük Ermeni kilisesine sığınmışlarmış. İkibin erkek, kadın ve çocuk oraya yığılmışmış. Askerler kapıları kırmışlar ve öteki kasaplarla birlikte onları katliama başlamışlarmış. Sonra da, yorularak kiliseyi ateşe vermişler ve hayatta kalanları diri diri yakmışlarmış. İzleyen günlerde, kül ve kemik dolu çuvallar hisarların üzerinden atılmışlarmış.

Yüzlerce Ermeni, günler boyu kuyularda, mağaralarda yaşadıktan sonra kurullardan sığınma isteğinde bulunmuşlarmış. Bir Amerikalı misyonerin tanıklığına göre katliam bilinçli bir şekilde yapılmıştı.

Kendimi korkunç bir büyüye kapılmış gibi hissederek koltuğuma mıhlanmıştım. Gece çoktan ilerlemişti. Çevremde Yıldız'ın huzuru ve sessizliği hüküm sürüyordu. Pencereden dışarı bakınca, yıldızların gizemli şaşaalarıyla parıldadıkları görülmekteydi. Sa-

rayda herşey uyuyordu. Odamın girişinde bekleyen ağalar bile kestirmekteydiler. Uzaklarda bir köpek havlıyordu.

Birden, bahçeden gelen yasemin kokusu bana ulaştı. Yine de doğuya, Mardin'e, Diyarbakır'a, Urfa'ya, Antep'e uzakmışım gibi geliyordu bana. Gözlerim görüyor, kulaklarım işitiyordu. Yüreğim kuvvetle çarpıyor, titriyordum. Hıristiyan cesetleri gözümün önünde, yakılmak üzere şehrin dışına taşınıyor, geniş kuyulara sallandırılıyor ya da köpeklere, akbabalara terkediliyorlardı. Mezbahaya götürülen kadınların danalar gibi kanları akıtılıyordu. Dükkanların dibinde sımsıkı bağlanan erkekler, çocuklarının, kütükleşmiş dizleri üzerinde dilim dilim doğrandıklarını görüyorlardı.

Ganimet olarak ipekliler, altın nakışlı kumaşlar yüklenen Müslümanlara, din kardeşlerime bakmamak için başımı çeviriyordum. Onlar boş evleri yağmalamayı sürdürmekteydiler. Daha ötede kurbanları sopayla, demir çubukla vura vura öldürüyorlar ya da kafalarını taşlarla eziyorlardı. Hamidiyeler'imin, Ermeniler'i şehir dışına götürdüklerini, onları soyduklarını, öldürmeden önce dehşet verici bir şekilde sakatladıklarını görüyordum. Çok küçük yaştaki yüzlerce çocuk yıkıntıların ortasında açlıktan -eğer yabani hayvanlar onları daha önce yemezlerse- ölmeye terkedilmişlerdi.

Önümdeki ıssız sokakta, ağzında topraktan çıkarmış olduğu bir insan kalıntısını taşıyan bir köpek geçiyordu. Irmak kıyıları baştan başa cesetlerle kaplıydı. Daha ötede askerler kesik kafalarla top oynuyorlardı. Öksürüyor, tıkanıyordum; zira müthiş bir çürümüş et kokusu şehri istila etmekteydi. Şimdi artık ceset yoktu sokaklarda, ama ayaklara vıcık vıcık bulaşan kan, beyin parçaları, duvarlara yapışmış saçlar vardı.

Durdurulması için bağırıyor, yalvarıyordum. Zihnimi, bedenimi, ruhumu kirleten bu ölüm kokusunu duymak istemiyordum artık. Ağalar şaşkınlık içinde çalışma odama daldılar. Gerçekten bağırmış olmalıyım, zira bana endişeyle iyi olup olmadığımı sordular. Odama gitmek için zorlukla yerimden kalktım. Giysilerimi çıkarmaksızın, Müşfika'nınkinin eşi olan yatağımın üzerine uzandım. Birçok defa Müşfika'nın kolları arasında uyandım, zira uy-

kumda hayaller tarafından kovalandığım için bağıra bağıra çırpınıyordum.

Güçsüzlüğüm kıvrandırıyordu beni. Orada, parçalanmış vilayetlerdeki bir çılgınlık rüzgârı en ölçülü kişileri bile savurmaktaydı. Askerler artık itaat etmiyorlar ve subaylar da katillere katılıyorlardı. Dünyanın en büyük imparatorluklarından birinde hüküm sürmekteydim, elimin altında geniş bir Devlet'in kaynakları vardı ve ben kardeş kıyımını durdurmaktan aciz bulunuyordum.

Aralığın ortasına doğru, İmparatorluk'un görmüş olduğu en şiddetli soğuklardan biri gelmişti. Konstantaniyye'de hiçbir zaman kalmayan kar yaklaşık bir hafta yağmıştı. Orada, doğuda ise soğuk, katillerin atılganlıklarını felce uğratmıştı. Kıyımlar başladıkları kadar çabuk bir şekilde bittiler. Arkadan tuhaf, ağır, tehditkâr, çeşitli anlamlarla yüklü bir sessizlik geldi.

Uluslararası basın için ben "Yıldız'ın cani manyağı", "yüzbin masumun canına kasteden canavar", "Cehennemlik kul" olmuştum. Böyle bir aşırılığa düşmemekle birlikte, yabancı devletlerin soruşturmacıları da, kıyımlarda sorumluluğum bulunduğu kanısına daha az olmamak üzere varıyorlardı. Kayzer'in ziyaretiyle daha yakınlarda elde edilen başarı hiç olup gitmişti. Kainatın gözü bizim üzerimizdeydi. Kanıtların, suçlamaların bu aşırı bolluğu karşısında isyan ediyordum. Tarihin en hoşgörülüsü, her zaman bizim İmparatorluk'umuz olmamış mıydı? Katolik Rum, Ortodoks Rum, gregorien Ermeni, katolik Ermeni, Rum Ermeni'si, hasunist Ermeni, anti-hasunist Ermeni, Doğu Katoliği, Doğu Yahudisi, Suriye katoliği, Lübnan marunisi, Hersek, Bosna ya da Bulgaristan Müslümanı, Hersek Ortodoksu, hıristiyan Girit'in Kandiyeli Müslümanı, Doğu protestanı... bizim ülkemizde yanyana bulunmuyorlar mıydı? Biz, bugün bizi sanık sırasına oturtan bu ülkelerdeki gibi dinsel zulümler yapmış mıydık hiçbir zaman? Ve eğer topraklarımız üzerinde bunca mezhep yeşerdiyse, inancı, ırkı ne olursa olsun, her insanın kendisini bizim ülkemizde güvende hissettiğinin parlak kanıtı değil miydi bu?

Niyeymiş bu ellibin ölü şu halde? Polis, ordu, jandarma niçin katılmışlardı bu kıyımlara? Kimin buyruğu üzerine? Bana kesin olarak gerçek lâzımdı. Ve bunun içindir ki, dili, gerçeği gizlemenin en iyi aleti olan bu resmi raporlara pek de güven duymuyordum.

Saltanatımın başından beri uygulamış olduğum, kapımı gazetecilere açmak politikama hep sadık kalmıştım. Böylece, New York Herald'tan "Ermenistan'daki canavarlıklar" konusunda soruşturmaya gelmiş bulunan Gordon Bennett'i kabul ettim. Amerikalı'ya hemen içim ısındı ve bir saatten fazla olayları tartıştık. Sonunda Amerikalı gözlemini söyledi:

"Yasal ya da değil, Haşmetmeapları, Ermeni faciasıyla ilgili hikayelerin, gerçekten ziyade uydurmayı içerdiği inancını koruyorlar gibi."

"Gerçekten öyle ve bize hakemlik etmesi için güvenilir birini soruşturma yapmaya göndermek konusunda da tamamen mutabıkım bay Bennett."

Özel bir soruşturma haberinin başlığını şimdiden gören muhabir fırsatın üzerine atladı. Ama kimi gönderecektim? Bana birini tavsiye etmesi için onu sıkıştırıyordum. Onun tereddüdünü hissediyordum. Sonunda gerçeği itiraf etti: Meslektaşı Edwin Pears onu, benim bir soruşturmacı seçimi konusundaki bozucu etkime karşı uyarmıştı.

Gülümsememi tutamamıştım:

"Saygıdeğer Edwin Pears'e göre Bay Bennett, siz kendiniz de her türlü kuşkudan azade değilsiniz."

Bennett başını eğdi.

"Ama kimi seçmeli Bay Bennett? Eğer ben bir ad önerirsem, sultanın ayarttığı temsilciyi yuhalamak demek olur bu. Bunu bulmak size düşer."

"Kimsenin kuşkulanmaya cüret edemeyceği dürüst, namuslu bir insan var: Benim Boston'dan dostum George Hepworth."

"Derhal getirdin onu."

"Haşmetmeaplarını bununla birlikte onun bir protestan rahibi, bir cumhuriyetçi ve Ermeniler'e karşı sempatisini saklamayan biri olduğundan haberdar etmek zorundayım."

"Bunlar benim için engel değil, yeter ki tarafsız olsun."

Konstantaniyye'deki kısa konaklaması sırasında saygıdeğer Hepwort'la, tarafımdan etkilenmiş olmakla suçlanacağı Edwin Pears'ın "mikrop kapmış" diyeceği korkusuyla karşı karşıya gelmedim. Onun yanına refakatçi olarak tercüman katiplerimden birini, yaverlerimden ikisini ve altı da süvari çavuşu kattım. Bu yalnız, ülkemizi hiç tanımayan yabancı, anlamamı engelleyen yoğun ve karanlık bulutları dağıtmayı ve suçsuzluğuma rağmen beni ezen sorumluluğu hafifletmeyi başaracak mıydı? İslamın halifesinin şaşkınlığı öylesineydi ki, gerçeği ortaya çıkarsın diye bula bula bir protestan papazını bulmuştu.

Ermeni kıyımları başkentte beklenmedik, değişik, tuhaf tepkilere yolaçan bir gerginlik doğurmuştu. Küçük Sait'i bir defa daha azlettim ve onu gözetimde bulundurdum, zira elçiliklerle ilişkilerinden hoşlanmıyordum. Küçük Sait, kendisini gizlice izleyen hafiyelerin buyruğum üzerine onu öldüreceklerini kuruyordu kafasında. Bir sabah, oğlunun elinden tutarak alışverişe gitmişti. Büyük Pera Sokağı'na indi, Bon Marşe'ye girdi, mağazanın içinden geçti ve arkadaki çıkışı tutarak, kendisini Britanya elçiliğinden ayıran birkaç on metrelik mesafeyi koştu. Orada siyasi sığınma istedi ve de az sonra Başbakan'dan gelen bir telgraf ona İngiltere'nin konukseverliğini sunmaktaydı ki bu da onun bu devletle olan işbirlikçiliğinin kanıtıydı.

Küçük Sait'e, aklını başına toplaması ve yuvaya dönmesini rica etmek için aracı üzerine aracı gönderdim. Hiçbir yararı olmadı. Hafiyelerim tarafından enselenmemek için her türlü önlemi alarak, yola çıkmak için günlerce hazırlandı. Sonunda, memurlarımdan biri elinde bir Kur'an'la elçilikte arzı endam eyledi. Bu sihirli çözüm karşısında Küçük Sait boyun eğdi.

"Efendi, sultan bizzat, elini bu Kur'an'ın üzerine bastı ve eğer evinize dönerseniz hiçbir araştırma ve koğuşturmaya uğramayacağınızı söyledi. Bu kitabı öpüyor ve size söylediğimin doğruluğunun işareti olarak onu ellerinize teslim ediyorum. Sultan yemin etti."

Küçük Sait boyun eğdi ve oldukça mahçup bir halde onunla birlikte dönmeyi kabul etti. Alaycılıktan hoşlanan Tarih, en büyük facialarm ortasına küçük, gülünç bir olay sokuşturur her zaman.

Pera'nın Avrupai restoranlarının en beğenilenlerinden biri olan Tokatlıyan, aydınları ve özgürlükçüleri ağırlamakla ünlüydü. Orada çok yüksek sesle yönetimden -ve kimi zaman da kötü şekildesöz edilirdi.

O akşam, benim kurmuş olduğum Numunei Terakki okulu* müdürü Nadir bey, Askeri Okullar, umumi müfettişi Zülüflü İsmail Paşa'yı akşam yemeğine davet etmişti. En pahalı yemeklerle birlikte en ünlü şarapları ısmarladı. Zaten birçok şarap vardı. Konuğunu yoğun ve neşeli yüreklendirmesiyle etkileyerek Bordo, Burgonya ve Tokay şaraplarından sınırsız bir tüketimde bulunmaktaydı. Garson, müessesenin özel yiyecekleri olan tatlılar, baklavalar kadayıflar getirdiği zaman, Askeri Okullar müfettişi gözlemini belirtmekten kendini alamamıştı:

"Oo Beyefendi! Çok keyifli görünüyorsunuz bu akşam."

"Belki de fazla içtim Paşa'm. Ama, yalnızca keyifli olmak için değil, fakat cereyan edecek bulunan bir olayı kutlamak için de bütün nedenlerim var gerçekten."

"Sizi böylesine neşelendirdiğine göre önemli bir olay olmalı."

Nadir bey alkolün dağıttığı düşüncelerini toparlamaya çalışıyordu. Birden ağzından kaçırıverdi:

"Ben İttihat ve Terakki komitesinin üyesiyim. Siz karşı mısınız paşa?"

"Bu yurtseverler ve özgürlükçüler cemiyetinin varlığını biliyorum aslında."

"Yarın çok geç olacak, ve de bizimle birlikte olmayacakların vay başına geleceklere!"

"İnanınız ki, komitenin üyesi olmasam da onun özlem ve ülkülerine yakınlık duyuyorum. Ayrıca da, tehlikeye ve sultanın hafiyelerine meydan okumakta tereddüt göstermeyen üyelerinin cesareti

* İstanbul Erkek Lisesi

hayranlık duyuyorum."

Nadir bey böbürlendi:

"Üç arkadaş ve ben İttihat ve Terakki'yi kuruşumuzdan beri sonsuz olarak genişledik. Şimdi büyük okullarda ve İmparatorluk'un hıristiyan vilayetleri Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'ta gizli komitelerimiz var. Şimdilik binlerceyiz, yarın milyonlarca olacağız."

Zülüflü İsmail masaya eğilerek elini davet sahibininkinin üzerine koydu:

"Amacınız nedir Beyefendi?"

"Onu tekrar etmeyeceksiniz değil mi Paşa'm?"

Sonra yerinden doğrularak tumturaklı bir ifadeyle bildirdi:

"Zorbayı devirmekte kararlıyız."

"Tanrı aşkına daha alçak sesle konuşun Beyefendi. Bizi duyabilirler. Size yardım etmek istiyorum."

"Samimi misiniz Paşam? Bize değerli bir destek sağlayabilirdiniz zira."

"En değerli herşeyim adına yemin ederim ki, kalben ve ruhen sizinle birlikteyim."

"Yarın sabah Bab-ı Âli'de bakanlar kurulu toplanacak. Binayı ele geçireceğiz. Aynı zamanda zorbanın küçük kardeşi ve tahtın varisi olan Reşat efendiyi de elde tutacağız. Şeyhülislam'dan Abdülhamit heyulasını indiren bir fetva alacak ve tahta yeniden Murat'ı geçireceğiz."

Zülüflü İsmail Paşa kendisini topladı, sonra da en profesyonel bir ifadeyle bildirdi:

"Mükemmelen anlaşılmıştır. Ama Reşat efendiyi elde tutmanız niye?"

"Eğer sultan Murat sorumluluklarını yüklenmekte acizlik gösterirse, sıralama çizgisinde tahta geçireceğimiz bir sonraki kişi Reşat oluyor."

"Ya reddederse?"

"Onu davamıza kazandık. Reşat efendi mevlevi tarikatına mensup. Onu öğretip yetiştiren de bu tarikatın bizden olan şeyhi."

"Görüyorum ki herşeyi düşünmüşsünüz."

"Konstantaniyye birinci bölge komutanı Kazım Paşa'yı da bize kazandık, ama her zaman yeni desteklere ihtiyacımız var. Eğer siz de isteseydiniz Paşa'm..."

"Dileğiniz neyse isteyin benden."

Nadir bey, yeni üyenin şerefine içmek için bir şişe rakı daha ısmarladı. İki adam, bol bol içip kadeh tokuşturduktan sonra ayrıldılar. Nadir bey kararsız adım ve puslu kafayla, restorandan az uzaktaki evine döndü. Hemen, düşler ve karabasanlarla dolu en derin uykuya daldı. Davul çalındığını duymaktaydı. Hayır, kapıydı çalınan. Ağrılar içinde sarhoşluğundan sıyrıldı. Kapıya durmadan vuruluyordu. Işığı yaktı, saatine baktı. Sabahın dördüydü.

"Açınız. Polis."

Sersemlemiş bir halde, bir robot gibi yerinden kalktı ve sendeleye sendeleye kapıyı açmaya gitti. Bir müfettiş arkasındaki birkaç polisle onun üzerine atıldı.

"Devlet'in güvenliğine karşı suç ortaklığı yapmaktan dolayı padişah adına tutuklusunuz."

Zira Zülüflü İsmail, onun sırlarını öğrendikten sonra hiç vakit kaybetmeden Yıldız'a koşarak İzzet beye haber vermiş, İzzet bey de beni uyandırtmıştı. Anlattığım bu aydınlatıcı hikayeyi gece yarısı, yarı giyinik halde bizzat onun ağzından duydum.

Olağanüstü sıkıyönetim mahkemesine uygulanacak cezaları ben yazdırdım. Kendisini Arnavutluk'ta Scutari valisi tayin ettiğim hükümet darbesi düzenleyicisi general Kazım dışında bütün sanıklar, çoğunluğu Libya'ya olmak üzere sürgüne mahkum edilmişlerdi.

Gazi Osman Paşa askeri disiplin adına itirazda bulundu. Benim bağışlayıcılığım kötü bir örnek, suçun tekrarına bir davetiye oluşturuyordu. Sadık çalışma arkadaşıma derin bezginliğimi itiraf etmedim. Sert davranmaya cesaretim yoktu artık. Ve bu tepki içinde beni atalarımdan ayıran mesafeyi ölçüyordum. Onlar, İmparatorluk'un, oradan yıkanmış ve el değmemiş olarak çıkacağı bir kan banyosu karşısında gerilemezlerdi. Katillerim huzur içinde gitsinler öyleyse!

Öcümü, düzenlenen fesatın ruhu Nadir bey için saklamıştım.

Suç ortakları onun bir budala mı yoksa bir hain mi olduğunu hiçbir zaman bilmesinler diye, üçüncü dereceden Mecidiye nişanıyla donatmıştım onu.

Kardeşim Reşat efendiye gelince, ona el sürmekten sakındım. Sultanın kardeşi ve mirasçısı suçlu değildi ve de suçlu olamazdı. Onu ayrı tuttuğum için kendimi kutluyordum, yine de zayıflığı onu düzencilerin insafına bırakıyor ama hiçliği bir tehlike olmasını önlüyordu.

Zihnim, Protestan papazı Hepworth'un Ermenistan'daki çalışmasına takılmıştı ve onun ayakları üzerinde başıboş gezip duruyordu. Biçilmiş buğdayların sararttığı, ufukta yuvarlak ve gri tepelerin çevrelediği uçsuz bucaksız ovalardan onunla birlikte geçiyordum. Hiçbir yolun geçmediği aşılmaz ve mavimsi dağları tırmanıyordum. Bin yıllık köylerin sel yatakları dibinde büzülüp kaldığı yeşermiş vadilere dalıyordum. Harabe halindeki kiliseleri, ateşten kararmış viraneleri ve kireçli duvarlar üzerinde, zamanla koyulaşmış ama ruhumda her zaman kan kırmızı kalan canavarca izleri görüyordum.

Yaz başında, nihayet papazdan haber aldım. Benim hayal ettiğimden daha da fazla bölge gezip dolaşmıştı. Her dereceden, her tabakadan, her yaştan, her dinden, her ırktan insanları sorgulamıştı.

Yırtıcılıkta kendi ülkesinin Kızılderililer'iyle bir tuttuğu Hamidiyeler'im hiçbir zaman dürüst olmamışlardı ve hiçbir zaman da olmayacaklardı. Onların doğalarına aykırı son ve hassas kaleye, kendilerine duyduğum güvene ihanet etmişlerdi. Ermeniler'in bu vahşiler karşısındaki kahramanlığı allak bullak ediyordu onu. Onların olağanüstü cesaretleri, başedilemez fedakarlık ruhları konusunda tanıklıklar topluyordu. Saçma bir zulmün, hayattayken ne kadar dürüstlerse ölümde de o kadar soylu, bahtsız kurbanlarıydılar onlar.

Ama Ermeni var, Ermeni vardı. Bir yanda şehitler vardı, öte yanda ihtilalciler. Karşılaşmaları boyunca Hepworth, öfkesinin, kıyımların gerçek sorumluları olarak görmek noktasına geldiği kişilere karşı büyüdüğünü hissetmişti. Onların arkasında da, ikiyüzlü-

lükle kışkırtıcılık yapan ilk başta da İngiltere olmak üzere büyük devletler bulunuyordu. Hepworth; İngiltere eğer, onun için küçük parmağını bile oynatmamayı daha başından beri kararlaştırdığı bir bağımsızlığı Ermeniler'e vadetmemiş olsaydı, kıyımlarında meydana gelmeyeceğine kesinlikle inanmıştı. Durum ne olursa olsun, en az sorumlu, tek suçsuz sultandı; Hepworth'un kesin kanısı böyleydi. Kötü bilgilendirilmeyse, sultan öyleydi kesinlikle. Ama bir katil hayır. Papaz sözlerini; sonsuz, yürek burkan, şahane bir yalnızlığa gömülmüş "dünyanın en az imrenilecek insanı"na acımakla bitiriyordu.

Onun tanıklığı bir teselli olmuştu benim için. Kamuoyunu, basını inandırabilecek miydi? Ne önemi vardı ki bunun? Kendi yargılarına inanan bir tek o kalmak zorunda olsaydı bile, hiç değilse bir insan beni anlamak ve savunmak cesaretini göstermişti.

O 1896 26 Ağustosu, öğle güneşi Bank-ı Şahane-i Osmaninin binasını kavuruyordu. Bu henüz tamamlanmış mermer ve bronz bina, mağrur ve göz alıcı cepheleriyle Pera ve Galata'nın damlarına tepeden bakmaktaydı. Binanın önünden birden, bütün iş muhitinde sarsıntı yaratan silah sesleri geldiği sırada saat öğle yemeği vaktini çalmıştı. Dört, beş adam sokaktan kapıcılara ve kurum bekçilerine ateş ediyorlardı. Komşu sokaklardan fırlayan işbirlikçilerin çabucak katılıverdiği bu küçük saldırganlar müfrezesi binaya daldı. Patlayan tabancaların kuru gürültüsüne, geniş ve lüks giriş bölümünde gidip gelen müşterilerin ortasına atılan bombaların infilakları karıştı.

Saldırganlar üzerlerine bankanın büyük bronz kapılarını kapadılar. Tabanca ve bıçaklarla donanmış olarak koridorlara, dağıldılar, bodrum katlarını istila ettiler, üst terasa kadar çıktılar. Henüz hayatta olan banka çalışanları ve müşteriler bir odaya toplatılarak kapatıldılar. Pencerede nöbet tutan öteki haydutlar, gelip kendilerini çıkarmaya çalışan müfrezenin açtığı yaylım ateşine karşılık veriyorlardı. Kımıldayan herşeye ateş ederek birçok yolcuyu ve meraklıyı yere seriyorlardı.

Aralarından bir grup, bankanın İngiliz müdürü sir Edgar Vin-

cent ve müdür yardımcısı Gaston Auboyneau'yu sığınmış oldukları damda buldu. Auboyneau, meramını daha ziyade iyi bir Fransızcayla anlattığı için karşısında şaşkınlığa düştüğü saldırganlardan biriyle konuşmayı başarmıştı:

"Biz sizin ne hayatınıza göz dikiyoruz ne de paranıza. Bizler Ermeni yurtseverleriz ve davamızı kazandırmak istiyoruz. Eğer isteklerimizi elde etmezsek bankayı ve bankayla birlikte orada bulunan herkesi havaya uçuracağız. Ayrıca, bu saldırının sorumlularının cezalandırılmamalarını ve serbest kalmalarını da istiyoruz."

İki müdür, rehinelerin ve kendilerinin idamını önlemek için saldırganların isteklerine boyun eğdiler. Sir Edgar Vincent bir haber götürmek için Yıldız'a gitmeyi kabul etti. Yanına, saldırı esnasında tesadüfen bankada bulunan Rus elçiliği birinci tercümanı Maximov'u da aldı. Ermeniler fitili tutuşturmuş halde sultanın cevabını beklerken, iki adam da saraya gitmek üzere yola koyuldular.

Banka ve yöresindeki kıyım manzarası korkunçtu. Girişler ve merdivenler, komşu sokaklar cesetlerle kaplıydı. Saldırganlarsa üç ölü ve altı yaralı vermişlerdi. Bütün bir alayı susta durduran topu topu onyedi kişiydi.

Zaptiye nazırım görevini iyi yapmıştı. Birkaç gün önce, bana Ermeniler'in bir suikaste hazırlandıklarını haber vermişti. Ama tarihi ve seçtikleri hedefin ne olduğunu bilmiyorduk. Başlangıçta Babı Ali'yi havaya uçurmayı tasarlamışlar, biz de muhafız sayısını üç katına çıkartarak bunu önlemeyi başarmıştık. Bununla birlikte, habercilerimizin el koymuş oldukları silahlar ve bombalar bizim en kötü tahminlerimizi doğrulamaktaydılar.

Yeni bir kıyımı her ne pahasına olursa olsun önleme kararıyla, Zaptiye nazırına, polisin ya da jandarmanın -karşılık durumunda- Ermeni mahallesine girmesine izin vermesini kesin olarak yasakladığımı tekrarlamıştım. O, uğursuz olacaklarını tahmin etmediğim önlemler almıştı zaten.

"Zatı Şahaneleri tarafından buyurulan yasağa uymak için, liman hamallarını sopalarla techiz etmeyi üzerime aldım. Sizin de

malumunuz olduğu üzere Efendimiz, onlar kalabalık ve örgütlü bir lonca oluşturuyorlar. Eğer Ermeniler karışıklık yaratırlarsa, onlar da Ermeniler'in hakkından gelmesini bileceklerdir. Ve de en azından, sorumluluk Zatı Şahaneleri'nden bilinmeyecektir."

Saldırıdan daha baştanberi haberli olduğum için, Yıldız'da bir savaş kurulu toplamıştım. Sir Edgar ve Maximov geldiklerinde, onları kabul ettim.

Sir Edgar ve Maximov sabahın ikisinde, devrimciler için, rehinelerin serbest bırakılmaları karşılığında onların da sağ kalacakları vaadiyle Osmanlı Bankası'na geri döndüler. O zaman büyük bronz kapılar ağır ağır açıldı ve onyedi Ermeni eşikte göründü. Verdiğim söz yeterli olduğu için, kimse kendilerine dokunmaksızın Sir Edgar ve Maximov'un yönetiminde asker kordonlarından geçtiler. Kendilerini banka müdününün yatına götüren bir tekneye bindiler. Onları orada bir gece yemeği beklemekteydi. Karınlarını doyururlarken, acımasızca kıyıma uğratılan ırkdaşlarının haykırışlarını duyabilmişlerdi. Gerçekten de ikindi başından beri Avrupai mahallelerde elleri sopalı hamallar Ermeniler'i döve döve öldürüyorlardı. Osmanlı bankasını geri almaya çalışıp da başaramayan ve teröristlerin ateşiyle karşılaşan askerlerim de onlara katılmışlardı. Bana, bu facia hakkında en çelişkili raporlar geldi. Bu faciayı sınırlamak, onun sarayımın kapısı önünde değil, ama binlerce kilometre uzaklıkta cereyan ettiği zamankinden daha da zor göründü bana. Fransa elçiliğinin tesadüfi habercisi olan, tam görgü tanığı, görünüşe göre içtenlikli bir Arnavut beyini kabul ettim. Ermeniler'i kovalayan katiller arasındaki iki ırkdaşı onu tanımıştı. Ona kefil olmuşlar ve dahası, askerlere: "Reis yalnızca Ermeniler'in öldürülmelerini söyledi, bunlarsa Arnavut'dur" diyerek hıristiyanların kurtarılmalarında ona yardımcı olmuşlardı.

Tanığım bu cümleyi nakledince öylesine afallamıştım ki, ona, bu sözü gerçekten işitip işitmediğini sormuştum. Kesinlikle öyleydi.

Tatavla semtinde Rumlar, kendilerine sığınan Ermeniler'i her ne pahasına olursa olsun savunacaklarını açıklayarak sokakları ka-

patmışlardı. Düş kırıklığına uğrayan ve öfkelenen katiller ters yüz dönmüşler ve Ermeni mahallesine çullanmışlardı.

Daha göründükleri an dehşet saçmışlardı. Tebeşirle önceden işaretlenen kapılar çökertildi. Ermeniler, "Toplu Kıyım Komitesi"ni oluşturan iki kasaba götürüldüler, onlar da Ermeniler'in iki ellerini "satılık domuz paçası" diye sırıtarak kütük üzerinde doğradılar.

Katliamcıların sahip bulundukları tek silah, Yıldız sarayı atölyelerinde bu vesile için özel olarak imal edildiklerini açık seçik ortaya koyan bu sopalardı. İyi eğitilmiş bu katiller, kurbanlarını dizüstü çöktürüyor ya da yüzükoyun yatırıyorlar ve onları pestile çevirene kadar kafalarına vuruyorlardı. Köpekler, sokaklarda akan kan selini yalıyorlardı. Polis mahalleyi sarıyor ve kaçakların peşine düşüyordu.

Değişik yerlerde cereyan etmiş bulunan canavarlıklara bizzat tanık olamayacağına beyin dikkatini çektim. O da, kendi gözüyle görmediği olaylar konusundaki bilgileri birçok güvenilir tanıktan aldığına yemin etti.

Kıyımlar ertesi gün de sürüp gitti ve de her ceset beni güçsüz olduğumun katlanılmaz duygusuna biraz daha batırmaktaydı. Dolaylı sorumluluğumun ağırlığına aşağılanma da ekleniyordu. Düzeni korumak için Zaptiye nazırının -ne birimiz ne öbürümüz böylece en vahşi düzensizliğe yol açacağımızı önceden hissetmeksizin- hamalları silahlandırmasını kabul etmiştim. Onun girişimi bana şöhretin arta kalanına mal olmuştu. Böylece "Kızıl Sultan" yeni lakabını kazanmıştım.

XXI

O sabah, sırtıma yaldızlı büyük üniformamı geçirdim ve yardımcılarım da üzerine Osmanlı nişanlarımı taktılar. Küçük Ayşe'm bahçenin dibinden Şale köşüne gidişime bakıyordu. Sonra da, gösteriyi izlemek için elinde dürbün terasa çıktı, zira bugün saltanatımın jübilesiydi ve ben de onu özel bir şatafatla kutlamaya karar vermiştim.

Biri köşkün içinde, öteki bahçede iki orkestra tarafından çalınan Hamidiye marşı duyulunca, dokuzdan öğleye kadar sürecek olan kutlama töreni başladı. Orada çabucak tek başıma öğle yemeğimi yedim, sonra da gardrob şeflerim bana yabancı nişanlarımı getirdiler. Çünkü sıra elçilerin kabulündeydi. Herbiri için kendi ülkesinin nişanını takıyordum ve orkestralar da o ülkenin, özenle tekrarlanan ulusal marşını çalıyorlardı.

Elçiler sevinç içinde şehre döndüklerinde, olağanüstü bir manzara onları beklemekteydi. Kubbeler ve camiler, sayısız minareler, büyük saraylar, kamu binaları ve demirlemiş gemiler ışıkla donatılmışlardı. Her iki yakada kesiksiz bir ışık zinciri yirmi kilometre boyunca uzayıp giderken, Venedik fenerleriyle donatılmış binlerce buharlı tekne ve her türden sandallar ikili bir pırıltı şeridi arasında gidip geliyorlardı. Boğaziçi'nin dalgalarına yansıyan genel ışıltı, dağların üzerine her yandan gelen havai fişekler, bu eylül gecesinin şaşaasında arkalarında ateşten uzun yılanlar bırakan kayıklar, her

kimi olursa olsun duyarsız bırakamayacak bir büyüklük, görkem ve parıltıdaki bir beraberliği oluşturmak için biraraya geliyorlardı.

Haremin; kadınların, ikballerin, prenseslerin, kız kardeşlerimin, kuzinlerimin, Mısır hidivinin ailesindeki kadınların ve de merhum pederimin iki eşinin yığıldıkları büyük salonuna girdim. Kadınlar, bu çok sade dekorun ortasında, altın rengi dantelli, nişan ve mücevherlerle ışıl ışıl parlayan kadife giysileri içinde uzak ülkelerden gelmiş ve ışıltılı çiçekler gibi görünüyorlardı. Ama benim, en güzelleri olan Müşfika'mdan başkasını görecek gözüm yoktu.

Müşfika, yorgunluğumu tahmin ederek, beni bitmez tükenmez üçüncü bir defileden kurtarmak için öteki hanımları, tebriklerini bana topluca sunmaya ikna etme girişiminde bulundu. Belirtilen anda, eski bir adet gereğince kızlar ağası, benim sadık Cevher ağam "hükümdar tarafından" diye bağırarak havaya bir avuç dolusu altın para attı, sonra da sevinçli çığlıkların eşlik ettiği çılgınca bir itiş kakışa yolaçan "valide tarafından" bağırışıyla bir ikincisi geldi. Kalfalar, ikballer ve yardımcılar yere atılıyorlar, itişip kakışıyorlar, gülüşüyorlardı.

Küçük Ayşe'm, yakalamayı başardığı üç altın parayı tam bir gururla bana göstermeye geldi. Onun sevinci, onların sevinci benim duyamadığım sevincin yerine geçiyorlardı. Müşfika'yı elçilerin bıraktıkları armağanlara hayranlıkla bakması için Küçük Mabeyn'e götürdüm. Rusya çarından Faberge'nin zenginleştirdiği bir nefret dağı, Almanya Kayzer'inden devasa bir gümüş takımı, Avusturya imparatorunun pintiliği, İngiltere kraliçesinden yine bir kendi portresi, Fransa cumhurbaşkanından bir Sevr vazosu daha; sert taşlardan yapılma, altın bir kap içine yerleştirilmiş minyatür bir bahçe gönderen Çin imparatoruna varıncaya kadar.. armağanlar. Hiçbir Devlet çağrıya uymazlık etmiyordu. Hepsi anlamıştı. Bu şenlik, sultanın yabancı devletlere baş eğmeyeceğini göstermeye ve her zaman sağlam olan İmparatorluk'un alışılmış debdebelerini sergilemeye yönelikti.

Kızıl Sultan'dım, tamam. Ama dünya milletleri beni kutlamak için itişip kakışıyorlardı. Benim bir canavar olduğumu tekrarlaya

tekrarlaya sonunda buna inanmaya ve önümde titremeye başlamışlardı.

Gâvurlar tarafından sevilmeyi istemiş ve bunu hiç başaramamıştım. Varsınlar nefret etsinler benden öyleyse, yeter ki saygı göstersinler bana.

Girit: Rumlar'la meskûn, büyük ve zengin bir ada; yanıbaşında bağımsız, kıpır kıpır, yüzyılımızın, milliyetçiliğin üzerinde salınıp duran bir Yunanistan... Benden Balkan Devletleri'nin bağımsızlığını söküp alan bu geri dönüşsüz milliyetçilik, güçlü devletlerin emperyalizminden çok daha güçlüydü. Günün birinde Girit konusuna geleceğimizi oldum olası biliyordum. Ödün vermeyi, ama ölçülü ve baskıyla karşılaşmadan vermeyi oldum olası kabullenmiştim.

Koca ada çalkalanmaya başlayınca ona, tek sonucu isyanı kışkırtmak olan aşırı haklar bahşettik. Bunun üzerine ödünleri askıya aldık, bu da şiddeti ikiye katlamaktan başka işe yaramadı. Benim çok iyi tanıdığım, bir anda patlak veren yağmalama ve vahşet gösterisiyle müslüman köylüler katledildi, hıristiyan köylüler toplu kıyıma uğratıldı. Kandiye şehri yandı, ada tümüyle silah altına girdi.

Batı'nın başımıza Ermenileri sarmasından yararlanan Yunanistan herkesin gözü önünde binlerce gönüllü gönderdi ve garnizonlarımızı hırpalamak için sınırlarımızın içine silahlı çeteler sızdırdı. Ben de savaş ilan etmek zorunda kaldım.

En modern silahlarla donatılan ve en deneyimli Prusyalı subayları kadroya alan askerlerimiz, daha başlangıçtan itibaren Epir'de, Tesalya'da, her yerde muzaffer oldular. Yunanlılar Larissa'yı boşalttılar ve Farsala'ya doğru çekildiler. Reformlarım ve Alman yardımı onların savaş heveslerini kursaklarına tıkamıştı. Hele birkaç hafta daha! Bozgunları tam olacaktı o zaman. Dömeke'de ezici bir yenilgiye daha uğradılar. Ordularımız Attik kapılarına varmıştı. O zaman, lehimize kazanmış olduğumuz güçlü devletlerin desteği birden uzaklaşıverdi. İlerleyişimizi durdurmamızı istediler ve bizi mütarekeye zorladılar. Zaferlerimizin meyvalarından bizi yoksun kılmaya öylesine kararlı görünüyorlardı ki, ben onların neredeyse bozgunumuzu istediklerinden kuşkulanmıştım.

Barış görüşmeleri Tophane'de, en bunaltıcı yer olsun diye titizlikle seçtiğim eski bir köşkte başladı. Eğer batılı diplomatlar anlaşmaya varmakta çabuk davranmazlarsa, bol bol terleyeceklerdi hiç değilse.

Daha savaşın başından beri genel karargâhımı, hemen hemen oradan ayrılmadığım ve dahası, telgrafları şifrelemek ve çözmekle görevli şifre katiplerimi de yerleştirdiğim Küçük Mabeyn'e kurmuştum. Tek eğlencem, biraz zamandan çalıp el sanatları atölyesine dönüştürülen haremde karılarımı ve çocuklarımı ziyaret etmekti. Üzerine dikiş makineleri yerleştirilmiş birçok masanın ilavesi daireleri atölyelere dönüştürmüştü. Ve bu hanımlar orada yaralılar için bütün gün bez gömlekler dikiyorlardı.

Gerçekten de, sarayın hastaneye dönüştürülen binalarına bu yaralılardan onlarcası, yüzlercesi geliyordu. Çok geçmeden sayıları öylesine artmıştı ki, zaten artık gelip çalışacak vaktimin olmadığı marangoz atölyesini de onlara bırakmıştım.

Onların yararına düzenlenen hayır işleri satışı için küçük Ayşe'm, mavi satenden zemin üzerine iğneyle küpe çiçekleri işlemiş ve ben de bu güzel çalışma için ona, kendi adına kazılmış Sanayi madalyası vermiştim. Onu göğsüne iliştirdiğim zaman gözlerine yansıyan sevinç, benim o günler zarfındaki tek tesellim olmuştu.

Barış 1897 Eylülünde imzalandı. Güçlü devletler bizi, Yunanlılar'dan kazanmış olduğumuz hemen hemen bütün toprakları geri vermeye zorladılar. Bunu telafi etmek için Yunanlılar kendileri iflasın kıyısında oldukları halde bize bir savaş tazminatı ödemeyi vaad ettiler. Bununla birlikte zaferimize sahip çıkıyorduk ve bu zaferden elde ettiğimiz haklı gurur onca küçümsemeleri, onca alayları siliyordu.

Savaş, başkentimize akan ardı arkası kesilmez ziyaretçi dalgasının kökünü kurutmamıştı. Onun -ressamların, şairlerin, romancıların öve öve bitiremediği- güzelliği her zaman artan sayıyla kendisine çekiyordu onları. Bu ziyaretçiler, paşalarımın benzersiz lüksünü bana anlata anlata bitiremedikleri, sefere başlayış kutlaması birkaç yıl önce yapılan Doğu Ekspresi ile geliyorlardı. Dünyanın

en modern ve konforlu oteli olan Pera Palas'a iniyorlardı. Paha biçilmez el yazmalarını, çürüyüp gitmelerini önlemek için camilerden toplanan her güzellikteki halıları biraraya getirmiş olduğum Vakıflar müzesini geziyorlardı. Daha geçenlerde, tam da Eski Saray sınırları içersinde, Yunanistan, Roma, Mısır, Asur, Sumer, Bizans'tan miras lahitler, heykeller, alçak kabartmalar taşıdığım Arkeoloji Müzesi'nin açılışını yapmıştım.

Şehir uzun senelerden beri kaldırım taşlarıyla döşenmişti ve gazla aydınlanmaktaydı. Eski Galata Köprüsü'nü, Haliç'in aşağı bölümü üzerindeki ikinci köprüyle çiftlemiştim. Ama nüfus çoğaldıkça getirdiğimiz düzenlemeler de hiçbir zaman yeterli görülmeyeceklerdi. İşin tuhafı şu ki, İmparatorluğumdan ne kadar çok vilayet söküp alsalar, uyruklarımın nüfusu da o kadar çok artıyor gibiydi.

Daha yakın zamana kadar bana paryaymışım gibi davranan hükümdarlar, ölmeyi reddeden bir İmparatorluk'un hükümdarını ziyaret etmek için acele ediyorlardı. Onu yoketmeyi başaramadıkları için şimdi de pohpohluyorlardı onu. Halifeye bağlılığını sunmaya gelen İran şahı Muzafferüddin, baştanbaşa koskoca zümrütlerle kaplı bir üniforma ceket giymişti ve kalpağının üzerine de devasa, muhteşem, uzaktan bir fener gibi parlayan tek bir elmas takılıydı. Avrupalı krallar da Fransız cumhurbaşkanı Poincare, Amerika başkanı Grant ve Japon prensleriyle nöbet değişimi yapıyorlardı.

Yeminini ilk defa bozarak bize saldıran, İmparatorluk'un eski vasalı, Sırbistan'ın tahttan düşmüş kralını da, saltanat sürmekte olan bir hükümdara yaraşır onurlandırmalarla kabul ettim.

Kayzer Wilhelm II de, ziyarete karar verdiği Kutsal Toprak yolu üzerinde Konstantaniyye'de mola verdi. Yanında bu defa bizim adetlerimiz konusunda fazla bilgisi olmayan eşi İmparatoriçe Victorya da vardı. Saraydaki bir kabul töreni sırasında ona kızlar ağasını takdim ettim. İmparatoriçe, etkilenmiş bir halde ona, ailesinde babadan oğula geçen hadımlık olup olmadığını sordu.

Kayzer'i, ilkinde olduğu gibi bu defa da, yüz ölçümünü bu vesileyle iki katına çıkarmış olduğum Şale köşkünde ağırladım. Ona,

ziyaret ettiği bir halı fabrikasının bütün mamullerini, Yıldız imalathanem çıkışlı sayısız vazo, imparatoriçe için elmas taşlı kolyeler, Kayzer'in beğendiği Akça armudundan birkaç sandık, karısının tamamen özel bir şekilde sevdiği saksağanlardan kafesler dolusu getirttim.

Kayzer benden, programda ön görülmemiş olan özel bir görüşme istettirdi. Büyük Mabeyn'in büyük salonuna daha girer girmez, çevirmenime bizi yalnız bırakmasını buyurdu. Münir Paşa kararsızca bana baktı. Kayzer sabırsızlıkla buyruğunu tekrarladı, Münir Paşa da benim verdiğim bir işaret üzerine buyruğu yerine getirdi.

O zaman İkinci Wilhelm bana döndü:

"Biribirimize söylememiz gereken şeyleri teke tek tartışmamız daha iyi. Kim olursa olsun, onun yardımı olmasızın da anlaşabileceğimizi çok iyi biliyorum; zira bunu her ne kadar özenle saklasanız da, Fransızcayı hayran olunacak derecede iyi konuştuğunuzu bilmiyor değilim."

Siperlerime itilmekten nefret ederdim. Sonra da durumun alaylı yönünü gözönüne aldım:

"Kabul Haşmetmeap. Ama, böylesine ustaca keşfettiğiniz sırrı başka hiç kimseye açmamanızı sizden istirham ediyorum."

"Bu konuda müsterih olabilirsiniz. Dünyanın, sizin politika tartışmasını benimle doğrudan yapmayı beceremeyeceğinizi sanması sizin çıkarlarınızdan çok daha fazla benim çıkarlarımı ilgilendiriyor."

Bir sigara yaktım ve yapma bir yumuşaklıkla sözün gerisini bekledim. O da gelmekte gecikmedi.

İkinci Wilhelm ayağa kalktı, yaklaştı, beni iki eliyle kavradı, okşayan, yalvaran bakışlarla doğrudan gözlerimin içine baktı.

"Eğer Avrupa'da bir savaş çıksaydı, bizim safımızda yer alırdınız, değil mi Şevketmeapları?"

Her şeyi bekliyordum da, bunu beklemiyordum.

"Haşmetmeapları acaba bir Avrupa savaşı olacağını mı tahmin buyuruyorlar?"

"Bu kaçınılmaz, ve ben de sizi galiplerin yani bizim yanımızda istiyorum."

Kendimi ona daha fazla ayrıntı sormaktan alıkoydum, çünkü bu beni, onun kaygıyla beklediği cevabımda daha kesin olmaya zorlayacaktı.

"Siz hep değerli bir dostsunuz, ama size hemen şimdi cevap vermeye yetkim yok benim. Bunu şartların zorladıkları anda düşünebilirim ancak."

Kayzer bana, on yıl önceki ilk görüşmemizden beri beklediğim ilaveyi sunuyordu nihayet. O bunu çok pahalı bedel olarak hesaplamıştı. Beni sürüklemek istediği maceranın tehlikeleri gözlerimin önünde belirmişlerdi hemen. Minnettarlık ya da değil, benim yükümlülük altına girmem söz konusu olamazdı.

Kayzer'in, benim belirsiz vaadiınle yetindiğini şaşkınlıkla gördüm. Beni kordonlar ve nişanlarla kabarmış göğsü üzerinde sıktı ve bana dostluğunun en görkemli güvencelerini verdi. Dolmabahçe rıhtımında yatına binmeden önce tekrarladığı şey bu olmuştu Hehenzoltem'in. Kaypaklığımı yumuşatmak için onu yeterince saygıya ve armağanlara boğduğumu düşünüyordum. Alınganlığını ise unutuyordum bu öç güdücünün.

Kayzer'den sonra ağırladığım Alman, onunla bundan daha büyük bir zıtlık gösteremezdi. Theodor Herzl, Filistin'in özgürlüğü için siyonizm adı verilen bir akım kurmuştu. Birkaç yıl önce, ne pahasına olursa olsun benim tarafımdan kabul edilmek isteğiyle Konstantaniyye'ye yine gelmişti. Bir görüşmenin adam ayartmayla sağlanabileceğine inandığından, beni buna karar verdirtebilecekleri düşündüğü kişilere birbiri ardınca yanaşmıştı o zaman: Resmi çevirmenim Münir Paşa, benim yanımdan bir adım bile ayrılmayan baş tören yöneticim, baş katibim ve nihayet, çalışma arkadaşlarımın en nüfuzlusu olduğu söylenen ikinci katibim İzzet beydi bu kişiler. İzzet bey bana anlattığına göre Herzl'i şu muammalı ve kaygılandırıcı cümleyle geri göndermekten zevk almıştı: "Bu işte zaten çok fazla komisyon vaadedildi."

Düş kırıklığına uğrayan Herzl, herkesin biraz casus olarak kullandığı yetenekli bir gazeteci olan züğürt bir Polonyalı soyluya baş vurmuştu. Herzl'in yanından, ona Filistin'i satarak mali sorunları-

mızı çözümlemeyi bana önermeye gelen bu Nevlinski'yi kabul ettim.

Fikrin olağanüstü boyutu beni düşünceye sevketmişti, ama elbette ki reddettim. Aracıya, İmparatorluk toprağının bir karışını bile satamayacağımı açıkladım. Çünkü o bana değil, onu fetheden ve kanıyla bereketli kılan halka aitti.

Davanın böylece reddedilmiş olması, İzzet beyi yeniden görmeye gelen ve Nevlinski'yi bana iki defa daha gönderen Herzl'in cesaretini kırmamıştı. Gözü pekliğine hayranlık duyarak Nevlinski'yle tartışmayı kabul etmiştim.

"Yahudilerin, fiyatı ne olursa olsun Filistin'i almaya ihtiyaçları mı var?" diye sordum ona. "Başka bir vilayete yerleşemezler miydi?"

"Filistin onların beşiğidir Efendimiz. Oraya dönmeyi diliyorlar."

Nevlinski bana Yahudiler'in, eğer Filistin'e sahip olamazlarsa kuşkusuz Arjantin'e yöneleceklerini çıtlattı. Bu çözüm bana olasılık dışı göründü. Akıl bana, onları karşıma almamayı buyurduğu için, Yahudiler lehine birşeyler yapmakta gitgide daha kararlı oluyordum, ama Filistin'i vermeyecektim. Selanik olabilirdi belki. Bütün hıristiyan vilayetlerimiz gibi Makedonya da günün birinde elimizden çıkma tehlikesinde bulunuyordu. Selanik ise hacmi, tarihsel ve kültürel önemiyle bir Yahudi devletinin kuruluşunu haklı gösterecek bir Yahudi azınlığına sahipti.

Theodor Herzl Konstantaniyye'ye geri gelince bu sefer onunla görüşmeyi kabul ettim. Adam için, mücadelesi için bir sempati doğmuştu bende. Ve de üstelik bu defa ortak dostumuz Armenius Vambery araya girmişti.

Davetim üzerine Herzl'in de hazır bulunduğu cuma namazından sonra, onu Büyük Mabeyn'in kabul salonuna aldırttım. Zayıf, çalı gibi bir sakalla uzamış dar yüzü, çatık kaşları, mor halkayla belirgin şekilde çevrelenmiş koyu ve parlak gözüyle bu adam düşünceli ve sarsılmaz bir misyoneri çağrıştırmaktaydı.

Söze, kendisine her zaman için göstermiş olduğum hoşgörüden dolayı halkının duyduğu minnettarlığı bana ifade etmekle başladı.

Ona, Yahudiler'in dostu olduğum ve her zaman için de öyle kalacağım cevabını verdim. O zaman bana, dünyanın her yerindeki borsaları ellerinde tutan dostları üzerinde onların da İmparatorluk'a karşı çok "cömert" olduklarını göstermeleri için etkili olmamı önerdi. Bunun şartı olarak da, söylemeye hiç gerek yok ki, Yahudiler lehine bir jestte bulunmalıydım.

Dileğini hafif bir alayla karşılamaya karar verdim. Bir jest istiyordu, ondan bir tanesine sahip olacaktı. Onların ırkdaşlarını elimde bulundurduğum -pohpohlayıcı inancı- Saray'da kullandığım Yahudiler'den kimileri aracıyla yaydırtabilirdim. Önerim Herzl'in huzurunu kaçırmıştı. Filistin adını ağzına alma cesaretini hiç göstermeksizin ısrarda bulundu. Gerilediğini hissetmiştim.

Ertesi gün ona, bir nişanla birlikte sarı bir elmasla süslenmiş bir de kravat iğnesi gönderdim. Düş kırıklığına uğramış olduğunu ve rüyasından vazgeçmeyeceğini biliyordum, ama ne yapabilirdi? Bağımsızlığını elde etmesi için Filistin'i ayağa mı kaldıracaktı? Yahudiler'in oraya önce daha büyük sayıda yerleşmeleri gerekirdi ki, bu da benim iznim olmadan gerçekleşemezdi. Bana karşı cephe alabilir, ayağımı kaydırmak için bazı girişimlere katılabilirdi. Hiç de öyle zeki olmayan, sarayın perde arkası yöneticilerinin tutsağı güçsüz bir varlığa niçin kızacaktı ki? Benim ona kendi hakkımda vermek istediğim görüntü böyleydi çünkü. Hüzünlü bir içtenlik anında, habercisi Nevlinski'ye ağzımdan şu sözleri kaçırdığım zaman dolaylı olarak Herzl'e de sabretmesi ricasında bulunmuştum:

"Dostunuza, Yahudiler'in milyonlarını harcamaktan sakınabileceklerini söyleyiniz. İmparatorluğum parçalandığı zaman onu belki de hiç karşılığında elde edeceklerdir. Ama parçalanabilecek olan cesedimizdir ancak. Onun diri diri kesilip biçilmesine asla razı olmayacağım."

Birkaç yıl önce "İki Dünyanın Dergisi"nde yayımlanan ve Gülbenkyan diye yirmi yaşında genç bir Ermeni'nin imzasını taşıyan bir gezi hikayesi dikkatimi çekmişti. Sözü edilen, aslında Rusya'nın güneyindeki petrol kaynaklarının sayımıydı. Yazarı Yıldız'a davet etmiş ve ona Mezopotamya konusunda benzeri bir rapor si-

parişinde bulunmuştum. Oradaki petrol rezervleri hemen hemen bitmez tükenmez olarak değerlendirilmekteydi. Haber yayılınca, şirketlerin temsilcileri ödün koparabilmek için bakanların bekleme odalarına doluştular. Komşum şahın petrol tekelini ele geçirmeyi gayet iyi başaran, İngiliz çıkarlarının temsilcisi şu d'Arcy vardı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcisi, en rezil cinsinden bir maceracı olan şu Chester vardı. Ve nihayet, Ermeni kırımı sırasında hamalların sopalarından mucize kabilinden kurtulan ve Konstantaniyye'ye her zamankinden daha zengin dönen şu yorgunluk nedir bilmez Gülbenkyan vardı. O en azından adetlerimizi tanıma, hangi nazırın, hangi devlet memurunun -ve de hangi fiyata- satın alınacağını bilme üstünlüğüne sahipti.

Bununla birlikte o bile bir duvara toslamıştı. Herkese, petrol alanlarının devredilemez oldukları cevabı verildi, çünkü onlar İmparatorluk'un mal varlıklarıydı. Bu yeni lokmanın yabancıların eline düşmesini önlemek için, onları ortaya çıkar çıkmaz özel borsayla satın aldırdım. Savunmamın, onların aç gözlülüklerini durduracak kadar sağlam olduğu düşüncesindeydim.

XXII

İkinci Wilhelm'e, Herzl'e, petrol arayıcılarına karşı üç el kazanmış olmaktan dolayı sevinmekteydim ki, beklenmeyen bir darbe gelip beni vurdu.

1900 yılının bir sabahı, Zaptiye nazırım bana enişte m Mahmut Paşa ve iki oğlunun ortadan kaybolduklarını bildirdi. Kız kardeşim Seniha sultanla evlenmiş bulunan Mahmut Paşa, Mithat Paşa'yla birlikte öldürülen hemen hemen adaşı gibi damattı ve demokratik görüşler ileri sürmekteydi. Eski Ali Suavi olayındaki belirgin olmayan rolü nedeniyle gözetim altında tutmaktaydım. Hem kendisi hem de oğulları tam anlamıyla duman olup uçabildiklerine göre, hiç kuşkusuz oldukça gevşek bir gözetimdi bu.

Derhal uyarı işareti vermiştim. Konstantaniyye'den hareket etmek üzere olan trenler geciktirilirseler de ne çare, yalnızca Konstantaniyye'de değil, Edirne'ye kadar yöredeki bütün garlarda trenlerin baştan aşağı didik didik aranmalarını istedim. Bu iş için polisin emrine birlikler verdim. Diplomatik bir sorun yaratmak pahasına da olsa, yabancı bayrak taşıyan gemilerde arama yapıldı. Gerçekten de, kaçakların, muhalefet saflarına katılmak üzere dışarıya gitmeye çalışacaklarından emindim. Oldukça uzun zamandır tanıyordum bu muhalefeti. Amcam Abdülaziz'in saltanatının ilk zamanlarından beri varlığını keşfetmiş olduğum Genç Türkler, eskinin büyük şairleri Namık Kemal'den, Ziya'dan esinlenmiş küçük,

önemsiz topluluklar halinde varlıklarını şurada burada sürdürmekteydiler.

Nadir beyin başarısız kalan Hükümet Darbesi sırasında adından söz ettiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, işleri güçleri yorulmak bilmeksizin bana hakaret etmek olan parlak konuşmacılar düzeyine kadar gerilemekteydi. Şimdi ise bu akımlar, imparatorluk ailesinin bir üyesinden beklenmeyen, inanılmaz desteği elde etmekle kaygı verici bir önem kazanma tehlikesi oluşturuyorlardı. Enistemin karaktersiz, doymak bilmez, uygunsuz yollarla geçimini sağlayan bir insan olmasının ne önemi vardı? Adının pis bir çalıp çırpma işine karıştırılmasından sıyrılmak için kaçıp gitmiş olmasının ne önemi vardı? Bu "zorbalığın kurbanı" muhaliflerin bayrağı olacaktı.

Garlar ve limanlar yoğun bir biçimde gözetim altında tutulduklarına göre, onun da Konstantaniyye'yi hemen terketme girişiminde bulunmayacağından kuşku yoktu. İki oğluyla dostlarının yanına saklanmış, gözetimin gevşemesine kadar birkaç gün beklemişti. O zaman basit bir motorlu kayığa atlamış ve Boğaz'a inen bir Fransız nakliye gemisini yakalamıştı, gemi de hiç durmaksızın onların her üçünü de güverteye çıkarttırmıştı. Vapur hiçbir Türk limanına uğramadığı için de aranmamıştı. Gemi hiçbir engelle karşılaşmadan Çanakkale Boğazı'nı geçmiş ve birkaç gün sonra da damatla oğullarını Marsilya'ya indirmişti.

Hükümetinin her zaman bana yönelik suçlamalar derleyip düzenlediği, onun bir Clemanceau'sunun mahkeme salonunda benim iftiracılarımı savunduğu Fransa'ya güven duymamakta haklıydım. Fransız basını kollarını enişteme açmıştı.

Etkisini muhalefetin en katı önderlerinde kanıtlamış bulunan bir yönteme baş vurarak, Münir Paşa'yı, onu geri dönmeye ikna etmesi için inandırıcılığının sonsuz kaynaklarını kullanmaya gönderdim. Aracımın yetenekleri etkisiz kaldı, zira damat bir kahraman olmanın zevkini birkaç gün içinde keşfetmişti. Her gün Paris'in büyük günlük gazetelerinde bana hitaben açık mektuplar yayımlıyor, her gün, İmparatorluk'ta Şeytan'ın ta kendisinin saltanat sürdüğünü iddia ediyordu.

Onun örneği yol gösterici olmuştu. Mithat Paşa'nın oğlu, esrarengiz suç ortaklıklarından yararlanarak İzmir'den kaçmış, Batı'da yeniden ortaya çıkmıştı. Öyle yapmasını dileyen bütün gazetecilerle biraraya gele gele, makale üzerine makale yazarak o da konuşmaya başlamıştı. Mithat Paşa'yı pek ala da benim öldürtmüşlüğüm ilk defa olarak -ve de hangi tartışılmaz yetki sahibincedir bilinmez- kanıtlanmıştı. Ötekilerin yanısıra bir kanıt da, Yıldız'a "Zatı Şahaneleri için Japon fildişisi" adını taşıyan bir paketin gelmesiydi. Kutuda Mithat Paşa'nın tahnit edilmiş kafası vardı ve de koleksiyonlarımın değerli bir parçası olmuştu.

Sıradaki İsmail Kemal bey de, onu Trablusgarp Valiliğine atamam ve kendisine görevi için önemli bir yolluğu nakit olarak ödememden dolayı teşekkür etmek üzere(!) İngiliz elçiliği hücumbotuna sığınmış, oradan da, kendisini batı Avrupa'ya götüren Britanya bayraklı bir gemiye binmişti. Onu yola getirmek için bir defa daha gönderilen Münir Paşa'ya, benim kendisi hakkındaki gerçek niyetlerimden korktuğunu açıklamıştı. Damat Mahmut'la ağız ağıza vermek için hiç vakit kaybetmemişti.

Yok olmam için can atan kişilerin bu biraraya gelişleri beni kaygılandırmıştı. Çok geçmeden de, fesat ve Hükümet Darbesi dedikoduları kulağıma geldi. Henüz hiçbir olay bu söylentileri desteklememişti ki, damat Mahmut benim hiçbir payımın olmadığı doğal nedenlerle öldü. Tanrı, başımın üzerinde asılı duran kılıcı kaldırıyordu, çünkü merhumun küçük oğlu davetim üzerine derhal Konstantaniyye'ye dönüyor ve ailedeki yerini alıyordu. Başsız sol etkisizleşiyor, muhalefet çözülüyordu.

İçim rahat bir şekilde, dikkatimi İmparatorluk'un acil sorunları üzerine yöneltebilirdim.

Bunca kaynaklarımıza yabancıların el koymalarına, öteki olumsuzlukların yanısıra gümrük duvarlarını da bize yasaklayan, sömürgeciliğin kılık değiştirmiş biçimi kapitülasyon rejimine, kredinin azlığına rağmen icraatlarımız hayranlık uyandırmaktaydı. Bir ortaçağ tarımından modern tarıma geçmiştik. Doğal kaynaklarımızın işletilmesi hatırı sayılır ölçüde gelişmişti. Orman varlığımızı

elde tutmayı ve korumayı başarmıştık. İhracatımız geçen yıllar yüzde yüz artmıştı. Karayolu şebekemiz dört katına çıkmıştı.

Osmanlı borcu konusundaki kararname, yabancı yatırımları teşvik ederek ve ekonomiye benzersiz bir canlılık sağlayarak meyvalarını vermişti. Vergi düzenimizin modernleştirilmesi sayesinde Devlet'in gelirleri iki katına çıkmıştı.

Eğitim alanında ise, öğrenciler sayısız kurumlara serbestçe girebiliyorlardı. Sarayın bir kolu yüksek devlet memurları yetiştirme enstitüsünü barındırmaktaydı. Yedi askeri okul, Selanik ve Konya'da hukuk okulları açmıştım. Maliye, güzel sanatlar, ticaret, mühendislik, veterinerlik, polis, gümrük okulları ve de nihayet bizi bu teknikte öncü durumuna getiren telgraf okulunu kurmuştum.

Parlak bir aydınlar kuşağı tarihi, edebiyatı, tek kelimeyle bilgiyi halka yaymayı bilmişti. Bundan böyle yetiştirdiğimiz doktorların, yöneticilerin, subayların, yazarların sayıları yüzlerceydi. İmparatorluğu gelişme ve ilerlemenin rayları üzerine koymuş olduğumu kendi kendime söyleyebiliyordum; bununla birlikte yeterli değildi bu, asla yeterli değildi.

Akşamla birlikte parkın üzerine sessizlik inerdi. Onun ağaçlıklı yollarındaki yalnızlığı hiçbir gölge izlemezdi. Onu yalnızca baykuşların yumuşacık uçuşu canlandırırdı. Kur'an okuyanların hüzünlü nağmesi Hamidiye camiinden zayıf ama belirgin olarak bana kadar erişirdi. Kendisini, saat programımın oynaklığına boyun eğdirebileceğim kadar candan bir "dost" olan muhatabım Armenius Vambery'ye:

"Söyleyin bana, şu Kur'an okuyanların ilham verici gücünden heyecan duyamayacak bir insan yüreği var mıdır?" diye sormuştum.

Biliyordum ki, çevrenin sakinliği beni olduğu gibi onu da yatıştırmaktan uzaktı, onu da endişelendirmekteydi. O, bu sakinliği neredeyse ürkütücü buluyordu ve özel Malikane alanı dışında enine boyuna yürümekte olan muhafızların ağır adımları da onu rahatlatmıyordu. Yine de bu gece sohbetlerinden çok hoşlandığını ileri sürüyordu. Bana en mahrem sorular sormak ve kulağıma bazı tavsi-

yeler fısıldamak için olumlu duygularımdan da özellikle yararlanıyordu.

O akşam ne saate ne de yere uygun düşen eleştirilerle saldırıya geçti. Devlet'in her kesiminde yaygınlaşmış bozulmaya, kimi zaman bu aynı bozulmaya duyarsız olmayanların coşkusuyla, muhtemelen de içtenlikle kızıyordu. Ona; "ülkemizi, bu duruma şaşmayacak kadar iyi tanıdığı" cevabını verdim. Bozulma, bin yılı aşkın bir gelenekten kaynaklanıyor ve bu nedenle de katı bir yasa düzenine uyuyordu:

"Bahşiş dağıtmak tam anlamıyla bir sanat oluyor, azizim Vambery. Her nazırın sağlık durumunu, anlık eğilimini bilmek gerek; ona yanaşmak için en elverişli anı tahmin etmek gerek. Karşılaşma sırasında da ona asla cepheden bakmamak, dizleri bitişik tutmak gerek. İyice aşağılara eğilmek ve sağlığını saygıyla sormak gerek. Sonra ve ancak sonra, nazır umursamaz bir tavırla katibini gönderdiği zaman sizi getiren nedeni ima etmek gerek..."

Ondan bir görüşme elde etmek için, kendisinin Herzl tarafından satın alınmasına izin veren ünlü gazeteciyle biraz dalga geçmekten tiksinti duymuyordum. Takılmaya bir defalık duyarsız kalarak hafiyelerimin her yerde hazır bulunmalarına ve her şeye güç yetiştirmelerine karşı alaya başladı. Bilgilerim ve yargılarım artık yalnızca onların yargılarına, yazı masamın üzerine her akşam yığılan şu mahut "jurnallere" dayanmaktaydı... Ve üzerine tuğram basılı beyaz dana derisinden dosya yığınını gösterdi.

Suçlaması şaşkınlığa uğratmıştı beni. O bu kadar saf mıydı?

"Haber alma düzeni bulunmayan bir hükümet, bir Devlet ya da bir Devlet adamı düşünülebilir mi? Zirvede bulunan kişi tam yanı başında olan biteni bilmezlik edemez. Amcam Aziz'in kanlı alın yazısına bakın. O benim için bir ders, bir ibret olmamalı mı? Ben de jurnalleri icat ettim böylece. Söz gelişi azizim Vambery, onlar bana, sizin kısa zaman önce benim en amansız muhaliflerimle ilişkiye girdiğinizi haber verdiler."

Sitem, tatlılıkla ifade edilmiş olduğu halde onun saldırganlığına güç katmıştı. Temelsiz suçlamalara, keyfi tutuklamalara, daha da

kötüsü açıklamasız kalan ortadan kaybolmalara imada bulundu. Birden sert bir çıkış yaptım:

"Hani insan sizin ya beni tanımadığınızı ya da kafanızın Edwin Pears tarafından doldurulmasına izin verdiğinizi sanacak. Gerçekten zalim bir adam mıyım ben?"

Ağzından çekingen bir "hayır" sözü çıkarmadan önce bir duraksama gösterdi. Sonra da beni hemen, muhbirlerimi kimi zaman şantaj, baskı, tehdit yoluyla çevremde toplamakla suçladı. Muhbir aramaya ihtiyacımız yoktu, diyerek ona güvence verdim. Her çevreden gelen adaylar birbirlerini çiğniyorlardı.

Daha bu sabah, saray hizmetinde bulunan bir asker, kendisini bir eski silahlar müzesini örgütlemekle görevlendirmiş olduğum bir topçu subayı onu işe almam için istirhamda bulunmuştu. Bir süredir benim kızlar ağam ve baş muhbirim olan Cevher ağayla ilişkideydi. Yemeklerini her gün onunla başbaşa yiyor ve ona en büyük dostluğu gösteriyordu. Sözün kısası, çalışma arkadaşlarımın tutum ve davranışları hakkında benim adıma her gün bir jurnal kaleme almasını önerdiği ana kadar yaltaklandı Cevher ağaya. Subayı, gerekçeleri hakkında kendim sorgulamak istemiştim. Paraya mı ihtiyacı vardı? Askerlik maaşı ona bol bol yettiğine göre, hayır. Bir yükselme mi arıyordu? Öyleyse yanıldığını bildirdim ona, zira muhbirlik tam tersine, hiyerarşi basamaklarını daha çabuk tırmanma imkânı sağlamıyordu. O da pek ala biliyordu bunu.

Bu Arap sözleriyle olduğu kadar beden yapısıyla da şaşırtıyordu beni: Uzun boylu, tüysüz, yüzü köşeli, neredeyse iskelet denecek kadar zayıf, iri burunlu, yelken kulaklı ve çok solgun biriydi bu. Gür kaşlar altındaki karanlık ve sabit bakışı ona neredeyse vahşi görünüm vermekteydi. Benim gizli servisime girmeyi niye bu kadar çok istiyordu? Devlet'e hizmet etmek istiyormuş yalnızca. Bende yine de karışık duygular uyandıran gayretkeşliğinden dolayı onu kutladım. Adı Mahmut Şevket'ti ve de bu adı hiç unutmamalıydım.

Vambery şimdi de benim hükümet düzenimi eleştirmekteydi. Ne Bab-ı Âli vardı artık, ne yönetim ne de erkân-ı harp. Kimseye en ufak bir girişimcilik bırakmaksızın bütün gücü ellerimde topla-

mıştım. Onun bu suçlamalarından bıkarak ben de onu suçlamak istedim. Eğer ona bu derece yakınlık gösteriyorsam bu, kendisinin onlarca yıldır -patronu- İngiltere ile benim aramda köprü görevi yapmasından dolayıydı. Oysa birkaç zamandır bu devlet, çabalarıma rağmen -sanki bana karşı gizli gizli yükselirmiş gibi- düşmanlığını iki katına çıkarmıştı. Vambery ile tartışmanın yararsızlığını da hissetmekteydim bununla birlikte.

Onun eleştirilerini dinlerken, meramını sanki muhalif bir dinleyici kitlesi önünde anlatıyormuş gibi tuhaf bir duyguya kapılıyordum. O, benim mutlakiyetçiliğimde güvenimin apaçık kanıtını görmekteydi. Kesinlikle yanılıyordu oysa. Olaylar bana her şeyden ve herkesten kuşkulanmayı öğretmişti. Kendimi ancak kendime emanet edebilirdim; İmparatorluk'u kuşatan tehditlere karşı siperi tek başıma oluşturmalıydım. Benim despotluğum, umutsuzluğumun olduğu kadar kararlılığımın da sonucuydu.

Uzaklarda ezan kesilmişti ve ben artık, giriş kapısının öbür yanındaki muhafızların ayak seslerini duymuyordum. Uykuya dalmışlardı belki de. Vambery'yi uğurlamış ve onun, benim için bir yük olduğunu sandığı, oysa benim ikinci tabiatım olmuş bulunan o yalnızlığa yeniden dönmüştüm.

Mutluluğumu Yıldız'da, beni her gün daha fazla büyüleyen bu malikanede bulmaktaydım. Bununla birlikte üzüntüler oraya da nüfuz ediyor, ölüm alacağını düzenli olarak istiyordu. Adile Hala ölmüştü. Beni çocukluğumdan beri tanıyan son kişiydi o, biten bir çağı da kendisiyle birlikte götürmüştü. Cebimden, onun bana tahta çıktığım gün vermiş olduğu yakut taşlı yüzüğü içeren, her zaman üstümde taşıdığım altın keseyi çıkardım ve onu en değerli, genellikle de en mütevazi anılarımı kucakladığım, yatağımın üst yanında duvara çivili küçük bir dolaba ebediyen yerleştirdim.

Ayşe'nin dadısı Raksıdil kalfanın ölümü daha da üzmüştü beni, zira çocuğumun acısı önünde güçsüz bir tanık olmaktan başka birşey gelmiyordu elimden. Kalfanın yokluğunu bir seyahatle açıklayarak onu haftalarca oyalamaktaydık. Onun geri dönüşünü görmek yerine, yardımcılar bir sabah odasına girerek Raksıdil'in eşyalarını

bıraktılar. Ayşe çocuk yaşına rağmen anlamıştı hemen. Onun tepkisi çok dokunmuştu bana. Ayşe'yi, ona sevgi gösterisinde bulunan ve durmadan "sevgili Küçük Ayşe sultan" diye onu çağıran papağanım Küçük Nunu'nun maskaralıklarıyla eğlendirmeye çalıştım. Onu, bana sunmuş olduğu beyaz kedi Pamuk'la oynattım. En sevdiğim İspanyol köpeği Şeri'yi kulübesinden çıkarttım.

Onu, motorlu sandalımla Hasbahçedeki yapay göl üzerinde gezintiye götürdüm... Acınacak girişim. Suyun ortasındaki adacığa vardığımızda Ayşe, tüylerinin rengine hayranlığının bitip tükenmediği, Japon imparatoru tarafından gönderilmiş dostları tavus kuşları, sülünler, papağanlar, kumrular, ördeklere kavuşurken, ben de küçük köşkten kendime kahve getirttim. Ayşe gözdeleri olan uzun bacaklı kuşlara; çocuklara, gelip ellerinden yiyecek kadar alışmış bulunan uzun bacaklı ve uzun gagalı turnalara yaklaşmıştı. Ayşe eğildiği sırada onlardan biri, neden hırçınlaştığı bilinmez, gagasıyla küçük kıza vurdu ve onu ısırdı. Kızın boynundan kan akmaya başladı. Kalbimin durduğunu sandım. Ne yapacağımı bilemeyerek Ayşe'yi kucakladım ve "ağlama, ağlama" diye tekrarladım.

Ayşe ağlamıyordu, hiçbir acı duymuyordu çünkü, onu motorlu sandala atarak, mümkün olduğu kadar çabuk, silahhanenin aşağısındaki nöbetçi hekim odasına götürdüm. Yara yüzeydeydi ve cerrah bana ertesi günden itibaren yaranın artık görünmeyeceği sözünü verdi. Ben bu olaydan dolayı hâlâ alt üst olmuş durumdaydım, oysa Ayşe onu unutmuştu bile.

Ayşe'yi cesaretinden dolayı ödüllendirmek için ilk defa olarak onun özel Yıldız tiyatrosundaki gösteride hazır bulunmasına izin verdim.

O akşamki büyük sürpriz, Konstantaniyye'ye çok yeni gelmiş bulunan sinematograf idi. Yangın tehlikesini önlemek için ıslatılmış ekran, görüntüyü bozan kabarıklıklar ortaya koymaktaydı. Méliés diye birinin yalnızca birkaç dakika süren filmleri bana çok karanlık gelmişti ama haremin kadınları, küçük Ayşe hayranlıktan dilleri tutulmuş durumda bu akıl karıştıran buluşun önünde yürek yüreğe kalmışlardı.

Hem yakındım çocuklarıma hem de onlardan uzaktım. Oğullarım en çeşitli yetenekleri sergiliyorlardı. Abdülkadir çok büyük yetenekte bir kemancı, Nurettin ise geniş çapta bir besteci olarak görünüyorlardı. Bununla birlikte, düşmanlarının beni suçladıkları gibi onlardan değil onlar için korkuyordum. Şehzadelerde gerekli gördüğüm titizlik ve ciddiyeti kafalarına sokmak isteyerek sıkı gözetimde tutuyordum onları.

İyi bir baba mıydım? Çocukların çok yüksek sesle konuşmalarından ve dağınık hareketlerde bulunmalarından hoşlanmıyordum. Herkese, özellikle de en basit kişilere saygı göstermelerini çok istiyordum. Protokolden, onlarla birlikteyken de vazgeçmiyordum. Oğullarımı kabul ederken sırtıma saray redingotumu geçirmeme düşüncesi hiç aklıma gelmezdi. Kızlarıma karşı daha az ciddi görünürdüm ve sertliğim de onları korkutacak dereceye varmazdı.

Beni, oğullarımın arasında yakışıklı bir delikanlı, bir sanatçı ruhlu, çocuklarımın en zekisi, gerçekten de dünya çapında bir beyin, modern bir prens olan Burhanettin'i kayırmakla suçlarlardı. Burhanettin bununla birlikte, Amerikan elçisinin kızıyla gizli bir ilişki sürdürerek hoşnutsuzluğuma neden oluyordu. Başkalarının yardımına koşmaya her zaman hazır olan Müşfika, onu bağışlamam için bana yalvardı. Kızgınlığıma rağmen gülümsemekten kendimi alamadım:

"Güzel sevgilisiyle nasıl buluşuyor biliyor musunuz? Her gün atla Yıldız'dan çıkıyor ve biraz da benim ilk gençliğimde, başkentin en uzak semtlerini keşfetmeye gitmek için Dolmabahçe'den kaçtığım zamanlardaki gibi her defasında muhafızlarıyla arayı açmayı başarıyor."

"Öyle görülüyor ki Efendimiz, kızın babası olan Amerikan elçisi, oğlunuzun uyarılmasını istemiş."

"Doğru değil bu. Asıl ben onun kızının uyarılmasını istedim. Bu gâvur gelip beni bularak: 'Oğlunuz ve kızım biribirlerini seviyorlar, evlenmelerine niye izin vermeyelim? Sizin ona vereceğiniz her milyon için bir o kadar da ben koyarım.' diyecek kadar pişkin."

"Ama Burhanettin Efendi sevgilisinden ayrılırsa umutsuzluğa kapılacak."

"Korkmayın Kadın'ım, çabuk toparlayacaktır kendisini."

Müşfika. Yalnızca adının aklıma gelmesi bile içimi heyecanla dolduruyordu. Zaten hiç bitmeyen sevginin gücünden başka güç harcamaksızın benim sırdaşım, dostum, bir tanem olmuştu. Onda kusur oluşturabilecek deneyim ve bilginin yerine, sarsılmaz bir sağduyu ve bitmez tükenmez bir cömertliği geçiriyordu. Kimsenin beni hiçbir zaman dinlemediği ölçüde dinlemeyi biliyordu. Onun yanında düşüncelerimi ifade etmeyi, duygularımı ortaya koymayı öğrenmiştim. Sarayın adının Yıldız olması gibi, Müşfika da benim evimin, hayatımın uğurlu yıldızıydı.

Kendisine duyduğum güven, ilk defa olarak Murat konusunda ona yaklaşmaya itmişti beni. Ona göstermek için bir müzik parçasını, ağabeyimin bestelemiş olduğu ve Fransızca: "Murat'ın bütün sevgisiyle Hamit için" ithafını taşıyan bir küçük senfoniyi bulup çıkardım. Müşfika; görkemli, ama ihmalkâr hizmetçilerin kötü baktıkları bu Çırağan sarayındaki münzevinin varlığını, onun ot gibi yaşamaya mahkum edilmiş karıları ve çocuklarını, sağlığının geçici düzelişlerinin ve onu umutsuzluğa düşüren nükslerin cehennemi dalgalanmasına sürüklenen Murat'ın kendisini getirtmişti gözlerimin önüne. Yeğenlerimden birine geçenlerde:

"Bugün sizi göremem oğlum, çünkü rahatsızım" diye yazmıştı.

Müşfika; kendisini bana öylesine değerli kılan bu ruh temizliğiyle Murat'ın tutukluluğunu hafifletmemi benden rica etti.

Canlandırdığı tehlike, son yıllarda bana karşı düzenlenen komplolarla yeniden güç kazanmıştı, ama benim bezginliğim de artmıştı. Eğer benim alın yazıma alet olması gerekiyor idiyse, varsın olsun! Düşünmeye söz vermiştim ama Müşfika beni çoktan ikna etmişti.

XXIII

"Yangın var! Yangın var!"

Hizmet ağaları beni uyandırmak için titreye titreye başucumda çabuk çabuk konuşuyorlardı. Doğruldum ve yatağımdan atladım. Yanan tahtanın geniz yakan ve müthiş kokusundan tıkana tıkana aceleyle giyindim, çılgına dönmüş ve etkisiz ağaların geçtikleri dumanla kaplı bekleme salonuna geldim. Boğucu ve kaygı verici loşlukta, sevdiklerim için duyduğum kaygıyı iki katına çıkaran imdat çağrılarını duyuyordum. Felaket bereket ki, özel Malikaneyle sınırlanmış görünmekteydi. Yine de, kadın ve çocukların zemin katındaki küçük daireye getirilmeleri için emir verdim. Onların, kendilerinden geçmiş bir halde, gözyaşları içinde geldiklerini gördüm.

Bütün sarayın içini tulumbayla döşetme önlemini almış olduğum için yangın çabucak bastırılabilmişti. Herkes kendi evine çekildi. Felaketin odamı ve komşu bölümleri küle çevirmesine ramak kalmıştı. Müşfika, sarayda nöbet tutan kalfa ve yardımcı bolluğunda yangının farkedilmeden çıkıvermesine şaşıyordu. Yangın, tam dairelerimin altındaki, benim ince marangozluk atölyesi aletlerimin konduğu küçük bir bölmede başlamıştı. Bereket ki, için için yanmadan patlak vermişti ve bu da onun gücünü azaltmıştı. Soruşturmanın ilk sonuçları, tahta parçalarının ve depodaki tahtaların bir cinayet niyetiyle yerleştiklerini kanıtlamıştı. Oysa duvara dışardan tırmanmak mümkün değildi. Bir maymun bile beceremezdi bunu.

Şu halde ateş mecburi olarak sarayın içinden yakılmış olmalıydı.

İkinci katibim -kimilerine göreyse cehennemlik ruhum- İzzet beyi araştırmak, sorgulamak, kuşkulanmakla görevlendirdim.

Günler geçiyor, soruşturma olduğu yerde sayıyordu. Bu bilinmezlik ve İzzet'in sorgulamaları herkesi rahatsız etmekle sonuçlanıyordu. Bu güvensizlik havası herkes için çekilmez oluyordu. Her zamanki gibi iki kalfanın hizmet gördüğü sofrada Müşfika'yla öğle yemeği yerken, birçok saray kadını kapının yanında ayakta beklemekteydi, ben ekmeği aldım ve onu öptüm:

"Şu ekmeğin aziz hakkı için, hangi suçlu olursa olsun kimseyi cezalandırmayacağım. Saraydaki yükümlülüğünden de kurtulacak. Ama onun kim olduğunu bilmek istiyorum."

"Aziz Efendim", diye Müşfika mırıldandı. "Eğer Tanrı isterse suçlu itiraf edecektir."

"Öyle olur inşallah!" diye nedimeler ve iki kalfa bir ağızdan cevap verdiler.

Ertesi sabah, raporunu verme saatinde İzzet beyin zihnini sanki birşey kurcalıyormuş gibiydi.

"Bir kuşkunuz mu var Bey?"

Cevap verecek zamanı yakalamıştı:

"Geçenlerde aciz kulunuza Efendimiz, siz marangozluk atölyenizde çalışmaktayken, bir kalfanın kapıyı üzerinize anahtarla kilitlediğini söylediniz. Kadın şaşkınlıkla, bunun bir yanılgıdan ileri geldiğini, sizin varlığınızdan haberdar olmadığını bildirmişti."

"Gerçekten de, şimdi hatırlıyorum. Feleksu idi o. Dün bize öğle yemeğinde hizmet eden iki kalfadan biri."

"Sorguya çekildi mi?"

Başımı salladım:

"Tuhaf şey. Bir ilişki kurmamıştım. Böyle bir davranışın onun tarafından gelmesi kesinlikle mümkün değil. Yanılıyor olmalısınız Bey."

"Bu durumda, bunu doğrulamak kolaydır Efendimiz."

Feleksu'yu yangının çıktığı depoya çağırdık. Sesimi yükseltmeden, sert bir yüz takınmadan, zorlamaktan ziyade ikna etmeye çalı-

şarak onu sorguya çektim. Onun inkar ve itiraz engellerini aşmam için bana biraz zaman gerekmişti. Birden ayaklarıma atıldı:

"Evet Efendimiz! Yangını çıkartan benim."

Yüzünde o an beliren zafer gülümseyişinden dolayı İzzet'ten nefret ettim.

"Feleksu! Gerçekten sen mi yaptın bunu Feleksu?" diye bitkin bir halde tekrarladım. "Böyle bir şeyi hangi sebeple yapabildin?"

"Saraydaki yükümlülüğümden kurtulmak istiyordum."

"Ama çok iyi biliyorsun ki, bunu benden istemiş olsaydın onu hemen bahşederdim sana."

Feleksu hıçkırıklara boğuldu. Hıçkırıyor, çabuk çabuk soluyordu. Bacaklarımı o kadar kuvvetli sıkıyordu ki, kurtulmakta güçlük çekmiştim. Ona çekilmesini buyurdum. Anlıyamıyordum. Benim sofra hizmetime bağlı, her gün yanıbaşımda bulunan bir kadının ölümümü isteyebilmesi ve bunca sevgili varlığı tehlikeye atabilmesi mümkün müydü? Hiçbir şeyden yoksun değildi. Saraydan ayrılmak isteyen kadınlara hiçbir güçlük çıkarmadığımı biliyordu. Zaten bu kızların çoğu orada ancak üç yıl kalıyorlar, bu sürenin sonunda da görevlerinden ayrılıyorlardı. Para ve mücevherle donatılmış Feleksu'nun hiçbir ihtiyacı yoktu. Düşünebildiğim kadarıyla, çok hoş bir hayat sürmekteydi. Bununla birlikte güzel değildi ve iyi bir evlilik umut edemezdi.

İzzet bey bana hiç yardımcı olmuyordu. Bir suçlunun ruh hali, o suçluyu gizlendiği yerden çıkarmış bulunduğuna göre, kendisini gereğinden fazla ilgilendirmiyordu. Buyruklarımı beklemekteydi.

"Söz verdim Bey! Yükümlülüğünden kurtarılacak. Evlenebilmesi için bir çeyizle birlikte onun Mekke'ye gitmesini sağlayın."

O 1904 yılı sonu, bir gün birinci katibim Tahsin gelip Murat'ın ani ölümünü bana haber verdi. Onun şeker hastalığını tedavi etmeleri için en iyi uzmanları göndermiştim ve durumu hakkında her gün düzenli olarak bilgi ediniyordum. Ortada bu ani sonu önceden tahmin ettirecek hiçbir şey yoktu.

Çocuklarına baş sağlığı dileklerini bildirmeleri için hemen ağalarımı gönderdim ve kendi çocuklarıma da aynı şeyi yapmalarını

rica ettim. Sarayda onbeş günlük bir yas ilan ettim. Sonra da büyük oğlunu kabul ettim. Ağabeyimin çocukları bundan böyle Çırağan'dan çıkmak ve gönüllerince yer değiştirmekte tam bir özgürlüğe sahip olacaklardı. Onlar da benim çocuklarım sayılacaklar ve aynı ayrıcalıklardan yararlanacaklardı.

İlişkilerimizin dramını başlangıcından beri yaşamış tek kişi olan Perestu önünde gözyaşlarını koyuverdim. Murat'ın çevresini saran bütün düzenler, bütün dolaplar, varlığının çoğalttığı kaygılar, korkular yokolup gitmişlerdi. İlgi çekici, cömert, mutsuz kişiliği varlığını sürdürüyordu yalnızca. Kafesinin kapağını iki defa açma girişiminde bulunmuştum. Birincisinde Ali Suavi suikastı beni alıkoymuştu. İkincisinde ise ölüm hazırlıksız yakalıyordu beni.

Perestu üzüntümden her ne kadar kuşku duymuyor olsa da, içimi kaplayan ve kovmak istediğim öteki duyguyu tahmin edecek tek kişiydi. Yani ben, Murat'ın yokluğunun saltanatımın üzerine çöken ipoteği kaldırdığını nasıl olur da düşünmezdim? Tahtın üzerinde yirmisekiz yıldan sonra nihayet tam olarak, tek başıma olarak sultandım.

1905 yılının o 21 Temmuz Cuma günü hava da gösterilere katılmıştı. İlk sırada Hamidiye camii ışıl ışıl parlamaktaydı. Arkada Boğaz'ın mavi suları sıcakta solgunlaşmaktaydı. Uzakta adalar mavimtrak bir sis içinde yüzüyorlardı. Yüksek ağaçların çevrelediği, Yıldız'a götüren sonu gelmez caddede askeri birlikler boydan boya ağır ağır yerlerini alıyorlardı. Saray arabaları, aralarında birçok süvarinin gidip geldiği elçilik faytonlarını izliyorlardı.

Büyük bir yabancı turist kalabalığı benim uyruklarımın arasına karışmıştı. Konstantaniyye'nin yüzer yüzer, biner biner cezbettiği bu ziyaretçiler ana eğlence "Kızıl Sultan"ı, "Cehennemlik Kul"u, "Büyük Kaniçici"yi görmek istiyorlardı. Bu hüzün verici merak bana, kalabalıkların, bir canavarın görünüşünü bir kahramanınkine yeğ tuttuklarını hatırlatıyordu.

Seyirciler, sarayın karşısındaki büyük boş alana varınca, alayları çoktan sıralanmış olarak buldular. Kurcalanan binlerce tüfeğin şıkırtıları, sıra arkasında sıra, mavi, kırmızı, beyaz yığınlar. Subay-

ların altın ya da gümüşten göğüslerinin parıltısı. Piyade taburları; gürbüz, adaleli, enerji dolu, çelikten daha sert, daha sağlam adamlar. Kırmızı flamaları meltemde dalgalanan süvari birliği. Yeşil ve kırmızı sarıklarıyla Zuhaflar. Aşırı süslü üniformalar içindeki paşalar. Camiin avlusunu gitgide dolduran, parlak renkler giyinmiş sofu müminler...

Birden hoş bir müzik yükseldi. Minarenin tepesinden müezzin namaza çağırıyordu. Herkesin bildiği gibi, bu müezzin Konstantaniyye'nin en güzel sesinin sahibiydi. Saat onikiye bir vardı ve yine herkesin bildiği gibi ben İmparatorluk'un en dakik kişisiydim. Meydana gelen sessizlikte bir, tek bir borazancı aletini kaldırdı ve gözleri sarayın kapısına dikili durumda öttürmeye başladı.

Birlikler derhal doğruldular ve subaylarının bir buyruğu üzerine silahlarıyla selama geçtiler. Bütün gözler, yaldızlı parmaklıklarının ağır ağır, hükümeti taşıyan zarif kupa arabalarına yol vermek için açıldığı saray cümle kapısına çevrildi. Arkadan, haremin kadınlarıyla dolu, perdeleri çekilmiş, sımsıkı kapalı üç araba geldi. Onlardan birindeki, pembe bir saten bulutu içinde, mavi gözlü bir yeni yetme kız perdenin bir ucunu kaldırarak kalabalığa gülümsedi: O gün kızlarının içinde tek hazır bulunanı, Ayşe'mdi benim o.

Sonra da saray görevlileri çift sıra halinde tepeyi yaya olarak indiler. Ardından da, devasa bedeni şahane siyah bir Arap aygırı üzerine acemice yerleşmiş durumda, sarayın en önemli adamı olan baş harem ağası, siyahi Cenapları, sadık Cevher ağa göründü. Oğullarımın geçmesinden sonra, üniformalı seyis yamakları yedeklerinde; benim gözde bineklerim olan, hepsi de Arap ırkından, dünyanın en güzel binek atlarından beş altısını götürdüler.

Kısa bir ara, çok daha uzunmuşa benzeyen birkaç saniye sessizlik oldu, sonra da binlerce göğüsten fışkıran tek bir bağırma duyuldu:

"Sultanımız çok yaşa!"

Kulakları sağır edici alkış göğü sarstı.

Nihayet benim arabam göründü. Atlı muhafız ve subaylarla çevrili, yarı kapalı bir landoydu bu. Dibe oturmuştum, karşımda da

sarayın daire başkanı Gazi Osman Paşa bulunuyordu. Geçerken; hepsi de beni liğme liğme doğramakta son derece usta elçilerin, gazetecilerin, seçkin yabancıların salkım saçak yığıldıkları Yabancı Konuklar Pavyonu'nun pencerelerine doğru döndüm ve onları elle selamladım.

Arabam avlunun parmaklıklarını aştı ve caminin sol köşesinde durdu. Arabadan inerken yeni alkışlar karşıladı beni. Sahanlığın üzerine varışta arkaya döndüm ve mabedin içinde gözden kaybolmadan önce selam verdim. Avluda müminler seccadelerini açmışlar ve kızgın güneş altında üzerlerinde diz çökmüşlerdi. Namazın yirmi dakika sürmesi gerekiyordu.

Kızım Ayşe'nin arabası, harem kadınlarınınkilerle birlikte caminin avlusuna sıraya girmişti ve atların da koşumları çözülmüştü. Yaverlerimden biri basamağın üzerinde ayakta durmaktaydı. Bir boru sesi namazın sona erdiğini haber verdi.

Ayşe, saraya dönmek üzere benim cami kapısında belirişimi görmeyi beklerken, birden, saat kulesinden gelen müthiş bir infilak, bir topunkinden daha korkunç bir patlama duydu. Arabası, denetlenemez bir güç tarafından yerden kesiliyormuşçasına şiddetle havaya fırladı. Karşısında oturmakta olan kalfa ve dadısı, ne olup bittiğini anlamaksızın "Tanrım! Tanrım!" diye bağırmaya başladılar. Bir toz ve duman bulutu içindeki nesneler, taşlar, maden parçaları sanki saat kulesinin tepesinden dökülüyorlarmış gibi her yöne yağmaktaydılar. Tahtalar, basamak üzerinde hep ayakta duran yaverin kafasını sıyırarak uçuyorlardı. Ayşe:

"Baba! Baba!" diye çığlık atıyordu.

Arabanın yanında ayakta duran çıkış yöneticisi ve yardımcılar:

"Bir dua okuyunuz aslan hanımım! Gökten bir şeyler düştü!" diye inliyorlardı.

Ayşe o anda beni cami merdiveninin üçüncü basamağında ayakta dururken gördü. Hiçbir yaram yoktu ve yüzüm de tam anlamıyla sakin ve kaygısızdı. Bir an daha müthiş bir korku hissetti: Ya saat kulesi üzerime yıkılsaydı!.. Kollarını açtığımı gördü ve iki defa "korkmayın!" dediğimi işitti.

Bu çağrı üzerine, dağılmış bulunan saray erkânı, subaylar, askerler yerlerini almak üzere koşa koşa geri döndüler. Ben de, endişelenilmemesini ve itiş kakıştan kaçınılmasını tavsiye ederek arabama bindim.

Namazdan dönüşte adet edindiğim gibi, dizginleri elime aldım. Alışılmıştan daha da yavaş sürmeye özen gösteriyordum. Geçerken, elçiler pavyonunun penceresinde:

"Yaşasın Sultan! Yaşasın Sultan!" diye var gücüyle bağıracak derecede kendinden geçen Avusturya elçisini farkettim.Ben saraya dönerken, Ayşe hep arabasında olmak üzere, gösteriyi bütün dehşetiyle farketmekteydi. Çevresindeki cami meydanı, bombardıman sonrasındaki bir savaş alanını andırıyordu. Parmaklıklar sökülmüştü. Jandarmalar yerde yatıyorlardı. İnleyen, bağıran yaralılar cesetlere karışıyorlardı. Çoğunluğu asker ve halktan kişiler olmak üzere seksenden fazla kurban olmalıydı. Ayşe ölüler arasında erkek kardeşlerinin iki eğitmenini tanımıştı. Bir demir parçası onlardan birinin fesini delip geçerek, arkasında ayakta duran zavallı bir ihtiyarın kaftasına gidip yerleşmiş, onu anında öldürmüştü. Kardeşi Abdülkadir'in atı yaralanmış, ama at aldığı on yaradan kanlar aka aka binicisini saraya doğru götürmeyi başarmıştı. Üçüncü kardeşi Ahmet göğsüne, nişan levhalarının durdurduğu birçok demir parçası yemişti. Subayının cesedi altında kalmış bulunan bir asker oradan kurtulmayı başaramıyordu. Daha uzakta, elçinin biri, bir attan kopan ve onun dizleri üzerine düşen bir bacağı tiksintiyle geri fırlatıyordu.

Ayşe ve arabasında kapalı kalan iki kadın bir sinir bunalımının eşiğindeydiler. Nihayet seyisler atlarını getirdiler, onları arabaya koştular ve kupa arabası sarsılarak kalktı. Ayşe, kendisini Yıldız'ın ana kapısından ayıran kısa mesafe üzerinde gözlerini kapadı.

Kendisini kontrol edebilmekten uzak, dehşetle tıka basa dolu bir Ayşe olmuştu, haremin kapısı önünde arabadan inen. Bütün yardımcılar, bütün kalfalar, kadınlar, ikballer, herkes, ağlaya ağlaya ve haykıra haykıra onu bekliyorlar, sorularla sıkıştırıyorlardı onu. Müşfika, ölü gibi sararmış, yüzü endişeden allak bullak bir halde konuşmayı güçlükle başarıyordu:

"Efendimiz'i gördünüz mü?"

Ayşe annesinin kollarına atıldı.

"Endişelenmeyiniz. Ben Efendimiz'i kendi gözlerimle gördüm. Mühürdarlığa girdi."

Müşfika o zaman gözyaşlarını salıvermiş ve Tanrı'ya şükretmişti. Hareme nisbi bir sükûnet ancak gelmişti ki, ben orada göründüm. Herkes ne olup bittiğini öğrenmek istiyor ve teşrifatı unutarak beni doğrudan sorguluyorlardı.

"Tanrı'nın merhametiyle kurtulduk. Hayatımı caminin imamına borçlu bulunduğum da bir o kadar gerçek. Benim dakiklik saplantım nedeniyle namaz saatinin neredeyse saniyesine kadar değişmez kaldığını biliyorsunuz. Katilimin de hesabını buna göre yaptığını sanıyorum. Oysa çıkacağım sırada, caminin imamı, hayratına biraz daha fazla katkıda bulunmamı istemek için beni alıkoydu. Bunu yapınca beni azıcık -bir dakika kırkiki saniye, bunu doğrulamış bulunuyorum geciktirdi. Bu yüz iki saniye benim hayatımı kurtardı: Arabamın altına yerleştirilen bomba ben yerime geçmeden patladı."

Dünyanın her yanından kutlama telgrafları gelirken ben, hasımları tarafından kendisine "muhbirlerin reisi" lakabı takılan Zaptiye nazırının yürüttüğü soruşturmanın ilk sonuçlarını toplamaktaydım. Suikast, "Yıldız'ın Baykuşu"na savaş ilan etmiş bulunan Ermeniler tarafından düzenlenmişti. Yetersizliklerini gözönünde tutarak, başarılı bir teknik danışmanı, mesleği anarşistlik olan Jauris diye bir Belçikalı'yı aralarına almışlardı.

Kazancın çekiciliğine kapılan bu Jauris Konstantaniyye'ye gelmişti böylece. Galata'daki ikametgâhını, hafiyelerimizi daha kesin bir şekilde yanıltabilmeleri için Ermeniler'in emrine vermişti. Ermeniler'le onların dışardaki dostları, yani sermaye sahipleri arasında aracılık görevi yapıyordu, böyle bir suikast düzenlemek çok para gerektirmekteydi çünkü. Jauris haberleşmelerini bizim denetleme yetkimizin bulunmadığı yabancı postalar kanalıyla örgütlemişti. Sonunda yüz kiloluk bir bomba imal etmek için Viyana'dan küçük paketler halinde melinit getirtmişti.

Bir Ermeni kadını da kendince aylar boyu cuma namazı törenini kronometreyle ölçmüştü. Caminin kapısından parmaklığa gitmem için bana onaltı saniye gerektiğini hesaplamıştı.

İdam tarihim 7 Temmuz olarak saptanmış, sonra da 21'ine alınmıştı. Dallanıp budaklanma olasılığı da gözardı edilmemişti. Soruşturmacılar Serkildoriyan gibi kulüplerde, hotellerde, hatta kiliselerde tam bir bomba cephaneliği ortaya çıkarmışlardı. Ermeni katiller, kapitülasyonlar rejiminin bize kendilerini ürkütmemizi yasakladığı bir Rus gemisiyle kaçabilmişlerdi.

Jauris tutuklanmış, yargılanmış ve ölüme mahkum edilmişti. Ama ben böylesine değerli bir yeteneği yoketmeyecektim. Ona özgürlüğünü, beşyüz altın lira ve bir de -öneriyi coşkuyla kabul ettihizmetimde casusluk görevi bahşettim.

XXIV

Ölümden kurtulmuş bulunmam muhalefeti küplere bindirmişti. En ciddi dergiler, Paris'in, Londra'nın, Leipzig'in en tanınmış makale yazarları hakkımda aynı minval üzere bıktırıcı iftiralar yayımlıyorlardı. Kinciydim, alçaktım, hırsızdım, sadisttim, cimriydim, nankör ve katildim. Bu lutûfkârlıklar uzun zaman La Croix, sonra da Le Monde'da gazeteci şu rahip Fech gibi, merhum eniştem damat Mahmut'un çok yakını olan şu Doktor Paul Reglat gibi, Sisam prensinin çocukluğundan beri sarayla ilgisi bulunan oğlu gibi tartışılmaz otoritelerin kalemlerinden çıkmış olarak görünüyorlardı.

Zat-ı Devletleri haşmetlu prenses Musbah Haydar'ın sözlerinden kim kuşkulanabilirdi ki? Merhum Murat'ın, Cemalettin Bey takma adıyla yayın yapan samimi dostunun sözlerinden kim kuşkulanabilirdi? Ona bakılırsa ağabeyim tamamen iyileşmişti ki, bu da onun ölüm kararını imzalamıştı. Çünkü onu tahtın üzerinde görmek korkusuyla zehirletmiştim kendisini.

Anlaşılmaz bir şekilde, Edwin Pears en zararsız saldırıları tercih etmekteydi. Ben onun gözünde kendini beğenmiş, gereksiz, Devlet adamı niteliğinin zerresinden yoksun biriydim. Yönetimimi her ne kadar "zorbalıkların en saçması" diye niteliyorsa da, bunu otuz yıldır tekrarldığına göre kendi kendisiyle tutarlı olduğunu gösteriyordu hiç değilse.

Buna karşılık, Vambery tarafından hakkımda söylenen iğrençlikler etkilemişlerdi beni. Kendisini satın alan elçiler ve onu kıskanan gazetecilerle birlikte bana karşı söylensin dursun, bunu uzun zamandır kabul etmiştim. Ama baskı sayısı yüksek bir eserde, sırf cezalandırtmak zevkim için muhbirlik yaptığımı, hep cahil kaldığımı, bir şehzadeye gerekli öğrenim görmediğim için doğru olarak yazmaktan aciz bulunduğumu anlatması yok mu, beni yaralayan işte buydu. Beni doğruca yürekten vuran bu suçlama yine de hafif kalıyordu. Vilayetlerini imparatorluktan koparmalarını engellemek için Ermeniler'in katliamını bizzat benim buyurduğumu benden duymuş olduğunu ileri sürmekteydi. Son buluşmamızdaki tuhaf davranışı böyle açıklanmış oluyordu: Bana karşı cephe almaya hazırlanıyordu.

Kendisine dolaylı olarak vermiş bulunduğum uyarıyı göz önüne almak şöyle dursun, muhaliflerimi Britanya hükümetiyle ilişkiye geçirmişti. Onun karanlık düzenlerini öğrenince, son görünme isteğini reddetmiştim. O da bunun öcünü almıştı ama bu onun, başarısız suikastten sonra bana bir kutlama telgrafı göndermesini engellememişti. Onu yozlaşmış buluyordum. Bir hain olduğunu sanmıyordum.

Saldırılar yıllar boyu dağınık olarak sürdürüldükten sonra, yalnızca benim kişiliğim üzerinde yoğunlaşmıştı nihayet. İmparatorluk'un düşmanları, herşeyden önce sultanı yoketmeden İmparatorluk'u yok edemeyeceklerini kabullenmişlerdi. Onun dağılmasının önündeki tek engel olarak kabul edilmem gururumu okşuyordu. Ama avcıların boru sesleri de yakınlaşıyordu, Vambery'nin ihaneti bunu açıkça bildiriyordu bana.

Hastalanmıştım. Böbreklerimde kum vardı. Cuma günü camide hazır bulunmamı hekimler bir ağızdan yasakladılar. Ben her ne kadar karşı çıktıysam da, Müşfika da onların ricalarına katıldı, öyle ki aklımı başıma toplamak zorunda kaldım. Bunun üzerine, o zamana kadar gizli kalan hastalığının açıklanması gerekmiş, bu da tahmin edildiği gibi söylenti ve yorum tufanına yol açmıştı. Bütün akrabaların beni ziyaret etmek istemişler, ben de ilk defa olmak üzere be-

yaz gecelikle kendimi yatakta göstermek zorunda kalmıştım.

Ateş düşmüş, gücüm de, yüzümde hastalığın tahribatını okumaya can atan ve beni gömmekte sabırsızlanan seyirciler önünde sonraki cumaya namazda hazır bulunabileceğim kadar çabuk yerine gelmişti. Sanki hiçbir şey olmamış gibi, törenden sonra birçok elçiyi kabul etmek için sarfettiğim çabaya rağmen, hastalıklarımın listesi şehirde dolaşıp durdu. Annem ve babam gibi veremliymişim, ama ayrıca üremim, mesane yangılanmam, mesane nezlem, prostat büyümem, omurilik ve böbrek kanserim, müzmin nefritim ve karnının altında bir çıbanım varmış. Vambery'nin ileri sürdüğüne göre, bu şaşkınlık verici tanılardan sonra yine de hayatta kaldığım takdirde genel bir yumuşama melekelerimi kemirirmiş: Bunayıp gitmişim uzun lafın kısası.

Bütün bunlar bir hayli abartmalı da olsalar, hastalık varlığının üzerine ağırlığını koymuştu yine de. Yemekten sonra kısa bir dinlenme için bir şezlonga uzanmak zorunda kalıyordum artık. Öğle sonrası kendimi yorgun hissettiğim oluyordu. Çalışma masamda eskisinden daha az oyalanıyor, haremde uzun sakin saatler geçiriyordum. Akşamleyin, herhangi bir gösteride hazır bulunmak yerine Müşfika'yla erkenden dairelerime çekiliyordum.

Bu değişiklik çevrem üzerinde ifadesini buluyordu. İstirahat ettiğim zaman, kadınlar piyanoları ve gramafonları susturuyorlar, yorulacağım korkusuyla herkes alçak sesle konuşuyordu. Bu yaşlandığımı kanıtlıyordu ve ben bunu öteki yaşlananlardan daha fazla farketmiyordum.

Uzun yıllardan beri Perestu Hanım'ın ve benim gizli bir oyunumuz vardı. O, her cuma namazdan sonra Maslak'taki evine dönmek için kaçardı. Ben de her seferinde, benimle öğle yemeği yemesi ve öğle sonrasını geçirmesi için onu geri getirsinler diye yaverler gönderirdim. Görevlilerim o cuma onsuz dönmüşlerdi: Ölmüştü. Benim iyileşmemi beklemiş ve bana daha az üzüntü vermesi için benden uzakta ölmeyi dilemişti.

İmparatorluk; bu soylu, cömert, ağır başlı ve insancıl kadındaki ifadeden daha güzelini hiçbir zaman bulmamıştı. Kendi adıma ben

hiçbir zaman daha sağlam bir destek, daha sadık bir savunucu bulmamıştım. O, hayatımı çevreleyen yalnızlık zincirini kırmıştı. Müşfika'dan önceki vicdanım o olmuştu benim. Yokluğunun acısı üzerine duyduğum tek teselli daha sonra, Tanrı'nın onu, sürüp gidecek olan üzücü olaylardan sakındırmak istediğini anladığım zaman gelmişti.

"Söyleyiniz bana Paşa, Harbokulu içinde kurulan ve varlığını yeni öğrendiğim Vatan adındaki bu gizli cemiyet de neymiş?"

Askeri Öğretim genel müfettişi İsmail Hakkı Paşa tedirginlik içindeydi karşımda. Daha çabuk ve enerjik davranmadığı için kendi kendisine lanet okusun diye bekleme salonunda yeterince tepindirmiştim onu. İşi aptallığı vurmamayı yeğledi ve ne biliyorsa itiraf etti.

"Bu subaylar varlığımızın geleneksel görünümüne saldırıyorlar. Mutlakiyet diye niteledikleri bir rejimi and içerek yıkmayı üstleniyorlar. Halkı ruhban sınıfının nüfuzundan kurtarmayı ve çarşaf giyme mecburiyetini kaldırarak kadınları özgürlüklerine kavuşturmayı istiyorlar."

"Nasıl! Muhafazakar... ve de güvenilir sandığım ordumda özgürlükçü düşünceler, öyle mi?"

"Söz konusu olan yalnızca, kabına sığmaz ve düşüncesiz birkaç genç insandır Efendimiz."

"Yine de Devlet'e karşı bir fesattır bu!"

"Nutuk çekmekle yetiniyorlar."

"Peki ya yazı yazmak! Edebiyatlarını okudunuz mu Paşa?"

Ve gizliden gizliye dolaştırdıkları gazeteden bir örnek gösterdim:

"Sultan ve onun kiralık katilleri ülkemizin kanını emmekteler. Türkiye, eğer damarlarına yeni fikirlerin yüce kanı aşılanmazsa ölmekte gecikmeyecektir."

"Onu ben de okudum Efendimiz. Ama bu gazete taslağından Zat-ı Şahanelerini haberdar edecek kadar önemli bulmadım onu."

"Peki bu makale kiminmiş Paşa?"

"Mustafa Kemal adında genç bir yüzbaşının."

Muhatabıma, ne yapılması lazım geldiğini belirtmeye gerek duymadım. Karanlık ve buz gibi bir gecede polis, dar bir sokağın dibindeki iğrenç görünüşlü bir evi kuşattı. Kimsenin davranmasına zaman kalmadan kapılar kırıldı, küçücük odalar istila edildi, Vatan cemiyetinin "kabına sığamayan ve düşüncesiz" gençlerinin hepsi de tutuklandı.

Başkanları özel bir rejimi haketmişti. Kızıl zindana kapatıldı, birkaç hafta hücrede tutuldu, beni "ülkenin kanını emmek"le suçlamasının sakıncaları üzerinde derin derin düşünmesine yetecek zamandı bu. Zindanından çıkarılarak İsmail Hakkı Paşa'nın karşısına götürüldü. Paşa ona hakkında hoşgörüde bulunmayı kararlaştırdığımı bildirdi. Kendisini tayin etmiş bulunduğum Suriye'ye doğru yol alırken, bana bundan dolayı herhangi bir minnettarlık duyuyor muydu acaba? Bundan kuşkuluydum. Çok yazık! Bu Mustafa Kemal, beğendiği yerde kendisini ipe götürebilecek ayrı bir kişi olarak kalacaktı. Ordu ise bana sadık kalıyordu, bundan emindim.

Şeyh Abdülhüda'nın, ona umutsuzluk kaynağı olan Hasan adında sorumsuz bir Don Juan oğlu vardı. Kardeşim Reşat'ın oğluyla ağız ağıza vererek, birlikte en gürültücü biçimde kızların arkasından koşuyorlardı. Yakın çevremin mensuplarından kaynaklanan bu taşkınlıkları kabul edemezdim, çünkü onların bu kötü gidişleri benim üzerime de bulaşacaktı. Bu yüzden, suçlu için ibret verici bir ders tasarladım.

Tam da Yemen bir kere daha ayaklanmıştı. İmparatorluk'un bu en uzak, en geri kalmış vilayeti, -hiç kimsenin de bundan dolayı kaygılanıyor gibi gözükmediği- sürekli bir isyan hali yaşamaktaydı. Oraya gönderilmek, gözden düşmenin en kötüsü olarak görülürdü. örenin zorba yöneticisi San'a imamı, İmparatorluk'tan ayrılacağını gayet açık şekilde bildirmişti. Cezasız bırakamayacağım bir küstahlıktı bu. Hasan onu doğru yola götürmeye gidecekti. Onun biraz aklını başına getirmek için bu taşlı ve kireçli çölün ortasındaki göreve bel bağlamıştım. Suçlunun babası şeyh Abdülhüda bunun için bana nerdeyse teşekkür etmiş ve kendini beğenmiş

genç de, uzun zaman geçmeden dönmemek ve de her halükârda uslanmak üzere Yemen'e doğru yola çıkmıştı. Birkaç hafta sonra da herkesi, en başta da beni şaşkınlıkta bırakarak, yalnızca sağ salim değil üstelik de vilayeti yola getirmiş halde geri dönmüştü.

Merakım beni, bu mucize yaratıcısını huzura kabule itti. İçeri uzun boylu, açık benizli, sarı saçlı, mavi gözlü, tartışmasız olarak yakışıklı bir delikanlının gördüğini gördüm. İşe, imama, onun beklediği gibi tehditler ve buyruklar göndermek yerine, barışçı bir mesaj göndermekle başlamıştı. Buna şaşan ihtiyar düzenbaz onu davet etmişti. Hasan, temsilcilerimizden bir tekinin bile asla ayak basamadığı, Yemen başkentinin tepesine tünemiş bulunan bu kurutulmuş çamurdan yapılma saraya giren ilk yabancılardan biri olmuştu.

İmam gibi Arap olan Hasan, üstelik de Peygamber'in soyundan gelmekteydi ki, bu da onun saygıyla karşılanmasını gerektirmişti. Haylazlığına haylazdı belki ama zeki olduğu kadar da kurnazdı. Sağduyunun dilini konuşmayı ve kendini dinletmeyi bilmişti. İmam silahları indirmiş ve vilayet de, tek kurşun atmadan İmparatorluk'un kucağına dönmüştü.

Hasan, o konuya davet edilmeksizin, İmparatorluk'un garnizonlarının çoğunda olduğu gibi, Yemen'deki subay ve askerlere de ödeme yapılmadığını bana bildirdi. Onun ateşliliği ve açık yürekliliği küstahlığını mazur gösteriyor ve ben de onu derhal kovmamak için kendimi tutuyordum. Sabrımdan yararlanarak üst rütbeli subaylarıma sövgüler yağdırmaya başladı. Ordunun durumu utanç vericiydi. Askerlere orada, hiçbir köylünün hayvanına davranmaya cesaret edemeyeceği şekilde davranılıyordu. Hasan, birliklere her gün kurt dolu ekmeklerin dağıtıldığını gözleriyle görmüştü. Bu durumda disiplinin korunması nasıl beklenirdi? Sınıflar arasındaki isyan nasıl önlenirdi?

Ona, subayların ruhsal durumu konusunda sorular sordum. Onların durumu da askerlerinkinden daha iyi değildi, zira onlar da sefalet içinde yaşıyorlar, maaşları nadiren ödeniyordu. Birbirleriyle yarışırcasına, aşağılık ve kokuşmuş bir hükümete veryansın edi-

yorlar, sarayı, bütün ülkeyi yalayıp yutmakla suçluyorlar, kendilerini vergilendirmek ve soymaktan başka iş yapmayan yetkilileri ihbar ediyorlar, beni de, vilayetlerimizi gâvurlara satmamdan ve İmparatorluk'u elden çıkarmamdan dolayı kınıyorlardı.

Gerçeklerin böylesine dobra dobra ifade edildiklerini hiç duymamıştım. Vezirler yalan söylemek için yaratılmışlardı, alışıktım buna. Bu yeni deneyim beni bunaltıyor ama harekete geçmeye de itiyordu. Hasan bana birden yazgının habercisi gibi görünmüştü. Yüzbaşı Mustafa Kemal'in adı aklıma geldi. Onun ayrı bir durumu olduğunu düşünmekle haksızlık etmiştim. Bütün bu yıllar boyunca, düşmanın beklentisi içinde ufku kollamıştım inceden inceye. Tahtın doğal destekleri olarak gördüğüm yakınımdaki kişilere yeterince dikkat bahşetmemiştim. Uçurumun kenarındayken uyanmıştım. Hasan gibi genç, kararlı, enerjik insanlarla birlikte çabuk davranmalıydım. Yöntemlerimi acilen değiştirmeliydim. Ama bezginliğimi nasıl yenecektim?

Hasan, bana huzursuzluk veren düşünceleri yüzümden okumuştu. Güveni çekip gitmişti. Onu çaresizlik içinde kalmış görüyordum. Kendisine izin verince rahatlamış bir şekilde topuklarını çarparak hayatımdan çıkıp gitti. Çok geç gelmişti.

Olaylar bana düşüncelerimi genişletecek, hele ki herhangi bir atılıma başlayacak zamanı bırakmamıştı, zira yeni bir huzursuzluk kaynağı ortaya çıkmıştı. Makedonya, İmparatorluk'un bir vilayeti olmazdan çok önce, her zaman olacağı şeyi olmuştu: bir barut fıçısı... Birçok ırklar, birçok kavimler, birçok dinler yanyana bulunuyorlar, biribirlerine karışıyorlar ve bu birlikte yaşama da çoğu zaman zahmetli oluyordu. Bu XX. yüzyıl başında, milliyetçilik fikri, durumu daha da çığrından çıkarmıştı. Kabilelerin, komitelerin, eğitici, dini ya da vatanseverlik cemiyetlerinin rekabetleriyle başlamıştı bu iş. İnsanlar biribirlerine vahşice bakıyorlar, hakaret ediyorlar, birbirlerini arkadan çekiştiriyorlardı.

Oradan, ihtilalci komiteler halinde gruplaşıldı. Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar; hıristiyanlarla müslümanlar biribirleri üzerine ateş açıyorlardı. Trenler ve posta arabaları durduruldu ve soyuldu, zen-

gin yabancılar ve servet sahibi yurttaşlar kaçırıldı, bombalar kiliseleri havaya uçuruyor, silahlı çeteler köylere saldırıyordu.

Her zaman olduğu gibi güçlü devletler işe karıştılar, bağıra çağıra reformlar, işlerimizde denetimler talep ederek, yeni bir istek listesi sunmak için bu durumdan yararlandılar. En büyük çetinliği de İngilizler gösterdiler. Tuhaftır ki, Makedonya hıristiyanlarına karşı ilgileri, Britanya petrol şirketlerine ödünler vermeyi bir defa daha reddedişimden sonra kendini gösteriyordu. Uluslararası bir donanma adalarımızdan biri önünde görünmüştü. Batı dünyasının basın bürolarında açık açık Devletler'imin dağılmasından, ama özellikle de eli kulağında diye belirtilen ölümümden söz ediliyordu. Bundan böyle "Hasta adam" artık Osmanlı imparatorluk'u değil, bendim.

Makedonya üzerinde saplanmış kalan güvensizliğim, kuşkularım, üzerine hafiyelerimi saldığım Selanik'e yöneltmişti beni. Bu metropol yüzyıllardır zenginliği, daha ziyade de bilgisiyle ön sırayı tutan ve ona uluslararası karakterini veren tanınmış bir Yahudi kolonisini barındırmaktaydı. Oysa bana, büyük miktardaki Yahudi servet birikimlerinin yakın zamanlardaki ve önemli transferleri konusunda belirtiler ulaşmıştı. Bu para mason localarını beslemeye yarayacaktı. Bu locaların geçenlerde yeni bir atılım yapmışlardı: Onların üyeleri olan İtalyanlar ya da İtalyan pasaportlarını ellerinde bulunduranlar tutuklanma dışı kalıyorlar ve geniş ölçüde bir ceza görmeme ayrıcalığından yararlanıyorlardı. Bu localar, denenmiş tekniklerini kullanacak subaylara buluşma yeri hizmetini görüyordu. Aralarında hiçbir bağ bulunmayan üç topluluğu, Yahudileri, masonları, askerleri yakınlaştırabilecek şeyin ne olduğunu bilmeye çalışıyordum.

Bir olay, örgütlü bir şebeke düşüncesini pekiştirdi. Hafiyelerim bana yıkıcı fikirlere sahip iki subayın adını verince, telgrafla onlara hemen tutuklama emri gönderildi. Polisler, evlerine baskın yaptıkları zaman onların, dışarı, Paris'e kaçtıklarını öğrendiler? Onlara haber veren, yardım eden kimdi?

Bütün Makedonya'da ve Arnavutluk'ta, Scutari'de, Manastır'da, Yaninna'da ve de hatta Asya Türkiye'sinin bazı şehirlerinde

kollarının bulunduğu tahmin edilen bir komitenin varlığından kuşkulanılıyordu. İttihat ve Terakki adı gündeme gelmişti. Bunca yıl yerinde sayan bu önemsiz muhalif grup eski bir tanıdıktı. Ama bundan böyle gelişiyor ve askerleri var gücüyle bünyesine katıyordu. Muhbirler birçok defa Makedonyalı Fethi diye bir subayın adını vermişlerdi. Onun, Şam'daki garnizona göndermiş bulunduğum yüzbaşı Mustafa Kemal'le içtikleri su ayrı gitmezdi. Mustafa Kemal, kimse dikkat etmeden kendisini Selanik'e naklettirdiği için artık Şam'da değildi.

Bu ikisinin çevresinde oluşturulan sıkı gözetim bize hiçbir şey öğretmemişti. Polis buna karşılık İttihat ve Terakki'nin birçok üyesini eline geçirmişti. Bunlar öğretici bilgiler sağlanmasında hiçbir güçlük çıkarmamışlardı. Yalnızca Selanik bölgesinde onbeşbin üyeye sahip olmakla övünüyorlardı ki, ben bunu bayağı bir abartma olarak görmekteydim.

Ne inandırma yolu ne de rüşvet onlardan hiçbirini bizim için çalışmaya ikna edememişti. Cemiyetlerinin, onlardan tutuklanmış olanların ailelerine bakmak üzere bir fon öngördüğünü itiraf etmişlerdi. Birçok casusun sarayıma kadar sızmış olduğu gözden uzak tutulmadığına göre, bana karşı benim kendi alanımda savaştıklarını ima etmekteydiler.

İttihat ve Terakki şaşırtıcı bir örgütlenme ve etkiyi sermekteydi gözler önüne. Selanik garnizon komutanı Nazım beyi, en derinliğine bir soruşturmayı yürütmesi için görevlendirdim. Nazım bey çok geçmeden bana bir telgrafla bilgileri birleştirdiğini, bunların postaya emanet edilemeyecek kadar önemli olduklarını haber verdi. Dosyası oluşturulunca, onu bana kendi eliyle teslim etmek üzere Konstantaniyye'ye gelmeye hazırlandı.

Yola çıkacağı sabah vücuduna isabet eden birçok mermiyle ağır şekilde yaralandı. Katiller bulunamamıştı. Bir özel kurul, aslında İttihat ve Terakki'nin eylemlerine son vermek için, askeri depoları denetleme bahanesiyle hemen Selanik'e hareket etti. Kurulun başına da gizli servislerimin anahtar adamı İsmail Mahir Paşa'yı tayin ettim.

Tam da o sırada kral VII. Edward ile yeğeni çar II. Nikola'nın, küçük bir Baltık limanı olan Reval'de buluştukları haber verildi. Bundan daha şaşırtıcı bir siyasi döneklik asla görülmemişti. İngiltere Rusya'yla onyıllardır süren amansız bir güvensizlik, kıskançlık, kin, kalleşlikler, açık savaşlar, gizli çatışmalar yarışması içindeydi. Bütün dünya, iki güç arasındaki yakınlaşmayı şaşkınlıkla seyretti. Onu ben de çöküntü içinde izledim. Eski rakiplerin birleşmesi, benim bunca yıldır ve bunca bunalımlar sırasında başarıyla uygulamış bulunduğum siyasetimin sonu anlamına geliyordu. Kesin olan şuydu: Bunun ceremesini biz çekecektik.

Karamsarlığımı doğrulamam için Britanya basınının başlıklarını okumam yetmişti: "Reval, Osmanlı İmparatorluk'unun çözülmesinin ilk adımını temsil ediyor."

Ulus ve ben, çoktandır tahmin ettiğim ve o ana kadar geri atmayı başardığım kaçınılmaz sona varmış mıydık? İsyanlar, sivillerin vali azlettikleri her yerde, Küçük Asya'da, Kastamonu'da, Van'da; oralarda yaşayan insanların, yeni yasaları kabul etmeyi reddettikleri Trabzon'da, Harput'ta, Bitlis'te patlak verdi. Ordu, halkı boyun eğmeye zorlamak için kimi zayıf girişimlerde bulunabilmişti ancak. Yemen bir defa daha ayaklandı. Ve hatta Konstantaniyye'de bile bir kışla baş kaldırdı. Bu örneği Üsküdar ve yöredeki başka garnizonlar takip ettiler. Olayların aynı anda ortaya çıkışı beni ne yapacağımı bilemez hale düşürmüştü. Kaynaşma Beyrut'a, Lübnan'a ve hatta Suriye'ye sıçradı. Şam'da, İzmir'de, Edirne'de kargaşalıklar oldu. Sonra da zincirleme patlamalar birden kesildi ve çok daha kaygı verici bir sessizlik gelip yerleşti.

XXV

Selanik'in kuzeyinde küçük bir garnizon şehri olan Resan'da, Niyazi diye bir binbaşı, 3 Temmuz 1908 sabahı erkenden yüzelli fedaisinin başında kışlaya girdi. Mevzileri aşağı yukarı boş buldu, zira askerlerin neredeyse tamamı, şehre yaklaşan ve varlığı Niyazi'nin işbirlikçileri İttihat ve Terakki üyeleri tarafından bildirilmiş bulunan bir Bulgar terörist grubuyla çarpışmak üzere yola çıkmıştı. Yuvayı terkedilmiş ama iyi donatılmış bulan fedailer dolapların kilitlerini kırdılar, tüfekleri, cephaneleri ele geçirdiler. Niyazi kasayı kendisi yüklenerek oradaki beşyüz Türk lirasına el koydu. Fedailer sonra, kendilerine katılan dokuz askerin yoldaşlığında mükemmel bir düzen içinde ve coşku dolu olarak kışlayı terkettiler ve tepelere atıldılar. Birlik, bir yaz gününün bunaltıcı ve gözleri kamaştırıcı sıcağında bilinmeyen bir yöne doğru gözden kayboldu.

"Çılgınca bir macera bu. Kırksekiz saat sonra ondan artık söz edilmeyecektir." Telgraf bana haberi bildirdiği zaman yargım böyle olmuştu. Yine de, güvenilir adamlarımın en eminlerinden biri olan Şemsi Paşa'yı oraya gönderdim. Şemsi Paşa, polisin gözünün üzerinde bulunduğu bir başka subayın, -adı kulağıma birçok defa gelmiş bulunan- binbaşı Enver'in yokluğunu da çabucak farketmişti. Kimse ona ne olduğunu bilmiyordu ve varsayımlar başlarını almış gidiyorlardı. Bazı söylentilere göre İttihat ve Terakki'nin kurbanı

olmuştu o. Şemsi Paşa, aslında onun da bu aynı komite adına çeteciliğe başladığını keşfetmekte gecikmemişti.

Bununla birlikte, durmadan büyüyen bir birliğin başındaki Niyazi bey, romantik Makedonya kırındaki yürüyüşünü sürdürmekteydi. Adamları köylere "Tanrı büyüktür, Tanrı'dan başka Tanrı yoktur!" diye bağırarak giriyorlardı.

Niyazi, rahat konuşması, vaadleri, yalanlarıyla yönetim mensuplarına varıncaya kadar köylüleri, toprak sahiplerini kendisine kazanmayı başarmış, bu da fedailerinin umut ve kararlılıklarını güçlendirmişti. Enver de kendi yönünden "cihat"ını sürdürmekteydi. 6 Temmuz'da Ohri gölüne varmış ve genel karargâhını oraya kurmuştu. Yöre sakinleri, onun çağrısı üzerine, safları durmadan kabaran "yurtseverler"e yiyecek ve başka bağışlar getirmişlerdi.

General Şemsi başkaldırının ciddiyetine inanmak istemiyordu. Ona göre bu başkaldırı ne kadar çabuk genişlemişse, o kadar çabuk da sönüp gidecekti. Zaten isyancıların peşine düşmüş ve onlara Manastır'da, genel karargâhının biraz uzağında yetişmişti. 7 Temmuz'da gelişmeleri bana telgrafla bildirmek için postaneye gitmişti. Tekrar arabasına binerek kışlaya doğru yöneldi, niyeti iki taburun başında oradan hareket edip Niyazi beyin adamlarını kuşatmaktı. Yolda genç bir subayla karşılaştı. Subay ona bir el ateş ederek hemen öldürdü. Binbeşyüz seyirci suikaste tanık olmuştu; hiçbiri de, cinayetini işlediği yerden telaşsızca, ceza görmeksizin uzaklaşan katili durdurmak için en küçük davranışta bulunmadı.

Gözünü budaktan esirgemez bir savaş kahramanı olan general Osman Neyzi, Şemsi Paşa'nın yerine geçmeyi kabul etti. Tatlılıkla olduğu kadar azimle de davranmaya kararlı halde, bir eli pişmanlık duyacak isyancılar için rütbeler, nişanlar, hediyelerle dolu olarak yola çıktı. Tavsiyeleri üzerine ödünç aldığım büyük meblağları birliklerdeki alacaklılara ödenmek üzere acele olarak Selanik'e gönderdim. Binbaşı Enver'e de onun, ayaklanmanın ruhu değilse bile temel direği olmasından kuşkulandığım biçiminde mesajlar ilettirdim. Ona af, generallik rütbesi ve Konstantaniyye'nin en şerefli mevkilerinden birini teklif ettim. O kabul etmedi.

General Osman Neyzi'ye telgraf çekerek Niyazi beyi, eline geçirmiş olduğu Ohri şehrinden çıkarmasını istedim. Makedonya'ya Anadolu birlikleri, kırksekiz tabur gönderilmesi kararlaştırılmıştı, ama ordu benim emirlerimin ulaşmasından daha çabuk taraf değiştiriyordu. Edirne'deki ikinci, İzmir'deki dördüncü ve hatta Konstantaniyye'deki birinci kolorduya artık güvenilemiyordu.

10 Temmuzda, Selanik'teki üçüncü kolordunun otuzsekiz subayı tutuklandı ve Konstantaniyye'ye gönderildi. Dört gün sonra, buna cevap olarak bir tuğgeneral bin adamıyla birlikte Enver'e ve çetesine katıldı. Bölgedeki dağınık garnizonlar birbirleri arkasına ayaklanıyorlardı. Askerler depoların kilitlerini kırıyorlar ve silahları halka dağıtıyorlardı. Bu hareketi Kastorya izledi, çok geçmeden Serez de ona katıldı. Arkadan Tikveş, sonra da Vodena geldi. Manastır'da yetkililerin gözlerinin içine baka baka duvarlara bozguncu ilanlar asılıyor, polis sonra da bunları yırtıyordu. Doksan subay bana telgraf çekerek isteklerinin derhal yerine getirilmesi talebinde bulundular. Zavallı Şemsi Paşa'nın çok güven duyduğu Arnavutlar, kendilerinin isyancılarla vücut ve ruh birliği içinde olduklarını bildirerek kıpırdanmaya başlamışlardı.

16 Temmuz'da İttihat ve Terakki komitesi üyesi olan bütün subaylar için genel af ilan ettim. Aynı anda İzmir'den kalkan iki tümen Manastır'a doğru yöneldi. Eğer isyancılar, onların yalnızca görünüşleriyle yola gelmezlerse çatışma kaçınılmaz olabilecekti. Ne pahasına olursa olsun düzeni yeniden kurmaya karar vermiştim. Ateş etmeyi reddedip, subayları gibi taraf değiştiren bizim askerlerimiz olmuştu. Çözülmeye çare bulmak için beşyüzelli yeni subayın terfiini imzaladım, Selanik'teki sadık orduma armağanlar vermek için Osmanlı Bankası'ndan seksenbin lira ödünç aldım, Konstantaniyye'ye getirilen otuzsekiz subayı salıverdim. Artık savaşacak durumda olmadığımdan, elimde kalan güç onları okşamaktı.

Her gün, her saat telgraflardan isimler dökülmekteydi; kaçan subayların, ayaklanmaya kalkışan yerlerin isimleriydi bunlar. Tepki gösterecek zamanımız bile yoktu, düşünecek zamanı ancak bu-

luyorduk. İsyancılar ne istiyorlardı? Kime karşı ayaklanıyorlardı ki? Bana karşı mı? O zaman söylesinler bunu. Bu kontrol edilemeyen dağılma, ihanetlerden daha fazla elimi ayağımı bağlamaktaydı benim. Bir hafta içinde artık ne otorite kalmıştı, ne hiyerarşi, ne yönetim, ne de Devlet. İmparatorluk'un toptan çürüdüğü sanılabilirdi.

Çaresizliğim içinde, Küçük Sait Paşa'yı bilmem kaçıncı defa gözden düşmüşlükten çekip aldım. Her zamanki gibi, sağlığının bozukluğunu ileri sürerek kendisini naza çekti. Her karşı cevabını bildiğim bu komedi, yakalandığım fırtınanın ortasında hemen hemen bir rahatlama getirmişti bana. Hizmeti yeniden kabullenmesi için bu işi bana altın, elmas ve zümrüt mahfazalı bir yazı takımına malolmuştu.

Küçük Sait'in Yıldız'a geldiğini öğrenen Müşfika: "Yine mi bu uğursuz adam? Efendimiz yine niye çağırdı onu?" diyerek böylece tepkisini göstermişti, Küçük Sait harem tarafından hiç sevilmezdi çünkü.

21 Temmuz akşamı Niyazi, adamlarının başında, birliklerimin genel karargâhının bulunduğu Manastır'a yakın bir köye vardı. Askerlerine yemek yemeleri ve dinlenmeleri için bir mola verdirdi. Sonra yanına sekizyüz adam alarak onları birçok taburlara ayırdı. Şehrin "dava"ya kazanılmış sakinleri tarafından yönlendirilen her bir tabur ayrı bir yol kullandı. Akşamın saat onbirinde adamlar, nerdeyse ıssız yolları tutarak sessizce resmi binalara yaklaştılar ve onları kuşattılar. Postaneye varınca, yetkililerin Yıldız'la haberleşmelerini engellemek için telgraf hatlarını kestiler. Sonra da general Osman Neyzi'nin genel karargâhı ve resmi konutu olan hükümet konağına saldırdılar.

Nöbetçiler çarçabuk silahtan tecrit edilmişlerdi. Niyazi beyin iki subayı ve adamlarından bazıları generalin odasına daldılar. Osman Neyzi, alanına doğrultulan tabancayı farketmezden önce, aniden uyandırılışına kızarak ağız dolusu küfürler savurdu. Kaçırıcıları onu, hayatının tehlikede olmadığına inandırdılar, rütbesinin gerektirdiği her türlü saygıyı gösterdiler ve onu Resne'ye Niyazi be-

yin genel karargâhına götürdüler. Onun tutuklusuydu bundan böyle.

Birkaç hafta önce göndermiş bulunduğum soruşturma kurulunun bir üyesi birçok mermi isabetiyle yaralanmıştı. Kurul başkanı bir başka suikastten kılpayı kurtuldu. Manastır'da bir general, ordunun ikibin adamı önünde günlük emirlerimden birini okurken üzerine ateş açıldı. Generallere, yüksek rütbeli subaylara, sokaklarda yüzlerce tanık önünde burunlarının dibinde ateş edildi. Bana sadık kalan az sayıdaki kişiler konutlarından ayrılmaya cesaret edemiyorlardı artık. Oteldeki odalarında kapanıp kalan temsilcilerim artık görevlerini yerine getiremiyorlardı.

Hasım örtüsünden sıyrılmıştı demek; başarı, İttihat ve Terakki komitesinin maskesini çekip almıştı. Ama onun yöneticileri kimlerdi? Niyazi, Enver.. ya dahası? Ve de özellikle neyi bekliyorlar, neyi istiyorlardı?

24 Temmuz sabahı, en yakın çalışma arkadaşlarım İzzet beyin Küçük Mabeyn'deki bürosunda toplanmışlardı. Onunla birlikte birinci katibim Tahsin Paşa, Cevher ağa ve saraydan birkaç memur da bulunuyordu. Masanın üzerine konulmuş mavi bir kağıt parçasına, sanki dinamitmiş gibi gözlerini dikmiş bakıyorlardı hepsi de. Onların hiçbiri de, sabah gün doğarken ulaşan telgrafı bana getirme kararını veremiyor ve herbiri de bir başkasının üzerine atıp kendini kurtarmak için en iyi mazeretleri buluyordu. Böyle durumlarda sık sık olduğu gibi en büyük yiğitliği gösteren, hepsinin en az önemlisi, en siliği olmuştu. Tören hizmet şeflerinden Galli Paşa o gün, görevi üstleneceğini bildirdi.

Bununla birlikte, çalışma odama girerken titremesini bastırmaya çabalıyordu ve biraz toparlandıktan sonra tek bir kelime söylemeden bana kağıdı uzattı. Onu aldım, ağır ağır, sindire sindire okudum. Selanik'teki İttihat ve Terakki komitesi benden 1876 Anayasa'sının derhal yeniden yürürlüğe konulmasını istemekteydi. Yirmidört saat içinde kabul etmediğim takdirde, 2. ve 3. kolordunun birlikleri Konstantaniyye üzerine yürüyeceklerdi.

Müthiş bir cevabın beklentisi içinde, kafasını içgüdüsel olarak

omuzlarının arasına gömmüş bulunan Galli Paşa'ya neredeyse eğlenerek baktım.

"Anayasa gerçekten de mükemmel bir fikir", diye düşüncemi belirttim. "Aslında, bir süredir onun üzerinde çalışıyor ve onu ihya edeceğimi umuyorum."

Galli Paşa yanlış duyduğunu sanmıştı. Ve onu biraz daha aptallaştırmak için sürdürdüm:

"İşin aslı, Anayasa her zaman için mevcut Paşa. Ben onu daha önce belirli bir zaman için askıya almıştım yalnızca."

Bununla birlikte, yalnızca koşulların baskısı altında davrandığımız izlenimini uyandırmamak için fazla acele etmeksizin Büyük Şura'yı toplamasını ondan rica ettim.

Şura, Sadrazam Küçük Sait Paşa'nın başkanlığında, Büyük Mabeyn'in yaldızlı dekoru ortasında açıldı.

Nazırlar, yüksek dereceli memurlar, generaller ve ulema müzakerelerde bulunurlarken, ben kendimi çalışma odama kapatmıştım. Galli'yle samimi olmuştum. Bana dayatılan bu Anayasa, benim bitmez tükenmez bezginliğimle mükemmelen uyuşacaktı. Olaylar bana öylesine sert tokat atmıştı ki, yeni bir deneyime girişmeye ve yönetimi başkalarına bırakmaya hazırdım. Sarayda çöküntüye düşmeyen tek kişiydim bu nedenle de.

Yetkililerimin, durumun sorumluluğunu biribirleri üzerine attıkları Büyük Mabeyn'in büyük salonunda serinkanlılık hüküm sürmekten uzaktı. Sadrazam nihayet kader sorusunu sordu:

"Anayasa'yı kabul ediyor muyuz, etmiyor muyuz?"

Genel suskunluk. Hiç kimse herkesin bildiği gibi en amansız düşmanı olduğum lanetli "anayasa" kelimesini ağzına almaya bile cesaret edemiyordu.

Küçük Sait bundan yararlandı. Sükût ikrardan gelirdi. Katılanların suskunluğunun bir onaylama demek olduğunu onlara bildirdi. Daha önceleri, Anayasa'yı askıya almam için bana cesaret veren adamdan gelen, bu onu yeniden yerleştirme telaşı anlamlı oluyordu. Küçük Sait, yarının efendilerine yaranmakta acele ediyordu.

Geç olmuştu ve de tutanağın yazılması, biri bir kelimeye karşı çıktığı, öteki de bir madde eklemeyi dilediği için bir türlü bitmek bilmiyordu. Küçük Sait sabırsızlanırken onlar bir virgüle takılıyorlardı. Derken Şura üyeleri, benim tepkimin içlerinde yarattığı korkuyu unutarak, Anayasa'nın yeniden yerleştirilmesini teklif eden tutanağı hep birlikte imzaladılar. Küçük Sait Anayasa'yı, onu bana getirmekte acele eden İzzet Paşa'ya teslim etti.

İzzet Paşa beni, şeyh Abdülhüda ve saray muhafız komutanıyla birlikte bulmuştu. Her ne kadar kararımı vermiş bulunuyorsam da sorunu kafamda son bir defa daha evirip çevirdim. Son andaki tereddütlerimi maskelemek için de İzzet'e birçok sorular sordum. O yanılarak, imzalamayı reddedeceğimi sandı. Bir an zaafa düşerek korkuya kapılmıştı. Bana Makedonya'dan gelen son telgrafları gösterdi.

Ferizoviç'te biraraya gelen on, onbeşbin Arnavut, -benim sadık, en fazla güvendiğim kabileler olan Arnavutlar'ım- ayaklanmaya kalkmışlardı. Küçük Üsküp şehrinde Anayasa, vilayetin bizzat valisi tarafından çoktan ilan edilmişti. Bu yerel yönetici, hizmetlerini Cevher ağaya sunan ve pekçok jurnali kaleme alan, Yıldız'da uzun süre görev yapmış subay Mahmut Şevket'ten başkası değildi.

Kendimi, gemiyi terkeden bu farelerin zorlamalarına bıracak değildim. Abdülhüda'ya dönerek onun düşüncesini sordum. Gözlerini dosdoğru önüne dikmiş bulunan şeyh, bana hiç bakmadan tek bir söz çıkardı ağzından:

"Anayasa."

İzzet bey mahcup ve hafiflemiş olarak, nazır ve generallerin endişeden titreye titreye bekleştikleri salona döndü.

"Haşmetlu Sultanımız kararınızı onaylamış bulunuyor. 'Hepsi de yoruldu. Evlerine dönebilirler' diyor."

Vakit gerçekten de çok geç olmuş ve heyecan herkesi yiyip bitirmişti. İzzet bey artık kendine hakim olamıyordu. Birden hıçkırıklara boğulmuş ve salonu terketmek zorunda kalmıştı. Tahsin öylesine altüst olmuştu ki, kararımı kınayacak kadar davranış kurallarını unutmuştu.

"Ne olursa olsun Efendimiz, bir avuç isyancı genç subaya teslim olmak..."

"Dinleyiniz beni Paşa! Ben, İmparatorluk'un yıkıntıları içinde yokolup gitmektense, genç ve heyecanlı bir Türkiye'ye teslim olmayı tercih ederim. Çar ve İngiltere kralı arasında geçen Reval görüşmesi, bir felaketi kaçınılmaz olarak çabuklaştıracaktı. Makedonya'daki ihtilal onu durdurdu. Bu yüzdendir ki, onu kınamak şöyle dursun, sevinçle karşıladım bu ihtilali; ve de bu genç yurtseverleri kucaklıyorum, çünkü aynı amaçların peşindeyiz."

Tahsin yenilgiyi kabul etmemişti. İçinde bir saman çöpü gibi uçup gittiğini sandığı bütün bu gelişmeleri görmek onu umutsuzlandırıyordu.

"Yüzyıllar boyu İmparatorluk'un büyüklüğünü yaratan bir düzen yine de bir gecede bin parçaya ayrıldı ve tek bir el bile onu savunmak için havaya kalkmadı."

Anayasa'nın ilanını izleyen ilk cuma, Hamidiye camiini haftalık ziyaretim sırasında bütün şehir, düşüncelerimi yüzümden okuyabilme umuduyla yolumun üzerine yığılmıştı. İçtenliğimi belirtmek için güleryüz göstermeye kararlıydım. Bu nedenle harem hanımlarından kendilerini kalabalık olarak göstermelerini rica ettim. Bu istek, onlarda sezinlediğim gizli kaygıyı pekiştirmişti. Tören sırasında neler olacaktı? Düşmanca gösteriler mi, bir saldırı mı?

1905 suikastı sırasında olduğu gibi, Ayşe o gün de hem gözlerim hem de kulaklarımdı.

Bu hanımlar, korkularını bastırarak cesaretle arabalarına bindiler. Sıranın başında, haremin birinci hanımı Perestu Hanım'ın ölümünden beri birinci kadın olmuş bulunan hanımın arabası ilerliyordu. Yıldız'ın cümle kapısı açıldığı anda, Ayşe arabasının dibinden bir geri çekilme davranışında bulundu. Bütün tepe öylesine büyük bir kalabalıkla kaplıydı ki, bu ancak "Son Yargı" toplantısıyla karşılaştırılabilirdi. Araba bu yoğun kütle ortasında santim santim ilerliyordu. Binlerci seyirci ağaçlara, duvarlara, sokak lambalarına, parmaklıklara asılmışlardı. Halkın düzensizliği, disiplinsizliği kızımı -hele ki son derece düzenli, son derece koruyucu her

zamanki alayı hiçbir yerde görmeyince- korkutmuştu. Yalnızca, Selanik'ten gelen birkaç avcı taburu, eskiden denizcilerin tuttuğu meydanı işgal etmekteydi. Başka da hiçbir birlik yoktu. Camiye ulaşmaları için onlara ne kadar zaman gerekiyordu? Ayşe'ye, yol hiç bitmeyecekmiş gibi görünüyordu.

Arabası sonunda binlerce güçlük pahasına da olsa, caminin avlusundaki yerini aldı. Ayşe boğulacak gibiydi ve dışarı atlamak istiyordu. Camı indirerek örtülü başını dışarı çıkardı. Uzaktan, Hamidiye marşı yankılanırken sarayın saltanat kapısı kanatlarının ağır ağır açıldıklarını farketti. Ama orkestranın sesi çok geçmeden bağırmalar, kalabalığın vahşi çığlıkları tarafından bastırıldı. Benim arabam, bir anda her yönden kuşatılmış olarak göründü. İlerlemek imkansızdı. Ben de o zaman, hiçbir zaman yapmamış olduğum birşeyi yaptım. Kaygılarla eğilmiş, yüz çizgileri derin, çok geniş fesini yelken kulaklarının tuttuğu bir ihtiyarın görüntüsünü sunmak üzere doğruldum ve ayakta durdum.

"Yaşasın Padişah! Yaşasın Padişah!"

Gök gürültüsü gibi alkışlar beni deviriyorlardı neredeyse. Sonunda araba yeniden hareket edebildi ve bu çığlıkların, kargaşanın, cehennim uğultunun ortasından geçip camiye varabildim. Namaz bitip de camiden çıktığım zaman gürültü biraz yatışmıştı. Alışkanlıklarımın tersine, atların dizginlerini almadım. Arabanın körüğünü, beni daha iyi görebilmeleri için, alışılmıştan fazla indirdim ve arabacıya mümkün olan en ağır şekilde sürmesini emrettim.

Dairelerime rahatlamış olarak dönmüştüm. Koyu renkli her zamanki eski giysimi sırtıma geçirmek üzere tören kıyafetimi çıkardım, sonra da şezlongumun üzerine uzandım. Küçük yudumlarla kahvemi içtim, bir sigara tüttürdüm ve sonra da Ayşe'yi getirttim, çünkü onu yatıştırmayı arzu ediyordum:

"Bir akıntı tarafından götürülüyor ve onu izliyoruz. Eğer Tanrı isterse bütün bunlar iyi sonuçlanacak."

Yüzündeki ifadeden, onun bana ancak yarı yarıya inandığını gördüm. O belirgin anda çocuğumun artık çocuklardan biri olma-

dığını anlamıştım. Bu yetişkine karşı artık bir yetişkin diliyle konuşmanın zamanı gelmişti:

"Ben artık altmış yaşımı geçtim. Hayatımın sonundaki en büyük arzum son görevimi yapmak ve Millet'in arzusunu yerine getirmektir. Dilekleri ne olursa olsun gerçekleştirilecektir. Ve ben de Tanrı'dan başarılı olmayı diliyorum."

"Tanrı duanızı kabul etsin Efendimiz, diye cevap verdi Ayşe."

"Üzülmemek gerek Sultan'ım. Bugünkü gibi karışıklık günlerini daha göreceğiz. Ama sabır ve tevekkülle, ülkem ve milletim selamete erişeceklerdir. Allah İmparatorluk'a zeval vermesin."

Gözlerim yaşlı olmalıydı, zira bana şaşkın şaşkın bakan Ayşe, sessizce ağlamaya başlamıştı. Yorgunduk ve de yatarsak daha iyi ederdik. Elimi öpmek için eğildiği zaman onu kendime çekerek kollarımın arasında sıktım.

XXVI

Turistler, yabancı izleyiciler için Konstantaniyye'de rehavet hüküm sürmekteydi. Tören alayları, başlarında müzik, ana caddeleri geçiyorlardı. Sokağın her köşesinden hatipler fışkırıyordu. Seyyar satıcılar altın sarısı harflerle yazılı, o zamana kadar yasaklanmış "Özgürlük", "Adalet", "Eşitlik", "Kardeşlik" kelimelerini taşıyan kırmızı rozetler sunuyorlardı. Deniz taşımacılığı şirketinin yaşlı vapuru her gün bir sürü eski sürgünü boşaltmaktaydı. Pencereleri, balkonları, damları, komşu gemileri işgal eden çılgın kalabalığın karşıladığı bu eski sürgünler, bir bayrak, müzik, çok yaşa ve ıslık sağnağı altında götürülüyorlardı.

Zorbalık yönetiminin ölüsünü bulmak için üşüşen batılı gazeeciler şaşırıp kalıyorlardı. Hiçbir baskıya uğramaksızın gevezelik eden hayat dolu insanları keşfediyorlardı. Eskiden hüznün, güvensizliğin egemen olduğu binlerce yüzde sevinç ve güven okuyorlardı.

Yeni rejimin programı onlara coşku vermekteydi. Her alandaki reformlar ilan ediliyordu orada: Irkların eşitliği, utanç verici kapitülasyonların kaldırılması, ayrıcalıkların azaltılması, siyasi partilerin bağımsızlığı ve basın özgürlüğü.

Rehavet Yıldız'ın kapılarında duruveriyordu. Hizmet erbabı, birtakım ağalar, kimi saray erkânı saygıyı bir yana bırakarak biraz küstahça bir tavır takınmışlar ve birkaç hafta önce asla cesaret ede-

meyecekleri yorumlara girişmişlerdi. Öğrencilerin, halktan kişilerin oluşturdukları temsilci kurulları "Hükümdarı görmek istiyoruz!" bağırışlarıyla çalışmam için gerekli sessizliği bozarak, ardı arkası kesilmeksizin biribirlerinin peşi sıra geliyorlardı. Onları, belki bıkarlar diye boşuna umutlanarak bekletiyordum, bu gösterilerden nefret ediyordum zira, ama her defasında da görevimi yerine getirmeye zorlanıyordum. Göstericilerden yükselen alkışları, çok yaşa bağırışlarını ararmış gibi, konuklar pavyonunun bir penceresinde kendimi gösteriyordum.

Bir gün, birinci katibim Tahsin Paşa, bana veda etmesine bile izin verilmeden zorla alınıp götürüldü. İkinci katibim Tahsin bey, aynı yazgıyla karşılaşacağını tahmin ettiği için, saklanmak ve dolambaçlı yollardan çalışma odama koşa koşa gelerek beni haberdar etmek becerikliliğini gösterdi. Katipler, mütercimler, tören amirleri gibi birçok saray erkânı gözden yokoluyorlardı. Mabeyinciler birliği feshedilmiş, benim hükümdarlık ödeneğim yarı yarıya kesilmişti. Daha önce seçkin askerlerden oluşan muhafızların yerlerini öenle seçilmiş zindancılara bırakmışlardı. Yeni rejim Yıldız'ı kendi hesabına tuttuğu casuslarla dolduruyordu.

Bir zırhlı, Yıldız'ın karşısına demirleyerek toplarını bize doğru çevirmişti. Geminin komutanı olan Ali Kabuli adındaki gözü dönmüşün biri, bizi topa tutmakla ve mürettebatını "Kızıl Tilki"ye karşı kışkırtmakla durmadan tehdit etmekteydi.

İktidarın gerçek sahipleri katında itirazda bulunamıyordum, çünkü kimliklerini bilmiyordum. İttihat ve Terakki'den türemiş en üst düzeydeki bir "Yediler Komitesi", kendini tanıtmamaya iyice dikkat ederek ve sahne önünü, sanki hiçbir şey değişmemiş gibi Yıldız'da kabul ettiğim eski siyaset kurtlarına bırakarak, yönetimini karanlıkta sürdürmekteydi.

Günün birinde, bana haber bile vermeden, sadrazamım Küçük Sait Paşa'yı "kovdular" Yeterince özgürlükçü, yani yeterince uysal değildi. Bununla birlikte, yöneticilerin hoşuna gitme gayretkeşliği içinde siyasi tutukluları salıverdiği zaman, hapisane kapılarını aynı hızla binlerce kamu hukuku suçlusuna, hırsızlara, hay-

dutlara, katillere de ardına kadar açmıştı.

Bana reva görülen davranışa karşı çıkan, önemsenmez sayıdaki ulema sınıfı olmuştu. Şeyhülislamı açık açık, sultana gerekli saygıyı hatırlatan bir fetvayı derhal çıkarmadığı takdirde makamından indirmekle tehdit ettiler.

Güçsüz bir seyirci rolüne indirgenmiş durumda, aşağılanmalara, bayağılıklara ses çıkarmadan katlanarak dıştan duyarsız kalmaktaydım. Gelecekteki şansları -eğer hâlâ kaldıysa- tehlikeye atmamak için, özellikle, beni yıllarca Borjiyalar ya da İmparator Commodus'la karşılaştıran İngiliz politikacılarından oluşma Balkan Komitesi'nin yabancı üyelerinin ellerini hararetle sıkacak derecede aldatmaca yoluna gidiyordum.

Yeni yöneticiler, herşeyi alt üst etmekten gözle görünür bir zevk alıyorlardı. Bu dağınık, düzensiz, dediğim dedikçi, hırslı insanlar Osmanlı jandarma örgütünün çoktan altını üstüne getirmişlerdi ve şimdi de, askeri amirlerimizin en yiğitlerinin rütbelerini alarak ve de onları ağzı süt kokan cahillerle değiştirerek orduya el atıyorlardı. Yiğit Osmanlı ordusu onların baskısıyla tek tek dağılmaktaydı. "Dostlarımız" bundan yararlanmak için zaman kaybetmediler.

O 12 Eylül 1908 akşamı, İttihat ve Terakki tarafından dayatılmış bulunan sadrazam Kamil Paşa, benim resmi yıldönümüm vesilesiyle Dışişleri sarayında büyük bir kabul töreni düzenliyordu. Başkentte görevli olan bütün elçiler, bakanlar ve diplomatlar orada bulunmaktaydılar. Bununla birlikte, İmparatorluk'a bağlı Devletler'in temsilcileri davete dahil edilmemişlerdi. Özerkliğine rağmen yasal olarak bize bağlı bulunan Bulgaristan'ın temsilcisi Guechoff çağrılı değildi.

Bulgaristan, ertesi gün kimseye sormadan bağımsızlığını ve krallık derecesine yükseldiğini ilan ediyordu. Onu izleyen gün Bab-ı Ali, o zamana kadar bağımlılarımız olan Bosna ve Hersek'e Avusturya'nın el koyduğunu kendisine bildiren bir notayı alıyordu. Avusturya-Macaristan elçisi:

"Hakkımız var, çünkü gücümüz var", diye yorumda bulunmuştu.

Özerk ama her zaman İmparatorluk'un vilayeti olan Girit, bu örnekten cesaret alarak Yunanistan'a bağlandığını ilan etti. Yöneticiler duyarsız kalırlarken, bana, vücudumdan her defasında bir parça koparıyorlarmış gibi geliyordu. Yeni rejim birkaç ay içinde, benim yirmibeş yılda vermeye zorlandığımdan daha fazla toprak bırakıyordu.

17 Aralık 1908 perşembesi güneş, daha önceki karanlık ve yağmurlu günlerle mutlu bir zıtlık içinde, soğuk havaya rağmen okşarcasına yükseldi. Benim için, herkes için bir simgeydi bu, çünkü bugün, yeni Meclis'in açılış töreni yapılıyordu. Seçimleri, yasallığa dönüşün son umudu olarak beklemiştim. İttihat ve Terakki üyelerini, halk desteğinden güç alan mebuslar hizaya sokabilirlerdi ancak. Rahatlayışım, Parlamento'nun en kısa zamanda çalışmalarına başladığını görme telaşım içinde, törenin en küçük ayrıntıların bile dikkat etmiştim. Hepsi de hanedanın doğduğu kasaba kökenli askerlerden oluşma özel muhafız birliğimin, petrol yeşili ceket ve siyah kalpaktan meydana gelen yeni üniformalarını da bizzat seçmiştim.

Bütün şehir birbirine sokakta randevu vermişe benziyordu. Ama Anayasa'nın ilanını izleyen cumanın büyük heyecanlara susamış yığını yerine, bir iyi çocuk kalabalığı vardı. Her yerde sevinçli yüzler, her yerde ay ve yıldızla süslenmiş bayraklar görülüyordu.

Saat onbirde, mebuslar ve yüksek mevkilerdeki kişiler Meclis'e gelmeye başladılar. Resmi tören alayı birden, bir yumurcağın güttüğü bir koyun sürüsüne geçiş vermek için durdu. Polislerden hiçbiri ona ne baskı yaptı ne de sertlikle davrandı, çocuk, hayvanlarından sonuncusunun da iyice geçip geçmediğini denetledikten sonra, sefirlerin arabalarını çevreleyen mızraklı süvariler yeniden harekete koyuldular.

Yıldız'dan, arabama sadrazamı ve oğlum Burhanettin'i de alarak tam öğle üzeri ayrıldım. Cilalı ve ışıl ışıl parlayan, altı beyaz arap atı koşulu, muhafız süvarilerimle çevrili Daumont'umun geçtiği yol üstünde bir ağızdan yapılan alkışlı tezahürat sokakların ve damların üzerine yükseliyordu:

"Padişahım çok yaşa!"

Onbin, yüzbin defa tekrarlanan bağırış, İttihat ve Terakki'nin bana çektirdiklerine karşılık verdiğim cevap olmuştu. Hükümdarla halk arasındaki birlik hiçbir zaman böylesine sıkı, böylesine belirgin olmamıştı.

Arabam, Ayasofya meydanı üzerindeki Meclis'in sütunlu sekisi önünde durdu. Saat tam birde mebuslar ve resmi görevliler bir ölü sessizliği içinde kalktılar. Ben de girişimi yaptım... Ve de bunu yüzüme gözüme bulaştırdım. Aslında benimkine bitişik locaya, kardeşim veliaht şehzade Reşat Efendi'nin locasına girmiştim. Tören amirim Galli Paşa bana hatamı bildirerek beni kendi yerime götürdü. Yeni katibim Cevat Paşa taht söylevini okurken ben de çevremi gözleyecek zamanı buldum. Arnavutluk mebusları arasında, Anayasa ilan edilir edilmez sürgünden dönen İsmail Kemal beyi tanıdım. Ne mutlu bir belirtidir ki, İttihat ve Terakki'nin tek bir üyesi bile orada değildi.

Katibim, söylevimin "Karşıt bir düşünceye sahip kişilere rağmen, Anayasa'nın yürürlüğe girdiğini ilan ve yeni seçimleri emretmiş bulunuyoruz" diyen cümlesini neredeyse bir meydan okur gibi vurgularken bütün mebuslar mükemmel bir uyum içinde olduklarını göstermek için sessizliği bozdular.

Söylev sona erince, yeşiller giyinmiş bir din adamı güçlü bir sesle duaya başladı. Allah'ın lûtfunu elde etmek için ellerimi, avuçlarım yukarı gelmek üzere göğe doğru kaldırdım, bütün müslümanlar da beni taklit ettiler. Aynı anda Ayasofya meydanındaki toplar gürledi, Boğaz'daki bataryalar da onlara cevap verdi. Hükümdarın doğumu için öngörülmüş sayıdaki yüzbir pare top atışı Anayasa'nın yeniden doğuşunu selamlamaktaydı.

Akşam olunca şehir baştan başa ışıklandırıldı. Uzakta, ağaçlı tepelerin karanlık kitlesi üzerinde bir ışık ve aydınlık kitlesi belirmekteydi. Binlerce ampulün üzerinde bir ışık ve aydınlık kitlesi belirmekteydi. Binlerce ampulün aydınlattığı Yıldız'dı burası. Perestu Hanım, saltanatımın başlangıcındaki birinci Meclis'in açılışı sırasında aydınlatma yapmadığım için kınamıştı beni. Ben de unut-

mamış ve sultanın sevincini göstersin diye, Yıldız'ın bugün uyum içinde olmasını istemiştim.

Hemen ertesi gün, İttihat ve Terakki hesabına çalışan gazeteler söylevimi şiddetle eleştirdiler. Bunun üzerine, çiçeği burnunda deneyimsiz ve etki altına alınabilir mebuslar, küstahlık anıtı oluşturan bir cevap verdiler. O zaman görülmemiş bir girişimde bulundum: Onları Yıldız'da görkemli bir şölene davet ettim.

Bu şölenin düzeninin her ayrıntısı ve yemek listesinin seçimiyle bizzat ilgilendim: Çılbır, peynirli börek, mayonezli levrek, sebzeli öküz filetosu, kızarmış hindi ve sülün, piliç suyuna sade pirinç pilavı, dana karaciğeri ezmesi, kaymak ve şerbet. Üstlük olarak da İmparatorluk'un yedi temel kavminin simgesi olan "yedi kardeşler tatlısını" sipariş verdim.

Karılarımın ve kızlarımın yalvarmalarına dayanamayarak, hazırlıkları görsünler diye onları Şale köşküne götürdüm. Onlara, at nalı biçimindeki üç büyük dikdörtgen masayla, sadrazam ve Meclis başkanı arasında oturacağım yeri gösterdim. Ayşe;

"İnşallah mutluluk getirir bu", diye kulağı fısıldadı.

"Şölen akşamı gelmişti. Davetlilerim Hamidiye marşı çalınırken girdiler. Onları derhal çekingenliklerinden, ürekliklerinden sıyırmaya çalıştım. Çok özel olarak da sol yandaki komşum, uzun yıllardır muhalefetin önderliğini yapan, Meclis başkanı Ahmet Rıza ile meşgul oldum. Ona, çevreden işitilecek kadar yüksek sesle:

"Hayatımda hiçbir zaman şu andaki kadar mutlu olmadım", dedim.

Ahmet Rıza cevabını geciktirmedi:

"Peygamber'in ve onu doğrudan izleyen haleflerinin o uzaklarda kalan günlerinden beri, bir halife halkına böylesine yakın olmamıştır."

Uyum içinde bir gece eğlencesi olsun istemiştim ve de öyle olmuştu. Katibim Cevat Paşa'nın, duruma uygun olarak okuduğu küçük söylevin bitiminde mebuslar, bütün teşrifat kurallarını unutarak, varsın olanca güçleriyle alkışlamış olsunlar! Varsın bağıra çağıra gülerek ve bardak kırarak, saray emektarlarının gözleri ö-

nünde hödükler gibi davransınlar! Giriştiğim bahsi öyle bir kazanış kazanmıştım ki, ayrılma anında mebusların en aşırıları, "zorbalık"a en fazla karşı olanlar, çok eski bir içgüdüsel davranışla tutup elimi, seçilmiş Araplar da kendilerini yere atarak ayaklarımı öptüler.

Sevinçli, hep birlikte ve de çelişkili "Meşruti Halifemiz çok yaşa" alkışları arasında çekildim.

Parlamento, daha doğar doğmaz yara aldı. Irk ve inanç kardeşliği ayakta kalamıyordu. Azınlıklar biribirleriyle kavga ediyorlardı. İttihat ve Terakki'nin, bu başarısızlıktan cesaret alan yalancı pehlivanları, hayret dediğim dedikçiliklerine alabildiğine başıboşluk tanıdılar. Bab-ı Âli'ye bizzat oturtmuş bulundukları şu sadrazam Kamil Paşa, onların bakanlık mevkilerine yerleştirilmiş adamlarından ikisini kovarak, onlara karşı büyük bir darbeye girişti. İttihat ve Terakki'nin tepkisi çabuk oldu. Mebusların, sadrazamın düşürülmesini oylamaları için Enver bey, elde tabanca, arkadaşlarının başında Meclis'in tam göbeğinde belirdi.

Tan yeri ağarırken, kapıya vurulan darbelerle uykumdan uyandırıldım. Daire ağası, İttihat ve Terakki'nin en gizli ve en güçlü örgütü olan Yediler Komitesi'nden iki üyenin beni derhal görmek istediklerini haber veriyordu bana. Onları, Küçük Mabeyn'in kabul salonuna aldırttığımda güvenlerinden çok şey kaybetmişlerdi. Acemice bir asker selamı verdiler. Ne istediklerini sorup öğrenmeden önce suskunluklarının uzamasına izin verdim. Sonunda kendilerine güvenlerini toplayarak, Kamil Paşa'nın derhal azlini istediler. Onlara Komite adına hareket edip etmediklerini sordum, çünkü onun, konuyu tartışmak üzere toplandığını duymamıştım. Hiç istiflerini bozmaksızın, arkadaşlarının, kararlarının sorumluluğunu üstleneceklerini ileri sürdüler. Ben de o zaman, sadrazamın ve onun anayasal haklarının lehinde savunmaya giriştim. Ben onların, bir bu, bir öteki ayakları üzerinde sıçramalarından sabırsızlandıklarını hissediyordum. Birbirlerinin yüzüne bakma cesaretinde bulunamıyorlar ama gitmekte acele ediyorlardı. Düşüncelerimi arkadaşlarına iletecekleri konusunda bana güvence verdiler.

Bu 13 Şubat 1908'in aynı akşamı, Meclis başkanı Ahmet Rıza, Yıldız'a gelerek, sadrazamın kovulmasını onaylamamı benden istirham etti. Korku onu, hele ki "dostları" İttihat ve Terakki kendisini, makamımı kuşatan birliklerin önemli bir mevzilenmesine yardım ettirdikleri için daha da ileri götürtmekteydi. Güce boyun eymek zorunda değildim ama Anayasa'yı uygulamak zorundaydım. Gerçekten de, Meclis Kamil Paşa'nın düşürülmesini oya koymuştu.

Seçimler böylece hiçbir işe yaramamıştı ve Meclis de, benimkine eşit bir güçsüzlük içinde tükenip gitmekteydi. Parlamenter demokrasinin toprağımıza dikilmiş taze fidanının büyüyüp gelişmek için zamana ihtiyacı olacaktı.

Önce bir, sonra da on, yüz, bin, onbin ses yükseldi. O zamana kadar kendilerini hiç işittirmemiş bulunan islamın kayıtsız şartsız boyun eğicileri, kutsal yasa Şeriat'ın sıkı şekilde uygulanmasını bağıra çağıra istiyorlardı. Anayasa'nın laikliğine, kadınların sokaklarda peçesiz olarak görünmelerine, gayri müslimlerle eşitlik tanınmasına karşı çıkıyorlardı. İmparatorluk'u yeniden büyüklüğüne kavuşturmak için, ona islami temelleri iade etmek istiyorlardı.

Yandaşlar birden ortaya çıktılar ve her ülkede elbette ki başta ulema sınıfı olmak üzere, ama devlet görevlileri, subaylar, köylüler, işçiler ve sayısız sıradan halk; satıcılar, zenaatkârlar, kahve, hamam sahipleri; hamallar, balıkçılar ve yakında kaybedilmiş vilayetler: Bulgaristan'dan, Bosna'dan, Hersek'ten, Girit'den gelen sığınmacılar olarak çoğaldılar. Anayasa'nın yerine Şeriat'ı getirmenin açık niyetiyle İslam Birliği için bir dernek kuruldu. Adları dolaşan üyeleri arasında oğlum Burhanettin'in, Nadir ağanın, gözde yardımcılarımdan birinin ve hatta kızlar ağası Cevher ağanınkiler de vardı. Bu yüzden derneği paraca benim desteklediğim söyleniyordu.

Ben bunun, kendiliğinden meydana gelen bir hareket olduğunu sanmıştım. Meğerse usta eliyle düzenlenmişmiş o ve de çok büyük kredilerden yararlanıyormuş. Fikir savaşı her gün hem önemde hem de kargaşalıkta kazanç elde etmekteydi. İlahiyat öğrencileri her gün gösteri yapıorlardı. Kışlalarda, subayları tarafından açık a-

çık desteklenen askerler homurdanıyorlardı. Zenaatkârlar, köylüler hıristiyan egemenliğinden gitgide daha çok söz ediyorlardı. Çarşının kendisi de kıpır kıpırdı.

3 Nisan 1909'da, Peygamber'in doğumunun kutlandığı kandil günü münasebetiyle, İslam Birliği derneği Ayasofya yakınında görkemli bir gösteri düzenlemişti. Derneğin softa kurucusu Hafız Vahdeti kalabalığa nutuk çekmekteydi. İlahi birliğin ışığını İmparatorluk'a saçmak ve dünyadaki müslümanları gayri müslimlerin baskısından kurtarmak gerekirdi.

Mesaj İmparatorluk içinde şimşek gibi yayıldı. Bütün şehirlerde İslami Birlik Derneği'nin* şubeleri açıldı, Şeriat'ın yeniden canlandırılmasını istemek için, halk tarafından çok sayıda dilekçe imzalandı. Hareket, Konstantaniyye'yi denetimde tutan 1. ordunun asker ve subaylarını da kazandı.

"Serbesti", heyecan verici haberlere ve adice saldırılara bayılan karanlık bir skandal gazetesiydi. Bana, ama aynı zamanda da İttihat ve Terakki yöneticilerine karşı, benim yolsuzluklarımı, onların da zorbalıklarını açığa vurarak veryansın etmekteydi. Yöneticisi Hasan Fehmi iyi bir üne sahip değildi: Onun hakkında şantaj, rüşvet dedikoduları dolaşmaktaydı. Gece yarısına doğru bir arkadaşıyla bir akşam yemeğinden dönüşte vaktin geç olmasına rağmen birçok yolcunun gidip geldiği Galata köprüsünden geçerken, askeri üniformalı bir adam ona yaklaştı ve çok yakından tabancayla ateş ederek onu yere serdi. İkinci bir atışla da arkadaşını yaraladı. Sonra da kaçıp gitti. Köprünün iki ucunda dikili nöbetçiler onu durdurmak için en küçük bir davranışta bulunmamışlardı. Sanki izlenmekten korkması gerekmezmiş gibi, yüzünü saklamak için hiçbir tedbir almamıştı.

İslami Birlik Derneği zaman kaybetmedi. Ağız dolusu bağırıp çağırmalarla İttihat ve Terakki komitesini suçladı ve Hasan Fehmi de "ilk özgürlük şehidi" oldu. Aralarında ulema ve hacılardan yüzlercesinin de bulunduğu çok büyük bir kalabalık, tabutunu büyük-

* Cemiyet-i İttihadiye-i İslamiye (ç.n.)

babam sultan Mahmut'un türbesinin yakınındaki mezarlığa kadar izledi. Heyecanlı, kinli, kendiliğinden ortaya çıkıveren konuşmacılarca kışkırtılmış bir kalabalıktı bu. Sadrazamın arabası töreni alayını yarıp geçmek isteyince, ona karşı ölüm çığlıkları yükseldi. Paramparça edilmesine ramak kalmış, tesadüfen oralarda bulunan İsmail Kemal bey tarafından kurtarılabilmişti ancak.

Karanlık bir gazetenin karanlık yöneticisi pek o kadar evrensel ve şiddetli bir üzüntü uyandırabilmiş değildi. Bu cenaze töreni bir bahaneydi ancak. İttihat ve Terakki bu kışkırtmaya, kendi alışılmış sertliğiyle tepki göstererek, zorbalığını pekiştirerek ve dahası bir çeşit diktatörlük ilan ederek karşılık verecekti kuşkusuz.

XXVII

13 Nisan 1909 sabahı gün doğarken, saraya yakın kışlalardan gelen düzensiz ama yoğun tüfek atışlarıyla uykumdan aniden uyandırıldım. Çabucak giyindim ve harem ağasını, kadınları ve çocukları çoktan ayağa kalkmış olarak buldum.

Hiç kimse ne olup bittiğini bilmiyordu. Katibim Cevat ağa hiçbir yardımda bulunamıyordu. Bu hanımlar tarafından, Tanrı bilir nereden topladıkları ve onlarla birbirlerini karşılıklı korkuttukları en ürkütücü haberler yayılmıştı. Ordu hareket halindeydi, birlikler Şeriat'ın uygulanmasını istiyorlardı.

Bununla birlikte, önceki akşam Dahiliye nezareti tarafından telgrafla edindiğim günlük istihbaratım, başkentte mükemmel bir sükûnetten söz etmekteydi.

Haber almak için, Konstantaniyye'deki garnizon komutanı general Muhtar'la temasa geçmeye çalıştım. Cevap olarak bana onun Boğaziçi'nde yazlıkta olduğunu söylediler.

Elimde dürbün, Ayşe'yle özel Malikane'nin terasına çıktım, ama olağan dışı hiçbir şey farketmedim. Hareme doğru dönerek, katiplerimle görüşmek üzere Küçük Mabeyn'e uğradım. Telgraf ve telefon az önce kesilmiş bulundukları için, mabeyincilerim en küçük bir haber bile elde edemiyorlardı. Herbiri, gözümüzden kaçan bir durumu tahlil etmeye çalışıyordu. Ben çalışma arkadaşlarımı istediğim kadar rahat bırakmayayım, istediğim kadar onlara her

dakika sorularımı tazeleyeyim. hiç kimse onlara cevap verecek durumda görünmemekteydi.

Benim de fikrim vardı ne yazık ki. Bunca yıldır korktuğum şey gerçekleşiyordu. Bunun bir ayak takımı kavgası olacağını önceden haber vermiştim ve işte başlıyordu.

Bu sefer de, avcı taburlarının mevzilenmiş bulundukları Taşkışla'dan gelen ateş sesleri bizi tekrar yerimizden sıçrattı. Cevat ağayı, bilgi edinmesi için olay yerine gönderdim. Onun yokluğu süresince endişe, özellikle kadın ve çocuklarda, durmadan çoğaldı. Sigara üzerine sigara içe içe, enine boyuna yürüye yürüye, en ufak bir ayak sesini gözleye gözleye, ben kendim çöküntümü hiç saklayamaz olmuştum.

Birden atışlar durdu ve sessizlik içinde kuş cıvıltıları yükseldi. Sonra da Cevat yeniden göründü. Askerler ayaklanmışlar ve subaylarını topluca öldürmüşlerdi. Bununla birlikte, Cevat ağa, sesini duyurmayı başarmış ve iletmiş olduğu çağrıların onları bir an için yatıştırmıştı. Cevat ağa, toplayabilmiş olduğu yeni haberleri de getiriyordu.

Bizi tanyeri ağarırken uyandırmış olan tüfek atışları, binlercesi yürüyüşe geçen ve Ayasofya'ya, Meclis'e doğru yönelen askerlerden kaynaklanmıştı. Başta, İttihat ve Terakki'nin en güvenilir alay olarak baktığı Selanik avcıları bulunmaktaydı. Güneş yükseldiği sırada, tarihi toplanma noktası olan devasa At Meydanı sarıklı ve dalgalanan cübbeleri içindeki çok sayıda softa ve hocalara karışmış askerlerle örtülmüştü. Softalarla hocalar askerlere nutuklar çekiyorlardı. Ayasofya önünde Şeriat'ın yeşil ve kırmızı sancağı dalgalanmaktaydı. Adamlarına kışlalarına dönmelerini buyuran birkaç subay, üst üste yedikleri tabanca kurşunlarıyla boylu boyunca serilip kalmışlardı. Beyazıt camiine bitişik meydan, seraskerliğin parmaklıklarına doğru gitgide daha fazla yığılan sivillerle dolmaktaydı. Bazıları bahçeye bile girmişlerdi. Makamına nihayet dönmüş bulunan Muhtar, saldırganlara ateş açılmasını buyurdu; ama askerler duraksadılar ve de ateş ettikleri zaman havaya nişan aldılar. O zaman general daha fazlasını istemeden gözden kayboldu.

Ürkütücü söylentiler dolaşmaktaydı: Alaylar birbiri ardı sıra ayaklanıyorlar, sivil kalabalıklar, askerleri Şeriat'ın davasına kazanmak için kışlaları istila ediyorlardı. Kepenkler indirilmiş ve çarşı kapanmıştı. Sokaklarda ne araba, ne fayton, ne tramvay, ne hamal, ne de yük arabası vardı. Asker yığınları, zaman zaman bağırarak At Meydanı'na doğru atılıyorlardı. Bab-ı Âli isyancılar tarafından kuşatılmıştı. Karşılıklı açılan ateşlerin sesi, Eski Şehir'in birçok kazasından ve Beyoğlu'yla Galata'nın hıristiyan mahallelerinden duyulmaktaydı. Ordu Konstantaniyye'nin hakimi olmuştu.

Müşfika ve ben, öğle yemeğimizi her zaman olduğu gibi dairemizin salonunda yedik. Her ikimiz de yemeğe güçlükle dokunduk ve birimiz öbürümüze duygularımızı iletmekten korkarak karşılıklı birkaç söz edebildik. Bu kararsız bekleyiş daha kötüsünü önceden haber vermekteydi.

Yemek bitmemişti ki, daire görevlisi telgraf ve telefon bağlantısının yeniden kurulduğunu bana bildirdi. İlk çağrı İsmail Kemal beyden geldi. Meclis'in telefon santralını ele geçirmek zorunda kalmıştı, çünkü bina askerlerin elinde bulunmaktaydı. Dışarda yirmibeşbin asker olabilirdi, Meclis-i Mebusan'ın ise salon ve koridorları silahlı adamlarla tıklım tıklım dolu oldukları halde, görünürde tek bir subay yoktu. Nazırlar, İttihat ve Terakki komitesinin temsilcileri ve Meclis başkanı Ahmet Rıza ilk kaçan kişilerdi. Artık hükümet de yoktu, Meclis de, askeri hiyerarşi de. Üçyüz mebustan ancak altmışı hazır bulunmaktaydı. İsmail Kemal, askerlerden salonu boşaltmalarını istemiş, onlar da bunu reddetmişlerdi. Ulemadan bir genç tribüne çıkarak İttihat ve Terakki'ye karşı sert bir söylevde bulundu. Birçok mebus, büyüyen bir kargaşalık içinde onu izlediler.

Tartışma uzayıp gidiyor, askerler sinirleniyorlardı. Sonunda, bir kurulun Yıldız'a gelerek benden, hükümetin azledilmesini ve isyancıların bağışlanmasını istemesine karar verildi.

Başa İsmail Kemal bey geçmişti, ama Bab-ı Âli yakınında bir askeri kordon tarafından durduruldu. Kimsenin geçirilmemesi buyruğu verilmişti ve tüfekler kalkarak mebusların arabalarına doğru

çevrilmişti. İsmail Kemal bey arabasından indi ve başarısızca müzakereye girişti. Kurul, oradan Meclis'e doğru gerisin geri dönerken, genel bir paniğe yolaçan bir yaylım ateşidir başladı.

İsmail Kemal bey, benimle Yıldız'da buluşmanın imkânsızlığı içinde, yeni bir sadrazam atamamı benden telefonla istirham etti. O zamana kadar iktidarda olan insanların istifalarının yaygınlaşması, anarşiyi önlemek, At Meydanı'nda uluyan asker bozuntularını bertaraf etmek için acil bir çözümü zorunlu kılıyordu.

Bununla birlikte, bir sadrazamın atanması, kendiliğinden patlak verdiğinden kuşkulandığım sırada, isyan karşısında beni güç durumda bırakırdı. Onda hiçbir payım olmadığı gibi, onu desteklemekten nefret de ediyordum. Yine de herşey, İttihat ve Terakki'yeyönelik bu tutucu tepkinin yaratıcısı olarak beni göstermekteydi.

İkindi üzeri saat dörtte İsmail Kemal bey, Meclis'ten -ki, kendisi hala oradaydı- bana telefon ettiği zaman ben, alınacak kararlar konusunda tereddüt ede ede şezlonguma uzanmıştım. İsmail Kemal bey, At Meydanı'nın pencereden gördüğü manzarasını bana tasvir etti. Askerler hep daha kalabalık olarak hep daha kuvvetle:

"Komite'ye ölüm! İttihat ve Terakki'ye ölüm!" diye bağırıyorlardı.

Aygıtın içinden, sağır edici bir patlama gürültüsü, borazan sesi, davul gümbürtülerini duyabiliyordum. Şeriat lehinde bağırışları ayırdediyordum, hepsinden fazla korktuğum da:

"Padişah çok yaşasın!" diye lehimde bağrılmasıydı.

Kemal bey kesik kesik bir sesle, yeni bir sadrazam atamam için bana bir kez daha yalvardı. Artık kaybedilecek tek bir dakika yoktu. Kargaşanın, kan banyosunun eşiğindeydik. İç savaşın hayaleti kararsızlığımı söküp atmıştı. Seçimim, uzun süredir Hariciye nezaretinde görev yapan ve dürüstlüğüyle ünlü Tevfik Paşa üzerinde yoğunlaştı. Ona telefonla hükümeti teklif ettim. O da kabul etti. Durumdan haberdar kılmak için İsmail Kemal beye telefon açtım. Ahizede, onun rahatlama soluğunu farketmiştim. Tam zamanında gelen kararımdan dolayı beni kutladı, birliklerin kışkırtıcılığı durmadan artmaktaydı zira.

Meclis'te ona, sadrazamın atanmasını doğrulayan ve bütün isyancılar için bir af bahşeden resmi bir telgraf gönderdim. Kurallar içersinde kalmak için Cevat Paşa'yı, yeni hükümeti belirleyen hatt-ı şerifle gönderdim. Cevat Paşa hatları aşmayı başarmıştı. Meclis o varır varmaz toplandı. Sabahki altmış mebusa, oniki mebus daha katılmıştı. Başkanlığa oy birliğiyle, bana bir an önce bir Harbiye nazırı atamam için istirham eden İsmail Kemal beyi seçtiler. Aklıma hemen, orduda olağanüstü saygınlığı bulunan, zor koşulların adamı Ethem Paşa geldi.

Seçimimden İsmail Kemal beyi haberdar etmek istediğim anda bağlantılar yeniden kesildi. Ethem Paşa'nın evine, yasallığa yardım götürmek üzere onun bir an önce Meclis'e varmasını rica etmek için bir mabeyinci gönderdim. İsmail Kemal beyle gece yarısına doğru iletişim kurabilmiştim ancak. Askerler yeniden kıpırdanmaya başlamışlardı. Harbiye Nezareti'nde onlara karşı top ve makineli tüfek istenildiği söylentisi dolaşmaktaydı.

Tam bu sırada, istifa eden hükümetin eski Bahriye ve Adliye nazırları, aşağılık rejimin bu iki temsilcisini görerek öfkeye kapılan askerler tarafından At Meydanı'nda saldırıya uğramışlardı. Arabalarının sarıldığını gören Bahriye nazırı tabancasını çıkartarak saldırganlara ateş etti. Yoğun bir yaylım ateşi ona karşılık vererek hem onu hem de meslektaşını öldürdü. İsyancılar, kan kokusunun kışkırttığı bir öfke dalgası içinde cesetleri İsmail Kemal beye götürdüler. Ethem Paşa'nın isabetli gelişi içten bir heyecanla karşılanmıştı. Biraz rahatsız olan yeni nazır, askerleri kışlalarına dönmeye davet etmek için hastalığını bastırdı. Varlığı, gücü, kuşkusuz adamların üzerine çökmeye başlayan yorgunluk da, kendisine, onları ikna etme imkânını sağladı. Razı olduklarını göstermek için havaya açtıkları ateşler yaşlı Konstantaniyye'yi zangırdattı ve onların patlamaları Yıldız'a kadar kendisini duyurdu.

O zamana kadar, olaylardan dakika dakika bilgi edinerek Küçük Mabeyn'de kaldım. Sabahın üçüne doğru Müşfika'yı bulmaya gittim. Uyumamıştı, beni kaygıyla bekliyordu. Başkentin sukûnete

yeniden kavuştuğunu bildirerek onu rahatlattım. Daha sonra neler olacaktı? Ne o ne de ben bu soruyu sormaya cesaret edebiliyorduk.

Ertesi sabah bir hoca tarafından yönetilen azgın, bağırıp çağıran bir kalabalık İttihat ve Terakki'nin yazıhanelerini kuşattı. Camları taşlarla kırarak binayı işgal ve yağma etti.

Komite'yle Bab-ı Âli'yi doğrudan biribirine bağlayan telefon hattını kesen genç bir adamı çılgıncasına alkışladılar. Sonra, cesaretlenerek İttihat ve Terakki'nin destekçi gazetelerin idarehanelerine saldırdılar. Öfkelerini en sonunda da, "dine küfür" anlamındaki "kadın yaşayışının evrimi"ni simgeleyen, müslüman hanımların Klüplerinden aldılar.

Şaşkın yabancıların istilasına uğrayan Pera Palas'ın girişinde ölü gibi solgun, derin derin soluyan, üniforması yarı yarıya yırtılmış genç bir süvari subayı belirdi. Endişe içindeki bir gruba, bütün arkadaşlarının önceki gece askerleri tarafından öldürüldüklerini, yalnızca kendisinin kurtulabildiğini anlatmayı başardı.

İttihat ve Terakki'ye uzaktan yakından bulaşmış herkes kaçma girişimi içindeydi. Nazırlar, paşalar, generaller elçiliklere, konsolosluklara sığınıyorlardı. Mısır hidivinin, özgürlükçü düşünceleriyle tanınmış genç bir adam olan yeğeni, makinist kılığında ve yüzüne makine yağı sürerek yatına ulaşabilmişti. En heyecanlı kaçışlardan biri de general Muhtar'ınkiydi. Ayaklanmanın başındaki tepkisizliği şaşırtıcı olmuştu, ama daha da tuhafı emrinde asker varken gözden yokolmasıydı. İttihat ve Terakki'nin bu temel direği, onun çöküşünün en büyük kışkırtıcılarından biri olmuştu. Ona kim ve niçin yardım etmek istemişti? Seraskerlikten kaçınca Boğaz'ı geçmek için bir kayığa binmiş ve küçük bir sayfiye yeri olan Moda'ya gelmişti. Orada, dostlarından bir İngiliz uyruklunun bahçesinin duvarını aşarak ondan sığınma isteğinde bulunmuştu. Derken Alman bayraklı bir vapur Boğaziçi'ni geçerek onu almış, sonra da bir yarım tur yaparak onu Boğazlar'a ve selamete doğru götürmüştü.

Birden, Küçük Mabeyn'deki yazıhanemden azgın bir kalabalığın bağırışlarını duydum. Kalbim duracak gibi oldu. Saray saldırıya uğrayacak ve orada oturanlar öldürülecek miydiler yoksa?

"Hükümdarı isteriz! Hükümdarı isteriz!"

Halk beni istiyordu. Giysilerime asılan Müşfika'nın yalvarmalarına rağmen Konuklar pavyonuna gittim. Açık pencereye yaklaşırken kin dolu yüzler, çılgınca hareketler, tehditkâr sopalar, denetimsizliğini farkettiğim bu şiddet karşısında bir geri çekilme davranışında bulundum. Sabıkalıların davranışı içindeki adamlar, ayakta zor durabilen, yaralar içindeki bir subayı itip kakıyorlardı. İttihat ve Terakki zamanında topları Yıldız'ı tehdit eden zırhlının yüzbaşısı Ali Kabuli beydi bu. Mürettebatı baş kaldırmış, onu yakalayıp ellerini ayaklarını bağlamış ve açık bir arabada Yıldız'a getirmişti.

Bu zavallıcığın, o kaba adamların ellerindeki görünüşünden dehşete kapılarak, kendimi onlara duyurmaya çalıştım:

"Onu bırakın çocuklarım. Tanrı aşkına bu adamı bana bağışlayın."

Yüzlerce göğüsten yükselen bir uluma bana karşılık verdi ve süngüler inerek subayın gövdesini delik deşik ettiler. Bu vahşi görüntüden kaçmak için gözlerimi ellerimle örttüm. Ali Kabuli'yi, onun özgürlükçülüğe dönmesinden önce iyi tanıyan ağalarımdan biri pencereden atladı ve yardım etmek için can çekişene doğru koştu. Cellatlar bunu yapmasını önlediler. Bu kadarı da fazlaydı, geri çekildim.

Hareme doğru kaçtım. Gürültünün sebebinden hep habersiz bulunulmaktaydı orada.

"Bu işin içinden sıyrılacak çarelerimiz kalmadı artık. Yeniçeriler zamanına geri döndük. Ne karışıklıktır bu, ne rezalet!" diye geveledim.

Müşfika, şaşkın görünüşüm, allak bullak olmuş yüzüm ve hiçbir zaman görülmemiş kendime hakimiyetimi kaybedişim karşısında, teselli etmek için bana yaklaşma cesaretini gösterememişti.

Küçük Ayşe'min dokunaklı sesini işittim:

"Bakınız anneciğim, üzüntü yüzünden akıyor onun."

Güçlükle Büyük Mabeyn'e döndüm. Telgraflar bana orada Adana'dan dehşet haberi getirmişlerdi.

Bu Güney şehrinde, bir akşam öncesi genç bir Ermeni sokakta iki müslümanı öldürmüştü. Müslüman halk o sabah silah imalâtha-

nelerini yağma etmekle işe başlamış, sonra da Ermeniler'in üzerine atılmıştı. Birkaç saat içinde bütün vilayet kan ve ateş içersinde kalmıştı. Askerlerin görünmesi kıyımı çoğaltmaktan başka işe yaramamıştı, onlar da katillerle işbirliğine girmişlerdi çünkü. Adana'nın bütün Ermeni mahalleleri alevler içindeydi. Şehri terkeden, tıklım tıklım sığınmacı dolu trenlere ateş ediliyordu. Şimdilik yirmibirbin ölü sayılmıştı ki, bunun yüzde doksanı Ermeniler'di. Eski bir karabasan geri dönüyordu. "Cehennemlik Kul", Ermeniler'in yok edicisi, dünya aleme rezil rüsva edilmek üzere küllerinden yeniden doğuyordu.

Kendimi kapıp koyvermeye hakkım yoktu. Kurtarılabilecek olanı kurtarmam lazımdı. Yemin etmeye gelmiş bulunan yeni sadrazam Tevfik Paşa'yı, nazırları, Şeyhülislam'ı ve yüksek Devlet erkânını kabul etmek üzere üniformamı sırtıma geçirdim, nişanlarımı taktım. Tören gülünçtü belki, ama bu koşullarda kurallara her zamankinden daha çok uymak doğru olurdu.

Onlar gittikten sonra Meclis'in yeni başkanı İsmail Kemal beyi alıkoydum. Onu dokuz yıldır, dışarı kaçtığı zamandan beri görmemiştim. Bugün, artık hasım değil, tersine meşruiyeti savunmak ve İmparatorluk'u korumakla meşgul müttefikler olarak buluşuyorduk.

Onu herşeyden önce içtenliğime inandırmak istedim.

"Peygamber ve Kur'an üzerine yemin ederim ki, tahtı korumak için mutlakiyeti yeniden kurayım diye ayaklarıma atılıp bana yalvarsalardı bile kabul etmezdim bunu."

"İlk şey Efendimiz, orduda düzen ve disiplini yeniden yaratmaktır."

"Peki bu nasıl olacak Bey?"

Başını eğdi. Hiçbir çözüm ileri süremiyordu. Çıkıp gittiği zaman işler hiçbir konuda ilerlemiş değildi, ama ben, bir dost kazanmış olduğuma inanıyordum. Bu küçücük zafer bana bir güven belirtisi vermişti.

Saat onu geçerken daire ağası kapımı vurdu. Katibim bana Selanik'ten gelen bir telgrafı vermek istiyordu. Makedonya'daki bir-

liklerin baş komutanı, bir gün önce atanmış bulunan hükümeti tanımadığını, zorbalığı devirmek ve meşruti rejimi yeniden kurmak üzere 3. ordunun başında payitahta yürüyeceğini telgrafla bütün İmparatorluk'a duyuruyordu. Adı Mahmut Şevket'di, Cevher ağanın şu eski muhbiri...

O zaman, incelediğim buruşuk mavi kağıt parçası üzerinde sanki görünmez mürekkeple başka bir mesaj yazılıymış gibi, gözlerim birden açılıverdi. Anayasa'yı kabul ettiğimde, isyancıların istemeden hesaplarını bozmuştum. Geri çevirmemi, beni tahttan indirmek için bahane olarak almayı hesaplıyorlardı aslında. Planlarının bozulduğunu görmekten doğan öfkeyle, beni kesin olarak karalayacak ve Anayasa'dan ebediyen kopartacak olan bu karşı devrimi icat etmişlerdi.

Böylesine oynak bir plan askerlerin işi olamazdı. Onu kavramak için, entrikalarda kaşarlanmış üstün zekalar gerekliydi. Tuzak mükemmelen işlemişti ve bana artık en küçük bir manevra alanı kalmadığını hayale kapılmaksızın görüyordum.

Odama dönünce, gözlerim tavana dikili, uzun süre uyanık kaldım. Nice olayların, hayallerin, mutlu anlarım, dramların anıları canlanıyordu zihnimde. Nice umutlar yeşermişti içimde, nice düşleri okşamıştım. Bu bir hayat, bir saltanat, bir mücadele birikiminin bir devrim batağında yokolması gerekli miydi gerçekten?

İzleyen günlerde, şehirde bir yarı başıboşluk egemen oldu. Hükümet, öğrencileri ve ilahiyat profesörlerini, askerleri yasaya saygıya çağırmaları için kışlalara gönderiyordu. Asker ve denizcileri silahtan arındırmakla görevli birlikler devriye geziyorlardı ve bu iş de çatışmasız olmuyordu.

Mahmut Şevket Makedonya'da, eline ne düşerse ve de hatta Şark Ekspresine bile birliklerini taşımak için el koyarak hazırlıklarını çabuklaştırmaktaydı. Bayrağının altında toplanmak için her yerden gönüllüler; Manastır'dan, Ohri'den, Resne'den Arnavutlar, Edirne okullarından genç öğrenciler, Serez ya da Drama'dan Rumlar geliyorlardı.

17 Nisan'da, bin adam ve yüz subaydan oluşan öncü birliği,

Konstantaniyye'ye elli kilometre uzaklıktaki Çatalca'ya vardı. Ne pahasına olursa olsun bir kardeş kavgasından kaçınmak için ona topçu komutanı yönetiminde bir kurul gönderdim.

Mahmut Şevket ilerleyişini -onu daha iyi sürdürebilmek için- ertelemeyi kabul etti. Her türlü direnişi önlemek için Konstantaniyye halkına, birliklerinin amansızcasına ilerledikleri konusunda bir bildiri yayınladı. Bunlar, yıllar yılı Bulgar terörist çetelerinin üniforması altında Makedonya'yı kana buluyan tuhaf birliklerdi ayrıca.

Huzur ve sükûn kaçıp gitmişti Yıldız'dan. Harem kadınları birbirlerine sokularak, olanın ve olacak olanın korkusu içinde ağlaşıyorlardı. Tükenmişlerdi. Artık uyuyamıyorlardı. Artık yatakları ve nerdeyse yiyecekleri de yoktu, zira hizmetçiler de saray erkânını örnek alarak kaçıp gitmişlerdi. Ve sonra benim için de korkuyorlardı. Başlarıyla duvarlara vurarak ve gözlaşlarını akıtarak sürekli benim özel Malikane'deki odamın kapısında duruyorlardı.

Yalnızca Müşfika sükûnetini ve vekarını korumaktaydı. Korkuları, umutsuzluğu ne olursa olsun, onları göstermiyordu. Küçük Ayşemiz'in, 13 Nisan'dan beri benim tek bir defa ne güldüğümü ne şaka yaptığımı görmediğini gelip bana anlatması, ne yapmayı tasarladığımın dolaylı bir biçimde sorulmasıydı. Ona "hiçbir şey" diye cevap vermek isteği geçmişti içimden. Eğer elimde hâlâ kaldıysa, birlikleri Mahmut Şevket'in isyancılarının üzerine gönderebilir, sürgün kaçağı askerleri kardeşlerine karşı sürebilir miydim? Müşfika benim o günlerdeki, belirsiz bir bekleyiş içinde akıp gitmesine izin verdiğim hareketsizliğime şaşmaktaydı.

Ayşe'm, beni rahatsız etme korkusuyla içeri girmeye cesaret edemeden, üzgün, mutsuz bir halde kapımın önünden tekrar tekrar geçiyordu. Beni teselli etmek istediği halde, uzaktan bakmakla yetiniyordu. Hayatlarımızın, bütün buradakilerinki gibi, tehlikede olduğunu bilmiyor değildi. Mütevekkildi, çünkü yazgısını Tanrı'nın ellerine bırakmıştı.

23 Nisan 1909 cuması gelip çatmıştı, namaz günüydü bu. Mahmut Şevket'in birliklerinin Konstantaniyye'yi geceleyin kuşatmış

olmalarına rağmen, dini tören yapılmalıydı.

Öğleden az önce, pırıl pırıl amiral üniforması içinde oğlum Burhanettin, kendi isteğiyle keşifçi olarak ilk giden kişi oldu. Onu Harbiye nazırım Ethem Paşa, bana eşlik etmek isteyen karılarımı, çocuklarımı götüren arabalar izledi. Nihayet, alay-ı hümayun yöneticisi bir işaret verdi. Minarenin şerefesinde müezzinin koyu karaltısı göründü. Derken birkaç saniyelik bir ara, bir boru sesi. Askeri orkestra canlılıkla Hamidiye marşına başladı. Kırmızı ve altın sarısı üniformalı habeşi uşakların, atları gemlerinden sürüp götürmeleri ve özel muhafız birliğimin çevremde tırısa kalkmasıyla, Daumont'umun içinde saray kapılarını geçtim. Her zamanki kadar askeri birlik vardı. Tek fark, halkın daha uzak mesafede tutulmasıydı. Sivillere karışmış birçok silahlı asker gözüme çarptı.

Gözlerimi Konuklar pavyonunun pencerelerine doğru kaldırdım. Tek bir elçi bile yoktu.

"Padişahım çok yaşa!"

Askerler hiçbir zaman bundan daha heyecan ve kuvvetle bağırmamışlardı. Beni alkışlıyorlar ve de beni hançerlediklerini bilmiyorlardı. Bağlılıklarını ne kadar çok haykırırlarsa, beni de o kadar çok tehlikeye atıyorlardı. O gün, imamın okuduğu duayı derin derin düşünecek bütün zamanım olmuştu: "Mağrur olma ey Padişah, senden büyük Allah var."

Küçük Mabeyn'e henüz dönmüştüm ki telefon çalmaya başladı. Eski Konstantaniyye'nin kuzeyinde yoğun bir yaylım ateşi patlak vermişti az önce. Mahmut Şevket'in ordusunun üç taburu, en muhafazakâr alayın -Ertuğrul alayıydı bu- dini tören dolayısıyla alıkonulmasından yararlanarak Davut Paşa kışlalarına saldırıyordu.

Kışlada kalmış bulunan süvariler az bir direnme gösterdiler ve biraz sonra da beyaz bayrak çektiler. Ertuğrul alayı, bunun üzerinedir ki Yıldız dönüşü Makedonya ordusunun isyancılarını kışlalardan atmayı denedi. Ethem Paşa'yı, her ne pahasına olursa olsun, çatışmayı durdurması için olay yerine gönderdim. Ethem Paşa, yasal askerleri hiçbir girişimde bulunmamaya ikna etmişti. Gece olaysız geçecek görünüyordu.

XXVIII

Boğuk bir gürültü beni sert bir şekilde uykumdan çekip aldı. Grimtrak bir ışık odamı aydınlatmaktaydı. Yatağının yanıbaşındaki gece masasının üzerinde duran soğan biçimindeki saate baktım. Sabahın beşiydi. Üst katta bir eşya, ağır biri masa düşmüş olmalıydı, ya da Küçük Mabeyn'in asansörü yerinden çıkmıştı. Birden, duvarlar sağır edici bir gürültüyle sarsılmaya, kapılar çarpmaya başladılar. Koridorlarda ağaların koştuklarını duydum. Müşfika sıçrayarak uyandı. Bezginlik ve yarı uykunun verdiği uyuşuklukla öylesine bitkindim ki kıpırdayamıyordum. Yeni bir patlama beni sarstı. Tuhaf bir çatırtıyı mükemmelen ayırdediyordum. Daire ağası sapsarı bir yüzle odama girdi:

"Top atışı bu Efendimiz. Taksim'de çarpışma var. İsyancı ordu bu gece şehre girdi."

Paniği önlemek için hareme geçtim. Korkunç top atışları camları zangırdatıyordu. Kadınlar hıçkırıyorlar, inliyorlardı. Kimileri de bağırıp çağırıyordu. Bir köşede Ayşe kulaklarını tıkamış var gücüyle bağırıyordu:

"Acı babama Tanrım! Ona hayatını bağışla!"

Taksim Kışlası ve Taşkışla'da, yasal ve isyancı askerler arasında amansızca çarpışma olduğunu öğrendim. Önlemek için herşeyi yaptığım kardeşin kardeşle karşı karşıya gelmesi gerçekleşmişti.

Saat sekize doğru top atışlarının yoğunluğu azaldı ve patlamalar seyrekleşti. İki kışla artık direnmiyor, isyancılar Beyoğlu'nun yüksek kesimlerini işgal ediyorlardı. Has bahçenin penceresinde duruyordum. Çınarların, meltemin en hafifiyle okşanan yaprakları belli belirsiz kımıldıyorlardı. Güvercinler, gri ipekten boyunlarını kabartıyorlardı. Çiçek açmış leylaklar, kocaman mor ve beyaz demetler oluşturmaktaydılar. Bir an için, huzurlu bir ilkbahar gününün başlangıcında bahçeye inip dolaşmayı hayal ettim. Ama hayır, devrimdi bu, savaştı, işin sonuydu.

İsmail Kemal Bey, Meclis'ten bana telefon etti. Haliç'in üzerindeki köprüler kesilmişti, hiçbir şey Konstantaniyye'ye giremiyordu. Yasal askerler, Fatih Camii yakınındaki kışlaları hâlâ ellerinde tutmaktaydılar. Seçme Plevne alayının, Bab-ı Âli ve komşu Ordu Evini savunan üç avcı bölüğü, isyancıları yoğun bir ateşle karşılamışlardı. Bab-ı Âli'ye saygı gösterilmedi. Duvarların içi bomba delikleriyle doluydu; caddenin bütün ağaçları paramparça olmuş, isabet almadık tek bir pencere camı kalmamıştı. Ordu Evi'nden atılan bir bomba, bir bomba arabasının üzerine düşerek korkunç bir patlamaya yol açmış ve yirmibeş asiyi öldürmüştü. Bununla birlikte kavga son derece eşitsizlik içindeydi ve çok geçmeden de geriye, asilerin topçuları tarafından sesleri kesilmiş ve Hukuk Mektebine saklanmış birkaç yasal asker kalmıştı ancak. İkindinin başlangıcında asiler At Meydanı'na ulaşmışlardı.

Rusya elçisi gelişini Büyük Mabeyn'e haber verdirtti. Cevat Paşa onu kabul etti ve mesajını bana getirdi:

"Size Majesteleri çarın selamını getiririm. Kendilerine Şevketmeap sultanın hasta olduğu söylendi. Arzuları neyse bana bildirsinler. Onlar, saçının tek bir kılına dokunmadan yerine getirilecektir. Emirlerini bekliyoruz."

Öfkeyle yerimden sıçradım. Bu Ruslar, İmparatorluk için cenaze kaldırıcılığı yapmayı çok seviyorlardı.

"Başıma gelebilecek olan bütün mutsuzlukları kabul ediyorum. Atalarımın mezarı neredeyse, benimkinin de orada olması gerekir. Elçiye, Majestelerinin selamı için teşekkür ettiğimi, ama duyduğu-

nun aksine sağlığının mükemmel olduğunu da söyleyin."

Küçük Mabeyn'de, katibim Cevat, baş harem ağam Cevher ağa ve birkaç yaver olmak üzere bana sadık kalan nadir kişiler çevremi almışlardı. İkisinden, hangisi olduğunu hatırlamadığım biri, her zaman için sadık muhafız birliğini çağırmayı ve elde silah isyancıları beklemeyi önerdi. Omuzlarımı kaldırdım:

"Tek birini kurtarmak için bin kişiyi feda etmek gerekmez. Muhafız birliğinin silahlarını toplayın. Kimse ateş etmesin. Yaralı ve hatta tek bir çizik bile istemiyorum."

Gözcüler bana Yıldız'ın tamamen sarıldığını haber verdiler. Dışarıyla bütün bağlantı kesilmişti. Beyaz bayrak çekilmesini buyurdum. Kimse bunu yapmayı kabul etmedi. Kimse buyruğumu yerine getirmeye, teslim çağrıcısı olmaya yanaşmıyordu. Ben de mecburen kızarak, bağırıp çağırmaya başlayınca, yaverlerimden biri olan Çerkes boyun eğdi.

Tıkanıyordum, havaya ihtiyacım vardı. Dışarda, ağaçlıklı yollarda kimsenin olmadığını gördüm. Özel Malikane'nin ana kapısı ardına kadar açıktı. Birinci avluda, selam vermeyi akıllarına getirmeksizin bana şaşkın şaşkın bakan birkaç askerle karşılaştım. Güneş batıyordu. Portakal rengi bir ışık, bugün terkedilmiş haldeki geniş alanları yıkıyordu. Üzerimde, alçaktan uçmakta olan kırlangıçlar biraz gürültü yapmaktaydılar yalnızca. Sarayın girişinde artık nöbetçi bile olmadığını farkettim. Konuklar pavyonuna girdim ve pencerelerden, bizi kuşatan isyancı birlikleri görmeye çalıştım. Yıldız'ı gizlice terkeden, mütevazi giyimli, çıkınların altında eğilmiş iki, üç sivil grubunun dışında hiçbir şey göremedim. Bu kaçakların arasındaki yardımcılarımın sayısını bilmiştim. Yandaki talim alanında yalnız bir subay, silahsız bir askerin yardımıyla ata binmekteydi. Boğaz'a doğru inen, ağaçlarla kıyılanmış uzun yol bir daha dolmayacak şekilde boş kalıyordu. Düşman, tehdit görünürde değillerdi. Kimsecikler yoktu. Sessizlik vardı.

O sırada, gün batımı bittiği için üzerinde tuğram basılı büyük yeşil sancak giriş pavyonunun üzerine getirildi. O zaman, konağın iç bölümlerinden gelen, görünmeyen insanların çıkardıkları, hep

hüküm sürdüğümün belirtisi, geleneksel "Çok yaşasın sultan!" bağırışını açık seçik duydum.

Düşüncem beni durmadan Konstantaniyye'nin efendisi, İmparatorluk'un hakimi, bir eyyamcı, kesinlikle bir hain, ama bunların da ötesinde birşeyler daha olan Mahmut Şevket'e götürüyordu. O solgun benizli, sabit bakışlı sırık gibi adam gözlerimin önüne geliyordu. Onu getirttiğim gece muhbir olarak işe almıştım. Benim huzurumu bozmuştu o, ve de öyle yapmakta devam ediyordu.

Az önce sıkıyönetim ilan etmişti. İletişim hatlarımız kesildiği için hiç olmadığımız kadar dünyadan kopuk kalmıştık. Habercilerinden yoksun bulunan benim sadık Cevher ağam dilsiz kalmıştı. Haber toplamaya gönderilen bir, iki yardımcı, dehşet verici hikayeler anlatıyorlardı. Mahmut Şevket'in buyruğu üzerine hızlandırılan tutuklamalar akıl almaz bir boyuta varmıştı. İdamlar, ara verilmeksizin kısa yoldan biribiri ardınca infaz edilmekteydi. Fatih camiinin ve de o Kutsal Mahallin avlusuna varıncaya kadar çevresinde kurşuna dizilmiş yüzlerce kişi olmalıydı.

Özgürlüğün savunucuları bile kendilerini tehdit altında görmekteydiler: İttihat ve Terakki komitesini dayatmış olduğu eski sadrazam Kamil Paşa evinde tutuklu bulunuyordu. İsmail Kemal bey, hayatından endişe ederek, tıpkı benim "zorbalığım" zamanında yaptığı gibi İngiltere elçiliğine sığınmıştı. Bulunabilen mebuslar, kendisini Meclis başkanı olarak seçtiren Mahmut Şevket Paşa tarafından Yeşilköy'e çağrılmışlardı. Küçük Sait Paşa, kendisine ikinci defa tekrarlatmamıştı bu çağrıyı.

Yıldız'da, kuşatmacılarımız kendilerini göstermiyorlardı. Çevremde -gece çökmüş olduğu için- hemen hemen mutlak bir karanlık kadar, dehşetin de en büyüğü hüküm sürmekteydi. Elektrik, gaz ve su kesilmişti. Gece bekçileri, sadakatlerine kefil olduğumuz Arnavut kapıcılar, eski hizmetçiler, bahçıvanlar, vekilharçlar, hatta harem ağaları uçup gitmişlerdi.

Birden devasalaşan bu sarayda kadınlardan başka kimse kalmıyordu artık. Görünmez piyadelerin attıkları mermiler bahçelerine düştüğü zaman, kadınların dişleri biribirine çarpıyordu.

Küçük salondaki masama oturmuş, kitaplar ve kağıtlar karıştırararak, metanet taslayarak, ne mermi yağmurunu ne de ağlamaları duyarak, her zamanki gibi kendimi oyalamaktaydım. Gülümseyerek, yeşim tesbihimi ağır ağır çekerek enine boyuna dolaşmak için zaman zaman da kalkıyordum. Artık neredeyse yemek yemiyor, kahve ve sigarayla yetiniyordum. Çocukların ve kadınların neler yediklerini öğrenmek istediğimde, Müşfika bana, yiyecek olarak yalnızca bisküvi kaldığını bildirdi. Fena halde öfkelenmiştim. Bu zavallılar açlıktan ölüme mahkum edilmek için ne suç işlemişlerdi. Kendisine çıkışmak için Cevat Paşa'yı çağırdım.

Birinci katibim bana, yumuşaklıktan kesinlikle yoksun bir tonla cevap verdi:

"Ne yapabilirim ki? Kadınları düşünecek durumda değiliz. Ne bulurlarsa onu yesinler. Yiyeceği nerden bulabileceğim? Aşçılar çekip gittiler. Sarayda kimsecikler kalmadı. Ben biraz ekmek getirtmeye çalışacağım."

Herkes tarafından terkedilmiş olmanın inancı, cesaretimi boğuvermişti birden: İnsani duygular yokolup gitmiş miydi?

Biraz sonra hareme bir çuval ekmek geldi. Kadınlar ve prensesler onları çocuklarla kalfalara dağıttılar, kendileri de birkaç parça bisküviyi kahveye batırarak yediler.

Dört oğlum, kızkardeşlerinin yanına sığınmaya çalışmışlardı. Hiç kimse bana Burhanttin'in kaçtığını söylemeye cesaret edemiyordu. Son doğan çocuğum, yedi yaşındaki Nurettin efendiyi annesine bırakmış ve Abdürrahim'i yanıma getirtmiştim. Onu kucaklayarak kendisiyle vedalaştım ve ona, kızkardeşlerinin yanındaki ağabeylerine katılmasını öğütledim.

Bu ondört yaşındaki çocuk o zaman, gözyaşlarını tutarak dikildi ve doğrudan gözlerimin içine bakarak:

"Hayır baba! Sizi bırakıp gidemem", dedi. "Tehlikeden korkmuyorum. Sizden ayrılmayacağım. Sizin başınıza ne gelirse gelsin yazgınızı paylaşmak istiyorum."

Bu sarsılmaz kararlılık beni gülümsetti. Bu delikanlının, padişah şehzadelerinin ıssız bölümünde yapayalnız kalmasının önüne

geçmek için, Onun Küçük Mabeyn'deki odalardan birinde bir kanape üzerinde uyumasına izin verdim. Ayşe'yi güvenli bir yere yerleştirmeyi diliyordum. Küçük kız, ben kendisine öyle emretsem bile benden ayrılmamaya yemin etmiş olduğu için, Müşfika bana bunun boşuna olacağını söyledi.

Ertesi gün, 24 Nisan sabahı, yanımızda iki harem ağasından başka kimse kalmamıştı ve kahve yedeğimiz de tükenmişti. Has Bahçe'deki askerler, parmakları tetikte, çiçeklenmiş tarhların köşesinde yeralmışlardı. Makedonya ordusunun, beyaz pantalon ve hilal işaretli keçe başlıktan oluşma üniformasını taşıyorlardı.

İyice hafif bir kahvaltıyı bitirmiştik ki, Eski Şehir'den gelen boğuk bir gümbürtü duyduk. Ben, topun artık aşina olduğumuz sesini tanımıştım. Bir an için, savaşın yeniden başladığını düşündüm. Bununla birlikte, patlamalar biribirlerini düzenli olarak izliyorlardı. Onları sayıyordum. Altıncıda kuşku kalmamıştı artık: Bir selamlama atışıydı bu. Yeni saltanatı ilan ediyordu. Kardeşim Reşat benim yerime sultan oluyordu.

Gözyaşları içindeki karılarımı Küçük Mabeyn'in birinci katındaki büyük salona getirttim. Belirsizlikten nihayet kurtulmuş olmanın verdiği rahatlık metanetimi iade etmişti bana. Onlara, Yaradan'ın takdirinin gerçekleştiğini ve bunun Tanrı'nın kararı olduğunu hatırlattım. Hıçkırıkları iyice arttı. "Ben, hiçbir şeye üzülmüyorum aksine", diye onlara bildirdim.

O sırada, birinci katibim, Meclis'ten bir temsilci kurulunun beni görmeyi arzu ettiğini haber verdi bana. Kadınları yandaki küçük salona geçirttirdim, kapıyı da iyice açık bıraktım.

Dört mebusu, geniş odanın ortasında ayakta karşıladım. Onlar beni saygıyla selamladılar, ben de onlara bir el hareketiyle karşılık verdim. Onlardan biri iki adım öne çıktı ve kararlı olmaya çalışan bir sesle:

"Bir fetva var. Millet seni azletti, ama hayatın güvencededir."

Daha büyük bir nezaket beklediğim için, irkilmiştim.

"Tahttan indirdi demek istiyorsunuz herhalde. Mükemmel. Ne sebep gösteriliyor?"

İkinci bir mebus, tahttan indirilmeme cevaz veren fetvanın bir nüshasını okumaya koyuldu:

"Müminlerin emirinin, Kur'an yasası derlemelerinden bazı önemli meseleleri çıkarmaya ve adı geçen kitapları yırttırma ve yaktırmaya teşebbüs ettiği göz önüne alınarak..."

Okumasını kestim:

"Tanrı aşkına, hangi Kur'an yasası kitabını yakmışım?"

Sessizlik. Beni tahttan indirme kararını hangi otoritenin aldığını öğrenmek istedim.

"Millet Meclisi."

Ve de tabii ki, oturuma Küçük Sait başkanlık ediyordu. Kendimi ona hazırlayacak ve boyun eğecek bütün bir boş zamanı bulduğum bir karara karşı itiraz edecek değildim. Kısmet böyle istemişti. Hiçbir vicdan azabı çekmiyordum ve benden sonra gelecek olanlara düzen içindeki bir evin anahtarlarını vermeyi çok istiyordum.

"Otuzüç yıl ulusum, Devlet ve ülkenin esenliği için çalıştım. Elimden geldiği kadar hizmet ettim. Tanrı benim yargıcımdır. Beni sınayacak olan da Tanrı'nın Peygamberi'dir. Ne yazıktır ki düşmanlarım, yaptığım bütün hizmetlerin ve ulaştığım sonuçların üzerine kara bir örtü atmak istediler. Tanrı düşmanlarımı kahretsin."

Kapının çerçevesi içinde sıkışmış duran kızlarım ve kadınlarım bir ağızdan "amin!" diye bağırdılar. Benim şaşkın bakışlarım önünde dört mebus da "amin!" diye tekrarladılar.

Mebuslar izin istemeden önce, onlardan tek bir dilekte bulundum. Ağabeyim Murat'ı yıllar boyu kapalı tuttuğum Çırağan sarayına yakınlarımla birlikte çekilebilme dileğiydi bu. Devlet işlerinden uzakta, kendimi ibadete verecektim.

Saltanatımın yıkıntısı üzerinde düşünecek zamanı henüz bulmamıştım ki, Cevat Paşa, bozuk bir suratla bana, üç subayın beni görmek istediğini haber verdi. Daha içeri girer girmez onlardan biri, bana damdan düşercesine, Millet Meclisi'nin beni Selanik'e sürmeye karar verdiğini bildirdi. Mahmut Şevket'in bu alçaklığı

karşısında öfkeden kıpkırmızı kesilmiştim. Duygularım yüzümden okunuyor olmalıydı, subay üsteleme cesaretini bulmuştu çünkü:

"Koca ve şanlı bir ordu hayatınızı koruyor. İyice düşünüp taşındıktan sonra alınan bu kararı değiştirmek mümkün değil. Eğer Konstantaniyye'de kalmak için ısrar ederseniz biz de bütün sorumluluğu üzerimizden atarız."

Sultan Selanik'te demek! Böyle bir düşünceye nereden sahip olunabilirdi? Atalarımdan birçoğu tahttan indirilmişler ama Konstantaniyye'de yaşamışlar, Konstantaniyye'de ölmüşler, hatta bazıları da orada öldürülmüşlerdi. Osmanlının tarihinde hiçbiri asla bir vilayet şehrine sürülmüş değildi.

Şok çok şiddetli olmuştu. Ne yaptığımı pek iyi bilmiyordum artık. Büyük adımlarla kapıya vardım.

"Gitmiyorum. Hiçbir zaman da gitmeyeceğim. 'Onlar' bana ne isterlerse yapabilirler."

Cevat ağa üsteledi:

"İnat etmeyiniz. Çocuklarınıza acıyınız. Benim görevim son buluyor. Ben de gidiyorum. 'Onlar' sizden acele bir cevap bekliyorlar."

Geri dönüp hiç kıpırdamadan duran askerlerin önünde dikildim:

"Olduğum yerde ölürüm, ama sizi izlemeyi reddediyorum. Beni götürmeye yeltendiğiniz takdirde, size bunun Anayasa'ya aykırı olduğunu hatırlatırım."

Bir miralay sabırsızlandı:

"Şehirde cereyan eden olayları bilmiyora benziyorsunuz. Ordu galeyan halinde. Halife olarak ve sultan sıfatıyla, birkaç gün önce kendi gözleriniz önünde şehit düşen Yüzbaşı Ali Kabuli'nin indinde, kurulu ahlaki değerlerin temsilcisi diye görülmediniz mi? Subaylar, mebuslar, nazırlar, öğretmenler katledildiler. Sizin hayatı şahanenizi koruyacağız, ama ülkede, onun dostlarını üzecek ve düşmanlarını ise sevindirecek yeni acılara sebep olmaktan kaçınınız."

Tavrın küstahlığı, yaralayıcı imalar, örtülü tehdit kararlılığımı pekiştirmişti. Ne gözdağı ne de korku boyun eğdirebilirdi bana.

Bir başka subay ilerleyerek beni askerce selamladı ve saygılı bir sesle konuştu:

"Şevketmeap, kulunuz Fethi kendisini size, Zat-ı Şahanenizin huzurunu, emniyetini ve hayatını güvence altına almakla yükümlü subay olarak takdim eder. Hayatınız ve şerefiniz Orduyu Hümayunun teminatı altındadır. Bu onun kutsal görevidir. Belirteceğiniz her arzu kulunuz için bir emir olacaktır."

Fethi... Bu adı daha önce de duymuştum. Selanik, 1908, masonluk, fesat, bir başka komplocu yüzbaşı Mustafa Kemal'in bir dostu. Fethi'nin bana gösterdiği saygı, arkadaşının kabalığından daha fazla etki bırakmıştı üzerimde. Boyun eğmeli miydim? Bana, yabancı devletlerin, bir iç karışıklık durumunda ülkeyi işgal etmek üzere savaş filolarını Çanakkale'de demirlediklerini söylüyorlardı. Bana tarih önünde bunun sorumlusu olacağımı tekrarlıyorlardı. Peki ya Selanik? Belki, ama bir şartla:

"Benimle birlikte çocuklarımı ve ailemi de gönderirseniz giderim."

İsteğimi Mahmut Şevket'e iletmek için aceleyle çekildiler. Yandaki küçük salonda bir ağlayıp sızlama korosu karşıladı beni:

"Efendimiz'i götürüyorlar mı?"

Ayşe'nin dikkatli, kaygılı bakışıyla karşılaştım.

"İyi mi yaptım? Gelecek misiniz benimle?"

Cevat ağa, kadınların varlığına aldırış etmeksizin odaya daldı, yüzü düşünceliydi.

"Ailenizi götürmenize izin verildi ama hemen yola çıkmanız koşuluyla."

Müşfika, hem yalvaran hem de rahatını düşünen bir tavırla bana döndü:

"Aziz Efendim, hiç değilse biraz çamaşırla birkaç giysi alırız, değil mi?"

Cevat ağa neredeyse bağırarak sözünü kesti:

"Hayır, bu mükün değil. Vakit azalıyor. Orada gerekli şeyleri bulacaksınız. Toplar üzerinize ateş açacaklar. Derhal yola çıkın. Öyle gerekiyor."

Ve bu buyruktan sonra kapıyı çarpıp çıktı.

Müşfika sararmıştı. Ben de bayılacağımı sandım. Bir kalfadan, bana bir bardak su getirmesini rica ettim, bardağı bir dikişte içtim.

Cevat ağa çok çabuk döndü, küstahlığı uçup gitmişti. Yüzünden yağmur gibi yaşlar akıyordu. Onları giysisinin koluyla beceriksizcesine sildi. Kekeleye kekeleye bize arabaların geldiğini bildirdi. Kadınlar ve kızlar biribirlerine sokuldular. Bu küçük narin topluluk, burada, herşeye rağmen onların cenneti olmuş bulunan Yıldız'da unutulmaktan korkuyordu şimdi.

"Gelin çocuklarım! Tanrı'ya sığınarak çıkalım."

Ve bu zavallı alayın başına geçtim. Müşfika, Küçük Salon'daki masanın üzerinden, içinde beni hiç bırakmayan kutsal Kur'an'ımın bulunduğu çantayı kaptı. Büyük salonu geçtik, merdiveni indik ve mermer sekinin üzerine çıktık. Yarı karanlıkta üniformalı adamlar, tanımadığım kişiler, arabalar farkediyordum.

Sekinin aşağısında Cevat ağaya döndüm:

"Sizden razıyım. Görevinizi sadakatle yerine getirdiniz. Tanrı da sizden razı olsun. Hoşça kalın."

Müşfika'nın en küçük iki oğlumla birlikte çoktan yerini almış bulunduğu arabaya bindim. Sonuncusu, ikinci kadınım olan annesinin kucağında uyumaktaydı. Kadınlar, çocuklar, ağalar ve kalfalar öteki beş arabaya sığışınca Fethi bana yaklaştı.

"Hareket ediyoruz Efendimiz. Şevketmeaplarının bana bir emirleri var mı?"

Şu son zamanlar, böylesine bir kibarlığı yadırgatmışlardı bana. Sıcak bakışla karşılaşmış, iyi dilekli gülümsemeyi farketmiş ve rahatlayarak içimi çekmiştim.

"Tanrı tuttuğumuz yolda yardımcımız olsun Bey!"

Arabam Yıldız'ın ana kapısını geçtiği sırada, bir sokak fenerinin ışığı, mendilini sallayan ve bizi selamlayan bir seccade ehlinin üzerine düştü. Alay az sonra öyle hızla gitmeye başladı ki, araba sanki yere değmezmiş gibiydi.

İki yanında silahlı askerlerin dizildiği uzun caddeyi indik. Sonra da başkentin, sakinlerince boş bırakılan sokaklarına daldık.

Müşfika gözyaşlarını bana göstermemek için inatla pencereden bakmaktaydı. Elimi bırakmadı.

Edirne garına vardık. Ayşe, benim inmeme yardım etmek için arabasından atladı, ben çünkü yola çıkma telaşı içinde bastonumu bile almamıştım. Sayısız subay ve askerle çevrili olarak, harekete hazır bekleyen özel trene bindik. Hepimiz salonlu vagonda biraraya toplanınca, benimle gelmelerine izin verilen kişileri nihayet sayabildim: Müşfika ve kadınlarımdan öbür ikisi, kızlarımdan ve oğullarımdan üçü, birkaç saray nedimesi, üç harem ağası ve yarım düzine de uşak.

Vagonların kapıları dıştan sürgülenmişlerdi, zira bizler, baştaki ve kuyruktaki arabalara dağıtılmış kırk jandarmanın koruması altındaki tutuklulardık. Tren ağır ağır sarsılınca saatime baktım. Sabahın biriydi.

Bitkinliğin doruğundaki kadın ve çocuklar salona rastgele yerleştiler. Yeterince koltuk olmadığından kimileri de yere oturmak zorunda kaldılar. Görünür bir neden olmadan, tren zaman zaman bir garda duraklıyor, onlar da endişelerini hemen dile getiriyorlardı:

"Neredeyiz? Nereye götürüyorlar bizi? Bize ne yapacaklar?"

Tren, küçük kentlerden geçmek üzere yavaşlayınca, göstericiler bana düşmanca sloganlar atarak vagonlara taşlar fırlattılar. Perdeleri indirdim ve tren başkentim Konstantaniyye'den, tahtımdan, Yıldız'dan, bir daha asla göremeyeceğim büyülü mülkümden uzaklaşarak gece yolculuğuna devam etti.

Seferimiz yirmiüç saat sürmüştü. Trenimiz ertesi gün gece yarısı, Selanik'te değil de, Kılkış diye kırın ortasındaki ıssız bir yerde durdu. İnmek lazımdı ama trenin basamağıyla yer arasındaki mesafe çok fazla olduğu için atlamakta tereddüt ettim. Neyse ki Maurice yardımıma geldi.

Maurice, bütün yolculuk boyunca bizden ilgisini esirgemeyen, Osmanlı demir yollarında görevli bir Fransız makinistti. Karanlıklar içinde, biraz uzakta bekleyen arabalara kadar yürüdük.

Yıldız'dan sigara tabakamı almadan çıktığım için, hareketimden beri sigara içmemiştim ve bunun eksikliğini fena halde hisset-

mekteydim. Camımı indirerek, arabayı çevreleyen atlı jandarmaların birine seslendim. Ondan bir sigara istedim, verdiği sigarayı yakınca da çok memnun oldum.

Selanik'in banliyösüne varmamız için bir saat gerekmekteydi bize. Yüksek bir duvarla çevrili büyük bir bahçeden geçtik. Sokak lambaları canlı bir ışık yaymaktaydılar. Süslü püslü ve çirkin, duvarları sıvalı, pencereleri tırmızı tuğla çerçeveli büyük bir köşkü farkettim. Onun bana, Giorgio Alatini adında bir un tüccarı tarafından yaptırıldığını bildirdiler.

Peronda beni askeri yetkililer ve Selanik belediye başkanı bekliyordu. Fethi, en son doğan çocuğum Abid efendiyi kendisi taşımak üzere kucağımdan kibarca aldı. Peronun basamaklarını tırmanırken, yatsı ezanını okuyan müezzinin çağrısı duyuldu ve ben de "Azim Allah, Kerim Allah" diye dua mırıldanarak hapishaneme girdim.

XXIX

Kapıları arkamdan derhal ve sımsıkı kapatıldı. Kalın tahta panjurlar pencerelerin önünü kesiyordu. Bahçede nöbetçiler devriye geziyorlardı ve bizim burnumuzu bile dışarı çıkarmamız yasaklanmıştı. Köşkte bizden başka kimse yoktu, çünkü Fethi saygı göstererek, Selanik valisinin bodrum katına yerleştirmek istediği muhafızları oradan çıkartmıştı. Dünya ile bağlantımızın mutlak olarak kesildiğini, bu bize söylenmeden anlamıştık. Çevremdeki masum varlıkların beni izlemelerini engellemek zorunda kalmayacak mıydım? Onların, tren dumanının karasına bulanmış yüzlerindeki tükenmişliği ve üzüntüyü okuyordum. Yine de, onların var oluşları bana güç veriyordu ve onlardan yoksun kalmaya dayanamazdım. Karılarım, çocuklarım, uşaklarım çöküp kaldığım koltuğun çevresini alıyorlar, bana dinlenmemi tavsiye ediyorlar, bir oda seçmem için yalvarıyorlardı. Bu geniş, meçhul evde kimse yol göstermiyordu bize.

Ayağa kalkarak soldaki ilk odaya girdim. Onun bana, her ne kadar eşyadan tamamiyle yoksunsa da, mükemmelen uygun olduğunu bildirdim. O zaman karılarım son güçlerini toplayarak, girişte bulunan iki koltuğu çektiler ve uzanmamı sağlayacak biçimde onlara çeki düzen verdiler.

Giriş katında başka hiçbir mobilya, işe yarar hiçbir eşya yoktu. Hizmete bakan kızlardan birinin aklına birden parlak bir fikir geldi:

"Katlarda belki birşeyler vardır."

Ama nasıl çıkılacaktı oralara? Merdiven ve sahanlık karanlığın en koyusu içinde yüzüyorlardı ve bizde de hiç mum yoktu. Kadınlar uyumakta olan yardımcıları uyandırdılar, onlar da Fethi'yi üzücü durumumuzdan haberdar ettiler. Fethi bize derhal, yıkanmamız için kovalarla su ve sabun, mumlar ve de yiyecek getirtti, çünkü yola çıkışımızdan beri Fethi beyin, trenin Edirne'de duruşu sırasında bizzat aldırtmış olduğu sandviçler dışında boğazımızdan hemen hemen hiçbir şey geçmemişti. Bir haftadır ölmeyecek kadar birşeyler yiyebilen kadınlar, özellikle de çocuklar ekmeğin, soğuk etin, şekerlemelerin üzerine atıldılar. Çatal, bıçak olmadığı için yiyeceği elleriyle yakaladılar ve şekerlemeye kadar hepsini bir güzel yalayıp yuttular.

Çocuklar -gerginlik ve üzüntüye rağmen,- kendilerini böylesine pasaklı ve kirli görerek gülüşüyorlardı. Ayşe'nin bir gömleğini havlu gibi kullanarak ellerini yüzlerini yıkadılar.

Yiyecek ve soğuk su yeniden güç vermişti onlara. Kızlarım ve kalfalar cesaretlerini toplayarak, ikişer, üçer kişilik gruplar halinde katları keşfe çıktılar. Katların birinde buldukları demirden bir yatağı bana getirmek için söktüler. Yardımcılar da, Fethi'nin çevredeki bir otelde el koyduğu, anlatılamaz pislikte yastıkları ve yorganları getirdiler. Kızlarım onları serdiler ve her pencerenin, her kapının önünde, doğrudan döşeme üzerinde yattılar. Daha sonra, yerleşmek için, biribirlerine sokulmuş halde doğrulduklarını gördüm. Ve onların sarmaş dolaş uyuyuşlarını uzun uzun seyrettim. Selanik'teki ilk gecemiz böyle geçti.

Yavaş yavaş, tanıdıkların bize katılmalarına izin verildi. İlki, saraydaki hanımlardan biri, bana sevgili beyaz kedim Pamuk'u getiren Dilbeste'ydi. Gazetelerden yoksun bulunduğumuz ve de muhafızlarımızın bize haber getirmeleri yasak olduğu için onu soru yağmuruna tuttuk.

Yıldız'da, sayım adı altında utanmazcasına bir soygun düzenlenmişti. Birbirini izleyen geceler, sandıklar ve eşya çıkartılmıştı. Hazineler, düşük fiyatla satılmak üzere yokolmuşlardı. Benim ken-

dimle ilgili olarak en fazla üzüldüğüm zenginlikler çiçeklerim, hayvanlarım ve kuşlarımdı. Hiç kimse onlarla meşgul olmuyordu artık, yokolmaya mahkumdular.

Mahmut Şevket'in şahsi buyruğu üzerine Harbiye Nezareti'ne üçyüz sandık taşınmış ve içindekiler yakılmıştı. Jurnallerimin, özellikle de benim hafiye şebekemde hizmet gördüğü zaman kaleme aldıklarının günün birinde yayınlanmasını arzu etmiyordu.

Benim özel mülküm, mahremiyetim tecavüze uğramıştı. Yıldız'ı gazetecilere, İttihat ve Terakki yandaşlarına, yabancılara ziyaret ettiriyorlardı. Onlara benim, kadınlarımın odasını gösteriyorlardı. Dolaplarımızı açıyorlar, banyo odalarımızın fotoğrafını çekiyorlardı.

Bana iletilen bir olay eğlendirmişti beni. Bir soruşturma kurulunun temsilcileri, küçük Mabeyn'de, sayım diye adlandırdıkları işe giriştikleri sırada birden, yüzlerce ağızdan çıkan bir bağırışı duyarak donup kalmışlardı:

"Padişah'ım çok yaşa! Padişah'ım çok yaşa!"

Adamlar, seslerin geldiği kapıya atılmışlar, mühürleri sökmüşler, yarı gizli küçük bir merdiven bulmuşlar, yazlık Bahçe'ye varmışlar... Ve orada "Padişah'ım çok yaşa! Padişah'ım çok yaşa!" diye bir ağızdan bağrışan yüz papağanım tarafından karşılanmışlar. Zavallı kuşlar sadakatlerinin bedelini hayatlarıyla ödememişlerdir inşallah.

Yeni rejimin ilericileri, "zorba"nın tutsak kadınlarını serbest bırakmaya karar vermişlerdi. Yıldız'da kalmış bulunan ikballer, kalfalar oradan kovuldular böylece. Kimileri ailelerine kavuşmuşlardır, ama bunca yıldır onlardan ayrı kaldıkları ve sarayın konforuna da alışmış oldukları için umutsuzluğa düşüyorlardı. Kendilerini yalnız, terkedilmiş bulanlarsa nereye gideceklerini, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Hizmetçiler ise, en sert biçimde yapılan aramalardan birinde, ellerinde neleri var neleri yok alındıktan sonra kapı dışarı edilmişlerdi.

Ayşe'nin ihtiyar dadısı ise, manevi kızının giysilerini kurtarmak için var gücüyle savaşmıştı.

"Ölürüm ama sultanımın eşyalarını vermem," diye haykırmıştı akbabalara.

İki hafta akıp gitti ve günün birinde kapı, Yıldız'dan kaçan birçok saray hanımı ve kalfaya açıldı. Kucaklaşıldı, sevinç çığlıkları atıldı, sevgiyle sarmaş dolaş olundu. Yeni gelenler bize en kötü haberleri getirmişlerdi ne yazık ki. Kısa yoldan yapılan tutuklamalar ve idamlar, Mahmut Şevket'in yönetimi altında hiçbir zaman erişilmemiş bir boyut kazanmıştı. Öc ve şiddet gündemdeydi. Sokaklarda, evlerde, tarlalarda, hatta camilerde, her yerde yandaşlarımın avına çıkılmıştı. En gözde yardımcılarımdan biri olan Nadir ağa, kellesini beni alabildiğine suçlayarak kurtarabilmişti ancak. Bu olağan bir işti ve ben de ona bundan dolayı kızmış değildim. Tanıdıklarım içinde kaygı duymayan tek kişi şeyh Abdülhüda, Beşiktaş'taki güzel evinde rahat bir hayat sürmekteydi. Çünkü inanç adamlarının özel bir himayeden yararlandıkları söylenmekteydi.

Herkes tarafından benim perde arkasındaki yöneticim gözüyle bakılan Cevher ağa, eski memuru Mahmut Şevket'ten lûtuf dilemeyi reddetmişti. Bütün şehrin huzurunda, büyük bir törenle Galata köprüsü üzerinde idam edilmişti. Cellat, belki de bu olağanüstü kalabalıktan etkilenerek, ipi mahkumun boynunda sıkacağı yerde çenesinin etrafında sıkmış, bu da onun boş yere acıyla ve uzun uzun can çekişmesine neden olmuştu. Bir insanseverdi Cafer ağa. Maaşıyla bir okul ve bir cami yaptırmıştı. Hiçbir şey onu kurtaramamıştı, çünkü özellikle de zamanın efendisi hakkında çok şey biliyordu.

Mahmut Şevket'in niyetleri bende endişe uyandırmaktaydı. Bana gazeteleri yasaklayarak, hakkımda alınacak önlemleri okumamı engellemek istediklerinden kuşkulanıyordum.

Sıkıntıya karşı eski yöntemime başvurdum. Fethi'den ince marangozluk malzemesi istedim. Bana bunu sağlar sağlamaz da, mutlu bir unutmanın içine dalarak kendimi çalışmaya verdim.

Karılarım ve kızlarımın yazgısı beni isyana sürüklüyordu. Onların, peronun bir basamağına bile adım atma hakları yoktu. Yapabildikleri tek şey, o da içerde kalmak koşuluyla, büyük kapıyı aç-

mak ve hava almaktı. Ayşe, çiçek toplama hakkından da yoksundu, buna izin vermek öylesine mutlu ederdi ki onu.

Fethi bir gün, yüz ifadesi sıkıntısını ve endişesini açığa vurarak, Mahmut Şevket'in bir görevlisini getirdi. Bıyıklı, kaba bir subay olan bu adam bana, hükümetin, 3. ordunun ihtiyaçları için kullanmak üzere, Deutche Bank'da tutulan varlıklarımı geri almak istediğini bildirdi ve bana kurum müdürleri için imzalanacak bir mektup sundu. Sert bir şekilde karşı çıktım. Bu para Devlet'in değil, benim kendi öz servetimdi. Tarımsal mülklerimin işletilmesinin olduğu kadar, parasal yatırımlarımın da sonucuydu bu. Ben onunla kızlarımın çeyizini düzmeyi hesaplıyordum. Red cevabım karşısında görevli kızgın bir halde çekildi.

Bunun üzerine, beni karılarım ve çocuklarımla birlikte köşkün bodrumuna kapatmakla tehdit ettiler. Bu karar, açıkça ifade edilmeksizin ağalara sızdırılmış, onlar da bunu bana tekrarlamakta acelecilik göstermişlerdi. Muhafız subayları, hizmetçilerime kötü davrandılar, onlara hakaret ettiler, işlerini yapmalarına engel oldular. Hayat, zordan da öte imkansız olmuştu. Müşfika bana, bu yükten "kurtulmamız" için yalvardı.

"Sevgili Efendimiz, bu parayı hem sizin hem de hepimizin selameti için atın gitsin. Çocuklarınız da aynı dileği duyuyorlar. Yiyecek bir parça ekmeği her zaman buluruz."

Sonunda onların kanıtlarına boyun eğdim ve Fethi'ye, imzamı atmam için bana banka belgelerini getirmesini rica ettim. Benden isteneni yaparken de ona, "bir gün gelecek Hak ve Adalet doğruyu yanlıştan ayıracak" dedim.

Zorluklar Deutsche Bank'tan gelmekteydi. Yöneticileri imzama ödeme yapmayı, elimden zorla alındığı kaygısıyla reddetmişlerdi. Selanik'e bizzat gelmem için ısrar ediyorlardı. Ben de bu görüşmeden, zindancılarımdan bazı faydalar elde etmek için yararlandım. Çocuklarım şu ya da bu süre içinde öğrenim görmek, evlenmek üzere Konstantaniyye'ye gönderileceklerdi. Hizmetçilerim haraket özgürlüklerini yeniden kazanacaklardı. Ve de nihayet hayatım, devlete sorumluluk yükleyen bir belgeyle güvence altına alınacaktı.

Hükümet hepsine razı oldu ve Alman bankası yöneticilerinden randevu alındı. O gün, muhafız subayları en tehditkâr davranışları gösterdiler ve gözlerini pencerelerimize vahşice dike dike bahçede dolaşıp durdular.

Bankacılar yalnız başlarına değil, "işlemi görmenin" tek yolu olarak benimle başbaşa kalmayı isteyen Alman konsolosunun eşliğinde geldiler.

Fethi bey ve şaşkın zindancılar, kendilerini ister istemez boyun eğmek zorunda kalmış gördüler. Ben bir yandan uğradığım baskı ve tehditleri anlatır, bir yandan da belgeleri imzalarken, bahçeden ürkütücü bir gürültü yükseldi. Subaylar söyleniyorlar, bağırıyorlar, bana hakaret ediyorlar ve ne disipline ne de amirleri Fethi beyin, onlara sakin olmaları için verdiği emre aldırış etmeksizin, köşke doğru tehditkâr el, kol hareketleri yapıyorlardı.

Almanlar salonun kapısında tekrar göründükleri zaman, bahçeye sükûnet bir an için geri gelmişti. Konsolos kimseyi selamlamadan çıktı ve bankacılar da, kendilerini saygıyla izleyen subaylara doğru tek bir bakış fırlatmadan arabaya bindiler.

Ben peronun üzerinden bankacılara seslendim:

"Gelin alın şunları."

"Şunlar", Almanlar tarafından getirilen, içinde nakit para, hisse senetleri ve değerli kağıtların bulunduğu bavullardı. Onların sayımları yapıldığı zaman, toplamının benim sandığımdan çok daha fazla olduğunu görmüştüm. Ne yazık ya da ne ala! Yine de ordunun olacaktı bu. Yüzer altın liralık çantalar önümde yığıldı, ben de Fethi'ye onları saymasını ve de almasını rica ettim. İşlem bitince, subaylar ve hükümetin temsilcileri, bavulları hırsızlar gibi çarçabuk, gizli gizli, daha önce getirilen iki kupa arabasına kadar taşıdılar.

Fethi, kayıtsızlığım karşısında şaşkınlığını saklayamamıştı:

"Bana bu parayı veren Tanrı, Bey, benden geri alan da yine o."

Milletin kadir bilirliği, Mahmut Şevket'in şahsi emri üzerine mücevherlerime haciz konulmasıyla kendini çok çabuk gösterdi. Eşsiz, olağanüstü bir koleksiyon meydana getirmek için, yıllar bo-

yu dünyadaki en mükemmel taşları, en narin taş çerçevelerini aratmıştım, benim tek çılgınlığımdı bu. Koleksiyon, bırakılmış olduğu Osmanlı Bankası'nda ona el konulmasıyla açık artırmada oraya buraya dağılacak ve satış sonucu da Osmanlı donanması için Şirket'e yatırılacaktı.

Fethi bu kararı bana bildirirken, hem itirazlarımı geri çevirmek hem de beni böyle soyulmuş görmekle duyduğu utancı belirtmek için saldırgan bir ton kullanmıştı. Ben de ondan, hükümete bir tavsiye iletmesini dilemekle yetindim: Mücevherlerimin yabancılara satılması daha iyi olacaktı, elde edilen bedel de çok yüksek olurdu.

Alatini köşkündeki gündelik hayatı alışılmış kalıplar düzenlemekteydi. Yıldız'da olduğu gibi çok erken kalkıyor ve odamda yere serdiğim halı üzerinde hemen namazımı kılıyordum. İki kahve içiyor, sonra zemin kata inerek salonun çevresinde yarım saatlik bir yürüyüş yapıyordum. Fethi kendi girişimiyle, hiç olmazsa bahçeye çıkınama izin verilmesi için Harbiye Nezareti'ne yazı yazmıştı... Benim bu isteği belirtmeyecek kadar mağrur olduğumu farketmişti çünkü. Hiçbir cevap da alamamıştı. Kendimi oyalamak için, Fethi'nin bana sık sık sunduğu çiçeklerin suyunu değiştiriyordum. Kendimi büyük bir istekle marangozluk çalışmalarıma vermeden önce de, iki yumurtadan ibaret kahvaltıma iştahla saldırıyordum.

Kendisine gitgide daha sıkı bağlarla bağlandığım Fethi'yle sürekli sohbet ediyordum. Zindancı, kendisine bir güven ve nerdeyse -gittikçe büyüyen- bir sevgi duyan mahkumuna değer vermekteydi. Fethi, yeraltı muhalefetinin etkin bir üyesi olmuştu. Bana sık sık öteki düzen deviricisinden, arkadaşı Mustafa Kemal'den sözediyor ve onun cesaretini, zekasını, enerjisini öve öve bitiremiyordu. Bana, yüksek ülkülere sahip, bu ülkülerin zafere ulaştıklarını görmek için dövüşmeye hevesli ve onları savunmak uğruna herşeyi tehlikeye atabilecek güçte samimi ve dürüst yurtseverleri açıklıyordu. Ona bakılacak olursa, görünürdeki galip, -kaba zorbalığını onaylamadığı- Mahmut Şevket ise de, zafere ulaşacak olanlar kendileriydi. Onun saflığı beni duygulandıracaktı hemen hemen.

"Benim indirilmemden ne o, ne de siz sorumlusunuz Bey. İngil-

tere'den yana bir bakın hele. Petrolü için gözünü Mezopotamya'ya dikmiş. Onun gayretkeş ajanı Vambery, beni uysallaştırmayı uzun zaman umduktan sonra, ben tahtta olduğum sürece orayı elde edemeyeceğine onu ikna etti."

Fethi bana, Britanya hükümetinin, Dicle ve Fırat üzerinde seyrü sefer tekelini ve ayrıca da, bütün vilayete el koymanın başlangıcı olarak Bağdat demiryolunun bir bölümünün imtiyazını elde ettiğini açıkladı.

"Çok seneler önce bir gün, vicdanının derinliklerinde İngiltere'ye savaş ilan etmiştim, Bey. O savaşı kaybettim, ama hiç değilse şerefle yenildim."

Büyük salonda, bahçeye bakan pencerenin kenarında, benim marangozluk aletlerimin yanıbaşında yalnız bulunmaktaydık. Başımı zaman zaman desteğine dayamama ve bir şekerleme yapmama imkan sağlayan derin, rahat bir koltuğun dibine oturmuştum. Fethi, kendisine üç defa rica ettirdikten sonra sedef kakmalı yuvarlak masanın öteki kenarındaki bir koltuğun üzerinde yerini aldı.

"Ayağımın kaydırılmasına Amerika'nın da katılmış olmasına şaşmazdım," dedim ona.

Ona Chester'den, Dışişleri Bakanlığı'nın gizli temsilcisi olan bu maceracıdan söz edildiğini duyup duymadığını sordum.

"Sizin indirilişinizden beri Efendimiz, her yerde, Zatı Şahaneleri Amerika'ya ve onun isteklerine karşı daha fazla uysallık gösterseydi, hep tahtta olurdu, diye tekrarlanıyor."

"Almanya imparatoruna bakınız Fethi bey. Onun nice sevgi gösterilerini kabul etmedim. Aslında, bizim vatanımızı üçüncü kişi aracılığıyla yönetmek istiyordu. Bir Avrupa savaşı olasılığında yanında yer alma sözünü vermeyi reddedince, derin dostluğumuzu çabucak unutuverdi."

Daha az göze çarpan öteki güçler, hasımlarımın safına geçmişlerdi. Tahttan indirilişimi bildirmeye gelen dört mebustan birinin, Karasu'nun, Herzl'in adamı olan bir Yahudi olması raslantı mıydı? Herzl, Filistin'i benden asla alamayacağını anladığı zamandan beri, beni kapı dışarı etmek için karanlık topluluklara katılmıştı.

"Karasu, ait bulunduğu masonlukla İttihat ve Terakki arasında bağ görevi yaptığına göre onunla da yetinmedi... Tıpkı sizin gibi Bey."

Bütün bu gözü dönmüş güçler, tutkularına karşı duran bendeki tek engeli yıkmak için, tanışmaksızın birbirlerini tanıyarak, birleşmeksizin çaba birliği ederek birbirleriyle koşut çalışmışlardı. Taht-ta kardeşim hükmediyor. Onun kadar aciz, onun kadar silik olan başkaları izleyecek onu mutlaka. İmparatorluk, Tarih'in saatine göre kısa vadeye mahkum edilmiş. Gerçekte son sultan olmanın acı ve göz kamaştıran bilincine sahibim ben en azından.

"Ama bütün bunu söylemek mümkün değil, Fethi bey dostum! Bunu tekrarlarsanız sizi bir deli, bir kışkırtıcı diye görürler ve elbette ki tarih de buna hiç inanmayacaktır."

XXX

Bu görüşmeden az zaman sonra Fethi, heyecanını tamamen askerce bir sertlik maskesiyle gizleyerek bana, Alatini köşkündeki görevinin bittiğini ve dışarı gönderileceğini haber verdi.

"Bana karşı çok büyük iyiliğinizden dolayı geri çağrılıyorsunuz."

Yerini alacak binbaşı Rasim beye kefil olarak beni rahatlatmak istedi.

"Gidişinizin benim için, kendimi dayanacak kadar güçlü hissetmediğim yeni değişiklikler anlamına geldiğine inanıyorum. Niyetlerini gerçekleştirmek için Mahmut Şevket'in beni daha elverişli, daha çetin bir zindana göndermek istemesi de mümkündür."

Fethi leb demeden leblebiyi anlayarak, bana karşı hiçbir girişimde bulunulmayacağına yemin etti.

"Ölümden korkmuyorum, çünkü ona hazırlanacak bol bol zamanım oldu. Ama yaptıklarımın doğruluğunu önce kendi halkım, sonra da bütün dünya önünde kanıtlamadan da yokolmak istemezdim."

"Şu sükûnet yıllarında Anılarınızı yazmayı düşünmez miydiniz Şevketmeap?"

Tasarısından kimsenin haberli bulunmadığı bir tanıklık bırakmaktaki tek şansım olduğu için cevap vermekten kaçındım. Fethi'ye, günün kudretlilerine tekrarlaması için son bir öğütte bulun-

dum: "Orduyu ne pahasına olursa olsun siyasetin dışında tutun"

Karşılıklı bir heyecan bizi sarmaktaydı. Her ne kadar engellemeye çalıştımsa da Fethi elimi aldı ve üç defa öptü. Ben de onu alnından öptüm.

"Tanrı yardımcınız olsun. Yolculuğunuz hayırlı olsun."

Yola çıkışının hemen arkasından, bana bırakmaya razı oldukları katibim Ali Muhsin beye anılarımı yazdırmaya başladım. Başlangıçta, hafızam çok üzücü konuları deşmeyi reddediyordu. Yavaş yavaş bir çalışma ahengi ve onunla birlikte gitgide daha canlı bir kendimi anlatma arzusu kazandım. Hapisliğimi neredeyse unutacak dereceye gelmiştim.

Hayatımızın tek düzeliği olaysız geçiyor değildi. Bir gün, öğle yemeğinden önce hava almak için balkona çıktığımda bir el ateş edildi ve bir mermi başımın birkaç santimetre ötesinden geçti. Muhafız subaylarından biri olan Kürt Salim'in, bahçedeki defnelerin ortasında saklandığını gördüm. Hâlâ canlı kalan hedefine dehşetle bakmaktaydı. Tutuklandı, davranışının nedenleri hakkında sorguya çekildi. Cevap olarak;

"Hepimizi kurtarmak için, dedi."

Bana olan borcundan işte böylece kurtuluyordu. Kürt Salim'i iyi tanıyordum aslında. Çok yoksul bir ailenin oğluydu bu ve subay olmayı hayal ediyordu, ama çevresinde hiç kimsenin onun bunu başarmasına yardım edecek imkanları yoktu. Durumunu öğrenince onu Kuleli askeri lisesine yazdırmış ve ayrıca da kendisine nakit olarak bağış sağlamıştım.

Hapiste geçirdiğimiz ilk ramazan ayı gelmişti. Katibim Ali bey bir gün makamına, yani Anılarını kaleme almaya hazır olmak üzere yazı masasının başına geçmemişti. Soruşturunca, biraz rahatsız olduğunu öğrendim. Ertesi gün, daha ertesi gün hep aynı cevap. Biraz kuşkulandım, Muhafız subaylarından gizli gizli bilgi toplayan küçük oğlum Abdürrahim, bana katibimin tutuklanmış olduğunu bildirdi. Ağalardan doğrulayıcı bilgi istedim ama Ayşe'nin de dediği gibi, onların dikilen ağızlarını bıçak açmazdı. Kalfalardan biri bana Ali Muhsin'in köşkün bodrum katında mahpus tutuldu-

ğunu açıklayıncaya kadar endişem durmadan büyümüştü. Yeni zindancımız Rasim bey bu zalim tedbiri haklı gösteriyordu:

"Siz ona anılarınızdan bazılarını yazdırtıyordunuz Efendi. Kesinlikle yasaktır bu. Bu yüzden hapsedildi."

Fethi beyle halefi arasındaki farkı ölçerek ellerimi göğe uzattım.

"Sizden Tanrı aşkına rica ediyorum. Mübarek ramazan ayı boyunca öyle bırakmayın onu. Ona yazdırmayacağım artık. Bunun bir suç olduğunu aklıma getiremezdim."

Katip, oruç tutarak ve Kur'an okuyarak onbir gün geçirdiği zindanından çıkartıldı. Anılarımın geri kalanını tek başıma ve de gizlice yazmak zorunda kalmıştım.

Ayşe'ye bir yorumda bulunmaktan kendimi alamadım:

"Rasim beyi eskiden tanımış olsaydım, size onu şimdi işgal etmekte olduğu makama getirmeyi tavsiye ederdim. Bu iş için ondan daha uygunu bulunamaz."

Ayşe için, öteki çocuklarım için kaygılanıyordum. Her ne kadar ona mandolinini, resim kutusunu sağladıysam da sıkılıyor, sararıp soluyordu. Bir gün, hüzünlü bir şekilde benim en sevdiğim operam "Kamelyalı Kadın"dan aryalar mırıldandığını duydum, sonra da, görünür neden yokken hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

1910 Ocağında Ayşe ve kız kardeşleri için, o kadar beklenen ve o kadar da korkulan, zindanlarını bırakmaları ve Konstantaniye'ye dönmeleri izni geldi. Buna karar vermek için, hükümetin vaadine rağmen, sağlıklarının bozuk olduğu hakkında şehrin doktorlarından bir rapor gerekmişti. Ayşe önceleri hiçbir şey dinlemek istemedi. Her zaman yanımızda kalmak için ettiği yemini tutmamaktan utanç duyuyordu.

Yola çıkacağı akşam öylesine bitkindim ki, onu yatağının üzerinde kabul etmek zorunda kalmıştım. Onu bir defa daha olacağa boyun eğmeye çağırdım.

"Bizim hanedanımız mutsuzlukla damgalanmıştır sultanım. Onun bütün üyeleri acılarla karşılaştılar, ama alın yazısına da katlan-

mak gerek. Dokuz aydır benimle birlikte işkence çektiniz. Bundan daha fazla fedakarlıkta bulunmanızı istemiyorum."

Heyecana kapılmamak için vedalaşmaları kısa kestim.

Kalfanın biri çok telaşlı bir şekilde içeri girdi. Siyah peçeli iki kadının subayların dairesine girdiğini görmüştü ve Ayşe'ye, üzerinde başına iş açacak hiçbir kağıt taşımaması için yalvardı. Kızım nerdeyse zorla giyinmek zorunda bırakılmıştı. O ana kadar feraceyle yetinen Ayşe ilk defa olarak çarşaf giyiyordu.

"Hadi aslan kızım. Siz önden gidin. Rasim bey kapıda bekliyor. Vakit geldi."

Bahçedeki fenerlerin hepsi sönmüştü. Ayşe peronun basamaklarını inince kendisini karanlıkta buldu. Ağaçlar altındaki siluetini güçlükle farkediyordum. Ama Rasim beyin onu büyük kapıya doğru değil de, subayların dairesinden yana götürdüklerini gördüm. İçimi açıklanamaz bir kaygı kapladı. Yardımcılarımdan birini haber toplamaya gönderdim. Ayşe ve kardeşleri aramaya tabi tutulmuşlar ve iki kadın tarafından soyulmuşlardı. Bu kadınlardan biri de Rasim beyin kendi eşinden başkası değildi. Kardeşleri aşağılanma ve nefretten dolayı sıcak gözyaşları dökerlerken, Ayşe sözlerini esirgememişti.

Kızlarının geleceklerini güvenceye almak istemiştim, ama onların yoklukları, kendi üzüntüsünü dışa vurmayan Müşfika'nın yanımda bulunmasına rağmen, içimi parçalamaktaydı. Perilerimin gidişi, açık kalan son pencerenin yeniden kapatılması demekti. Sessizliğe bürünmüş Alatini köşkü bana her zamankinden daha çok bir mezar, kendi mezarımmış gibi göründü.

Rasim bey bize, Ayşe'den gelen ilk mektupları vermişti. Özgürlük duygusu, Konstantaniyye garına ayak basınca coşkuyla doldurmuştu içini. Dostların yanına yerleşmiş ve sultan Reşat'tan görüşme isteğinde bulunmuştu. Dolmabahçe'yi hemen hemen boş, karmakarışıklık, kapıp koyvermişlik içinde bulmuştu. Hükümdardan hükümdara birbirlerini izleyen kalfalar gelip onun giysisinin eteklerini öpmüşlerdi, ama hiçbiri de benim adımı ağzına almamıştı. Ağızlar mühürlenmişti çünkü.

Eli ayağı neredeyse tutmaz gibi olmuş kardeşim, ona birkaç ipe sapa gelmez söz etmiş, görüşme de kısa bir an sürmüştü ancak. Bu ilgisizlik beni yaralamıştı. Bununla birlikte kızımızın, bizim rızamızla Beyrut'un ileri gelenlerinden Ahmet Nami beyle ayarlanan evliliğine de arka çıkmıştı.

1911 Haziranının bir günü, Rasim bey bana tahttan indirilişimden beri ilk defa gazeteler getirdi. Büyük başlıklarla Reşat'ın geleceği ilan ediliyordu.

Ona eşlik eden donanma Selanik'ten göründüğü zaman, subaylar köşkü bayraklarla donattılar ve benden, manzarayı taraçamın üzerinden görmelerine izin vermemi istediler. Elimde dürbünümle ben de onlara katıldım ve kendilerine imparatorluk bayrağı taşıyan kruvazörü gösterdim. Biraz sonra sultanın birinci katibi köşke geldi. Hükümdara hürmeten onu eşikte karşıladım ve daha sonra da önünde oturmayı reddettim. Kardeşimi az çok bir gaspedici olarak gören Müşfika, bu saygı gösterilerinden dolayı küplere binmişti.

Sultanın şehre girişi çok sönük oldu. Selanikliler, gözalıcı bir geçit alayı yerine, iskeletleri çıkmış bir çift al altın çektiği antika bir lando içinde, yıpranmış redingotlu bir küçük burjuvanın geçtiğini gördüler. Halifenin kanatları olduğunu sanan Arnavutlar ise, çenesi traşlı bu şişman adamı üçyüz milyon müslümanın manevi reisi olarak düşünemiyorlardı.

Bu ziyaretin nedenleri üzerinde kendime sorular sormaktaydım. Eğer iktidardaki kişiler kardeşimi getirtmişlerse belirgin bir amaçlaydı bu. Önemli olaylar mı olacaktı?

1912 sonbaharında zindancılarımızda büyük bir asabiyet gözüme çarptı. Sorguya çekilen hizmet erbabı hiçbir şey bilmiyor, birşey söylemiyordu. Sonra, alaylar dolusu asker şehrin bitişiğindeki boş arsaya gelip ordugâh kurdular. Onları balkonda dürbünümle seyrederken savaş nizamında olduklarını gördüm. Rasim'e birçok defalar:

"Bu askerler nereye gidiyorlar? Ne olup bitiyor?" diye sordum.

"Onlar manevra halindeler Efendi."

Cevap, beni doyurmaktan uzaktı.

Gün geçtikçe köşkün çevresindeki askeri yerleşmeler çoğalmaktaydı. Zindancılarımız bize, panjurlarımızı kapama emri verdiler. Boşyere ipuçları toplamaya, hareketleri yorumlamaya, sırlar elde etmeye çalışmaktaydım. "Bizden saklanan ne olursa olsun, bütün bu olan biten iyiye işaret değildi."

Nöbetçiler iki, sonra da üç kat arttırıldılar. Sığırtmacım bir gün, bir çöp kutusunda bir gazete parçası buldu. Kendisi okuma bilmediği için onu yardımcılara verdi. Onlar da, ona bir göz atar atmaz, benim arkasında kendilerini seyrettiğim pencereye kaçamak bir bakış fırlattıktan sonra gazeteyi yırta yırta bin parçaya ayırdılar. Onları sorguya çektiğim zaman da, beni yalanlara boğdular. Bir akşam, yatalı çok olmuştu ki, köşkün yakınında bir el ateş sesiyle korkunç bir çığlık işittim. Penceremden, bir muhafız subayının dairesinden fırladığını ve ana kapıya doğru koştuğunu gördüm. Bir ses onu geri çağırdı:

"Geri dön, gitme oraya!"

Rasim bey bana ertesi gün, meçhul birinin intihar ettiğini ileri sürdü. Ama her zaman iyi haber alan ağalar bana, bir askerin, Makedonyalı bir teröristin kurşunuyla öldürülmüş olduğunu fısıldadılar.

Bu olaydan kırksekiz saat sonra, saray kadınlarından biri gecenin ortasında kapımızı çaldı. Müşfika açmaya gitti.

Rasim bey beni acele görmek istiyordu. Hemen giyindim ve zindancımın üzgün bir tavır, hilekâr bir yüzle beni beklediği küçük salona geçtim.

"Allah vere de iyi bir haber olsa bu. Bu saatte niye geliyorsunuz buraya?"

"Sizi rahatsız ediyorum Efendim, ama emir üzerine geliyorum. Savaş halindeyiz."

"Kiminle savaş halindeyiz?"

"Dört ülkeye karşı savaşıyoruz."

İnançsızlığım, şaşkınlığımın da ötesine geçmişti.

"Dört ülkeye karşı savaş mı? Size inanmıyorum. Bu demektir ki, Balkanlar bize karşı birleştiler, öyle değil mi?"

Bana cevap vermekten kaçındı. Bir açıklamada bulunmakla yetindi:

"Selanik düşme tehlikesinde. Sizi Konstantaniyye'ye götürmek istiyorlar."

"Selanik Konstantaniyye'nin anahtarıdır. O, düşmanlara mı terkediliyor? Ya bizim ikinci, üçüncü ordularımız, nerede onlar? Kim komuta ediyor onlara? Konunun benimle ilgili yanı ise önemli değil. Olayların seyrine göre oraya buraya taşınılacak bir eşya değilim ben. Selanik'ten ayrılmıyorum. Hiçbir tarafa da gitmiyorum."

Rasim uzun uzun diller döktü ve yüzü asık, kulakları düşmüş bir halde, sabah gün doğarken yakamı bıraktı ancak. Yalanları beni tiksindiriyordu. Müşfika'ya:

"Gördün mü? Manevradan söz etmişti bana. Ben sana, ordunun savaşa hazırlandığını söylememiş miydim?"

Öteki subaylar, Selanik valisi beni ikna etmeye çalıştılar. Hükümetten emir almışlardı. Onları dinlemeyi reddettim. Bir düzenden, beni taşınmaya zorlayacak hareketlerden kuşku duyarak, inanmamakta direniyordum. Nereye gidecektim? Niçin gidecektim?

"Bu dört ülke, nasıl olur da bizim hükümetimizin ruhu bile duymadan birleşiverirler? Ben tahtta olduğum sürece bu insanların birbirleriyle anlaşmalarını hep önlemişimdir. Ülkeyi bu hale koyanları Allah yoketsin! Selanik'i, onu savunmadan terketmek niyetinde misiniz?"

Sessiz askerlerin karşısında, acımasız gerçekle yüzyüze kalarak, herkesin korktuğu şeyi belirtme cesaretini buldum:

"İmparatorluğumuz çöküyor."

Ertesi gün bir gemi limana girdi, Alman elçiliğinin hücumbotunu şaşkınlık içinde tanımıştım.

Biraz sonra köşke, içinden Fethi beyin indiği bir kupa arabası geldi. Görüşmemize daha resmi bir hava vermek için, beni onunla çok iyi tanıdığı eski koyu ceketimi bir redingotla değiştirdim. Fethi bey içeri alındığı zaman, bakışlarımı, belirgin bir dikkatle, tek söz etmeden üzerine diktim. Gelişinin nedenlerini seziyordum çünkü.

Bana sultan kardeşimin selamlarını iletti, sonra da dönmemi emreden fermanı uzattı. Beni düşmandan kaçmaya mecbur etmek için, beni daha önce de ikna etmeyi başarmış tek adamı göndermişlerdi bana. Kendimi koltuğuma bıraktım ve gözlerimi kapadım. Odadaki sessizlik öylesineydi ki, orada bulunan subayların soluk alışlarını belirgin olarak duyuyordum.

Fethi'den bana fermanı okumasını rica ettim. Ona, yenilgimizin itirafı; "Askeri olayların doğası nedeniyle..." diye başlayan üzücü paragrafı iki defa baştan aldırttım.

Duyduğum acıyla, gitmeyi bir defa daha reddettim.

"Bu demektir ki, kutsal toprak Makedonya elimizden kaçıyor, hatta kaçtı bile."

Sessizlik daha da ağırlaşmıştı. Ben boyun eğmiyordum:

"Savunmaya katılmak üzere burada kalmak istiyorum. Bana bir tüfek verin. Ölünceye kadar birlikte çarpışacağız."

Sıkılan subaylar yarı açık kapıdan dışarı sıvıştılar. Bir el hareketiyle Fethi beye oturmasını buyurdum ve ondan açıklama istedim.

"Karadağ birkaç hafta önce İmparatorluk'a savaş ilan etti, çok geçmeden de onu Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan izledi. Hilal, haçın önünde derhal geriledi. Vilayetlerimiz birbiri ardına saldırganların ellerine düştü. Yunanlılar bir yıldırım savaşından sonra Selanik'in kapılarına dayandılar."

"Samimi olunuz. durum hakkındaki sizin görüşünüz nedir?"

"Gerçekleri kendimizden saklamayalım Şevketmeap! Yollar kesildi. Açık kalan yalnızca deniz yolu var. Söylenenlere bakılırsa, Yunanlılar on saat sonra burada olacaklarmış. Düşmanın eline esir düşmektense ölmeyi yeğleyeceğinizi öğrenmekle lûtuflarınızdan yeterince yararlandım. Konstantaniyye'ye dönmeniz, Devlet'in saygınlığı ve onuru için gereklidir."

İçimi çekerek ayağa kalktım:

"Yolculuğum boyunca sizin de yanımda olmanızı dilerdim."

Böylece, Fethi beye bir defa daha kendimi onun dürüstlüğüne teslim ettiğimi anlattırdım. Haber yayılınca, herkes bavullarını ha-

zırlamak için acele etti. Deneyimin eğitmiş olduğu Müşfika, giysileri ve ihtiyaç duyacağımız eşyaları kendi elleriyle bir sandığa tıkıştırdı.

Başta, o zamana kadar o derece sert olan, şimdi ise bana eşlik etmek için şaşılacak derecede istekli görünen Rasim bey olmak üzere herkes benimle aynı arabaya binmek istiyordu. Bu beklenmeyen saygıdan dolayı daha da duygulandım. Gözyaşları içindeki halk, arabamın geçeceği yol üzerinde yüzerli gruplar halinde yığılmış, bağırıyordu.

"Terkediyorsunuz bizi. Nereye gidiyorsunuz?"

Lorelei'ın komutanı beni askeri törenle karşıladı ve Kayzer'den, nereye istersem beni oraya götüreceği emrini aldığını söyledi. Alman konsolosu da, bana gizlice aynı teklifi tekrarladı. Tahttan indirildiğim zaman Rus'un yardımını, bugün Alman'ın sayesinde kaçmayı kabul etmek için geri çevirmemiştim ben.

Komutan benden, hareket için emir vermemi istedi. Ben de tam bir cevap olarak ona parmağımla Konstantaniyye yönünü gösterdim.

Yolculuk boyunca Fethi'yi sık sık, yalnızca bana ayrılmış bulunan üst güverteye getirttim. Hint hurması dalından yapılma iki koltuğa oturmuş, meltemi içimize çekiyor, manzaranın önümüzden geçişine bakıyorduk. Gökyüzü kurşuni, durgun deniz kurşuniydi. Bazen bir an için bir ada beliriveriyordu: Taşoz, Semendirek, İmroz, Bozcaada... Fethi, tahttan indirildiğimden beri İmparatorluk'un başına neler geldiğinden azar azar haberdar ediyordu beni. Üzüntü ve utançla dolu, güç bir görevdi onunkisi, çünkü başarısızlık ve aşırılıklarını anlattığı rejime hizmet etmişti.

Ben de böylece rezaletleri, yolsuzlukları, haksızlıkları, azınlıkların ayaklanmalarını -ki, kardeşimin Selanik'e gelişinin, her tarafından parçalanan bir vilayette sükûnu yeniden sağlamaktan başka amacı yoktu,- Trablusgarp savaşını öğrenmiş oldum. Bu çölde savaş, öyle mi? Bir sömürge imparatorluğu kurmanın hayaliyle yanıp tutuşan İtalya, en zayıf noktamıza saldırmış ve de kazanmıştı.

Peki ama, 3. orduya bırakmış olduğum para, mücevherlerimin satışından elde edilen meblağlar nereye gitmişti? Yükselttiğim kale duvarları yerle bir edilmiş, kurduğum strateji işe yaramaz hale getirilmişti.

Marmara denizinin, bütün yolcuları hasta düşüren çalkantılar içindeki geçişinden sonra, Boğaz'ın girişinde fırtına duruldu.

"Zatı Şahanelerinin, Beylerbeyi'nde tam bir huzur içinde olacaklarından eminim," dedi Fethi. Bütün önlemler alınmıştı.

"Konu Beylerbeyi değil," diye karşı çıktım. "Ben Çırağan'da oturmak istiyorum. Benim doğduğum ve ağabeyim Murat'ın yaşadığı yer orasıdır."

"Öyleyse size haber vermemişler Şevketmeap. Çırağan sarayı iki yıl önce yandı."

"Nasıl? Peki ya arşivler, Devlet'in belgeleri, sanat eserleri?"

"O zamanlar, Makedonyalı teröristlerin bir suikastinden söz edilmişti."

1912'nin 1 Kasımında karaya ayak bastık. Kayık Beylerbeyi'nin mermer rıhtımına gelip boylu boyuna yanaşınca, Fethi beyin elini tuttum, onun desteğine ihtiyaç duyuyordum çünkü. Doğruca mühürdarlık yönünü tuttum. Bir nöbetçi,

"Yasak!" diye bağırdı.

Saraya, haremin valide sultana ayrılmış kapısından girmek zorunda kaldım. Mekanların rutubeti birden genzimi yakmıştı.

"Hayatı mutlaka burada bırakacağız," diye mırıldandım.

Bana sadık kalanların sonuncusu, yardımcım Nuri ağa korkuyla,

"Niye böyle söylüyorsunuz?" diye bana sordu.

Eskiden bu mekanlarda yükselen tahta köşkte ölmüş annemi düşündüm.

Pencerelerimden, vaktiyle orada çok mutlu olduğum Yıldız'ın yeşillikler içindeki tepelerini görmek istemiyordum. Kendime binanın arkasında, çok yüksek ve kör bir duvara bakan bir oda seçtim. Müşfika'ya da, harem bahçelerini gören komşu konutu ayırdım. Ne bir banyo odası vardı, ne de hatta yazmak için bir masa.

Saray, bir karargâh olmak üzere donatılmıştı. Rıhtımdaki, muhafızları barındıran tahta kulübeler arasında, tüfekleri süngülü nöbetçiler gidip gelmekteydiler. Fethi bey, onur kırıcı olarak gördüğü bu önlemler konusunda Rasim beyi sorguya çekti. Zindancım özür diledi. Benim lehime yapılacak bir yabancı müdahalesinden korkuluyordu. Bu nedenledir ki mühürdarlık -onun işgal edilmesi komplonun başarısını sanki kolaylaştırırmış gibi- bana yasaklanmıştı. Bu belirgin olmayan açıklamalar benim hiçbir zaman uyumamış bulunan eski kuşkularımı canlandırmıştı:

"Fethi bey, oğlum, siz bir kurmay subay olarak Selanik'in gerçekten de bir düşman işgali tehlikesi karşısında bulunduğuna inanıyor musunuz? Yoksa, benim buraya dönüşümde başka bir neden mi var? Şerefiniz üzerine bana açıkça ve içtenlikle cevap verin."

"Şevketmeap, Selanik'in ölümcül bir tehlike içinde olduğunu ve onun kaybedilmesini ancak bir mucizenin önleyebileceğini size söylemek zorunda kalmanın üzüntüsünü duymaktayım. Zatı Şahanelerine gelince, kendileri burada orduyu hümayunun koruması altındadırlar."

Rahatlatıcı görünen bu açıklamalara rağmen, o izin alıp gidince tek güvencemi de kaybettiğim duygusuna kapılmıştım.

XXXI

Elimizden geldiği kadar yerleşmiştik. Yatağımızın çevresine, soğuğu kesmek için büyük paravanalar ve girişe de, kuzey rüzgarının rutubete katkısını önlemek için çift sıra camlı kapılar koydurttum. Araya taraya, odamın yakınındaki bir servis merdiveninin altında küçük bir bölme buldum ve orayı kendi çizdiğim karolarla süsleyerek bir banyo odası durumuna getirdim. Kedim Pamuk, ölümsüzlüğe yakın bir dayanıklılıkla, benimle bir arada kalmayı sürdürmekteydi. Hayvanlarıyla Selanik'te kalmış olan sığırtmacım da bize katılmıştı. Yıldız'daki eski yazı masam bana getirildi ve ben de Anılar'ımın yazımına yeniden başladım.

Kurban bayramı sırasında, 21 Kasım günü Müşfika ve ben, Nuri ağanın, salonumuza kucağında küçük bir çocukla girdiğini gördük. Şaşkınlık içinde, bu çocuğu da nereden çıkardığını sorduk ona. Bizim torunumuz Ömer'miş o, Ayşe'nin de ilk doğan çocuğu. Onu dizlerimin üzerine oturttum. Gülümsüyor ve sakalımı çekiştirerek beni "cici büyük baba" diye çağırıyordu. Kendimi tutamayarak hıçkıra hıçkıra ağladım. Ayşe ve kızkardeşleri beni böyle çocuğa sarılmış ve onu bir türlü bırakamaz halde buldular. Sonunda beni ziyaret etme iznini koparmışlardı.

Konuşma, bayağılığın katı sınırları içinde kaldı, bizi dinleyen kulaklar vardı zira. Biribirimizi yeniden bulmanın mutluluğu öylesine büyüktü ki, kelimelerin de fazla önemi yoktu zaten.

Sevgi gösterilerinin zamanı sınırlıydı ne yazık ki. Nuri ağa çocuğu geri aldı, çünkü kızlarım ve torunumla bir görüşme bile dakikaya bağlanmıştı.

Yola çıkma saati gelince onlara, derhal Dolmabahçe'ye gitmelerini ve sultan amcalarına, kendilerine bahşettiği müsaade için teşekkürlerini sunmalarını öğütledim. Kızlarım, uyuşuk bir harem ağası kendilerine yaklaşıp da küstah bir tavırla, padişahın onları kabul edemeyecek kadar meşgul bulunduğunu bildirinceye değin sarayın rıhtımı üzerinde yarım saat beklemek zorunda kalmışlar. Kardeşime kızamıyordum, çünkü o, rejimin etkili kişilerinin keyiflerine göre dağıtılan görüşmelere bile hakim değildi. Reşat, benim yazgımın aynısıyla karşılaşmak korkusundan onların bütün kararlarına boyun eğiyordu.

Selanik düşmüş, İmparatorluk, bir mütareke istemeye zorlanmıştı. Galipler, bana karşı hiçbir zaman cesaret edemediklerinden daha da fazlasını: Ege denizi adalarını, Girit'i, Makedonya'yı, Arnavutluk'u, Trakya'yı ve de hatta İmparatorluk'un feneri, kutsal şehir Edirne'yi.. istiyorlardı.

1913'ün 24 Ocağında, günün efendilerinden biri olmuş bulunan Enver bey, -şu isyan öncüsü- kalkıp Beylerbeyi'ne gelmişti. Şen şakrak, iki dirhem bir çekirdek, bıyıkları ince ve parlatılmış, gözbebekleri ışıl ışıl, gülümsemesi baştan çıkarıcı, bir çeşit garnizon Kazanova'sı ufak tefek bir adamın girdiğini gördüm. Güveni, kendisinde eksik olan şeyi maskeleyebilirdi. Beni saygıyla selamladı. "Vatanı kurtarmış" olmaktan dolayı benim hoşnutluğumu dilemeye gelmişti. Hangi mucizeyle başarmıştı bunu? Kurumlana kurumlana bana marifetini anlattı.

Önceki gün, en sadık yandaşlarından ikiyüz kişiyi almış ve onlara hoca elbiseleri giydirmişti. Bunlar Bab-ı Âli'ye sokularak, hükümetin, Avrupa tarafından dayatılmış bulunan yüz kızartıcı barış koşullarını görüştüğü toplantı salonunun önündeki hole kadar sızmışlardı. Bu saldırgan hocalar öyle bir şamata yapmışlardı ki, Harbiye nazırı Nazım Paşa, ne olup bittiğini görmek için toplantıyı bir anlığına terketmişti. Ağzında sigara, yarı gülümseyişle

bu davetsiz konukları sorguya çekti.

"Bu gürültü ne demek oluyor?"

Enver karşılık olarak iki tabanca mermisiyle soğukkanlı bir biçimde onu yere sermişti* Sonra, birkaç hocanın başında toplantı salonuna dalmış, bir sandalyenin üzerine çıkarak, tabancasını iktidara yeniden gelmiş bulunan sadrazam Kamil Paşa'ya doğrultmuş onu ve meslekdaşlarını istifaya zorlamıştı.

Enver'in saf saf beklediği tebrikler yerine, ona kızgınlığımı belirttim. Katil rolünü oynarken zora başvurmuş olmasının, Balkan galiplerinin isteklerine direnmek için dış güçlerin desteğine ihtiyaç duyduğumuz sırada, Batı'da yaratacağı tiksindirici izlenimi düşünmüş müydü acaba? Uğursuz bir şövalye romanının içindeydik. Karanlık paragraflarla dolu tarihimiz, onunla daha yeni lekelenmiş bulunduğu bu gülünecek bayağılık düzeyine hiçbir zaman erişmemişti.

Çekilirken ne saygısında azalma olmuş ne de kendini beğenmişliğinde. Benim tahtım, böylesi zıpçıktıların onu yıkmak için yeterli olduğu derecede mi kurtlanmıştı?

Bunca zamandır iktidarın iplerini oynatan Mahmut Şevket sadrazam olmuştu. Mütarekeyi bozmuş ve daha büyük yenilgimize yol açan saldırıya geçmişti. Düşmanlar bütün cephelerde başarı kazandılar. Edirne düştü, yurtseverler veryansın ettiler.

28 Haziran 1913'de, muhafızlarımız alışılmamış bir kıpırdanma gösterdiler. Nöbetçiler iki katına çıkarıldı ve Beylerbeyi'ne geldiğim gündeki gibi, süngüler tüfeklere takıldı.

Birkaç zamandan beri, zindancılarla mahpuslar, özellikle de bir yasağa bağlı olmasa da bahçede birkaç adım atma hakkını elde etmiş bulunan hizmetçiler arasında bir çeşit hoşgörü havası yerleşmişti. Bununla birlikte, o akşam Nuri ağa, bir astsubayın kendisini sert bir tavırla durdurduğunu gördü.

"Geçilmez."

Dahası, karnına bir dipçik darbesi yedi. O pısırık adam bunun

---

Nazım Paşa'yı vuran Enver bey değil, yüzbaşı Yakup Cemil'dir (ç.n.)

üzerine kafa tuttu, askere, onu kendisini kaybettirecek derecede hakaret etti.

"Yakında, hem de çok yakında senden, hepinizden, en başta da efendinden millet yakasını kurtarmış bulunacak."

Zeki harem ağası soğukkanlılığını kaybetmeyerek daha fazlasını öğrenmek isteğiyle astsubayı kışkırttı. Rakıyı belki de fazla kaçırmıştı astsubay. Bildiğini açığa vurdu.

Mahmut Şevket Paşa tam sabahleyin seraskerlikten ayrılırken, Beyazıt camii meydanı üzerinde bir cenaze alayı tarafından otomobilinin önü kesilmişti. Şoför frene basar basmaz kiralık katiller arabaya saldırdılar ve sadrazama tabancayla birkaç el ateş ettikten sonra, kendilerini bekleyen bir otomobile binip kaçtılar. Beş kurşunla vurulan Mahmut Şevket yirmi dakika sonra öldü. Hemencecik, bunların, beni tahta yeniden geçirmek için ondan kurtulmak isteyen ve bu gece beni serbest bırakmaya çalışacak olan yandaşlarım oldukları dedikodusu yayıldı. Dahiliye nazırı, Rasim beye kesin talimat vermişti: En küçük bir kıpırdanışta öldürülmeliydim.

Ben bunda, beni bertaraf etmek için uzun zamandır aranılan bahaneyi gördüm. Bu sözüm ona komplo, beni tahttan indiren karşı ihtilale çok benziyordu.

Müşfika ve ben, kulak kirişte, "kurtarıcılarımızı" ya da daha doğrusu katillerimi bekleyerek berbat bir gece geçirdik. Pencerelerimizin altındaki çok hızlı bir koşma gürültüsü bizi yataktan fırlattı. Panjurların aralığından, ahırdan kaçmış bir atın özgürlük sarhoşluğuyla tarhları çiğneyerek, dalları kırarak bahçede dörtnala koştuğunu gördük.

Tanyeri bizi taş kesilmişcesine boylu boyunca yatan heykeller gibi bulmuştu. Sonra güneş yükseldi, yaz başlangıcının parlak, pembe, altın renkli bir günüydü bu. Hâlâ hayattaydım ben. Bir gün öncesinin önlemleri kaldırılmıştı ve biz yavaş yavaş uslu çocuk yönetimine yeniden dönmüştük.

Mahmut Şevket'in katilleri tutuklanmış ve çabucak yargılanmışlardı. Askeri mahkeme yirmidört ölüm cezası vermişti ki, bunlardan biri de hanedan damatlarından biri içindi. Erkek kardeşle-

rimden Kemalettin, ölürken kızını bana emanet etmiş ve ona damat olarak seçmiş bulunduğu o genç Salih Paşa'nın fotoğrafını vermişti. Merhumun dileğini yerine getirmek için bu gençleri evlendirmiştim. O zamandan beri de onlara hep özel bir sevgi beslemiştim ve de yeğenimin yazgısı bu anıları daha bir hüzünlü kılıyordu.

Mahkumlar, cinayet mahalli olan Beyazıt camii meydanında, kalabalık bir halk topluluğu önünde idam edildiler. Yeğenimin cesedi öteki asılanların ortasında sallanmaktaydı. Müşfika tükürerek:

"Sultan Reşat'ın sakalı da kana bulansın inşallah," dedi.

"O sorumlu değil kadınım, İmparatorluk'un ancak ismen hakimi o."

"İmparatorluk ailesinin bütün üyeleri, mahkumiyet kararını imzalamasın diye ona yalvardılar. Çekimser kalabilirdi."

"Yeğenimizi esirgesinler diye yöneticilere bizzat kendisi yalvarmış, ama eski posta memuru Talat Paşa duyarsız kalmış."

Benim, mağdurun dul karısına baş sağlığı dileklerimi göndermeme bile izin verilmemişti.

Ayşe'mi bir yıldan fazladır görmemiştim. Öteki kızım Seniha'nın, zindancılarımı şeytana havale eden bedduası duyulmuş ve de ziyaretler hemen yasaklanmıştı. Ben ona yeni buluşmalarımız için bir sürpriz hazırlamıştım. Yıldız'da bırakmak zorunda kalmış olduğu sevgili papağanını bulmuştum. Rasim bey kuşu geri almamda yardımcı olmuştu. Yardımcımız son zamanlarda düzelmekteydi. Mızmızlıksa, her zaman öyleydi, ama bize küçük lûtuflar bahşetmeye de çalışıyordu.

Fethi beyi, bize ayrılan zamandan çok daha uzun süreyle kabul etmememe izin verdi. Dostum -ben kendisini öyle görüyordum çünkü- Bulgaristan'a elçi atanmıştı. Arkadaşı Mustafa Kemal'i de askeri ataşe olarak götürüyordu. Elinden davranmak gelmeden, vatanımızın çökmesine seyirci kalarak acı çektiği için artık Konstantaniyye'de daha fazla kalmak istemediğini anlamıştım.

Fethi'ye, gelecek konusundaki kaygılarımı bildirdim. Yabancı güçlerin, ceremesini çok sık olarak bizim çektiğimiz yırtıcılıkları

kendi aleyhlerine dönecekti, kaçınılmaz olarak en sonunda birbirlerini yiyeceklerdi çünkü. Hiç kuşku yok ki, şu ya da bu gün bir Avrupa savaşı patlayacaktı. Kayzer II. Wilhelm, onbeş yıl önce bu kehanette bulunurken yanılmamıştı. İmparatorluk, ne pahasına olursa olsun, tarafsız kalmalıydı. Kendimizi şu ya da öteki cephenin içine atmak öldürücü bir hata olurdu. Oysa Almanya bizi izinden sürüklemek için bütün ağırlığını kullanacaktı.

Fethi bana güvence verdi. Yöneticileri, bu Talat'ları, bu Cemal'leri iyi tanıyordu. Enver dışında, hepsi de kendilerini Almanya'nın aşikâr hasımları olarak göstermekteydiler. Benden ayrılırken, ileteceğim mesajlarım olup olmadığını sordu.

"Saltanattan gına getirdiğimi açıkça bildirin."

Ağustos 1914'te savaş patlamış ve İmparatorluk fiilen tarafsız kalmıştı. Vakit geçirmek için, denize bakan yemek salonuna yerleşmiş halde, tekli dürbün yardımıyla Boğaz'daki giriş gelişleri izleme alışkanlığını edinmiştim. Bir gün, Osmanlı bayrağı taşıyan ama yapılışları bana bizim gemilerden farklı görünen iki kruvazörün geçtiğini gördüm. Güvertede uğraşıp duran gemiciler bizim üniformamızı taşımaktaydılar, ama uzun boylu, sarışın, açık tenli bu insanlar hiçbir bakımdan bizim yurttaşlarımıza benzemiyorlardı. Dürbünüm bana, aceleyle sürülmüş bir boya tabakası altındaki "Göben" ve "Breslau" diye iki Alman adını sökmeme imkan sağlamıştı. Savaş gemilerinin tarafsız bir ülkenin kara sularına kabul edilmeleri açık bir savaş nedeni oluştururdu. Alman tarafı bastırıyordu. İtilaf devletleri tarafından derhal bir savaş ilanı bekledim. Hiçbir şey gelmeyince de şaşırdım.

Bir ay sonra tuhaf bir olgu dikkatimi çekti. Benim gözlem alanım içinde hiçbir gemi geçmiyordu artık. Boğaziçi boşalmıştı ve de hiç görülmüş şey değildi bu. Rasim bey, benim soru ateşim karşısında "Boğazlar'ın kapatılmasını emrettiklerini" istemeye istemeye itiraf etti sonunda. Bunun en eski, en belirgin, en katı uluslararası anlaşmaların açık bir ihlali olduğunu haykırdım.

"Peki ama, Boğazlar'ı kapatmanın savaş demek olduğunu anlamıyor musunuz?"

Bir defa daha yanılmıştım, çünkü itilaf devletleri tepki göstermemişlerdi.

Birçok hafta geçip gitti.

Bir sabah Anılarımı kaleme almaktaydım ki, saray komşu camiin müezzini yanık yanık kıraate başladı. Şaşkınlıkla saatime baktım, çünkü hiç de namaz vakti değildi. Kutsal savaşa, Cihat'a çağırıyordu müezzin. Halife müminlerin, kafirlerle çarpışmak üzere islamın yeşil bayrağı altında sıralanmalarını emrediyordu. Payitahtın müezzinleri aynı çağrıyı minareden minareye tekrarlıyorlardı.

Rasim bey bu defa kendisine yalvartmadan konuştu. Bir hafta önce üç Türk hücumbotu Karadeniz'i geçmiş ve Odesa limanına girerek Rus ve Fransız savaş gemilerine ateş açmışlar, sonra da toplarını şehire çevirerek orada önemli hasarlara neden olmuşlardı. Birkaç gün sonra Rusya bize savaş ilan etti, Fransa ve İngiltere de hemen onu izledi. Cevap olarak bizim yöneticilerimiz, kutsal savaşı başlatmak gibi parlak bir düşünceye kapıldılar. Rasim savincinden uçuyordu.

"Cihat, insanın hayalinde varolan bir güçtür ancak Beyefendi. Yeşil bayrak altına hiç kimse gelmeyecektir."

Zindancım beni dinlemedi bile. Zaferimizden kuşku duymuyordu.

"Ben gelecekten korkuyorum Beyefendi. Üç devlete karşı birden savaşa girmek bir çılgınlıktır. Bunun sonuçları hesaplanamayacak kadar büyük olacak."

Rasim bey, savaşın başından beri gazeteleri ancak iyi haberler yayınladıkları zaman okumama izin veriyordu. Vatanın acılar içinde olduğunu hissetmem için kesin bilgilere ihtiyacım yoktu. Bozgunları, felaketleri tahmin etmekteydim. Bununla birlikte, o 1915 günü, bir mabeyincinin, bana sultan Reşat tarafından getirdiği mesajı duyunca heyecana kapılmıştım:

"Biraderim kendisini hazır bulundursun. İmparatorluk ailesi nakledilecek. Biraderim Bursa'ya gönderilecek. Ben kendim de Konya'ya gideceğim."

Mabeyinciden, İtilaf güçlerinin, Çanakkale Boğazı'ndaki Geli-

bolu yarımadasına asker çıkardıklarını ve payitahta doğru ilerlediklerini öğrendim.

Kardeşimin korkağın biri olduğunu, hiç kimsenin payitahtı terketmemesi gerektiğini bağıra bağıra söyledim. Mabeyinci titreye titreye bana, göçün çoktan başlamış olduğunu söyledi. Kadınlar ve çocuklar ülkenin içlerine doğru gidiyorlardı. Bankalar altınlarını Küçük Asya'ya gönderiyorlardı. Bab-ı Âli'nin arşivleri koruma altına alınmıştı. El konulmuş bulunan trenler elçileri, hükümeti, sultanı ve imparatorluk ailesini Anadolu'nun derinliklerine götürmek üzere harekete hazır garlarda bekliyorlardı. İtilaf güçlerinin muzafferane gelişi her dakika beklenmekteydi.

Mabeyinci, bana gerisini de itiraf etmek için başını önüne eğdi. Talat Paşa, düşmanın eline geçmesini önlemek için şehrin ateşe verilmesini emretmişti. Bütün etim ve kanımla bu vahşiliğe karşı isyan duygusu içindeydim.

Mabeyinciye, sultana götürmesi için ben de bir mesaj verdim:

"Biraderime iyice anlatın şunu: Konstantaniyye'den ayrılmayacağım ve onun külleri arasında öleceğim."

Haftalar, aylar geçti, ne şehir boşaltıldı ne de saldırı oldu. Yakıcı, kıvrandırıcı yaz geldi. Rasim bey, yüzü bir defalık ışıl ışıl parlayarak bana, düşmanın, bozgunların en kanlısına uğradıktan sonra denize dökülüşünün harikûlade haberini verdi. Fethi'nin arkadaşı Mustafa Kemal'in adını söyledi. Rasim'e göre, bu beklenmedik başarının gerçek yaratıcısı O'ydu.

Bir gün, muhafızlarım, silahlarını parlatarak, giysilerini gözden geçirerek iki dirhem bir çekirdek kuşandılar. Tekneden büyük üniforması içinde bir asker inince ona selam durdular. Otuziki yaşında Harbiye nazırı olan, Almanlar'ın sadık adamı Enver Paşa beni görmeye geliyordu. Kılıcını hürmeten üzerinden çıkardı ve elinden geldiğince baştan aşağı bir sevimlilik kisvesine bürünerek, bana en büyük nezaketi gösterdi. Karşılıklı iltifatlar ve kutlamalarda bulunduk. Yeğenim Naciye sultanla evlendiği için kendini beğenmişliği sınır tanımamaktaydı artık. Bu büyük saygılarla ona savaş haberlerini sordum.

"Bazı küçük sorunlarımız var. Hiç önemli değil. Kazanacağız, bundan emin olun."

Ona karşılık vermeden önce, babaca bir tavırla başımı salladım:

"Ruslar neredeyse bütün Anadolu'yu işgal ediyorlar Paşa. Güneyde İngilizler Fırat'ın yatağı boyunca çıkıyorlar, Bağdat'ı alıp Musul'a doğru ilerliyorlar. Şam'ı kutsal şehirlere bağlayan demiryolu hattının gerçekleştirilmesi benim en aziz dileğim olmuştu. Bu hat onların eline düştü. Hicaz bağımsızlığını ilan etmiş bulunuyor."

Onun sandığından daha çok şey bilmekteydim. Enver çözülmüştü. Durum gerçekten de o derece acıklıydı ki, bana akıl sormaya gelmişti. Bu yeniden karşılaşma çok geç olmuştu.

"Tehlikeleri ve fırtınaları önceden sezmek gemiyi yürüten kaptana düşer Paşa. Benim gibi dışarda bulunan insanlar hiçbir şey bilemez, anlayamaz, yapamazlar. Ben dünyadan elimi eteğimi çektim ve bildirecek hiçbir yorumum da yok."

Gidişini pencereden seyrederken, bahçede bir kenarda, tanımadığım uzun boylu, zayıf, solgun sarışın bir subay farkettim. Görünüşü benim öylesine dikkatimi çekmişti ki, kim olduğunu soruşturdum. Bu, muhtemelen arkadaşı Fethi beyin tavsiyesiyle biraz dolaşmaya çıkan Mustafa Kemal'di.

Gözetlendiğini tahmin etmeksizin küçük oğlum Abid'e yaklaştı ve çocuğun büyük sevinç gösterisi içinde ona, getirmiş olduğu iki yavru geyiği armağan etti. Bu davranış beni haddinden fazla duygulandırmıştı. Nuri ağaya:

"Bu ötekilere benzemiyor, onun müstesna bir insan olduğunu anlamak için bir bakmak yeter," dedim.

Müşfika'nın bir Ermeni terzisi vardı. Kadın bir gün, tam da prova sırasında hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlamıştı. Kadınının göstermiş olduğu ilgi onu içini açmaya sevketti.

Ruslar, Emeniler'in oturdukları vilayetleri tehdit ettikleri için, hükümet de Ermeniler'in istilacılarla işbirliği yapmalarından korkarak, onları sürmeye karar vermişti. Terzinin ailesi de, ötekiler gibi yuvasından ayrılmak zorunda kalmıştı. Halk yavaş yavaş, şehir

şehir, köy köy götürüldü ve kervanlar bir toz bulutu içinde Mezopotamya'ya doğru yola koyuldu.

Ermeniler henüz yola düşmüşlerdi ki, zulümler de başladı. Kadınlar çocuklarından, kocalar karılarından ayırtıldılar. Ailelerinden kopartılan ihtiyarlar, kendilerini çarçabuk yokolmanın kıyısında buldular. Muhafızlar onları arabalardan dışarı attılar. Kervanlar öylece, arkalarında mezarsız ölülerin, tifüs, dizanteri, koleranın son aşamasında can çekişenlerin oluşturdukları uzayıp giden bir çizgi bıraktılar. Akbaba sürüleri havada dönüp duruyorlar, gece çakalları cesetler için birbirleriyle çekişiyorlardı. Muhafızların sayısı yetersizleşince de, dağlarından kopup gelen Kürt ve Arap kabileleri kadınların üzerlerine atılarak onlara tecavüz ediyorlar, öldürüyorlar, erkekleri boğazlıyorlardı.

Sağ kalanların üzerlerindeyse paçavralardan başka birşey bulunmuyordu artık ama o paçavralar bile yoksullar tarafından sökülüp alınıyordu ve onlar da, haftalar boyu çölün cehennemi sıcaklığında ilerlemek zorunda kalıyorlardı. Yüzlercesi yollarda düşmüş kalmış, dilleri birer kor parçasına dönüşmüştü. Su havzalarına vardıkları zaman muhafızlar onların girişlerini engelliyor, onlara karşılıksız tek bir damla su vermeyi bile reddediyorlardı.

Terzinin dokunaklı hikayesini, onu durduracak gücü bile kendimde bulamayarak, sonuna kadar dinledim. Geçmiş, içinde bulunduğumuz zamanla karışmaktaydı. Karabasanı yeniden yaşıyordum. Özgürlük adına beni devirenlerin, aynı kişilerin soğukkanlılıkla bir başka türlü önemli cinayet işlediklerini görmek için bütün dünya tarafından, Ermeniler'i yoketmekle haksız yere suçlanmalarına değmiş miydi? Öğrendiğime göre, altıyüz binden bir milyona kadar ölü sayısından söz edilmekteydi gerçekten de.

Bu canavarlık, acılarımı bitirecek son darbe gibi gelmişti bana. İmparatorluk'un can çekiştiğini görmeye devam etmektense ölmeyi tercih ederdim.

Ve de artık bekleyecek uzun zamanım kalmadığını da biliyordum. Bu 1917 güzünde, sol tarafımdan yayılan bir ağrı hissettim.

Doktorum, dürüst Ati bey zatürree tanısında bulundu. Yakınlarımın kibarlığının benden esirgemediği yalanlara rağmen, durumumun ciddiyetini derhal anlamıştım. İştahımı, uykumu kaybetmiştim. Olaylara ilişkimi kesmiştim. Müşfika'nın aşkına rağmen artık sadece .. sonsuz yalnızlığı özlemekteydim.

SONSÖZ

II. Abdülhamit, 10 Ocak 1918'de bir kalp krizinden öldü. Subaylar, zindancıları, oğulları imparatorluk şehzadeleriyle birlikte naaşının çevresinde nöbet tuttular. Rasim bey yatağının ayakucunda kaldı ve sabaha kadar Kur'an okudu.

Enver Paşa ertesi gün, bir soruşturma kurulunun başında Beylerbeyi'ne geldi. Merhumun odasına girerek yatağın başucundaki dolabı parçaladı. Sultanın Anıları'nı arıyordu. Bütün gömme dolapları açtı, giysilerin ceplerine varıncaya kadar karıştırdı. Ağalar tarafından ihbar edilen Müşfika, elindeki yazıları teslim etmesi için uyarıldı. Müşfika, tehdit altında bulunmasına rağmen bunu reddetti. Zamanın hakimi ağzı sıkı, sadık ve güçlü eş karşısında boyun eğmek zorunda kaldı.

Birçok resmi kişi, Sultan Reşat'ın, hükümetin temsilcilerinin, ama özellikle de mütevazi halk tabakasının oluşturduğu çok büyük bir kalabalık Abdülhamit'in tabutunu, toprağa verileceği II. Mahmut türbesine kadar izledi. İnsan hafızası, Konstantaniyye sokaklarında böyle bir kalabalığı hiçbir zaman görmemişti. Dünyanın en nefret edilen insanı, son mekânına eski uyruklarının ağlayıp sızlamaları içinde gelmişti:

"Bizi terkediyorsun Baba! Nereye gidiyorsun?"

"Kızıl Sultan", "Cehennemlik Kul", "Büyük Kan İçici" sonunda "Baba Hamit", iyi büyük baba olmuştu.

Abdülhamit'in elinden düşen meş'ale Mustafa Kemal tarafından yerden alındı. O, tükenmiş sanılan güçleri seferber ederek zafere ulaştı, istilacıyı kovdu. Girişimlerinin birçoğu Abdülhamit'in sapkınlıklarını andıracaktı, İmparatorluk'un Türk olmayan vilayetlerini terketti çünkü, saltanatı kaldırdı, Devlet'in laikliğini ilan etti, kadınları peçeden çıkardı. "Son Sultan"dan çok farklı olan bu adam yine de ona lâyık oldu, çünkü yıkıntı ve küllerle güçlü bir ulusu, modern Türkiye'yi yarattı ve Türkler'in atası, Atatürk oldu.